

100 SORUDA

İSLÂM TARİHİ

PROF. DR. NEŞET ÇAĞATAY

GERÇEK YAYINEVİ

100 SORUDA İSLÂM TARİHİ
Prof. Dr. Neşet Çağatay

100 SORUDA DİZİSTİ : 33

**Birinci Baskı:
Aralık 1972**

Kapak : Said Maden

Dizgi : Asya Matbaası

**Baskı ve Cilt :
Fono Tesisleri**

PROF. DR. NEŞET ÇAĞATAY

100 SORUDA İSLÂM TARİHİ

GERÇEK YAYINEVİ

Cağaloğlu Yokuşu, Saadet İş Hanı, Kat 4
İSTANBUL

ÖNSÖZ

İslâm Tarihi, İslâm Dini Tarihi'nin ayrılmaz bir parçasıdır; çünkü İslâm Tarihi iyi bilinmeden İslâm dininin ruhu ve amacı iyi anlaşılamaz. Ayrıca İslâm Tarihi, dinin kurucusu Hz. Peygamber'in ve onun yakın arkadaşlarının yaşantılarının ve davranışlarının, birbirleri ile ilişkilerinin bilinmesi, örnek ya da ibret alınması bakımlarından çok gereklidir.

Bugüne dek bu tarihin olaylarını ve bu olayları geliştiren yani bu tarihi yapan kişilerin gerçek kişiliklerini hıfzafelerden, efsanelerden ya da abartmalardan arınık, objektif olarak ele almış bir eser hemen hemen yok gibidir. Hele halkın anlayacağı dilde ve sadelikte hiç yoktur diyebiliriz. Halk, İslâm Tarihine ve dinine ait bilgileri «Uğru Abbas», «Kesik Baş», «Deve», «Geyik», öykülerinden ve «Şeyh Ahmed'in Vasiyetnamesi»nden ibaret sanır ve bunlardan öğrenmeğe çalışır.

İşte biz, bu boşluğu doldurmak için, ana kaynaklara baş vurarak bu kitabı kaleme aldık; dilini de bugünkü ve gelecekteki kuşakların anlayabilecekleri biçimde ifadeye çalıştık; çünkü istesek de, istemesek de Türk dili bir gelişim içindedir ve bu akım yürümektedir. Belki bunda bazı kişilerin gereksiz bir Arapça - Farsça kelimeler kullanma tutkusu, ya da yeni dil akımına ayak uydurmak için kendini yormama davranışının da etkisi vardır.

Örneğin Allah yerine Tanrı kelimesi kullanıldığında bazıları bunu yadırgar; ama Farsça Huda, Yezdan kelimeleri kullanılırsa olağan görürler. Oysa Huda (Kendi gelen), Yezdan, Zerdüşt dinindeki iyilik Tanrısının adı anlamamadır; sonra, peygamber, abdest, namaz ve oruç kelimeleri Arapça değil Farsçadır.

Ben, İslâm Tarihi ve dini ile ilgili eserlerin öz türkçe yazılmasından yanayım; çünkü bu alanda yüzlerce yıl önce yazılmış «Ahmediye», «Muhammediye» adlı kitaplarda Allah yerine hep «Tanrı», cennet yerine «uçmak», cehennem yerine «tamu», mağfiret yerine «yarlıgamak» vb. geçer ve eğer sünnilîği savunan Yazıcıoğlu 15. yüzyılda eserini bu sade dille yazmasaydı halk arasında öz türkçe ile şiî propagandası yapan İranlı Alevî dervişler bütün Anadolu halkını şiîliğe sokabilirdi. Hem neden bir ulusun kendi dilinde o kavramı anlatabilecek kelimeler varken onu kullanmasın da yabancı dillerin kelimelerini kullansın? Bu, millî benliğin de bir gereğidir.

Sözlerimi bitirirken şunu eklemek istiyorum: İslâm Tarihine ait eser azlığı boşluğunun doldurulması hususundaki çabalarımızı sürdürüyor, bir de «İslâm Uygarlığı ve Kurumları Tarihi»ni hazırlamağa çalışıyoruz. Yakın bir gelecekte inşallah onu da okurlarımıza sunarız.

İstanbul, 30 Kasım 1972

Neşet Çağatay

GİRİŞ

Soru 1 İslâm Tarihi hangi konuları kapsar? Arap tarihçiliği ne zaman başlamıştır?

A — İslâm Tarihi genel tarihin bir koludur. İslâm dininin nasıl doğup geliştiğini ve yayıldığını yani İslâm dininin tarihini ve bu dine girmiş ulusların tarihlerini inceler.

İslâm dininin kurallarını yani Tanrının buyruk ve yasaklarını içine alan kutsal kitaba Kur'an, bu dine inanan kişiye de Müslüman denir. Halkının çoğu Müslümanlardan oluşmuş devletlere de Müslüman devletler denir.

İslâm dininin kurucusu Hz. Muhammed'den önce gelen İbrahim, İsmail, İshak, Yakub, Yusuf, Musa, Davud ve İsa peygamberler, ibranca veya süryanca konuştuklarından ve bu dillerle konuşan uluslar arasından çıktıklarından Tanrının onlara vahy ettiği buyruk ve yasaklar bu dillerde ifade edilmiş, Tevrat, Zebur ve İncil adlarındaki kutsal kitaplarda toplanmıştır. Hz. Muhammed de Arap olduğu, Araplar arasından çıktığı ve ana dili Arapça olduğu için Kur'an Arapça vahy edilmiştir.

B — Arap Tarihçiliği: Başka eski çağ ulusları ile kıyaslanırsa tarih ve tarihçilik Araplarda çok geç başlamıştır. Yazının ancak milâdî yedinci yüzyıl başlarında yayılmaya başladığı bir çevrede yaşamış bulunan bir toplumda o devirlere ait tarihî eserler yazılmış olabileceğini dü-

şünmek beyhudedir. Yazının yaygın olmayışı dolayısı ile yazılmamış olan tarihî eserlerin yerini, ezbere dayanan bazı bilimler almıştı. Örneğin Hicaz bölgesinde babadan oğula sözlü olarak aktarıla gelen geniş bir şiir, soybilgisi ve kişilerin yaşantısını yansıtan soy dizini (ilm-i en-sab) ve biyografi (tercüme-i hal) ürünleri gelişmiş bulunuyordu.

Bunlar, önceleri sadece bir panayır ve alışveriş yeri olan Ukkaz vadisinde M. 540 yılından itibaren şiir, hitabet ve benzeri gibi fikir ürünleri yarışmaları halinde ortaya konmaya ve değerlendirilmeye başlanmıştır. Nahle ve Taif arasında hurmalık bir vadide bulunan ve «el-İbtida» adı altında kurulan bu Ukkaz panayırındaki yarışmalar da sonraları yazılı eserlerde yer almıştır. Yılın belli günlerinde (Zilkade ayının 1-20 günleri arasında) burada yapılan toplantı geleneği M. 747 yılına kadar sürmüştür. Buradaki ebedî ürünler yarışmalarından bize, ünlü Arap şairlerinin «yedi askı» adı ile anılan ve içlerinde o çağ Araplarının sosyal, politik ve ekonomik yaşantılarına ait değerli bilgiler bulunan şiirleri kalmıştır.

İşte İslâm öncesi Araplarının tarihle ilgileri, Cahiliye Çağı şairlerinin şiirleri açıklanırken onlarda geçen bazı tarihî olayları ve bu olayların günlerini öğrenme tutkusu ile başlamıştır. «Eyyam ül-Arap» denen bu önemli günler, kabilelerin birbirleri ile yaptıkları ve komşularla olan savaşlarını içine alıyordu.

İslâm öncesi Hicaz Araplarının dünya tarihi hakkındaki bilgileri, ticaret için gidip geldikleri İran, Bizans (Suriye, Filistin ve Mısır bölgeleri), Habeşistan ve Yemen'e ait yalın gözlemlerden ibaretti ve kendi çağdaşları olan uluslarınkinden çok geri idi.

İslâmiyetin ortaya çıkışı ile, bu dinin yayıcısı ve açıklayıcısı olan Peygamber Hz. Muhammed'in hayatı, sözleri ve davranışları, özellikle kendisinin ölümünden sonra, ye-

ni karşılaşılan olaylar için örnek arandığında büyük bir önem kazanmıştır. Hele ilk sıralarda İslâm Arap halkının sosyal, politik ve ekonomik yaşantılarını düzenliyen kuralların, doğrudan doğruya Kur'an ve Peygamberin sözlerine yani hadislere dayanarak ortaya konmuş olması, Kur'an'ın tefsirini ve hadislerin doğru olup olmadıklarının araştırılmasını gerektirmiştir. Bir hadisin hangi olay üzerine, nerede ve kimlerin yanında söylendiğinin, onu ilk duyanlardan kimlerin aktardığının açık, seçik ve doğru olarak tesbit edilebilmesi, hadis aktarıcılarının ah-lâkî ve sosyal durumlarının incelenmesini gerektirmiştir. Bu nedenle tefsir ve hadis üzerindeki bu çalışmalar, tarih biliminin de gelişmesini ve genişlemesini, İslâmdan önceki ulusların hiç birinin erişemediği bir kerteğe ulaştırmıştır.

Tarih aynı zamanda hükümdarların yaşantılarını ve yaptıkları işleri de kapsadığından, halifeler de bu bilim koluna ilgi duymuşlardır; ama bu, yukarıda da dediğimiz gibi, önceleri daha çok sözlü anılar halinde sürmüş, yazılı tarihçilik, daha çok abbasîler çağında gelişmiştir. Büyük Türk bilgini Kâtip Çelebi'nin, «Keşf üz - Zunun» adlı çok değerli bibliyografya eserinde kayd edilen 1300'den fazla tarih kitabı, Müslümanların bu bilimi ne kadar ileri götürdüklerini gösterir.

Peygamberin yaşantısı ve savaşları üzerine yani «mağazî» ve «Sîre»ye dair ilk eserlerin Eban b.Osman b.Affan ve Muhammed b.Müslim ez - Zührî tarafından yazıldığı söylenir.

Eban, ilk dört halifenin üçüncüsü olan Osman b.Affan'ın oğlu olup M. 641 yılı dolaylarında Medine'de doğdu. Peygamberin karısı Ayşe binti Ebi Bekr, Talha b.Ubeydullah ve Zübeyr b.el - Avvam'ın 656'da halife Osman'ın öcünü almak üzere açtıkları Sıffin savaşına katıldı; sonra uzun bir süre politikaya karışmıyarak 694 yı-

linda Emevî halifesi Abdülmelik b.Mervan tarafından Medine valiliğine atandı. Kendisi, Medine fukahası (hukukçuları) arasında sayılır. Eban'ın hadisçi olarak da iyi bir ünü vardır. İmam Zührî, kendisinden hadis okuyanlar arasındadır. Eban 718 yılına doğru öldü. Eban'ın eserleri belki de bir kitap halinde değil, dağınık parçalar halinde idi.

Soru 2 İlk Arap tarihçileri hakkında kısa bilgi verir misiniz?

Araplarda ilk tarih yazıcılığının, yedinci yüzyılın sonlarına doğru Mağazi ve Sîre denen ve Peygamberin savaşlarını ve yaşantısını konu alan bir türle başladığını ve ilk mağazî ve sire yazarının, ilk dört halifeden üçüncüsü olan Osman'ın oğlu Eban olduğunu söylemiştik.

Eban'dan sonra gelen diğer bir ünlü mağazî yazarı da, büyük bir ihtimal ile güney Arabistan'dan gelme azadlı bir köle olan Şurahbil b.Sa'd'dır. Bunun yazdığı mağazî kitabından, ünlü tarihçi İbn-i İshak hiç faydalanmamıştır. Diğer yazarlar da onu güvenilir kişi saymadıklarından az zikr ederler. Şurahbil çok uzun yaşadı. 741 yılında yüz yaşlarında öldü.

Gene tâbiinden başka bir yazar da Yemende yerleşmiş İranlılara mensup Vehb b.Münye (hayatı: 654 - 728)'dir. Babası muhtemelen bir Yahudi idi. O, Hristiyan ve Yahudi kutsal kitaplarına ve hadislerine karşı ilgisi ve bu hususlardaki bilgisi ile tanınmıştı. Bu nedenle daha sonra bu konularda uydurulan şeyler ona mal edilir. Onun «Kitab el-Mübteda» adlı kitabında peygamberlerin yaşantıları ve İncil hikâyeleri, İslâm rivayetlerinden öncelere aittir. Onun, Yemen'in efsanelere dayanan tarihi hakkındaki kitabı ile, Vecizeler, İradei Cüz'iyeye ve

diğer hususlara ait bilgiler, a-i Hişam'ın «Kitab üt-Tican» adlı eserinde kısmen yalmıştır.

Urve b.Zübeyr de bu alan bir otorite idi. İbn-i İshak ve diğer yazarlar onun, im tarihçiliğinin kurucusu olduğunu söylerler. Onun lerinden ve yazılarından bir çoğu bize kadar gelmiştir.ve (hayatı: 644 - 713)'nin anası Esmâ, ilk dört halifenibirincisi Ebu Bekirin kızıdır; nenesi Safiyye de Peygamberin halasıdır. Onun babası Zübeyr ise Peygamberin karısı Hatice'nin kardeşi olan Avvam'ın oğludur. U, 678 - 684 yılları arasında Mısır'da bulunduktan sor Medine'ye döndü. Kendisi Emevî halifesi Ömer b.dülâziz'in toplattığı ünlü Medine hukukçularından biri; o, sık sık, teyzesi olan, Hz. Muhammedin karısı Ayşe uğrar, ondan hadis sorardı. Urve'nin başlıca öğreneri arasında, oğlu Hişam ile imam Zühri bulunuyordu bunlar, hocalarının topladığı hadisleri nakl etmişler. Bunlara, hadis ve siyer kitaplarında sık sık rasla. İmam Zühri, meğaziye dair ayrı bir eser yazdı.

İbn-i Hişam'ın açıklamalıir metnini hazırlıyan Endülüslü Ebülkasım Abdurman b.Abdullah Süheyli (1114 - 1185), «Ravd ül - Unuadlı kitabında dediği gibi, bu konuda yazılan ilk esbu idi ve Zühri, çağının en büyük bilginlerinden biri i Fıkıh ve hadiste de eşsizdi. İmam Buhari'nin hocasinhocası olan Zühri 742 yılında öldü; eseri, halkın meğye ilgi göstermesini sağladı ve bu alanda birçok kişinin yetişmesini temin etti.

İmam Zühri'nin öğrencinden Yakub b.İbrahim Zühri (ölümü: 823), Muhammed b.Salih Temmar (ölümü: 784 - 5), Abdurrahman b.dülâziz el - Evsi (ölümü: 779) meğazi sahipleri olarakılırlar. Gene imam Zühri'nin öğrencilerinden Musa İkbe b.Ebi Ayyaş el - Eşedi (hayatı: 675 - 758) ve Ebu Abdullah Muhammed b. İshak

hak b. Yesar el - Muttalibî (ünlü İbn-i İshâk) meğazî da-
lında büyük bir üne sahip oldular (1).

Bunlardan sonraki ünlü biyografi ve tarih yazarla-
rı, Vakıdî, bunun kâtibi İbn-i Sa'd, Taberî, İbn ül - Esir,
Belazurî, Süyûtî, Mes'udî, Zehebî, İbn-i Vazîh, Ezrakî,
Hemdanî, İbn-i Abdilber, İbn-i Hacer el - Askalanî, İbn-i
Kelbî, İbn-i Kuteybe, İbn-i Hallekân gibi kişilerdir.

Soru 3 Arapların menşei ve anayurtlarını anlatı- r mısınız?

Kökünü Tevrat'tan alan ve oradan İslâmiyete de ge-
çen bir söylentiye göre insanlar, Nuh tufanından sonra
Nuh peygamberin bu tufandan kurtulan oğulları: Ham,
Sam, Yafes soyundan türemişlerdir (2). Daha ziyade o
zamanlarda konuşulan diller esasına dayanan, gerçekte
insan topluluklarının incelenmesini kolaylaştırdığı için
benimsenen bu söylentiye göre eski kuzey Afrika ulusla-
rına «Hamî kavimler»; orta Asyalı ve oradan yayılan ve
Turanîler denen halka «Yafes oğulları»; arapça, ibranca
(bugünkü İsrail devletinin resmî dili), süryanca, habeş-
çe ve fenike dilleri ile konuşan topluluklara «Samî ka-
vimler» denir. İnsan topluluklarının incelenmesinde ko-
laylık sağlamak üzere kafataslarının biçimlerine göre
(brakisefal, mezosefal, dolikosefal), renklere göre (beyaz
ırk, sarı ırk, siyah ırk ve kıızılderililer), kan gruplarına

(1) Arap tarihçiliği ve tarihçileri hakkında daha geniş bilgi
almak için bakınız. İbn-i Hişam; Hz. Muhammedin Hayatı, Çevir-
en: Neşet Çağatay. Ankara, 1971, cilt 1, sayfa IX vd. Ankara
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayını No. 96.

(2) Nuh peygamberin (Yam) adında bir oğlu daha varmış,
babasının sözlerine inanmayıp gemiye binmediğinden tufanda bo-
ğulmuştur.

göre, dil gruplarına göre ve daha başka ortak unsurları esas alan tasnifler de yapılmıştır.

Tevrat hikâyelerine dayanan eski kitaplarda, ikinci Âdem diye de anılan Nuh peygamberin (3) oğlu Sam soyundan üredikleri bildirilen fakat genel olarak konuştukları dilin temellerinin hepsinde bir olmasından veya birbirlerine çok benzemelerinden dolayı «Samî Uluslar» adı verilen toplulukların baş tipini Araplar teşkil eder.

Bu Samî toplulukların ilk kez nereden çıkıp nerele-re yayıldıkları hakkında birçok görüşler ortaya atılmıştır. Bugün genel olarak benimsenen fikre göre, Mezopotamya, Suriye ve Filistin'e samî bir ülke çehresini veren yayılmalar, Arabistan'dan kuzeye çıkmış samî kavimler tarafından yapılmıştır.

Jeoloji bilginlerinin, buzullar çağından hemen sonra, Arabistan'ın bugünkü kum çölleri ve kurak bölgeleri yerinde sık ve geniş ormanların, büyük ırmakların bulunduğu, iklim şartlarının insanların üreyip çoğalmasına elverişli olduğu, fakat buzulların kuzey sınırı daha yukarıya gelince, Orta Asya ve Büyük Sahra'da olduğu gibi, Arabistan'da da yavaş yavaş kendini duyuran bir kuraklığın başladığı yolundaki görüşler bu fikri desteklemektedir.

Esenlik içinde yaşamağa ve üremeğe elverişli bir iklimin hüküm sürdüğü çağda Arap Yarımadasının güney ve orta kesimlerinde gittikçe çoğalan samîler, kuraklık başladıktan ve yaşama koşulları zorlaştıktan sonra, yavaş yavaş çölleşen Arabistan'ın, eski çağlarda alabildiğine çoğalmış olan insan yığınlarını besleyebilme yeteneğini yitirmesi üzerine, Milâttan önce üçüncü binin başların-

(3) Nuh tufanında yok olan insan soyunun, Nuh peygamberin çocuklarından türediği sanıldığından Nuh peygambere «ikinci Âdem» denir.

dan itibaren, yarımadanın ortasından dışına doğru Afrika'ya (Habeşistan'a ve Mısır'a), Mezopotamya'ya ve Suriye'ye akmağa başlamışlardır ki bu göç yürüyüşleri, tarihte derin izler bırakacak kadar büyük topluluklar halinde ve sürekli olmuştur.

Kuzeye çıkan, askerî ve siyasî birlikten yoksun bulunan bu göçmen topluluklarından bir parçası, Sümerlerin düzenli kuvvetleri ve çok daha gelişkin savaş araçları karşısında, sınırları zorlayarak geçemediler. Fırat ırmağı boylarında göçebe bir durumda epey bir süre dolaşmak zorunda kaldılar. Sümer sitelerine ancak zamanla işçi ve ücretli askerler olarak girebildiler. Sonraları, yüzyıllar geçtikçe çoğaldılar, Sümerlerin uygarlık ve savaş yöntemlerini öğrendiler ve, uygarlık, rahatlık ve bunların doğurduğu gevşeklik sonunda savaşçılık kabiliyetlerini elden çıkaran efendilerine karşı koyacak kadar güçlendiler; yer yer ve zaman zaman ayaklanmağa başladılar. Ardı arkası kesilmeden boyuna gelen soydaşları ile güçlenen bu sonradan gelme uyruklar, sonunda aşağı Mezopotamya'nın yukarı kesimini yani sonradan Akadlar memleketi adını alan bölgeyi Sümerlerin elinden koparıp aldılar. Bu başarıları, aşağı yukarı Milâttan önce 2400 yıllarında Sinear'a hâkim olmaları ile sonuçlandı.

Kuzey Mezopotamya'da Asur ve Ninive şehirleri çevresinde yaşamakta olan samî halk, ayrı bir lehçe (Eski Asur Lehçesi) geliştirdiler ve M.Ö. 2000 yıllarında burada, Asur Devleti adı ile bir de siyasî birlik kurdular.

İklim değişikliği nedeni ile kalabalık topluluklar halinde kuzeye çıkan arapların, Mezopotamya'yı, Suriye'yi, Filistin'i, Ürdün'ü ve hatta kısmen Mısır'ı samîleştirdiklerini görmüştük. Böylece kuzeyde ortaya çıkan bu melez toplum buralarda yer yer siyasî birlikler kurdular. Bunlar: Akad, Babil İmparatorlukları ile Asur kırallıklarıdır.

Miken, Minos, Eski Yunan, Eski Mısır ve Sasanî uygarlıklarının temelini kurmuş olan Sümerler Samî uluslardan değildirler. Araplarla da hiç bir akrabalıkları yoktur. Sümerlerin, Ortaasyadan veya eski belgelerde Til-mun Adası diye geçen bugünkü Bahreyn Adasından Mezopotamya'ya geldikleri yönünde iki nazariye vardır.

Soru 4 Arapların İslâm öncesi tarihlerini anlatırmısınız?

Arapların İslâm öncesi tarihlerine cahiliye çağı denir (4). Bu da ikiye ayrılır. Çok eski zamanlardan M. beşinci yüzyıla dek geçen süreye «İlk Cahiliye Çağı», M. beşinci yüzyıldan, Hz. Muhammed'in İslâm dinini tebliğ edişine kadar geçen süreye de «İkinci Cahiliye Çağı» denir.

Arapların İslâm öncesi tarihleri, üç bölgede, üç ayrı grup halinde incelenir: 1 — Yemen bölgesi, 2 — Kuzey Arabistan bölgesi, 3 — Hicaz bölgesi.

Kuzey Arabistan Arapları, yukarıda belirttiğimiz üzere Arap Yarımadası'ndan kuzeye çıkan kavimlerle Mezopotamya'nın samî olmayan ilk sakinlerinin yüzyıllarca süren ortak yaşayış ve nesil karışmaları sonunda türlü yerlerde ve zamanla türeyen samî kavimlerdir (5). Arap,

(4) Arap kelimesi tarihte ilk kez, Babillilerin, Amurru (batı halkı. Fırat ırmağının batısında bulunduklarından bu ad verilmiştir) dedikleri bölgede oturanlara «Arrabu» veya «Arrubu» şeklinde verilen bir ad olarak görülmüştür ki, samî dildeki «badiye çöl» kelimesine tekabül eder. Mısırlılar ise çöl halkı anlamına olarak «Şaso», ibranîler de doğu halkı derlerdi.

(5) Samiyat bilginleri samî dilleri grubunu dörde ayırırlar: 1 — doğu samî dilleri: Babil ve Asur dilleri. 2 — kuzey samî dilleri: Amurru ve Aram dilleri. 3 — Batı samî dilleri: Ken'anca, ibranca, moabca ve fenike dilleri. 4 — Güney samî dilleri: Main, Seba, Habeş, Arap ve Mehre dilleri.

Yahudî, Aramî, Süryanî, Fenike ve Habeş dillerini konuşan halkın da dahil bulunduğu bu samî topluluklar bu ilk çağlardan hemen sonra ayrı ayrı uluslar halinde dağıldılar, yurt tuttular.

Arap soyundan olan en eski devletler, yarımadaının en verimli ve en güzel iklimine sahip yerlerinden biri olan Yemen bölgesinde kurulmuşlardır.

Soru 5 Yarımadaının güneyindeki eski Arap devletlerini anlatır mısınız?

Tevrat hikâyelerine dayanan Arap soy bilginleri en eski Arap halkının, Âd, Semud ve İmlik yani Amalika olmak üzere bugün ortadan kalkmış topluluklar olduğunu kabul ederler. Amalika'nın, Mısır'da 15 - 17. sülâleyi teşkil eden Şaso (Hiksos)'ların cedleri oldukları da sanılmaktadır.

Gene bu bilginlere göre güneye inmiş olan Nuh peygamberin torunlarından Kahtan (veya Yaktan)'dan türemiş toplulukların asıl Araplarla karışmasından Araplaşmış (müsta'ribe) olup Yemen'de hüküm sürmüş eski Ma'in (veya Mina), Seba; Hımyer ilaah. gibi devletler meydana gelmiştir. Nuh'un torunları ile karışmadan ortaya çıkmış bu güneyli devletlere Kahtanlılar denir. Hicaz bölgesi Araplarının da İbrahim peygamberin oğlu İsmail'in torunlarından Adnan'ın soyundan üredikleri kabul edilir. Bu yüzden de bunlara Adnanlılar veya aynı soydan olan Maad'a veya Nizar'a nisbetle Maadlılar veya Nizarlılar denir.

Arapların, güney Arapları veya kuzey Arapları diye ikiye bölünmüş olmaları kesin bir gerçektir; ancak, Hz. Muhammed'den çok önce kuzey taraflarında yerleşmiş Yemenli Araplar bulunduğu gibi güneye yerleşmiş Ad-

nanlı Araplar da vardır. Yemenlilerin ikinci kez kuzeye çıkıp yerleşmeleri, M. üçüncü - dördüncü yüzyıllarda ve Yemen'deki barajların yıkılması üzerinedir.

Şimdi Yemen'deki eski Arap devletlerine kısaca değinelim. Bunlar, Main, Seba ve Himyer devletleridir.

A — Main devleti:

Aşağı yukarı M.Ö. 1400 - 700 yılları arasında hüküm sürmüş bir devlettir. Eski Arap tarihçileri bunlar hakkında bir şey söylemezler. Hemdanî «Kitab el - İklil» adlı eserinde Yemen'de sadece «Main» ve «Brakş» adları ile kayd ettiği iki küçük bölgeden söz etmiştir. Günümüz oriyantalistlerinin buluşları ile tarihleri iyice aydınlanan ve başşehirleri «Karnus» olan bu devlete dair eski Yunan tarihçilerinden Strabon, Plinius, Diyonisyos ve Batlamyos pek çok bilgi vermişler (6) fakat tarihçiler Main'in neresi olduğunu bir türlü kestirememiş, bu dev-

(6) Bu eski çağ bilginleri üzerine kısa bilgiler: 1 — Strabon: Yunan coğrafyacısı olup Amasyalıdır. Hayatı: M.Ö. 58 — M.S. 25. Değerli bir coğrafya yazdı. 2 — Plinius: İtalyanın Come şhrinde doğmuş, M.S. 79 yılında Vezüv Yanardağının patlayıp «Herculanum» ve «Pompei» şehirlerini lavları altında bıraktığında ölmüştür. Bilimler tarihi ve ansiklopedi niteliğinde 37 cilt eser yazdı. 3 — Dion Cassius (Dionisyos): M. 155'de İznik'te doğdu. Önemli bir Roma Tarihi yazdı. 4 — Batlamyos (adı: Claude): Milâdî II. yüzyılda Mısır'da doğduğu söylenir. Matematiğe ve coğrafyaya ait önemli bir eser yazmıştır. Coğrafyası, dünyayı kâinatın ortasına oturtur. Bu düşünce, Kopernik (Copernic) tarafından çürütülmüş, dünyanın güneş etrafında döndüğü isbat edilmiştir. 5 — Diyojen (Diogenes): M.Ö. 413 — 327 yılları arasında yaşamış bir Yunan filozofudur. Anadolu'nun Sinop şhrinde doğmuş olup Büyük İskender'in çağdaşıdır. 6 — Herodot (Herodote): M.Ö. 484 - 425 yılları arasında yaşamıştır. İlk tarih yazanlardan sayılır. Halikarnas'ta yani Anadolu'da bugün Bodrum adı ile anılan kasabada doğmuştur. Ünlü tarihî coğrafya eseri türkçe çevrilmiştir.

lete ait hiç bir eser ve ören bulamamışlar hatta bazıları Yunanlıların, Minaei sözü ile Mekke yakınındaki Mina'-da oturan halkı kastettiklerini sanmışlardı; fakat Joseph Halevy 1869'da San'a'nın doğusunda Main şehri örenini bulduktan sonra bütün kuşkular ortadan kalkmıştır. Bazı yazarlar Mainlilerin Mezopotamya'dan gelip Yemen'e yerleştiklerini, burada Mezopotamya'da olduğu gibi saraylar, beylikler teşkil ettiklerini ve çevrenin gerekliliğine uyarak ticarete de önem verdiklerini söylüyorlar. Onlar, burada, ticarî hesaplarını veya siyasal bağımsızlıklarını derleyip düzenlemek için alışveriş bakımından kendileri ile tanıştıkları Fenikelilerin ebced harflerini kullanmağa başladılar. Bunların, çivi yazısını bırakıp, fenike yazısını kullanmağa başlamalarının nedeni, fenike yazısının daha kolay ve ticaret işlerinde yaygın bir durumda oluşu idi. Fenike yazısı Mainliler elinde gelişmiş ve bu gelişmeden, Hımyerli yazısı ortaya çıkmıştır. Seba yazısı ile Habeş yazısı da sonradan, Mainlilerin Fenikelilerden alıp geliştirdikleri bu yazıdan alınmıştır.

Bu devlet, daha doğru bir deyimle bu hükümdar sülâlesi siyasal erkini ne zamana kadar sürdürdü? Bu soruya kesin ve açık bir cevap vermek çok güç; fakat herhalde M.Ö. yedinci yüzyılın başlarından önce ortadan kalkmamışlardı. Esasen Mainlilerin son çağları ile Sebalıların ilk çağı birbirine karışmış durumdadır. Aynı bölgede Sebalıların yönetimi ele alışları, yönetici sülâle değişiminden başka bir şey değildir.

B — Sebalılar Devleti (M.Ö. 700 - 115) :

Ünlü tarihçi, coğrafyacı Strabon, Sebalıların sosyal ve ekonomik durumları üzerine bilgi vermiş, başşehirlerinin «Maryaba» yani «Ma'rib» olduğunu söylemiştir. Bunların asılları da Mainlilerinki gibi kesinlikle çözülememiştir. Arap yazarları Sebalıların, Nuh peygamberin

oğlu Sam'ın torunlarından Yaktan ile aynı kişi olduğunu kabul ettikleri Kahtan'dan indiklerini söylerler. Arap tarihçilerine göre Kahtan, Yemen halkının dip dedesidir.

Asur yazıtlarında M.Ö. 700 yıllarına doğru «Yis'i-Amara» adlı bir Seba kralından söz ediliyor. Asur kralı 2. Sargon (saltanatı: M.Ö. 722 - 705) çağına ait olan bu yazıtta kral Sargon'a cizye veren uluslardan söz ederken bu Seba kralı «Yis'i-Amara» da sayılıyor. Bu bilgi, ikinci Sargon'un Yemen'i ele geçirdiğini isbat etmez. Sebalılar, Fenikeliler gibi tüccar bir ulustu ve kuzey Arabistan ticareti bunların elinde idi. Yemen'den kalkan ticaret kervanlarının kuzey Arabistan yolu ile Akdeniz kıyılarına ve özellikle o zaman çok önemli bir yer olan Gazze'ye geçebilmeleri için o bölgelere hâkim olan 2. Sargon'dan izin almaları veya para ödemeleri gerekiyordu ki adı geçen ve cizye veren ulusları sayan belgenin niteliği bu olmalı.

Öte yandan, söylentilerin İsrail kralı Süleyman'la (yönetimi: M.Ö. 973 - 933) çağdaş gösterdiği Seba Melikesi hikâyesi tarihi olaylara uygun düşmemektedir. Belki de bu Belkıs, Seba Melikesi değil, Asur yazıtlarında adları geçen ve kuzey Arabistan'da yaşamış olmaları muhtemel «Arrubu» kraliçelerinden biridir. Yemen'de Belkıs adlı kraliçeyi, Hımyerliler çağında «Belki binti Hedhad» şeklinde ve Milâdî 330 - 345 yılları arasında yönetimi elinde bulundurmuş olarak görüyoruz ki Hristiyanlığa yeni girmiş olan Habeşlilerin Yemen'e saldırıları bunun yönetimi sırasında olmuştur. Bu kadınla ondan 13-14 yüzyıl önce yaşamış olan İsrail kralı Süleyman arasında bir ilişki olamaz. Seba devleti en erken M.Ö. yedinci yüzyılda kurulduğuna göre aşk hikâyeleri dillere destan olan Belkıs'ın Seba Melikesi olması da çok uzaktır.

Krallık, Main devletinde olduğu gibi Sebalılarda da babadan oğula geçerdi. Kadınlar da yönetimi ele alıp kraliçe olurlardı.

Sebalılar çağında yapılmış en önemli işlerden biri «Ma'rib Seddi» de denilen «Arim Seddi»dir. Bu baraj, Serat sıra dağlarının bir uzantısı arasında yapılmıştır. Arim, Himyer lehçesinde baraj demektir; Ma'rib'e yakın olduğundan Ma'rib barajı diye anılır. Ma'rib'in bir adı da Seba'dır. Bu nedenle Seba barajı diye de anılır. Bu barajın ne zaman yapıldığını bilmiyoruz. Zaman zaman onarılmış, İslâmiyetin ortaya çıkışından biraz önce yıkılmıştır.

C — Himyerliler Devleti (M.Ö. 115 - M.S.525):

Yemen'de M.Ö. 115'de Kahtanîlerden olan Mainliler ve Sebalılar gibi, Himyerliler adını taşıyan bir hükümdar soyu daha ortaya çıktı. Bunların önce «Reydan» şehrini ele geçirdikleri, bu nedenle «Zu Reydan» yani Reydan sahipleri olarak anıldıkları anlaşıyor. Reydan, bugünkü «Zefar»ın eski adıdır. Himyerliler sonra Kataban şehrini, Sebalılar güçlerini yitirince de Ma'rib'i alıp «Seba ve zu Reydan hükümdarları» diye anıldılar.

Himyer kelimesi habeşçede koyu renkli demektir. Himyer kralları yavaş yavaş yönetim alanlarını genişletip ünvanlarını «Seba ve Zu Reydan ve Hadramavt ve Yemenat ve bunların dağ ve Tihamedeki Arapları Kralı» biçimine soktular. Habeşliler IV. yüzyılda Yemen'e saldırıp çekildiler. M. 525'de tekrar gelip ele geçirerek yarım yüzyıl ellerinde tuttular, hatta Hz. Muhammedin doğumu sıralarında saldırılarını Mekke şehrine dek uzattılar. Onların Yemen'e zaman zaman saldırımlarının nedeni, Kızıl Deniz ticaretini ele geçirmektir. Çünkü o zamanlar bu ticaret yolu, Asya, Avrupa ve Afrika ticaretinin belkemiği idi. Habeşlilerin bu sürekli akınları sonunda Yemen'de artık güçlü bir devlet kalmadı ve kurulamadı, yer yer küçük beylikler ortaya çıktı. Yemen bir ara da İran - Habeş ve Arap çatışmasının sürüp gittiği bir bölge durumu-

na düştü. Buraya kırk elli yıl kadar İranlılar hâkim oldu, son İran valisi, Hz. Muhammed'in İslâma çağırısına uyarak yerinde ve Medine'deki Müslümanların valisi olarak bırakıldı.

Soru 6 Eski Yemen Medeniyetini anlatır mısınız?

Bu eski Yemen devletlerinin eski doğudaki büyük önemleri daha çok, uygarlık ve din tarihi ile kendini gösterir. Bunlar, yakın ve uzak komşuları, özellikle İbranîler ve Yunanlılar üzerinde — başka konularda da olmakla birlikte — din ve tecim alanında büyük etkiler yapmışlardır ki bu iki etki, aya tapma ve «günlük bitkisi» ticareti olarak özetlendirilebilir.

Yemen uygarlığına ait bazı kurumları özetlemeye çalışalım:

A — Yönetim ve sosyal durum:

Eski Yemen devletleri saldırgan olmaktan çok tüccar devletlerdi; zaten ticaret, barış içinde ilişki sürdürmeyi gerektirir.

Bunlarda yönetim, normal durumlarda babadan oğula veya kardeşten kardeşe geçiyordu. Bazen baba ile oğulun ülkeyi ortaklaşa yönettikleri de oluyordu. Yönetim, babadan kızına da geçiyordu; ancak kadınların bu hakları kesin değildi. Hadramavt'ta, kral tahta çıktığında memleketin ileri gelenlerinin gebe karıları kontrol altına alınır, bunlar arasında ilk doğan erkek çocuk veliahd (tahta geçecek aday) olurdu.

Güney Arabistan'da halk dört sınıftı: 1 — Askerler, 2 — Çiftçiler, 3 — Sanatkârlar, 4 — Tüccarlar.

Yemenlilerde yasa niteliğini taşıyan hükümdar buyrukları, bronzdan veya taştan belgeler biçiminde halkın

gelip geçtiği genel yollara konurdu. Bunlar kendilerine özgü paralar da bastırmışlardı ki bunlardan birçok örnek ele geçmiştir. Bu paraların üstünde hükümdarların adları ve resimleri ve basıldıkları yerin adı bulunuyor, baykuş, doğan, öküz başı veya ay ile süsleniyorlardı. Para basma işinde çoğu, Roma'yı örnek alıyorlardı.

Yemen hükümdarları, üzerlerine altın işlemeli manto biçiminde giysiler giyiyor, kollarına bilezikler takıyorlar, dört filin çektiği saltanat arabasına biniyorlardı.

Amasyalı coğrafyacı Strabon'un anlattığına göre Hiyerlilerde aile başkanlığı ailenin en yaşlısında olurdu. Ailenin malları ve eşyası aile halkı arasında ortaktı. Kız kardeş ve anne ile evlenmek, bir kadının birkaç koca ile evlenmesi yaygındı. Evlenme ancak akraba arasında olabilirdi. Akradan olmayan biri ile evlenen kişi ölümle cezalandırılırdı. Bu geleneklerin bazıları eski Mısırlılar arasında da yaygındı; nitekim Mısırlılarda erkek kardeş kız kardeşi ile evlenir; oğul, babasının ölümünde onun karılarını da miras yolu ile alırdı.

B — Tecim:

Güney Arabistan halkı Asya, Avrupa ve Afrika arasında en önemli ticaret malı taşıyıcıları ve iyi denizcilerdiler. Bunların tecimde ileri gitmelerinin nedenleri: Bulundukları bölgenin, Çin, Hind ve Roma, Bizans deniz yolu üzerinde olmasından başka, dillerinin, o çağın uygar toplulukları dillerine yakın olmasıdır. Gerçekten o zamanlar samî diller, lâfız ve anlam bakımından birbirlerine yakın bulunuyordu. Araplar, Babilliler, Asurlular, Habeşliler, Fenikeliler, tercümansız birbirleri ile anlaşabiliyorlardı. İbranca, Aramca ve Süryanca da aşağı yukarı böyle idi. Tevrat'ta verilen bilgiye göre İbrahim Peygamber M.Ö. XX. yüzyılda Babil'den çıkıp Suriye, Fenike ve Arabistan'da gezmiş, buralar halkı ile tercümansız konuşabilmiştir.

Fenike, İsrail ve Mısır ticareti, Kızıl Denizden başlayıp Akdeniz ülkelerine yayılıyordu. Çin ve Hindistan'dan Kızıl Denize dek uzanan ticarî faaliyet ise çoğu güney Arabistan devletleri elinde idi. Çin, Hindistan ve doğu Hindistan ülkelerinde, Mezopotamya ve Akdeniz uluslarının muhtaç oldukları ürünler çoktu. Yemenliler, doğudan aldıkları bu ticaret ürünlerini, Uman Denizi, Basra Körfezi, Fırat ve Dicle ırmakları ve Kızıl Deniz yolu ile Asurlulara, Fenikelilere, Mısırlılara ve öteki uluslara götürüyorlardı. Yemen kıyılarındaki Aden, Kane (Hısır Gurab), Zefar ve Maskat limanları Hind - Kızıl Deniz ticaret yolunun başlıca merkezleri idi. Yemen kıyılarına deniz yolu ile gelen mallar buradan, San'a'ya, oradan da büyük deve kervanları ile kuzeye, Suriye, Irak, Mısır ve Akdeniz memleketlerine ulaştırılırdı. Yemen'deki devletler bu mallardan gümrük vergisi alıyorlardı.

Doğu mallarını Mezopotamya, Suriye ve Mısır'a taşıyan tüccarlar, oralardan dönerken, kuzey memleketlerinin ürünlerini Yemen'e getirdikleri gibi bu arada Gazze, Yesrib (Medine) veya başka memleketlerden, tapınaklarda hizmet etmek üzere cariyeler de getiriyorlardı.

Tüccar kabilelerinin kuzeye taşıdıkları malların çoğu altın, kalay, fildişi, baharat, devekuşu tüyü, pamuk ve değerli taşlardı. Tüccarların kuzeye götürdükleri bu mallar arasında Yemen'in kendi ürünleri de vardı. Bunlar: günlük ve tütsü bitkileri, kokular ve tutkal türleri idi ki bunların hepsi de daha çok tapınaklarda kullanılırdı. Kuzeyden getirilen malların en önemlileri de: Buğday, yağlar, şaraplar, kumaşlar, boyalar, kapacak ve gümüş levhaları. Plinius'un bildirdiğine göre bu malların alım satımı, ileri gelen üç bin Yemenlinin elinde idi ki bu tüccar aileler, alıp sattıkları malların zekâtını, Şabva Tapınağı'na verirlerdi.

Mekke'ye veya Yenbu'a yahut da Yesrib'e (Medine)

uğrayan kervan, Medain'i Salih'ten, Petra'ya giderdi. Petra şehrinden kuzeye ayrılan kol Fenike ve Filistin şehirlerine ve Tedmur'a (Palmir) varır, batıya ayrılan kol da Mısır'a girerdi.

Mezopotamya ticareti, Arap Yarımadasının doğusundan giden yol ile veya denizyolu ile olmak üzere Basra Körfezinden yapılırdı.

Aden veya Moza'da depo edilen doğu ürünleri, adı geçen yol ile karadan yapıldığı gibi, Kızıl Denizden geçerek de yapılırdı ki bu yolla Akaba Körfezine gider, buradan da Suriye, Filistin veya Mısır'a götürülürdü. Bu nedenle Mısırlılar 20. Firavun soyu hükümdarlarından 3. Ramses (saltanatı: M.Ö. 1198 - 1166) devrinde başlayarak deniz yoluna önem vermeye başladılar. Esasen 19. Firavun sülâlesi hükümdarlarından birinci Seti (M. Ö. 1318 - 1298) bu amaçla Kızıl Denizle Nil ırmağını birleştiren bir kanal açtırmıştı ki bu kanal sonradan kapanmış, tâ halife Ömer devrinde (M. 634 - 644) yeniden açılmıştır. Bizanslıların Mekke'yi tehdit edebileceği düşüncesi ile kanalın bu defaki ömrü de çok kısa sürdü. Süveyş kanalının açılmasına Büyük Osmanlı veziri Sokollu Mehmet Paşa da (ölümü 1579) teşebbüs etmiş, bugünkü kanal 1869'da açılmıştır.

C — Çiftçilik :

Ele geçen ve çiftçi tasvirlerini kapsayan heykellerden de anlaşıldığı üzere çiftçilik de Yemen'de ticaret kadar önem verilen bir şeydi. Yemenliler yalnız düz arazide çiftçilik yapmıyorlar, ekime, meyve ve bahçeciliğe elverişli yerlerde, meyilli yerlerde yani dağ yamaçlarında setli bahçeler düzüp suları buralara çıkarmak için su kanalları ve barajlar yapıyorlardı. Yemen'in meyve bahçeleri ve üzüm bağları ünlü idi. Arap yazarı Hemdanî (ölümü: M. 946), Yemenlilerin yetiştirdiği yirmi çeşit üzüm-den sözeder.

D — Sanat ve Mimari :

Yemen'de yapılan kumaşlar, özellikle «Burd-u Yemenî» denen türü çok ünlü idi ki bu ününü dokuzuncu yüzyıla dek korumuştur. Yemen'in bundan da ünlü sanayi maddesi kılıncı. İbn-i Sina, gökten düşen meteorlardan çıkardıkları demirden iyi kılınçlar yaptıklarını söylüyor. Deri işçiliği de Yemen'in başlıca sanatlarından.

Eski Yemen halkı, yapı yapma ve taş kesme işlerinde çok bilgili idiler. Onların, baraj, saray, kale, heykel, tapınak, şehir, su havuzları gibi, bıraktıkları yapı tekniğine ait eserler bunu açıkça göstermektedir. Yapılarda süs olarak yazıtlar, hayvan resimleri ve ağaç yapraklarına benzer oymalar bulunuyordu. Bunlar, mimarîde sivri kemer kullanıyorlardı. Yemen'de son çağlara dek örenleri durmakta olan birçok büyük saray vardı. Bunların en ünlüleri: Gumdan, Nait, Reyde, Âmir, Sırvak sarayları idi ki bunlardan, San'a'daki Gumdan sarayı M. birinci yüzyılda yapılmış görünüyor. Bu saray, halife Hz. Osman zamanına dek ayakta idi. Bu sarayın yıkıntılarını gören Hemdanî ile Yakut-u Hamavî, onun yedi kat olduğunu, katlar arasının çok yüksek bulunduğunu, dış duvarlarının her birinin başka başka boyandığını, en üst kattaki salonun ve tavanının mermerden yapıldığını, her köşesine bakırdan içi boş arslan heykelinin bulunduğunu, bunların yel estikçe arslan kükremesi gibi ses çıkardıklarını, yirmi salonunun bulunduğunu söylüyorlar.

E — Yazı ve Dil :

Bunlar önce, Mezopotamya uluslarından aldıkları çivi yazısını kullanıyorlardı. Fenikelilerle sıkı ilişki kurduktan sonra onların o bölgelerde yaygın ve kolay olan ve aynı zamanda rakam olarak da kullanılan ebced harf-

lerini almışlardır. Arapların hiç bir zaman kendi yazıları olmamış, yazıyı hep komşu uluslardan almışlardır. Hz. Muhammed zamanında ve Kur'an yazmak için kullandıkları yazı da Arap yazısı değildir, komşularından alınıp geliştirilmiştir.

Mainliler, Fenikelilerden aldıkları yazıyı geliştirmişler, bu gelişmeden Hımyerli yazısı ortaya çıkmıştır. Seba yazısı ile Habeş yazısı da sonradan Mainlilerin bu yazısından geliştirilmiştir. Yemen halkının kullandıkları bu yazı sessiz harflerden müteşekkildi ve ayrı ayrı harfler olarak yazılıyordu. İçinde sesli harfler bulunmaması bakımından eski Mısır yazısı ile benzerlik gösterir. Aslında bu yazı, belki Fenike yazısı gibi, Sina yazısından alınmadır. Tek veya çift dikeyden meydana gelmiş, yuvarlak çengel veya düğüm biçimindeki çizgilere dayanmış olarak yazılması nedeni ile «müsnet yazısı» denen bu alfabede 29 harf vardır. Bu harflerden biri, İbrancadaki ikinci (S) harfidir. Bu yazı, sağdan sola doğru yazılırdı; fakat, bazı yazıtlarda bir satır sağdan sola, ikinci satır hemen oradan devam etmek üzere soldan sağa yazılıyordu ki bu durum, bu yazıyı okumaya çalışan bilginleri şaşırtmıştır. Bu alfabenin ne zaman ortadan kalktığı kesinlikle bilinmiyor. İslâmiyetin ortaya çıkışı sıralarında ihtimal artık kullanılmıyordu. İslâmiyetin ortaya çıkışından sonra Yemen bölgesinde yalnız kuzey Arabistan yazısı kullanılıyordu.

F — DİN :

Güney Arabistan'ın eski dini, aya, güneşe ve yıldızlara tapma olup, bunlar arasında erkek bir Tanrı sayılan aya tapma, dişi Tanrı sayılan güneşe tapmadan daha üstündü. Ayrıca bunlar yanında ayın anası ve karısı olan büyük bir ana Tanrıça da zikredilir. Bu, Mainlilerde «Aşara», Sebalılarda ise Harimtu olup genel olarak «İlat» veya

«Lat» olarak adlandırılır ki Taiflilerin lat putunun men-
şei de bu olabilir.

Ay'ın başlıca iki safhasına (büyüyen ve küçülen) ikiz Tanrılar gibi, özel bir biçimde tapılırdı. Yerli geleneğe göre öncelik, bazen küçülen aya, bazen de büyüyen aya verilirdi.

Yazıtlarda birçok tapmak ve yüze varan Tanrı adlarına rastlanıyor; bunların bazıları bütün memleketçe tanınır, bazıları da mahallî Tanrılardır.

Güney Arabistan Tanrılarının niteliklerini iyi anlayabilmek için daha eski çağlardaki Mezopotamya ulusları Tanrılarının durumları ile karşılaştırma yapmak gerekir.

Yemenliler, bazen ölmüş hükümdarlara da taparlardı. Onlar, ulusun kral soyundan geldiğine, kralların da Tanrıların ilk oğlu olduğuna inanırlardı. Belki bu inançtan olacak ki çoğu belgelerde (Tanrı-Kral-Ulus) ibaresi görülür. Mısırlıların tersine bunlar, Tanrı heykeli yapmağa çok önem vermiyorlardı. Tanrılara kurban adama, tapınaklara tütsü hediye etme işi yaygındı.

Yemenliler, bugün İslâm dinindeki hac ayında hacca giderlerdi. Yemenlilerin ay adlarının bir kısmı çiftçilikle ilgilidir.

Güney Arabistan tarihinin son devirlerini temsil eden Himyerlilerde, Milâdın altıncı yüzyılı başlarında önce Yahudi dini, ondan biraz sonra da Hristiyanlık yaygındı. Burada, sınırlı ölçüde de olsa, ticaret için gittikleri Hindistan etkisi ile eski Hint dinleri, kısa süre ile İran'ın eline geçmiş olması ile de Zerdüşî dini görülmüştür. İslâmiyetin ortaya çıkması ile M. 630 yılına doğru bütün güney Arabistan ve Yemen halkı Müslüman oldu.

Soru 7 Kuzey Arabistan'daki Arap devletlerinden Nabatlıları anlatır mısınız?

Burada göreceğimiz Kuzey Arabistan devletlerini, Yemen'deki sulama barajlarının yıkılması ile yaşama olanakları azalan toplulukların oralara göç ederek kurdukları söylenir. Bunlar: Nabatlılar, Tedmurlular (veya Palmirliler), Gassanîler, Hireliler ve Kindeliler devletleridir.

Nabatlılar :

Bu devlet, Filistin'in güneyindeki eski Edom bölgesinde kurulmuştur ki sınırları güneyde Akabe Körfezi'nin aşağılarına kadar uzanıyordu. Buralarda çok eskiden Edomlular oturuyordu. M.Ö. beşinci yüzyılda doğudan gelen Nabatlıların saldırısına uğrayarak onlarla karışıp gitmişler, daha sonraları güney Arabistan'dan da halk gelmeye başlamış, ortaya «Nabatlılar Devleti» adıyla yeni bir devlet çıkmıştır. Doğudan gelen asıl Nabatlıların soy bakımından Arap mı, Aramlı mı oldukları kesin olarak bilinmemektedir.

Sadece dillerine bakarak bunları Aramlı saymak doğru olmaz; zira o sıralarda aramca ve aram yazısı epey yaygın bir durumda idi. Nabatlıların başşehri Petra (eski Sela) idi. M.Ö. birinci yüzyılda ölen Sicilyalı Diodor, Büyük İskender'in komutanlarından Antigonos'un M.Ö. 312 yılında Petra'ya yaptığı saldırıyı anlatırken bunların, on bin kadar düzenli ve seçkin asker çıkardıklarını, saldırıldıkları zaman sarp dağ başlarına çekildiklerini, dar boğazları kapadıklarını, düşman ordusunun susuz çölü geçerek buralardan onları kovalıyamadıklarını kaydediyor.

M.Ö. 169 yılında tahtta bulunan Nabat hükümdarı 1. Haris, Selefkuslar, Suriye hükümdarı Antiyohos Epifa-

nes ile Mısır Ptolemelerinden Ptoleme Filomater'in çağdaşı idi. Bu iki hükümdar arasındaki savaşta Selefkuslar, Nabatlıların yardımını istemişlerdir.

Nabatlılar hükümdarı 4. Haris zamanında Romalılarla kanlı savaş yapmışlardır. Bu hükümdar zamanından başlayarak hükümet işlerine kadınlar da karışmağa başlamış, Haldu ve Şakile adlarındaki kadınlar adına para basılmıştır; hatta 4. Haris'in yerine geçen 2. Malik'in ölümünden sonra karısı Şakile, oğlu 2. Ribal'e (Rabbel) vekil olarak hükümet işlerini eline almış, sonra bu etki, bu Ribal'in karısı Cemile'ye geçmiştir. Nabatlıların son hükümdarı 3. Mâlik (saltanatı: M. 101-106) zamanında Roma imparatoru Trayan (saltanatı: 98-117) zamanında, bunun Suriye'deki vekili Kornelyus Palma (Cornelius Palma) adındaki komutanı, Mısır ordusunun da yardımı ile başşehir Petra'yı ele geçirmiş ve böylece M. 106 yılında Nabatlılar devleti ortadan kalkmıştır. Bir zamanlar Sina Yarımadasının ötesine, doğuda Havran'dan Irak'a, Medine şehri kuzeyindeki Vadi'l-Kura'ya dek genişlemiş ve eski Semud kavminin memleketi olan Hıcr'ı ülkelerine katan Nabatlılar, bu yenilgiden sonra bir daha bellelerini doğrultamamış, dağılıp gitmişlerdir.

A — Nabatlılarda Din :

Bunların dinî inançları da çok Tanrıçı putçuluğa dayalı idi. O çağlarda bütün, Mısır ve Arabistanda üçlü Tanrı yani üç büyük Tanrı etrafında birçok Tanrıya inanma sistemi yaygındı. Biraz önce güney Arabistan uluslarında da gördüğümüz gibi: ay, güneş, yıldız; Mısırlılarda: Ozi- ris, Apis, İzis; Hicazda: Uzza, Menat, Lât vb. bu üçlü sistemin yaygınlığının açık örnekleridir. Hıristiyanlığı örgütlendirenler de, İsa Peygamberin tek Tanrıya dayanan bildirilerini, zaten yaygın olan bu üçlü inanca uydurup teslisi (Baba-oğul-kutsal ruh) sistemleştirmişlerdir.

Nabat kralı Hâris çağında yazılmış olup önemli bilgileri taşıyan bir mezar taşından, bunların Zu's-Şera, Menat ve Kays adlarında üç büyük tanrıları olduğunu anlıyoruz. Özellikle bu Menat putuna, eski çağlarda Mainliler ve Sebalılar devletlerinde ve İslâmiyetten önceki Cahiliye çağında Hicaz bölgesinde Medinelilerin putu olarak da rastlıyoruz. Gene bunların mezar taşlarından, bunların dinî vakıflar, hibeler gibi hukukî kuralları geliştirdiklerini anlıyoruz.

Gene bir taş yazıtta, kral Hâris'in saltanatının dokuzuncu yılının Nisan ayında denmektedir ki bu bilgiden Nabatlıların da Sebalılarda ve başka eski devletlerin çoğunda olduğu gibi kralların saltanat yıllarını takvim başlangıcı olarak kabul ettiklerini anlıyoruz. Nitekim M. 106 yılında egemenliklerini kaybeden Nabatlılar bu felâketli sonucu, daha sonraki olayları sıralamak için bir takvim başlangıcı yaptılar.

B — Ticaret :

Bunlar göçebe bedevî Araplar gibi değil, tüccar bir ulus olarak görünüyorklar. Nabatlı tüccarlar, Arap Yarımadasının türlü yerlerinden aldıkları zamk-ı arabî, kumaş ve günlük gibi ticaret mallarını yukarı limanlara getirmekte idiler. Nabatlılar refah çağlarına, ekonomik olanakları yüzünden ulaştılar. Selefkuslardan sonra yönetim İranlılara geçince, Romalılarla İranlı Partlar savaş haline geldiklerinden üç ticaret yolunun kazancı Nabatlılara geçti. Bu üç önemli ticaret yolu şunlardır:

1 — Basra Körfezi yolu: Burada mallar Gerha'ya boşaltılıyordu. Bu mallar Arap Yarımadası'nın «Hayil» yolu ile geçip «Teyma»ya ve Hıcr'a (Medain-i Salih) ulaşıyordu.

2 — Basra Körfezi yolu: San'adan Mekke'ye, Medine'ye ve oradan da Hıcr'a geliyordu.

3 — Kızıl Deniz yolu: Bu yolla gelen ticaret malları, Akabe Körfezi ucundaki «Aila»ya boşaltılıyor, oradan Petra'ya, daha sonra Löke Kome'ye ulaşıyor, buradan Hıcr'a varıyordu. Bu yollarla Hıcr'a gelen mallar Petra'ya taşınıp orada doğal ve taştan depolara yerleştiriliyordu. Bu mallar ana merkez olan Petra'dan Ariş'e, oradan Suriye, Gazze veya Mısır yolu ile Yunanistan'a ve İtalya'ya ulaşıyordu. İşte bu muazzam ticarî trafik, Nabatlıların mutluluğunu sağlıyordu. Devletin iyi düzenlediği gümrük vergileri ile hazine zenginleşiyordu. Gümrük vergisi yüzde yirmi beş idi. Bunlar daha sonra güneyde Hıcr'ı ve Löke Kome'yi ele geçirdiler ve buralar da zengin birer ticaret merkezi haline geldiler.

Milâdî birinci yüzyıl ortalarından itibaren Nabatlıların mutluluk çağı ağır bir tehlikeye düştü. Trajan zamanında M. 106 yılında Nabatlılara son darbe indirildi. Romalıların Suriye valisi A. Cornelius Palma, Petra şehrini aldı; böylece Roma İmparatorluğuna yeni bir eyalet, «Arabistan Eyaleti» katılmış oldu; fakat Romalılar «Aila»dan daha aşağıya inmediler. Bu yüzden, bütün güney Nabat ülkeleri, Medyen ve Hicaz'ın kuzeyi, özgür olarak kaldı. Böylece, küçük bir Nabat devleti kalıntısı bir süre daha ayakta kaldı. Nabatlı tüccarlar Medine şehrinde yerleştiler ve Hz. Muhammed zamanında bile orada bir «Nabat Pazarı» (Sûk al-Nabat) vardı. Hatta eski İslâmî kaynaklarda, Nabatlı yağ tüccarlarının, Medine'deki Müslümanlara, Suriye halkı ve orayı yöneten Bizanslılar hakkında bilgi verdikleri yazılıdır.

C — Nabatlılarda dil ve kültür :

Yemen uygarlığı kuzey Arabistan'a önemli etkiler yapmıştır. Bu bakımdan güney Arabistan alfabesinin ve lehçesinin Nabatlılar üzerine tesir edeceği akla gelir; fakat durum böyle olmadı; çünkü altıncı yüzyılda Med-

Pers krallığı «Yeni Babil İmparatorluğu»na varis olduğu zaman aramca, yönetim ve tecim alanındaki faaliyete, yazısı ve dili ile hâkim oldu. Hatta aramca, İranlı Akamanişlerin resmî dili bile oldu. Bu nedenle, İran'dan batı Anadolu'daki Lidya'ya dek Aramca belgelere rastlanmaktadır. Bütün Mezopotamya'da aramca akadcanın yerini aldı.

Nabatlı halk şüphesiz Arapça da biliyordu. Hatta bunların, eski Yunan kolonileri ile ilişkileri nedeni ile, yüksek tabakadan bazı kişiler herhalde grekçe de biliyordu. Nabatlılar tarihi yalnız aramca bakımından değil, Arapça bakımından da önemlidir. Bunlar sonradan kuvvetli bir Arap etkisinde kalmışlar ve aramca, Arapçadan alman kelimelerle gittikçe fakirleşmiş ve M. dördüncü yüzyıl başlarından itibaren, Nabat yazısı kullanarak oldukça saf bir Arapça yazmağa başlamışlardır.

Nabatlıların kullandıkları rakamlar, Fenikelilerinkinin aynıdır, yalnız dört ve beş rakamları kendilerine özgü yani kendi buluşlarıdır (7).

Soru 8 Palmirlileri anlatır mısınız?

Greko-Romen çağında Palmira denen vahaya araplar «Tedmur» derler. Hem bir devlet hem de bir şehrin adını üzerinde taşıyan Palmir veya Tedmur, Şam şehrinin 260 Km. kuzeydoğusunda ve Fırat ırmağının 140 Km. batısında, güneyde eski Filadelfiya (şimdiki Amman) şehrinden başlayıp Rusafe kuzeyinde Fırat ırmağına ulaşan ve «Diyoklesyan Yolu» diye anılan eski ünlü ticaret yolunun üzerinde önemli bir şehirdir. Asurlular bu şehre «Ta-ad-me-er» diyorlardı.

(7) Bu konuda fazla bilgi için bakınız: Neşet Çağatay, İslâm Öncesi Arap Tarihi, Ankara 1971, 3. baskı, sayfa 40 vd.

Palmir yazıtlarının en eskisi M.Ö. 44 tarihini taşımaktadır. Palmir'e güçlü bir devlet çehresi veren yöneticilerin ne zaman tahta çıktıkları açık olarak belli değil. Aleksandr Sever'in ölümü (M. 235) ile İlliryalı generalerin başa geçmeleri (M. 268) arasında Roma İmparatorluğu birçok kez, barbar saldırıları ve iç ayaklanmalarla karşılaştı. Bu karışık çağın tarihini yazan eski tarihçiler birdenbire karşımıza İran'ın ünlü şahı Şapur'u (saltanatı: M. 241-272) yenen Palmir Kralı Odenat'ı çıkarıyorlar. Bu Odenat'a Araplar Üzeyne derler.

Odenat, M. 262-268 yılları arasında, yönettiği Roma orduları ile Sasânîlerin başkenti Ktezifon'a (Selökiya veya daha sonraki adıyla Medayin) iki kez saldırdı ve bu saldırılar başarı ile sonuçlandı. Bu saldırıların nedeni şudur:

İran kralı Şapur, ele geçirmek için Palmir'e yürümüştü. Yolda, Roma İmparatoru Valeriyen'in Mezopotamya'ya doğru ilerlemekte olduğunu öğrendi. İki ordu bugünkü Urfa yakınlarında karşılaştı. Bu sırada Roma ordusunda çıkan tifüs salgını askerleri kırıp geçirmiş olduğundan savaş kısa sürdü. Valeriyen, Şapur'dan barış istedi. Kurnaz Şapur, ebedî barış şartlarını görüşmek üzere Valeriyen'i yanına davet etti. Valeriyen çok az mayet alayı ile Şapur'un ordugâhına vardı; fakat varır varmaz yanındakiler hemen öldürüldü, Roma İmparatoru esir edildi. O çağ tarihçilerinin dediklerine göre Şapur, Valeriyen'i, ata bineceği zaman üzerine basarak binek taşı olarak kullanmış. Şapur bunun üzerine Anadolu'ya yürüdü, her yeri yakıp yıktı; Suriye'yi, Kilikya'yı, Kapadokya'yı işgal etti. Tarsus'u aldı, Kayseri'yi kuşattı, önüne gelen şehri yağma etti. Bu sırada Odenat, Palmir'in ileri gelenlerini hediyelerle Şapur'un yanına yolladı, bir dostluk bağı kurmak istediğini bildirdi. Başarılarından mağrur olan Şapur, kendi gibi ulu bir kralın huzuruna,

onun gibi küçük bir emîrin elçi yollamasını hakaret saydı; gelen heyete çıkışarak hediyelerini ırmağa attırdı. Bunun üzerine Odenat, kabilelerini çağırdı, Valeriyen'in dağılan ordusunu topladı, ünlü Palmir okçularını da yanına alıp İran'ın başkenti Ktezifon önünde görüldü; şehri tahrip etti, Şapur'un oğullarını, karılarını esir etti, büyük bir ganimet ele geçirdi. Valeriyen'in ve Roma'nın öcü alınmış oldu. Roma'da şenlikler yaptırdı. Odenat, Roma'nın doğu eyaletleri hükümdarı ilân edildi. Kendisine Roma İmparatorlarının taşıdığı Avgust ünvanı verildi ve Roma İmparatorunun doğuda ortağı sayıldı.

İran seferinden biraz sonra barbarlar Kapadokya'ya saldırdılar ve Odenat onlara karşı sefere gittiğinde, karısı Zeyneb'in tertibi ile ve ilk karısından doğma oğlu Herod ile birlikte öldürüldü (M. 267 - 268 arasında).

Zeynep, bundan sonra oğlu Vehb el-Lat adına yönetimi eline aldı. Büyük bir ordu hazırlayıp Mısır'ı aldı Anadolu'da Ankara'ya dek ilerledi. Bitinya (şimdiki Bursa yöresi) kendiliğinden itaat etti. Kadıköy, Palmirlilere kapılarını kapadı. Durumdan haberdar olan Orellyen (yönetimi: M. 270-275), ordusu ile İtalya'dan çıkıp Suriye'ye yöneldi, Zeyneb'in ordusunu yenip Palmir şehrini ele geçirdi. Zeyneb'i tutsak edip Roma'ya götürdü. Zeyneb'in sonu hakkında Roma tarihçilerinin verdikleri bilgi başka başkadır. Bunlar Orellyen'in M. 274 yılında başarılarını kutlamak için Roma'da yaptırdığı büyük geçit alayında önemli kişilerden olan tutsaklar arasında altın bir araba içinde Zeyneb'in de geçtiğini yazıyorlar. Gene bu yazarlar Zeyneb'in, Tivoli'de bir Romalı kadın gibi kendi halinde yaşadığını söylüyorlar ve Zeyneb'le kocası Odenat'ın kişilikleri, kültürleri ve saray yaşantıları hakkında enteresan ve geniş bilgi veriyorlar.

Palmir devleti ve şehri, Orellyen'in yakıp yıkmastan sonra bir daha belini doğrultamadı. Şehir, M. 634 yı-

linda Halid b. Velid'e kapılarını açtı. Burası, İslâmiyetin ilk yüzyılında gene Tedmur oldu, ama önem kazanamadı. Selçuklular çağında biraz canlandı. Atabeylerden Şam Bûrîleri'nin mabeyincisi Firuz oğlu Yusuf, M. 1132 yılında Palmir tapınağının bir bölümünü kaleye çevirdi. Şehir, M. 1172'den beri batılı meraklıların ve bilim adamlarının uğrağı olmuş, yazıtları, belgeleri kopya edilmiştir. 1881 yılında Rus prensi Lazarev, ünlü «Palmir Kanunu»nu buldu. Bu kanun 1901'de, Leningrad'daki Ermitaj müzesine taşındı ki bu kanun M. 137 yılında yazılmıştı.

Palmir, bugün, Suriye yönetiminde ve Musul petrol-lerini Lübnan Trablusu'na götüren boruların geçtiği yerde beş on bin nüfuslu bir kasabadır.

A — Palmirlilerde dil ve yazı :

Palmir dili sıkı sıkıya Nabat diline bağlanır. Aramca, doğu aramcası, batı aramcası olmak üzere iki kola ayrılıyordu ki, Palmir dili, batı koluna bağlı idi. Palmir yazısı, aramî alfabeden çıkmadır ve genel olarak Lut Gölü yöresinde yeni bulunan Kumran yazmaları ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Aslında aramî yazısı M.Ö. XII. yüzyılda doğmuş olan Fenike yazısının bir kolundan başka bir şey değildir.

B — Palmir Takvimi :

Eski uluslar, geçen zamanı sıraya koyma yani takvim başlangıcı için çok önemli bir olayı temel alırlardı. Bu önemli olay şunlara benzer bir olay olurdu: ay veya güneş tutulması, büyük bir yangın, sel felâketi, şiddetli deprem, çok sayıda ölüme yol açan salgın bir hastalığın ortaya çıkışı, komşu ülkelerle yapılan kanlı bir savaş, bir kral soyunun değişmesi, bir kralın veya ünlü bir kişinin ölümü, şiddetli bir kuraklık veya kıtlık.

Örneğin Arabistan'da kabileler arasındaki savaşlar

«Eyyam-ı Arap» adı altında, Habeşlilerin M. 571 yılında fillerle Mekke şehrini ele geçirmek için yürümeleri «Fil Yılı» adı altında, daha sonra, ünlü İslâm komutanı Velid oğlu Halid'in babası Velid b. Mugîre'nin ölümü, takvim başlangıcı olarak uzun süre kullanılmıştır.

Palmirlilerin kullandıkları takvim, M.Ö. 1 Ekim 312 de başlayan Selefkus takvimidir. Milattan sonraya ait belgelerdeki tarihleri milâdiye çevirmek için 311 sayısını çıkarmak gerekir (M.Ö. 312 yılının 1 Ekim'inde yani yeni yıldan üç ay önce başladığından). Örneğin ünlü Palmir Kanunu 448 yılını taşımaktadır ki bu, Selefkus takvimine göredir. Bunu milâdî yıla çevirmek için 311 sayısını çıkarırsak 137 sayısını buluruz ki bu bize, ünlü belgenin yazıldığı milâdî yıla göre karşılığını verir.

C — Palmirlilerde Din

Tanrılara yapılan adakları gösteren yazıtlardan anlaşıldığına göre Palmirlilerin 60 kadar putları vardı. Bunlarda da en büyük put üçlüsü: Lât, Menat ve Uzza idi. Bunlardan bir kısmı örneğin Bol, yerli, Baalşamin, batı samîlerinden; Bel ve Beltis, Babilonyahlardan; Belhammon ise Fenikelilerden alınma idi. Bunların ayrıca bir sürü de küçük putları vardı. Bazı Roma ve Yunan Tanrıları da aynı nitelikte fakat adları değişik olarak Palmirliler tarafından tapılıyordu. Örneğin Bel Tanrısı, Zevs'in aynı idi. Bunlarda Bel, Yarhibol ve Aglibol üçlü Tanrıları şeklinde de temsil edilmiştir. Aglibol, ay Tanrısı; Yarhibol ise güneş Tanrısıdır. Bel, göklerin sahibidir. Bunun adına yapılan Bel Tapınağı, Palmirin resmî tapmağı idi. Palmirliler Tanrılarını genel olarak insan biçiminde tasvir ediyorlardı.

Tapınaklarda topluca ibadet edip, şarap içip kurbanlar keserek yemek suretiyle büyük toplantılar yapıyorlar ve bu toplantıları genel olarak «Komar» adı veri-

len özel din adamları yönetiyordu. Her yılın Ağustos ayının 16. günü, «Manno» adlı Arap Tanrısına ait bayram günü idi. Palmirliler, ruhun ölmezliğine inanıyorlardı.

D — Palmir Ticareti :

Varlığını ve yaşantısını «Efka» adlı pınara borçlu olan Palmir şehri, tapmakları, tiyatrosu, ticarethaneleri ve diğer şehir tesisleri ile parlak bir şehir hayatı yaşatmış ve yaşamış olup, bu mükemmel yönetimini, büyük kervan ticareti ile sürdürebilmiştir. Esasen Palmir devletin ortadan kalkışından sonra Petra şehrinin ticaret merkezliği rolünü Palmir şehri aldı. Bu ticaret şehri Palmir, sadece Nabatlıların ticaret yolunun büyük bir hissesine varis olmakla kalmadı, yerinin çok kuzeyde oluşu, Mezopotamya tüketim mallarını kendi üzerine çekmesini de sağladı.

Palmirlilerin ticaret konusunu bize «Palmir Kanunu» gösteriyor. Bunlar: Mezopotamya ve Fenike'den gelen tunç ve bronz heykeller, erguvan rengine boyanmış yünlerdi. Kokulu yağlar, esanslar, kokulu bitkiler ve tutkallar da onların alıp sattıkları mallardı. Tapınaklarda da kullanılan günlük, değerli taşlar, Fars körfezinden gelen inciler, Medayin'den gelen giyecekler, Fenike'den gelen türlü renkte boyanmış cam altın ve gümüş vazolar, Lübnan ve Şam şarapları bu ticaretin konuları idi.

Eskiden beri Asya ticaret malları batıya, güney Arabistan'a, Kızıl Deniz ve Basra Körfezi limanları yoluyla geliyordu. Özellikle Basra Körfezi'nin yukarısında toplanan bu mallar su ve kara yolları ile başka yerlere gidiyordu. San'a, bir antrepo ödevi görüyor, oradan Necran vadisini izliyor, Taif, Mekke, Medine, Hıcr, Tebük, Petra, Amman, Sosra, Şam, Karyeteyn (Nazala)'e varıyor, buradan iki kola ayrılp, biri doğuda Palmir'e, oradan Erâk, Rusafe (Sergiopolis)'ye geçip Sura'da Fırat ırmağına eri-

siyor, oradan kuzeye doğru uzanıp Karkemiş yoluyla Urfa'ya (Edessa) ulaşıyordu ki bu yola Sura'da, nehir yolu ile Basra ticaret yolu birleşiyordu. Bu yolun Şam-Palmir arasına «Diyoklesyan Yolu» deniyordu. Karye-teyn'den batıya ayrılan iki kol Humus, Hama, Antakya yoluyla Anadolu'ya girer, bugünkü Turgutlu yakınlarında bir ören durumundaki Sard şehrine ulaşırdı. Basra Körfezindeki Susa'dan Sard'a dek uzanan 2500 Km. lik ticarî ve askerî yola «Kral Yolu» denir.

Basra Körfezi'nden çıkan bir yol Ruma Vadisi'ni izleyip Necit bölgesinden ayrılan bir kolla Hayber'e, başka bir kolla da Mekke'ye ulaşırdı.

Palmir ticareti ve gümrük vergileri üzerine ayrıntılı bilgiler, Leningrad'daki Ermitaj müzesinde bulunan beş metre uzunluğunda ve 400 satırlık «Palmir Kanunnamesi»nde yazılı bulunmaktadır.

Soru 9 Gassanileri anlatır mısınız?

Milâdın ilk yüzyıllarında kuzey Arabistan'da, Suriye ve Irak dolaylarında yani Roma ve Sasanî devletleri sınırlarında tarihte oldukça önemli rol oynamış olan iki üç Arap devleti kurulmuştur. Arap tarihçileri bunları güney Araplarından yani Kahtanîlerden sayarlar, kuzeye çıkışlarını da Yemen'deki Ma'rib barajının yıkılması ile ilgili görürler. Söylendiğine göre Kahtanîlerin iki büyük kolundan biri olan Kehlanlılar'a bağlı olup o sırada Yemen bölgesini elinde bulunduran «Amr Mezikiya» zamanında Ma'rib barajı yıkılarak Kehlen grubunun Ezd kolundan olan bu Amr, mallarını Hımyerlilere satarak arkasına takılan Kehlanlılarla kuzeye çıktı. Bu söylentiye göre Yemen'den göç eden Kehlanlılar, türlü kollara ayrılarak her biri bir yana göçüp yerleşti:

1 — Umran b.Âmir kolu: Bu kol Uman bölgesine gidip Uman Ezdlileri'ni teşkil ettiler.

2 — Sa'lebet ül-Anka b. Amr b. Âmir kolu: Bunlar Medine'ye yerleştiler ki Evs ve Hazreç kabileleri bunlardandır. İslâmî çağda bunları göreceğiz.

3 — Hârise b. Amr b. Âmir kolu: Bunlar da Mekke bölgesine gittiler ki, İslâmî devirde Medinelilerle birleşen «Huzae Kabilesi» bunlardandır.

4 — Ezd-u Şenue kolu: Bunlar da Tihame bölgesine göç etmişlerdir.

5 — Cefne b. Amr b. Âmir ki bu, Müzeykıya'dır. Bunlar Şam bölgesine gittiler. Gassânîler bunlardandır.

6 — Lahmlılar kolu: Bunlar Irak bölgesine göçtüler. Münzirliler (Münzir Oğulları) veya Nasr Oğulları diye anılanlar bunlardır.

Bütün söylentiler bu kuzey Arap devletlerinin Kahrânîlerden olduklarını bildiriyorlarsa da bazı tarihçiler yazı, dil, kişi ve Tanrı adlarına bakarak kuzey arâmî kabilelerine daha yakın görüyorlar ve bunları Adnanîlerden saymak gerektiği düşüncesini ileri sürüyorlar. Bununla birlikte, parlak ve bol kazançlı kuzey ticaretinin bu ulusları yukarıya çekmiş olması da düşünülebilir; çünkü bunlar gerçekten ana ticaret yolları üzerinde yerleşmiş bulunuyorlardı.

Gassânîler, İbn-i Hişam'ın bir kaydına göre adlarını, Ma'rib barajı yakınlarında bulunan bir pınardan alıyorlar. İlk başkanlarının adının veya lakabının «Cefne» oluşundan dolayı bu devlete, «Cefne Oğulları Devleti» de denir. Gassânîler, Batlamyos'un bildirdiğine göre, M. ikinci yüzyıl içinde Tihame'de oturmakta idiler. Daha sonra buradan kuzeye çıkıp Şam sınırlarında, Belka ve Ezroh bölgesine geldiler ve burada oturmakta olan Kudaelilerden Decaam kolu ile savaşıp onları yenerek yerlerine oturdular ve Roma'ya bağlı bir devlet kurdular.

Bazı tarihçiler bunların 600 yıl hüküm sürdüklerini, aralarından otuzdan fazla kral gelip geçtiğini yazarlarsa da bu konuda önemli bir eser yayınlamış olan Nöldeke bunların ilk krallarının, M. 500 yılında ölen Ebu Şemmer Cebele, son krallarının da, yönetimine M. 636'da halife Ömer b.Hattab zamanında son verilen Eyhem oğlu Cebele olduğunu söyler. Herhalde beşinci yüzyıldan çok önce kurulmuşlardı ama başkanlarının kral ünvanı ile anılması biraz geç olmuştur.

Gassanîlerden Cebele oğlu Hâris, M. 528 yılında Hîre kralı Münzir'i yendi ve 529'da Bizansın Filistin filarkı sıfatı ile Samaritenlerin ayaklanmalarını bastırmaktaki başarılarından dolayı Bazileus ünvanını aldı. Sasânilere bağlı olan Hîreliler kralı ile Bizansa bağlı olan bu Gassâniler kralı arasında çok savaş olmuştur. M. 544 yılda doğru çıkan bir savaşta Hâris'in oğullarından biri Hîre kralı Münzire tutsak düşerek Uzza putu önünde kurban edildi. Aynı yılda çıkan ve «Ayn-ı Ukba Savaşı» denen savaşta da Münzir öldürüldü, Kınnesrin bölgesi Hâris'in eline geçti. Haris M. 569'da öldü.

Sasanîler M. 613 yılında Suriye ve Filistini Bizanslılardan aldıkları sırada Gassânîlerin egemenliklerine son verdiler. Gassânîlerin başşehri Bosra (eski Bostra) idi. Bunlar Hıristiyan dinine girmişlerdi. Gassanîlerden de epey köşk, saray ve tapınak kalıntısı kalmışsa da, gerek uygarlıkta, gerek ticaretle Nabatlılarla ve Palmirîlilerle kıyaslanamazlar.

Soru 10 : Hîreliler Devletini anlatır mısınız?

Bunlar Hîre şehri etrafında yerleştiklerinden bu adla anılırlar. Hîrelilere «Lahm Oğulları» ve, krallarının bir çoğunun adı Münzir olduğundan «Münzir Oğulları» da denir.

Hîre, Kûfe'nin güneyinde, bugünkü Necef (Meşhed-i Ali) şehrinin güney doğusunda, şimdi kurumuş bulunan eski Necef gölünün kıyısında idi. Araplar Hîre şehrinin kuruluşunu Nabukodonosor çağına dek çıkarırlarsa da kesin değildir. M. beşinci yüzyıldan başlayarak büyük dinî toplantılarda (sinod), Hîre piskoposlarının adları geçer. Hîre, Necef ile Fırat ırmağı arasında birçok su kanallarının geçtiği bölgede tahıl tarlalarının ve hurma ağaçlarının çok olduğu bir yerde kurulmuştu. Sağlam havası çok övülür.

Hîreliler de Gassânîler gibi Yemen'den, barajların yıkılması üzerine kuzeye çıkmışlardır. Hîre devleti, Yemen'den kuzeye çıkmış olan Lahm, Cüzam ve Âmile üçlü kardeş kabile topluluğundan Lahm kolu tarafından kurulmuştur. Bu üç kardeş kabileden Lahmîliler muhakkak ki en ünlü, aynı zamanda en eski grubu teşkil ediyorlardı.

Hîre Devleti tarih sahnesine bir krala sahip olarak, Tedmur kraliçesi Zeyneb'in, oğlu Vehb el-Lât adına yönetimi eline alışı sıralarında (M. 268 - 272) çıkmış görünüyor.

Hîre krallarının en ünlüleri 2. İmru'ul Kays (saltanatı: M. 382-403) ve bunun oğlu Nu'man el-A'ver'dir (Saltanatı: M. 403-431). Bu Nu'man birçok kez Şam yöresini ele geçirerek halka şiddetli muamelelerde bulunmuş ve her tarafı çapul ettirip bir sürü tutsakla Hîre'ye dönmüştü. Bu kral, Havarnak ve Sedir adlarını taşıyan köşkleri yaptırdı. Hıristiyan dininde olan veziri Zeyd oğlu Adiyy'in, krala, dünya malına ve dünya zevklerine bel bağlamanın faydasızlığını telkin ettiği meşhurdur; hatta söylendiğine göre Nu'man, saltanatı oğlu Münzir'e bırakıp ruhban giysisi giyerek bir manastıra çekilmiş.

M. 504 yılında Hîre tahtına, Hîre kralları soyundan olmayan ama 2. Nu'man'ın akrabası bulunan Ebu Ya'fur

b. Alkama el-Deylemî (saltanatı: M. 504-507) adında biri geçmiştir. Saltanat M. 507'de gene Hîre kralları soyuna, yani Nu'man'ın oğlu İmru'ul-Kays'a (M. 507-514) geçti. Bundan sonra tahta, annesinin adı olan Mais-Sema lâkabı ile anılan 3. Münzir (saltanatı: M. 510-563) oturdu. Bu, Hîre krallarının en ünlülerindendir.

Hîre tarihinin son çağlarını dikkatle incelersek Hîre krallarının, dinî akımların da etkisinde kaldıklarını görürüz: örneğin doğuda yayılmak için büyük emekler veren Hristiyanlığa karşı direnmeleri, bazı Hîre krallarını yerinden etmiştir. Çünkü halktan birçok kişiler Hristiyanıydı. Örneğin M. 581 yılında, Hîre kralı Kabus b. Münzir'in (M. 578-581) ölümü üzerine bunun kardeşi 4. Münzir tahta geçmemiş, Hîreliler, özellikle Hristiyan Hîreliler 4. Münzir'i sevmediklerinden Kabus'un ölümünden sonra ayaklanmışlar, hükümet, Nasr oğullarının, yani Hîre kral soyunun elinden çıkıp, İranlı bir vali olması muhtemel olan Zeyd veya Sohrab adında birinin eline geçmiş, 4. Münzir, bir yıl tahtta kalan bu adamdan sonra saltanatı ele geçirebilmiştir.

Bu 4. Münzir'in oğlu 3. Nu'man (M. 583-613) ile Sâsânîler kralı 2. Husrev Perviz (saltanatı: M. 590-628) arasında anlaşmamazlık çıkmış, 2. Husrev Perviz, Nu'man'ı İran'a çağırmış, Nu'man, mallarını ve hazinesini, çocuklarını, karılarını, Beni Şeyban kabilesi başkanı Hanî b. Mes'ud'a emanet ederek İran'a gitmişti. İran hükümdarı Nu'man'ın ellerine ayaklarına bukağı vurdurarak Hanikin zindanına attırdı. Hristiyan dinine girmiş olan bu Nu'man zamanında Hîre'de sefahat hayatı almış yürümüştü. Esasen galiba anası Fedekli bir Yahudi olduğundan, teb'ası onu soyca aşağı sayıp kendisinden nefret ediyordu. Bu Nu'man 613 yılında Hanikin'de hapiste öldü. Onun, Husrev'in emri ile fillere çiğnetilerek veya zehirlenerek, yahut da vebadan öldüğü biçiminde türlü söy-

lentiler vardır. Onun ölümünden sonra 2. Husrev Perviz, Hîre tahtını, Tay kabilesinden İyas b. Kabisa'ya (613-618 arası) verdi ki bu Lahmliler soyunun tahtı elden çıkarması demektir.

Husrev Perviz, Hîreliler kral soyunu ortadan kaldırmakla Arapları daha kolaylıkla kendine bağlayabileceğini sanmıştı. Halbuki onlar o zamana dek alıştıkları ve tanıdıkları soyun işten uzaklaştırılmasına kızmışlardı.

Nu'man, Kisra kendini çağırdığında eşyasını Beni Şeybandan Hânî b. Mes'ud'a bırakmıştı. Kisra onları geri istedi. Hânî, bunların emanet olduğunu söyleyerek vermedi. Husrev Perviz, Bekr b. Vail kabilesini yok etmek için Hîre'ye bir ordu yolladı. Bu ordu Hîre orduları ile birleşerek Beni Bekr kabilelerine «Zûkar» adlı yerde saldırdı. Burada M. 614 yıllarında kanlı bir savaş oldu ve İran ordusu yenilip kaçtı. Böylece, Hîre'de bir siyasî güç kalmayıp İran, Irak'taki arap kabileleri ile karşı karşıya geldi. Esasen Husrev Perviz, İyas b. Kabisa'dan sonra Hîre'ye bir İranlı vali tayin etti, bu vali orayı 17 yıl yönetti.

M. 628 tarihlerinde Hîre kralları soyundan Münzir b. Nu'man adlı bir emîrden söz edilir ki buna, gururlu anlamına gelen el-Garur lakabı verilmişti. İslâmın ilk sıralarında Bahreyn Arapları bunu kendilerine başkan seçmişlerdi. Arap tarihçileri bu Münzir'i, Hîre krallar soyunun son üyesi sayarlar. Bu Münzir'in yönetimi, Halid b. Velid'in, İran sınırlarında giriştiği savaşlara dek sürmüş M. 632 veya 633 yılında «Cuvasa Savaşı»nda öldürülmüştür.

Hîre şehri, Halid b. Velid'in Mezopotamya'ya girişinde savaşız teslim oldu, çok miktarda bir cizye vermeyi kabul etti. Bundan sonra Hîre şehri, daha uzun süre ayakta kalmak ve ara sıra adı geçmekle birlikte artık eski önemini yitirmişti. Abbasîler burayı oturma yeri ola-

rak kullanmadılar. Kûfe şehrinin yapılıp büyümesi Hîre'yi gölgede bıraktı. Harun er-Reşid, kısa bir süre Hîre'de oturdu ve burada yapılar yaptırdı ise de bu durum Kûfelilerin kıskançlığını uyandırdığından şehri terketti. Abbasîler halifesi el-Muktedir (saltanatı: M. 908-932) zamanında Sevad bölgesinin öteki kısımları gibi Hîre yakınları da bedevî saldırganların yağmalarına uğradığından, hükûmet oraya bir ordu göndermeye mecbur oldu. M. onuncu yüzyılın son yarısında Hîre, büyük fakat halkı az bir şehir olarak gösterilmektedir. Bugün orada geçmiş, yalnız alçak tepecikler, otlaklar ve bir sürü yıkıntı hatırlatmaktadır (8).

Hîrelilerde toplum hayatı, din ve uygarlık :

Hîre bölgesi, daha Lahm Oğulları buraya gelmeden önce, Arap Yarımadasının öteki bölgeleri gibi, birçok göçebe kabilelerle dolu idi. Bu kabileler şeyhlerin yönetiminde tamamiyle göçebe bir yaşantı sürüyorlardı. Devletleri, kaleleri, başşehirleri yoktu. Gerektiğinde bütün göçebeler ortak bir düşmana karşı birleşerek savaşıyorlar, yenilirlerse çöle kaçıyorlardı.

Hîre, gitgide bir ticaret ve kültür şehri olarak gelişmiş, sanatça da ilerlemişti. Hîre şehrinde yapılan eşya arasında at eyerleri aranırdı. Şairler, Hîre kralları katında iyi bir kabul görüyorlar ve memnuniyetle burada kalıyorlardı. Söylentiye göre yazı burada yaygındı ve buradan Arabistan'ın başka yerlerine yayılmıştır.

Hîre kervanlarında Kureyşlilerin ücretle muhafızlık ettikleri, Ficar savaşları dolayısıyla İbn-i Hişam'da uzun uzun anlatılıyor. Basra körfezi yolu ile geçen ticaret mallarının çoğu Hîre'den geçiyordu. Hîre, M. 3-7. yüzyıllar

(8) Bu konuda fazla bilgi için bak. N. Çağatay; İslâm Öncesi Arap Tarihi, sayfa 65 vd.

arasında ticaret alanındaki büyük önemini korudu. Yıl da bir kez olmak üzere burada büyük bir panayır kuruluyordu. Bazı yazarlar, Hîreli kayıkçıların Hind mallarını getirmek üzere ta Seylan adasına ve öteki Hind limanlarına dek gittiklerini söylüyorlar.

Hîre, Sümerlerden alınıp geliştirilmiş olan İran uygarlığından ve onun faydalandığı uygarlık çevrelerinden faydalanmıştır. Bu nedenle özel bir Hîre uygarlığından söz etmek zordur.

Havran yakınlarındaki Nmara'da ele geçen Hîre kralı İmru'ul-Kays'ın mezar yazıtından Hîrelilerin Nabat takvimi kullandıklarını anlıyoruz.

Hîrelilerde de, ilk sıralarda, bütün Araplarda olduğu gibi çok Tanrılı bir puta tapıcılık hâkimdi. Kral Amr b. Adiy, Mani dinine girmiş onları himaye etmişti. M. 5. yüzyıl ortalarında Hristiyanlık doğuda: Yakûbiler, Nastûriler ve Melkitler adları ile üç kola ayrıldığı zaman, Irak ve Fars bölgesindeki Hristiyanların çoğu gibi İbâdiler de Nastûrî mezhebine girip Hîre şehrinde bir topluluk vücuda getirmişlerdi. Hîreliler daha önce puta tapıcı idiler ve el-Uzza adlı putları ünlü idi. M. 6. yüzyılın 2. yarısına kadar krallık eden Münzir b. İmru'ul-Kays, tutsakları, Tanrı el-Uzza adına kurban ediyordu. Hîre kralları Hristiyan misyonerlerinin gayretlerine karşı epey direnmişler, 563'de tahta geçen Amr b. Hind Hristiyan dinine girmiştir. Bunun anası Hind, Hristiyan olduğundan belki de oğlunu bu din telkinleri ile terbiye etmiştir. Amr'ın ölümünden sonra Uzza putuna tapma âdeti tekrar başlamış, M. 586'da tahta geçen Numan b. Münzir Ebu Kabus Hristiyan olmuş ama bu da yukarıda gördüğümüz gibi Sasânîler kralı Husrev'in kinine kurban olmuştur.

Hîre krallarından Hristiyanlığa girenler, şehirde bir sürü kiliseler yaptırmışlardır.

Sasanîler krallarından Kubad (saltanatı: M. 488-531) ile çağdaş olan Münzir b. Missemâ, Kubad tarafından mazdek mezhebine girmeye zorlanmış, Münzir bunu kabul etmeyince tahttan uzaklaştırılıp yeri, Hîrelilere rakib olan Kinde emîri Hâris b. Amr'a verilmişti. Kubad'ın ölümünden sonra Husrev, Mazdek taraftarlarını ve mezhebini dağıttığından, Münzir gene tahtına geçti. Mazdek adında Nişaburlu biri tarafından kurulup temelleri mal ve kadın ortaklığı ve hayvan kesme yasağına dayanan mazdek mezhebinin Hîre'de az veya çok taraftarlar bulunduğunu sanmıyoruz.

Soru 11 : Kindelileri anlatır mısınız?

Arap tarihçileri, bunları, Kahtanîlerden ve onların Kehlan kolundan sayarlar. Bunlar önceleri Bahreyn ve Yemame bölgelerinde el-Muşakkar denen yerde oturuyorlardı. Bir süre sonra buradan sürülerek otuz bin kadar olan halkı önce Hadramavt'taki Kinde denilen yerde yerleşmiş, sonra Mehre adı verilen günlük kıyılarındaki Demon taraflarında yurt tutmuşlardı. Himyerliler hükümdarları Kindelilerin doğruluklarını, gözü pekliklerini çok beğendiklerinden onları önemli işlerde, örneğin ordu hizmetlerinde vesair işlerde kullanıyorlardı.

Tarihçilerin çoğu, Kinde devletinin ilk kralı olarak Hucr b. Amr'ı kaydediyorlar. Bu hükümdarın Necid'de Batn-ı Akıyl'de yerleştiği sıralarda bu bölge halkının çoğu, özellikle Bekr b. Vail kabilesine ait bulunan «Arap Irakı» bölgesi Hîrelilere bağlı bulunuyordu. Hucr, bu bölgede yerleşebilmek için Hîrelilerle çarpışmak zorunda kaldı. Bu Hucr'a, «Âkil ül-Murar» yani acı ot yiyen lakabı verilmiştir. Bu Hucr M. 450'de öldü yerine oğlu Amr geçti (ölümü M. 490). Bundan sonra Hâris b. Amr

(saltanatı: M. 490-540) hükümdar oldu. İşte bunun zamanında Hîre hükümdarı Münzir, Sasanîler kralı Kubad'ın, İran din adamlarının burunlarını kırmak için Mazdek mezhebini kabul edip de kendisini de bu mezhebe sokmak istediğinde girmeyince azledilmiş; Kubad, Hîre tahtına bu Haris'i tayin etmiştir.

Hâris'in Hîre tahtına geçişi onun, Irak ve kuzey Arabistan kabileleri arasında şerefine artmasına sebep oldu; ama onun bu yükselme çağı uzun sürmedi. Kubad öldükten sonra Sasânîler tahtına geçen Husrev Nuşirevan-ı Âdil, Mazdek mezhebinin aleyhinde olduğundan Hâris'i atıp Münzir'i gene eski tahtına oturttu. Hâris ise Beni Kelb kabilesine sığındı ki sonunda Kelbliler onu öldürdüler.

Beni Esed kabilesi, Hâris'in oğlu olup kendilerine emîr yaptıkları Hucr'a karşı ayaklandılar, vergi vermediler. Hucr, Beni Rebia kabilesi ile kardeşi Seleme taraftarlarından önemlice bir kuvvetle Beni Esed üzerine yürüdü. Savaş, Hucr'un üstünlüğü ile sona erdi. Hucr, Beni Esed ileri gelenlerini öldürtmek istedi, bir şairin söylediği dokunaklı bir şiir üzerine onları affetti; fakat Esed kabilesi karşılaştıkları bu alçalışa dayanamıyarak M. 550 yılında Kindelilere saldırıp Hucr'u öldürdüler. Bu Hucr, ünlü şair İmru'ul-Kays'ın babası idi.

İmru'ul-Kays, babasının, Beni Esed kabilesi ile savaştığı sırada, avlanmak üzere Yemen'e gitmiş bulunuyordu. Babasının başına geleni duyunca, onun öcünü almaya dek içki içmemeye, koku sürünmemeye, et yememeye, karıları ile yatmamağa and içti. Başına öc alma âlâmeti olan kara sarık sardı ve bunları belirten acılı ve dokunaklı şiirler söylemeye başladı.

İleride iki kabile arasında yeniden bir savaşın alevlenmesinden korkan Esedliler, tarziye vermek ve barışmak üzere İmru'ul-Kays'ın yanına vardılarsa da teklifleri

kabul edilmedi, sonuna dek  c almaya çalışacağı cevabı verildi. Öte yandan Bekr ve Tağlib kabileleri,  mru'ul-Kays'a, yardım edeceklerini bildirdiler.  mru'ul-Kays taraftarları ile Esedliler arasında savaş başladı.  nce Esedliler yenildiler.  mru'ul-Kays onların hepsinin  ld r lmesini isteyince Tağlibliler ile Bekr oğulları için bu ker-teye vardırılmasını istemeyip yurtlarına çekildiler.  mru'ul-Kays bu kez Yemen'e gidip yardımcılar getirdi, Esedlilere saldırdı, onları gene yendi.

 mru'ul-Kays'ın Beni Esed kabilesini yok etme iste-ğini anlayan Hîreliler de Esedlileri tuttular ve bu i  için  ran'dan yardım istediler. Gelen bu yardımla  mru'ul-Kays'ı yendiler.   in içine  ran ordusu da karışınca Arap kabileleri artık  aire yardım etmeye cesaret edemedi-ler.

 mru'ul-Kays bu durumdan çok üzüldü, çoluğunu, çocuğunu, silâhlarını, Teyma vadisinde bir kalenin sahi-bi bulunan Yahudi  air Samoel'in yanına emanet koyup, yardım istemek üzere Bizans kayserine gitti.

Söylentilere göre Bizans  mparatoru şairin, Sasânî-ler himayesindeki Hîre emîrliğine karşı kullanmak  ze-re istediğı bu yardım dileğini iyi karşılamış iken Esed oğullarının gizlice  stanbul'a yolladıkları bir kişinin  m-paratora şairi kötülemesi üzerine yardım i i geri kalmış, bu kişi, kayserden, altun işlemeli fakat zehirlenmiş bir kaftan alarak o sırada Ankara'ya gelmiş olan şairin ya-nına vararak bu g mleğı vermiş, bu durumdan habersiz olan şair, zehirli kaftanı giyip  lm  .

Bizans tarihçileri ise onun Ankara'da  i ek hastalı-ğına benzer bir hastalığa tutulup  ld ğini yazıyorlar. Şairin kendisinin Bizans'a gidişi hakkında o sıralarda yazdığı şiirlerden ise, Beni Esed kabilesinin yolladığı ada-mın çiçeğe benzer bir hastalığa tutulmuş olup bu hasta-lığını  aire bulaştırdığı anlaşıyor.

Ünlü «Muallakat-ı Seb'a» yani yedi askıdan birinin sahibi olan bu büyük şair, M. 560-565 yılları arasında ve Bizans İmparatoru Jüstinyen devrinde Ankara'da öldü.

İmru'ul-Kays'ın ölümünden sonra Kinde hükümdarlar soyundan Kays-Aylan kabilesinin başkanı bulunan Ma'dikerib ile başka kabilelere başkanlık eden bir iki emîrden başka kimse yetişmedi. İslâmiyetin ortaya çıkışı sırasında bunların kalıntılarından bazı küçük emîrler, Necran, Bahreyn ve Dûmet ül-Cendel'de bulunuyordu.

Soru 12 : Hicaz bölgesini ve Mekke şehrinin eski durumunu anlatır mısınız?

Mekke bölgesinin tarihini incelerken karşımıza önce, burada oturan halkın menşei konusu çıkar. Bunların asılları nedir?

Mekke şehrinin bulunduğu bölgede çok eski çağlarda, Amalikâ, Âd ve Semud kavimlerinin kalıntısı olan Cürhümlüler oturuyordu. Büyük bir felâket sonunda yok olan Cürhümlülerden sonra da buralarda Lihyânîler oturmuştur.

Cürhümlülerden arta kalan uluslar buralarda oturmakta iken Peygamber Hz. İbrahim, cariyesi Hâcer'i ve ondan doğma oğlu İsmail'i buraya getirdi. Tevrat'a göre Hz. İbrahim Babil kralı Hamurabi ile çağdaştır. Tevrat metni ile Babil yazıtlarını karşılaştıran H. Philby, Hz. İbrahim'i, Babil kralı «Damık - İlşu» olarak gösteriyor; zira babilcede Damık-İlşu (Tanrının sevgilisi yani Halilullah) manâsına imiş. Gerçek tarihî bir kişi olan Damık - İlşu da Hamurabi'den 10-15 yıl sonra hüküm sürmüş bir kraldır, yani yaşantı süreleri birbirini tutuyor.

Tevrata ve İslâm söylentilerine göre Hz. İbrahim M.

Ö. 2000 yıllarında Mezopotamya'daki Ur şehrinde doğdu. Annesi Uşa, babası Azer veya Tareh'tir. Azer heykeltraştı ve put yapıp satardı.

Söylentiye göre Hz. İbrahim'in, tek Tanrıya tapma inancını savunması yüzünden Nemrud'la yani o zaman ki kralla arası açılmış. Nemrud onu ateşe attırdığı halde Tanrının yardımı ile kurtulup Halilullah yani Tanrının sevgilisi ünvanını alarak kendine inananlarla birlikte Kudüs bölgesine gelmiştir. O burada dinini yaymağa çalıştı. Kendinin ve karısı Sara'nın yaşları ilerlemiş fakat Tanrı onlara bir çocuk vermemiştir. Bir ara Mısır'a gidip geldi. Karısı Sara'nın Hâcer adlı Mısırlı bir cariyesi vardı. Sara, bir çocukları olması için İbrahim'e, onunla yatmasını söyledi. Hz. İbrahim'in böylece Hâcer'den bir oğlu oldu, adını İsmail koydu. Bununla birlikte Sara, gene de kendisinin bir oğlan doğurmasını istiyordu. Bir süre sonra o da bir oğlan doğurdu adını İshak koydular. İshak, bababir kardeşi İsmail'den on dört yaş kadar küçüktür.

İbrahim, oğlu olmadığı zamanlarda, bir oğlum olursa Tanrıya kurban edeceğim diye bir adakta bulunduğundan İsmail biraz büyüdükten sonra onu kurban etmeye götürdü. Tanrı, İbrahim Peygambere, İsmail'in yerine kurban edilmek üzere bir koç gönderir; böylece İsmail kurban edilmekten kurtulmuş olur. Sara bu kez, cariyeden olan İsmail'i kıskanır ve kocasına, İsmail'i ve anası Hâcer'i yanından uzaklaştırmasını söyler.

İşte bu olay üzerine Hz. İbrahim onları alıp Hicaz bölgesine götürüp Hicaz sıra dağlarından Faran adındaki yere bırakıp Filistin'e döner. Hacer, oğlu ile, Mekke yakınındaki Keda dağından, şimdi Kâbe'nin bulunduğu o zaman ise boş bir tarla olan yere varır. İbrahim, zaman zaman buraya onları görmeye gelirdi ki bu gelişlerinden birinde oğlu İsmail ile Kâbe'yi yaptılar ve İbrahim bura-

da dinini yaymağa çalıştı. Daha sonra bu göreve Peygamber olarak İsmail atandı.

İsmail, burada Cürhüm kabilesinden birkaç kızla evlencrek nesli çoğaldı. Yüzyıllar sonrası, İslâm dinini tebliğe memur edilen Hz. Muhammed'in ceddi olan Kureyş kabilesi, İsmail Peygamberin, Cürhümlülerden aldığı kızlardan çoğalan topluluktan çıkmıştır. Kâbe yapısının tamamlanmasından sonra bu bölgenin kutsal bir yer olarak önemi arttı; Kâbe anahtarını ve kutsal görevleri elinde bulundurmak işi, Cürhümlüler ve Huzae kabilesi arasında kavgalara, savaşlara sebep oldu. Bazen biri bazen öteki üstün geldi. Çoğalıp güçleninceye kadar, Kinane kabilesinin bir kolu olan Kureyşliler bu kavgalarda tarafsız kaldılar.

Mekke yönetimini elinde bulunduran Huzaelilerin son başkanı Huleyl, kızı Hubbey'i, Kureyş kabilesinin başkanı Kusay (Zeyd) ile evlendirdi. Huzaeliler başkanı ölünce Kâbe anahtarı, Kusay'ın karısına kaldı; fakat Kusay, bu yolla anahtara sahip olmak isteyince Huzaeliler karşı çıkıp onu geri aldılar.

Hac sırasında uyulacak yöntemlerde, Bekr kabilesi ile birleşip zorluk çıkaran Huzaeliler işi azıtınca Kusay gene bunların karşısına çıktı. Kusay üstün geldi. Huzaeliler işin hakeme verilmesini istediler. Hakem, Kâbe'nin, Kusay'ın dedeleri tarafından yapıldığını, onun Peygamberi soyundan olduğunu gözönüne alarak, anahtarları ve Kâbe görevlerini Kusay'a verdi, bir barış yazıldı. Buna göre: Harem sınırları içinde kimse zulüm ve eziyet etmeyecek, Huzac kabilesinden hiç kimse Batn-ı Mer'den Mekke tarafına geçmeyecek fakat Mekke dağlarında oturabilecekler.

Bu şartlar Hudeybiye barışına dek sürmüş, Hz. Muhammed, Hudeybiye'den sonra onların ittifak tekliflerini kabul etmiş, hatta Mekkeli müşriklerle yapılan Hudey-

biye barış anlaşmasında Huzae topluluğunun Mekke'ye girmelerine izin veren özel bir madde koydurmuştur.

Huzaeliler, Kusay'dan önce Mekke ve Kâbe başkanlığında 300 yıl kaldılar. Huzaeliler, Şa'ra-yi Yemânî denen yıldızla tapıyorlardı.

Kusay, yönetimi eline aldıktan sonra kavmini, kondukları yerden kaldırıp Mekke'ye getirdi. Huzaeliler de Kureyşlilerle birlikte Haram Alanında oturmak iznini aldılar. Kusay, Kâbe'yi yeniden onartarak hac yöntemlerini düzenledi, Kureyş kabilesini Mekke'de topladı, bu yol-la şehrin, ileride de onlar tarafından yönetilmesini sağ-ladı. Bu toplayıcı rolünden dolayı kendisine, «toplayıcı» (mücemmi') lakabı verildi. Kusay'ın, Kâbe koruyuculu-ğunu, bu ödevi elinde tutan Ebu Gubşan adındaki bir Hu-zaeliden, onun sarhoş olduğu bir sırada bir tulum şarap karşılığında aldığı yolunda da bir söylenti vardır.

Kusay, Mekke'yi bir şehir durumuna getirdikten son-ra kavmine paylaştırdı.

Kinane kabilesinin bir kolu olan Kureyşliler Hz. Mu-hammed zamanında on küçük kableden teşekkül etmişti. Bu kabileler:

1 — Beni Haşim, 2 — Beni Ümeyye, 3 — Cumah, 4 — Adiy, 5 — Sehm, 6 — Nevfel, 7 — Esed, 8 — Teym, 9 — Mahzum, 10 — Zühre. Son üç kabile, ötekilerinden daha aşağı durumda idi.

Adı, Fihir veya Nadr olan ve Kureyş lakabı ile anılan kişiden başlayarak Hz. Peygambere dek gelen soy kütü-gü şöyle sıralanır:

1 — Kureyş (Fihir veya Nadr), 2 — Galib, 3 — Lüey, 4 — Lüey, 5 — Kaab, 6 — Murre, 7 — Kilab, 8 — Kusay (Zeyd), 9 — Abdumenaf (Mugîre), 10 — Haşim (Amr), 11 — Abdülmuttalib (Şeybe), 12 — Abdullah, 13 — Hz. Muhammed.

Söylentiye göre Kureyş kabilesi, Kusay'ın onları yer-

leştirdiği yerdeki ağaçları tekin değildir diye kesmek istememişler, Kusay ve yakınları kendi elleri ile bunları kesmişler. Kusay, ayrıca, aşağı yukarı M. 440 yılında «Dar ün-Nedve» denen toplantı yerini yaptırıp kapısını Kâbe'ye doğru açtırmış. Kureyş kabilesi bütün önemli işlerini burada konuşup sonuca bağlardı. Kusay, aşağı yukarı M. 400 yılında doğmuş, M. 480'de ölmüştür.

Kusay'ın ölümünde, Mekke ve Kâbe ile ilgili ödevler, Abdüddar, Abdümenaf, Abdüluzza ve Abdülkusay adlarındaki dört oğluna geçmiş, başkanlık ise, büyük oğlu Abdüddar'da kalmış. Bunun da ölümünde Kureyşliler iki bölük olmuşlar, bir bölüğü Abdümenaf oğullarını tutmuş, öteki bölüğü de Abdüddar oğullarını tutmuş. Sonra anlaşıp aralarında küslüğü kaldırmışlar. Bu anlaşmadan sonra en önemli iki ödev: Hacılara su dağıtma ödevi olan (sikaye) ile yiyecek dağıtma ödevi olan (rifade) Abdümenaf oğlu Haşim'in üstünde kaldı.

Haşim, ticaret için gittiği Gazze'de öldü. Daha önce bir ara Medine'ye gelerek orada, Hazrec kabilesinin Neccar kolundan Amr kızı Selma ile evlenmiş, bu kadından Şeybe (Abdülmuttalib) doğmuş ve bu çocuk Medine'de kalmıştı. Haşim öldükten sonra başkanlığı ele alan kardeşi Muttalib, büyüüp delikanlı olmuş olan yeğenini, Medine'den Mekke'ye getirdi. Muttalib, Şeybe'yi Mekke'ye getirirken devesinin ardına bindirmişti. Halk onu, Muttalib'in kölesi sandığından veya «bu kimdir» diye sorduklarında şaka olarak «kölemdir» demesi yüzünden Şeybe'ye Abdülmuttalib (Muttalibin kölesi) demişler ve Şeybe bundan sonra hep Abdülmuttalib takma adı ile anılmıştır. Muttalib'in ölümünden sonra başkanlık, yeğeni Şeybe'ye (Abdülmuttalib) geçti.

Abdülmuttalib, önceleri dedeleri tarafından Kâbe avlusundaki tabanı deri kaplanmış havuza dışardan tulumlarla veya bakraçlarla su getirip dökerek yerine getirme-

ye çalıştıkları sikaye ödevini daha kolaylıkla yerine getirebilmek için, düşünde yeri kendine gösterilen, Cürhümlülerin taş toprak doldurarak kapattıkları «Zemzem Kuyusu»nu yeniden kazdı, ortaya çıkardı. 40 metre derinliğinde olan bu Zemzem kuyusunun, Mekke'nin, kutsal yaşantısındaki ve hac sırasındaki rolü çok büyük olmuştur. Bu şehir, dinî bakımdan bütün Arabistan'ın merkezi idi. İslâmın doğuşundan sonra bu önemi büsbütün artmıştır.

Soru 13 : Yesrib (Medine) şehrini ve İslâmdaki önemini anlatır mısınız?

Şehrin eski adı Yesrib'tir. Peygamberin buraya göç etmesinden sonra, Peygamberin şehri anlamına «Medinet ün-Nebi» denmiş fakat bu ad uzun geldiğinden zamanla sadece «Medine» denmeye başlanmıştır.

Medine (Yesrib) şehri, bir vadi üzerinde 25 derece 20 dakika kuzey enlemi ile 37 derece 3 dakika doğu boy-lamı arasında, kuzeyde Uhud dağı, doğuda volkanik dağ-larla çevrilidir. Mekke'nin 400-450 Km. kuzeyinde ve Kı-zıl Denizin 100 Km. doğusundadır.

Bu şehir, eski zamanlarda Amalika kavminin yurdu idi. Onların dağılıp ortadan kaybolmalarından sonra M. Ö. altıncı yüzyıl başlarında, Babil kralı 2. Nabu-Kudur-usur (saltanatı: M.Ö. 605-562)'un Kudüs'ü ele geçirip oradaki Yahudileri Babil'e götürdüğü (Babil tutsaklığı) sırada kaçıp kurtularak güneye, Hicaz'a gelen Yahudiler tarafından Hayber, Vadi ül-Kura, Fedek gibi yerlerle birlikte Medine de yurt edinilmişti. Medine ve civarı, Kaynuka, Nadir ve Kurayza adlarındaki üç Yahudi kabi-lesinin merkezi oldu. Bu kabileler bu bölgede, ticaret, zi-raat ve sanatla uğraşıyorlardı. Kuyumculuk, demircilik

ve silâh yapıcılıkta becerikli idiler. Suriye ve Filistin bölgesinde Hıristiyanlarca takibata uğratılan Yahudiler ile Yemen bölgesinde rahatsız edilen Arap Yahudiler hep bu bölgede toplandıklarından gittikçe güçlendiler.

İslâmiyetin ortaya çıkışı sırasında Medine'de üstünlüğü ele almış bulunan Evs ve Hazrec Arap kabileleri, buraya çok sonra, belki M. 2-3. yüzyıllarda gelmişlerdir. Evs ve Hazrec kabileleri, Yemen'den kuzeye çıkan büyük Ezd kabilesindendirler. Ezdlilerden Hârise komutasında bir kol Haybere gelmiş, bunun ölümü üzerine Evs ve Hazrec adları ile ikiye ayrılan bu kabileler Yesrib'e (Medine) gelmiş ve buradaki Yahudilerin baskısı altında yaşamaya başlamışlardı. Yahudilerin başkanı Fayton, evlenen Arap kızlarının ilk geceyi kendisi ile geçirmelerini isteyecek kadar ileri gitmişti. Bunun üzerine Evs ve Hazrec kabilesi, akrabaları olan Gassanîlerden yardım istediler. Gassânîler, yardım etmek üzere Yesrib'e gelip Yahudi başkanı öldürdüler. Bu zamandan itibaren Yahudiler eski güçlerini yitirdiklerinden Yesrib'de üstünlük Evslilere geçti.

Medine şehri, İslâmiyetten önce sık sık, komşu göçebelerin saldırısına uğradığından, şehir halkının çoğu, evlerini sağlam koruganlar biçiminde yapıyorlardı. Şehir, Abbasî halifelerinden ct-Tayi Li'llah (974-991) zamanında civar kabilelerin saldırısına uğradığından bu halife tarafından sağlam bir duvar içine alınmıştır ki bu duvar, Hicaz, Osmanlı İmparatorluğuna geçtikten sonra Kanunî Sultan Süleyman zamanında yeniden onartılmış, şehre Kuba'dan bol su getirtilmiştir. Şehir M. 1807 yılında, şimdi işgallerinde bulunduran Vahhâbîler (İbn-i Suud yönetimi) tarafından işgal edilmişse de Osmanlıların Mısır valisi Mehmet Ali Paşa tarafından 1812'de geri alınmış fakat daha sonra gene Vahhabîler işgal etmişlerdir.

Medine'de üstünlük Evs ve Hazreç Arap kabilelerine geçince, Yahudiler bu iki kabileyi birbirine kıskırtarak aralarında savaş çıkartmışlardır. Hz. Muhammed'in, bazı Medinelilerle Akabe biatı yaptığı sıralarda bu savaşların sonuncusu yatışmak üzere idi. Bu iki Arap kabilesi arasında çıkan savaşlardan «Yevm-i Hadaik» denen savaşta Hazrec kabilesinin başkanı, Abdullah b.Übey b.Se-lül. Abdullah b.Übey, Yevm-i Hadaik savaşından sonra patlak veren Buğaz savaşında tarafsız kalmış, bu nedenle her iki kabilenin sempatisini kazanmıştı. Bu itibarla Hz. Muhammed'in Medine'ye göç edeceği sırada her iki kabile Abdullah b.Übey'i kendilerine başkan yapmaya hazırlanmış durumda idiler. Bu, onun Medine emîri olması demekti. Hz. Muhammed'in Medine'ye gelmesi, onun emîrliğini suya düşürdü. Bu nedenle İslâm topluluğu Medine'de çoğalıp büyük başarılar kazanmağa başlayınca, Abdullah, her ne kadar İslâm oldu ise de, gizliden gizliye müslümanlar aleyhine cephe aldı ve bu durumu ona, munafıkların başkanı denmesine sebep oldu. Medine'de yaşayan üç Yahudi ve iki Arap kabilesi hemen hemen hiç bir zaman tam bir barış içinde yaşamadılar.

Üstünlüğü ellerinde bulunduran Hazrec ve Evs kabileleri, birbirleri ile yaptıkları savaşlarda burada yaşayan Yahudi kabilelerinden bazıları ile Evsliler, bazıları ile de Hazrecliler birleşiyordu. Örneğin bir kez Evsliler, Mekte'deki Kureyşlilerle, Hazrecliler de Kurayza ve Nadîr yahudi kabileleri ile birleştiler. Bu savaşlarda çoğu, Hazrecliler tarafı üstün geliyordu.

Soru 14 : Hicaz'ın üçüncü önemli şehri Taif'in önemini anlatır mısınız?

Taif, Hicaz bölgesinin üçüncü önemli şehridir. Buranın eski adı, Vecc'tir. Şehrin güneyindeki Tebale'den do-

ğuya yönelip Devasir vadisini izleyerek Bahreyn bölgesine giden önemli bir yolun üzerinde idi.

Hicaz bölgesinin ticarî canlılık bakımından en önemli şehirleri Mekke ve Taif'ti. Bu iki şehir, Karyetan (iki köy) veya Mekketan (iki Mekke) ortak adları ile anılıyordu. Ayrıca Taifliler, Mekke'deki Ümeyye soyunun yanışıkları olup birbirlerinden kız alıp vermek sureti ile öteden beri bir akrabalık bağı kurmuşlardı.

Taif'in yalnız bir sanayi ve mal ihraç eden şehir olarak değil, bir tecim şehri olarak da ününü biliyoruz. Taif'te oturan Beni Sakif kabilesi, deri yapımcılığı ve işlemeciliği, kuru üzüm, şarap üretimi bakımlarından ünlü idi. Onların bağcılığı, özellikle şarapları darb-ı mesel haline gelmişti. Hz. Muhammed'in amcası Abbas, Taif'teki bağlarında özel bir tür üzüm yetiştirip bunu zemm suyu ile şerbet yapıp hacılara dağıtıyordu. Taif'in bir de çekirdeği küçük, ince kabuklu bir üzümü vardı. Bu üzümler Kureyş tüccarları aracılığı ile Suriye'ye, Mezopotamya'ya, hatta Horasan'a dek kervanlarla götürülüyordu. Bu kuru üzüm yanında Taif zeytinyağları da önemli bir ticaret malı idi. Mekkeli Ebu Süfyan (Sahr) b. Harb, bu Taif zeytinyağlarının başlıca satıcısı idi.

Taif'te arıcılık ve bal da önemli bir satım malı idi. Hatta Hz. Ali (Ali b. Ebi Talib) Kûfe şehrinde halife iken Taif'ten bal getirtirdi. Emevî halifelerinden Süleyman b. Abdülmelik (hilâfeti: M. 715-717) sarayının mutfağı için gerekli balı Taif'ten getirtirdi. Sakifliler, bal üretimlerinin onda birini öşür olarak Hz. Peygambere veriyorlardı. Tatlımsı bir tutkal veya reçine gibi bir şey olan mağfur da Taif'te çok yetişiyordu.

Taif böyle ticaret mallarının çokluğu ve çeşitliliği ile ünlü olduğu gibi havasının güzelliği ile de tanınıyordu. Mekke'nin güneyinde ve bu şehre 120 Km. kadar uzakta bulunan Taif, deniz düzleminden 1650 metre yük-

sekliktedir; burada bazen kışın suların donduğu bile görülür. İslâmiyetten önce olduğu gibi İslâmiyetten sonra da ideal bir yaşama yeri olarak kışı Mekke'de veya Cidde'de, ilkbaharı Medine'de, yazı Taif'te geçirmek gerektiği söylenmiştir.

Taif şehrinin sınaî ve ticari yaşantısı, halkının zengin oluşu onların, bu olanakların elden gideceği korkusu ile İslâmiyetin ortaya çıkışı sırasında, bu dine girmek hususunda oldukça uzun ve sert bir direnç göstermelerine sebep olmuştur.

Taifliler Mekkelilerin ticarî faaliyetlerine, kervan ticaretine katılarak ve sermaye katarak ortak oluyorlardı. Hatta fahiş faiz yani riba, Kur'an hükmü ile yasaklandığı zaman Mekkeliler, Taiflilerden alıp kullandıkları sermayelere eskisi gibi fazla faiz vermek istememişler, bu yüzden bir ara araları açılmıştı.

Havası, suyu ve meyveleri bol ve güzel olan bu şehirde oturan Beni Sakif kabilesinden, eskiden beri akıllı ve değerli kişiler yetişmiştir. Peygamber çağının ünlü dört Arap dahisinden Mugire b.Şûbe, bunun akrabası ve Sakif kabilesinin başkanı Urve b. Mes'ud, gene yedinci yüzyılda yetişmiş ünlü kişilerden Muhtar üs-Sakafî, Emevîlerin ünlü Irak genel valisi Haccac b. Yusuf üs Sakafî'yi bunlar arasında sayabiliriz.

Soru 15 : Cahiliye Çağında Hicaz'ın idarî ve siyasi durumu nasıldı?

M. beşinci yüzyıldan önceki çağlara eski cahiliye çağı, ondan sonraki çağlara da yeni veya ikinci cahiliye çağı dendiğini söylemiştik. Buradaki «Cahiliye Çağı» terimi, Arapların din ve toplum yaşantılarının bazı sakat âdet ve geleneklerini ifade eder; yoksa, daha önce gördü-

ğümüz gibi, bu çağda yaşayan Araplar bütün bütün uygarlıktan yoksun durumda değildiler.

Diğer Arabistan bölgelerinin tersine Hicaz'da, Hz. Muhammed devrine dek hiç bir zaman hiç bir kral veya emîr yönetim başına geçmemiştir. Burada sadece, bölge halkının tanıdığı bir genel başkan bulunurdu; fakat bunun başkanlığı, birlikte yaşadıkları topluluk üzerinde kesin ve geniş salâhiyetli bir nitelik taşımıyordu. Kabileler ve klanlar, kişisel meziyet ve zenginliklerinden dolayı kendiliklerinden bazı kişileri başkan tanıyorlardı. Çoğu zaman babadan oğula geçen bu başkanlığın, her defa ayrı bir sınama ile yeniden kazanılması gerekirdi. Genel toplantılarda ve konuşmalarda her ne kadar herkes-ten çok bu başkanlar dinlenirdi ise de bunların özel bir imtiyazları yoktu. Bununla birlikte bu başkanların ödevleri çok ağırdı. Herkes onların, savaşlarda, kavgalarda hayatlarını, barışta zenginliklerini ortaya atmalarını beklerdi. Şeyh adı da verilen bu başkanın çadırı yanına dikilen harbe, kabile veya aşiretin egemenlik alâmeti sayılırdı ve kabile veya aşiret bazen bu şeyh'in adıyla veya lakabıyla anılırdı.

Bu başkanlık bir sülâlede, kalan en büyüğe geçerek birkaç nesil sürebilirse de hiç bir zaman veraset şeklini almamıştır. Başkan seçme işi kabilenin isteğine bağlı olup başka bir sülâleden olan bir kimse de seçilebilirdi. Bu şeyhlerin başlıca imtiyazı, barış veya savaşla ilgili konuşmaları yönetme ve kabilesini düşmana karşı sürmekten, göç sırasında çadır kurulacak yani yerleşilecek yerleri seçmek ve konuk ağırlamaktan ibaretti; bununla birlikte o, bu gibi işlerde dahi kabilesinin meyil ve isteklerine uyardı. Başkanın çadırı daima kabilenin bulunduğu yerin hemen önüne kurulurdu.

Kabilenin oluştuğu kişiler arasında mal yüzünden çıkan anlaşmazlıklar veya kavgalar, her gün yapılan top-

lantılarda bir uzlaşmaya bağlanır, kabileye yabancı kişilerle çıkan anlaşmazlıklarda ise bir hakim kişiye ya da kâhine başvurulurdu; fakat bunların verdikleri hükümlerin yerine getirilmesi, kavga edenlerin iyi niyetlerine veya bunlardan birinin üstün gücüne bağlı bulunurdu. Kabile başkanının icra kuvveti olmadığı için de adam öldürmelere ve yaralamalara dair hukukî kurallar yoktu.

Yakınlarından birinin malı çalman, yaralanan veya öldürülen kişi, bu hırsıza ya da katile karşı kendi hakkını kendisi almak durumunda idi. Bir aşiret ya da klanın oturduğu yerde, bilinmeyen biri tarafından öldürülmüş birisi bulunduğu ve bu klana bağlı kişilerin birinden şüphe edildiği zaman, bütün klan bunun için bir, kendini temize çıkarma yemini eder. Fakat bu yeminin etkisini, öldürülen kişinin klanı, yeni bir yeminle kaldırabilirdi. Öldürme olayının öcünü almak, öldürülenin en yakın mirasçısının ödevidir. Yalnız çok kez kaatil, kendi klanı tarafından korunduğundan, dökülen kanın öcünü alma, çoğu kez, nesillerce süren ve yeniden bir sürü adam öldürmelerin ortaya çıktığı kanlı savaşımlara, çarpışmalara sebep olurdu. Adam öldürme şüphesiz diyet olarak deve vermekle de yatıştırılabilirdi. Bu gibi durumlarda, bir uzlaşma yolu bulmak kabile başkanlarının ödevidir, ama onlar buna ancak aracılık edebilirler, uzlaşmaları gereken kişileri zorlayamazlardı. Çoğu kez klanlar bu uzlaşmaya, uzun süren savaşlarla bitkin bir duruma geldikten sonra yanaşabilirler. Bazen de bir kabile, uzun bir savaş sonunda yokolma derecelerine geldikten, gücü kuvveti kesildikten sonra kendini korumak üzere başka bir kabileye katılırdı. Haksızlığa uğrayan bir kimse kendi kabilesinin gücünün ve etkisinin yetersiz bir duruma düştüğünü görünce başka kableden bir kişi ile dostluk kurar, bu suretle dostunun kabilesinin bütün haklarını kazanmış ve bütün ödevlerini kabul etmiş olurdu.

Adam öldürme olaylarında kaatil, kendi klanı tarafından, saldırıya uğrayanın klanına, öçlerini almak üzere gönül rızası ile teslim edildiğinde kan davalarının, öç almaların önüne geçilirdi; ama bu şekil, o kadar şeref-siz bir iş sayılırdı ki, bu durumda onlar çoğu zaman, kaatili kendileri öldürmeyi tercih ederlerdi. Çünkü bedevînin bütün işlerini düzenleyen yüksek şeref duygusu, onun ahlâk prensibinin temelini teşkil ederdi.

Bu çöl hukuku, bütün Hicaz şehirlerinde Taif (Vec), Mekke (Kakoraba) ve Medine (Yesrib)'de aynı idi. Bedevîler çölde nasıl kendi çadırlarında oturuyorlardı ise bu şehirler halkı da, kendi klanlarına özgü yerlerde, özgür ve egemen, hiç bir kimsenin buyruğu altında olmadan otururdu. Çölde çoğu zaman çok sert ve çok olarak duyulan şeref hissinin Mekke'de, Kâbe'ye karşı duyulan genel ilgi ve ona bağlı refah sayesinde biraz daha yumuşak olduğu muhakkaktır. Herkesin ortak ticarete payı veya çıkarı olduğundan, bu durum onlara ekonomik bir üstünlük veriyordu.

Başlıca geçim yolu, bahçe ürünleri ve hurmacılık olan Medine'de ilişkiler daha yalındı. İslâmiyetin ortaya çıkışı sırasında bu şehirde kan davaları o duruma gelmişti ki, hemen hiç kimse, kendi barınak haline getirilmiş çiftliğinden, korkusuzca dışarı çıkamazdı.

Mekke ve Medine halkı, özellikle Mekkeliler, ticarî ve sosyal durumları itibariyle, Arapların en nüfuzlusu idiler; ama bu şehirler dışındaki Hicazlılarla Necid halkı bunlara tâbi olmayı kabul etmezlerdi. Arap kabilelerinden çoğu, gelip Kâbe'yi ziyaret ve tavaf ederler, haccı yerine getirirlerdi. Fakat o devir Arap Yarımadasında, Kâbe'ye rekabet etmek isteyen yüz kadar tapınak vardı ki, Kâbe'ye yapıldığı gibi onlara da saygı gösterir, çevresini dolaşırlar (tavaf), hediye verir, kurban keserlerdi. Onların da bakıcıları (kayyum) ve koruyucuları (hâ-

cib) vardı. Esasen bugün de gördüğümüz gibi Arap Yarımadası'nda halkın tek isteği, hareketlerinde serbest olmaktır. Burada oturan her Arap, kim kendisine hâkim olmak isterse ona düşman olur, kin besler, onunla mücadeleye girer ve öc almağa çalışır. İşte, özellikle İslâmın doğuşu sıralarında çok gelişmiş olan bu özgürlük ve egemenlik aşkı, onların düzenli ve sürekli bir yönetim kurmalarına, puta tapıcılığı bırakıp toplu olarak Yahudi ya da Hristiyan dinlerine girmelerine mani olmuştur. Yarımada halkının çoğuna göre asıl yaşantı çöl yaşantısıdır. Onlar, şehirlere hapisane gözü ile bakarlar. Arap, siirinin zenginliği ile, atının çevikliği ile, kılıcının parlaklığı ve keskinliği ile, yayı ve oku ile öğünür. Bir Arap, küçük yaştan başlayarak savaşla, avla uğraşır. Bununla birlikte onlar, silâhlarını hep birbirleri aleyhine kullanmışlardır. Ficar savaşları ve öteki «Eyyam-ı Arap», yani Arap kabilelerinin birbirleri ile yaptıkları savaşlar, bunu açıkça göstermektedir.

Soru 16 : Cahiliye Çağında Hicaz'da dinî inanç nasıldı?

Hicaz halkı ta M.Ö. 2000 yıllarında Hz. İbrahim, oğlu İsmail ile bunun annesi Hâcer'i Hicaz bölgesine götürüp Kâbe'yi yaptığı, Tanrının birliğini kendilerine bildirdiği zaman, onun şeriatını kabul edip sözlerine uydular. Daha sonra Peygamberlikle görevlendirilen Hz. İsmail de babasının bildirilerini yaymağa çalıştı. Ama Araplar İsmail'den sonra zamanla sapıtıp putlara tapar oldular. Bu durum İslâmiyetin ortaya çıkışına dek sürdü.

Araplar, kendilerini çevreleyen doğanın, insanların kine üstün, fakat özel yollarla kendi çıkarlarına kullanılabilen kuvvetlerle dolu olduğuna inanıyorlardı. Bu kuv-

vetler cinlerdi ve onlar bu cinleri Tanrının kızları sayıyorlardı. Uçsuz bucaksız çöller, ulu ve çıplak dağlar bu tür varlıklarla dolu idi. Suların buğulanması, havanın gün ışığında kırılması o kadar garip bir durum alırdı ki Araplar, âdeta cinlerin seslerini işittiklerini, onların acı ve garip şekillerini gördüklerini sanıyorlardı. Cinler onlara göre insanoğulları gibi özel bir tür teşkil eder, insanlar gibi yeryüzünde dağınık bulunurlardı. Araplar cinlerin gövdelerini, ateşten ya da havadan yaratılmış sayarlardı. Bu yapıları yüzünden de insanlara çok az görünürlerdi. Onlar, cinlerin iyilik ya da kötülük yapabildiklerine inanıyorlardı; bu nedenle de onların sevgisini kazanmak, onlara saygı göstermek, tapmak gerekirdi. Her cinin belirli bir yeri olduğu ve kayaları, ağaçları ve putların içini mesken yaptıkları kabul edilirdi. Her kabilenin veya birkaç kabile topluluğunun özel bir cini, bir kayası, bir ağacı veya bir putu bulunup, bunun yakınında belli bir topluluk oturur ve dinî ödevi yerine getirirdi. Esasen yalnız Araplar değil, bütün samî uluslar, bu düşüncelerle ulu ağaçların, mağaraların, pınar başlarının ve büyük kaya parçalarının tekin yerler olmadığına, ruhlarla, cinlerle meskûn olduğuna inanıyordu. Temelini kurban kesmenin teşkil ettiği bir âyin yoluyla putları, kendilerine tapanların kabilesi ile bir kan akrabalığına dahil olurlar ve böylece de bu kabilenin koruyucusu, çok zaman da onların dip ceddi olurlardı. Yani Araplar putları Tanrı olarak değil, Tanrıya yaklaşma, dua ve isteklerini ona ulaştırma aracı olarak kabul ediyorlardı.

Her kabile, kendi özel Tanrısına ya da putuna tapar ancak, başka kabilelerin Tanrılarının da kendi bölgelerindeki kudretini tanır. Yüce Put-Tanrıların yerleri değişmez; onlar burada, kabile göç ettiği zaman, onların yerine gelenler tarafından da aynı saygı ile sayılırlar. Göç edenler yılda bir ya da iki kez, bayramlarda es-

ki yerlerine gelip bu Tanrıları ziyaret ederler.

Araplar, kâinatın yaratıcısı, yüce koruyucusu olan ulu Tanrıya da inanıyorlar ve hac sırasında onun adına telbiye ediyorlardı. Onlara göre Tanrı insan gibi bir benliğe malikti. O, kâinatın dışında olup yaratıklar ona tâbi idi. O, bütün varlıkların yaratıcısı ve ulu hakîm olup yağmur yağdırır ve her şey onun emrindedir.

İbn-i İshak, Arapların dinî inançları hakkında şöyle diyor: Mekke'den ayrılan herkes, Kâbe'ye saygı nedeni ile oradaki taşlardan bir tane alıp götürür, gittikleri bölgede bir yere kor, Kâbe'nin çevresini dolaştıkları gibi bu taşın çevresini de dolaşırlardı (tavaf ederlerdi). Bu yolla yavaş yavaş, hoşlarına giden ya da beğendikleri başka taşlara tapma geleneği ortaya çıktı, böylece de önceki ulusların düştükleri sapıklıklara düştüler. Bununla birlikte hac yöntemlerine uyuyorlardı. Örneğin, Kinane ve Kureyş kabileleri hacda telbiye sırasında: «Lebbeyke' llahumme lebbeyke, lebbeyke lâ şerike lek, illâ şerikun huve lek; temlikihu vemamelek-yani: sana geldik ey Tanrımız sana geldik; sana geldik ki senin bir ortağın yoktur; ancak senin hükmünde olan bir ortağın vardır. Sen ona hükmedersin o ise sana hükmedemez» derler. Görüldüğü gibi bu iki kabile telbiyede Tanrının birliğini tanır, sonra putlarını ona ortak koşar, fakat bu putları, Tanrının hükmü altında sayarlardı.

İbrahim dinini bırakıp putlara taparak onları benimseyen Arap kabileleri şunlardır:

1 — Huzeyl kabilesi: Bunlar Ruhat bölgesindeki Suva'a taptı.

2 — Vebre oğlu Kelb kabilesi: Dûmet ül-Cendel'de Vedd putuna taptılar.

3 — Tay kabilesinin bir kolu olan En'um boyu ile Mezhic kabilesinin Cüreş boyu, Cüreş'teki Yağus putuna taptılar.

4 — Hemden kabilesinin bir kolu olan Hayvan boyu, Yemen'in Hemdan bölgesindeki Yauk putuna tap-tilar.

5 — Himyer kabilesinin Zü'l-Küla' boyu, Hımyer bölgesindeki Nesr'e taptilar.

6 — Havlan kabilesi, Havlan bölgesindeki Umyanı adlı puta taptilar.

7 — Kinane oğlu Milkan boyu, Sa'd adında bir puta taparlardı.

8 — Kureyşlileri de içine alan Kinane kabilesinin büyük putu «Uzza» idi.

9 — Kureyş kabilesi ayrıca, Kâbe'nin içinde bulunan bir çukurun yanına dikilmiş olan Hubel putuna inanırlardı. Bu put, Kâbe ve Mekke başkanlığı Huzaelilere geçince, bunların başkanı Amr b. Luhay tarafından, Mezopotamya'daki Hit kasabasından getirilmiş. Söylentiye göre bu put, kırmızı akikten yapılmış bir insan biçiminde olup sağ eli kırık imiş. Sonradan ona altından bir el takmışlar ve ona gösterdikleri saygı, Hacer-i Esvede gösterdikleri saygı kertesine ulaşmış.

10 — Gene Kureyş kabilesi, Zemzem kuyusunun yanında bulunan İsaf ve Naile adlarındaki iki puta taparlar ve bunların önünde kurban keserlerdi. Söylentiye göre bunlar Kâbe içinde zina ettiklerinden Tanrı tarafından taş edilmişler.

Bunlardan başka her aile bir put edinin onu kendi evine koyarak dualarında aracı olarak kullanıyorlardı. O aileden bir kişi yola çıkacağı zaman hayvanına binmeden önce evindeki bu puta elini yüzünü sürer, bu onun, yola çıkmadan son yaptığı iş olurdu. Yolculuktan döndüğünde yine o puta elini, yüzünü sürerdi ki bu iş, onun, döndükten sonra ailesini görmeden yaptığı ilk iş olurdu.

Soru 17 : Arapların yarımada Kâbe'den başka tapınakları var mıydı?

Arapların putlardan başka, tağut denen tapınakları vardı. Bunlar Hicaz'da ve başka yerlerde yüz kadardı. Araplar, Kâbe'ye gösterdikleri saygıyı bunlara da gösterir, çevresini dolaşır, önlerinde kur'a okları çeker, hediyeler sunar ve kurbanlar keserlerdi. Bu tağutların da, Kâbe'nin olduğu gibi bakıcıları ve kapıcıları bulunurdu. Bununla birlikte araplar Kâbe'nin bunlardan üstün ve Hz. İbrahim'in mescidi olduğuna inanırlardı.

Arabistan'daki tağutların başlıcaları şunlardır:

el-Uzza :

Bu, Kureyş kabilesini de içine alan Kinane kabilesinin özel tağutu idi. Mekke dışında, Batn-ı Nahle denen yerde bulunuyordu. Bunun bakıcı ve kapıcıları, Beni Süleym kabilesinin Şeyban boyundandı. Bu tapmak, Mekke'nin alınışından sonra Halid b. Velid eliyle yıktırılmıştır.

el-Lât :

Taif şehrinde ve çevresinde oturan Beni Sakif kabilesinin tağutu olup «Rab» adıyla da anılırdı. Bakıcıları ve kapıcıları, Sakif kabilesinin Muattib boyundandı. Taifli Mugîre b. Şûbe, bu tağutun bakıcılarını öldürüp Medine'ye Hz. Muhammed'in yanına gitmişti.

el-Menat :

Menat tapınağı, Evs ve Hazrec kabileleri ile Medine halkından bunların dinine bağlı olan kişilerin tapmağı idi. Bu tapınak, deniz kıyısında Müşellel dağına yakın bulunan Kudeyf adlı yerde idi. Hz. Muhammed, Mekke'nin ele geçirilişinden sonra Ebu Süfyanı buraya yollayıp yıktırdı.

Zül-Halasa Tapınağı :

Devs, Has'am ve Becile kabileleri ile bunların yurdu olan ve Mekke ile Yemen arasında bulunan Tebale bölgesinde yaşayan Arapların tapınağı idi. İbn-i Hişem, bunun önünde kur'a okları çekildiğini bir misalle anlatıyor.

Fels Tapınağı :

Tay kabilesi ile Selme ve Aca dağlarında oturan bu kabileye bağlı kişilerin tapmağı idi. Söylentiye göre Hz. Muhammed, Ali b. Ebi Talib'i buraya yollayıp bu tapınağı yıktırmış. Ali, tapınağın içinde iki kılınç bulup getirmiş.

Riam Tapınağı :

Hımyer kabilesi ile Yemen halkının tapmağı idi. Söylentiye göre onlar bu yapının yanında kurban kestiklerinde, içerden, birinin seslendiğini duyarlardı. Yemen hükümdarı Tubba'nın emri ile iki Yahudi haham, tapınağın içinden bir kara köpek çıkarıp kesmiş ve yapıyı yıkmışlar.

Ruda' Tapınağı

Bu, Ka'b b. Rebia kabilesinin tapınağı idi. İslâmî devirde Kâ'b oğlu Rebia oğlu şair Mustavgir bu tapmağı yıkmıştır.

Zül-Kâabat Tapınağı

Bu, Sendad adlı yerde olup, Vail Oğulları, Bekr ve Tağlib kabileleri ile İyad kabilesinin tapmağı idi.

Dârimî'nin Müsned'indeki bir Arap rivayeti entere-sandır: «Biz taşlara tapardık. Düzgünce bir taş bulduğumuzda eskisini atıp ona tapardık. Taş bulamadığımızda bir tarafa kum yığar, bir devenin sütünü oraya sağlar,

orada kaldığımız sürece ona tapardık». Bazen de koyun sütü ile toprağı yoğurup ondan put yapıp taparlarmış.

Bu tapınaklar az çok Kâbe'ye rekabet ediyorlardı. Özellikle Taif tapınağı ile Yemen'de bulunan ve Arapların «Yemen Kâbesi» dedikleri tapmak, gerek dinî gerek ticarî bakımdan Kâbe'ye rakipti. Esasen M. 571'lerde Habeşlilerin Kâbe'yi yıkmak üzere Mekke'ye yürüdükleri sırada bazı Arap kabilelerinin bundan sevinç duyuşlarının, hatta Taiflilerin, Ebu Rigal adındaki bir kılavuzu Habeşlilerin yanına katmalarının nedeni bu idi. Habeşliler de Yemen'de, Kâbe'ye rakib olmak üzere «Kulleys» adında bir kilise yapmışlardı.

Soru 18 : Araplar putlarına salt saygı gösterirler mi idi?

Arapların putlara saygıları sağlam değildi. İşlerine geldiğı ve duaları tesadüfen isteklerine uygun düştüğü zaman sevinirler, ters düştüğü zaman onlara hakaret, hatta küfredereklerdi.

İbn-i İshak, Sire'sinde bu konuda birçok örnek vermektedir. Onların bu putlara salt saygı göstermemelerinin nedeni, kendilerinin bu putlardan başka Hz. İbrahim'in, cetlerine tanıttığı gerçek Tanrıya inanmalarıdır. Örneğin şair Malik el-Hemdanî, Yauk putu hakkında şu beyti söylemiştir: «Bu dünyada Tanrı kimine iyilik, kimine kötülük eder. Yauk ise ne iyilik ne de kötülük yapabilir».

Milkân boyunun Sa'd adında bir putları vardı. Bu put uzun bir kaya biçiminde idi. Bir gün bu boydan biri, develerini bereket dilemek üzere bu putun önüne getirmiş. Kurban edilen hayvanların kanı hep bu kayalara sü-

rüldüğünden develer kan kokusundan ürktüp etrafa dağılmışlar. Develerin sahibi sinirlenerek yerden bir taş alıp puta fırlatmış ve «Allah belânı versin, develerimi ürktütüp dağıttın» demiş. Develerini toplayıp geldikten sonra «Bize iyilik etsin diye Sa'dın yanma geldik fakat Sa'd, iyilik yapmaya da kötülük yapmaya da gücü yetmiyen, çöl ortasına atılmış bir kaya parçasından başka bir şey değildir» demiş.

Mekke ile Yemen arasında Tebale adlı yerde bulunan Zü'l-Halasa tapınağına bir gün öldürülen babasının öcünü almak isteyen biri gelip fal oku çektirmiş. Çekilen okta ök alması men ediliyordu. Üç kez denenen ok çekme işinde hep aynı sonuç alınınca, ök almak isteyen genç, okları puta fırlatıp: «Ey sefil! Senin baban ölseydi öcünü almaktan geri kalmazdın ya» diye bağırdı.

Beni Hanife Kabilesi, un, hurma ve süttten kendileri için bir put yapmışlardı. Buna uzun süre taptıktan sonra bir kıtlık sırasında onu yediler. Bunun üzerine «Araplar arasında Beni Hanife kabilesi kadar putlarından faydalanan bir kabile olmadı» sözü, atasözü haline gelmiştir.

Arapların, putları Tanrıdan daha güçsüz görüşleri, Tanrı ve putlar adına mallarından ayırdıkları zekât hisseleri dağıtımında da göze çarpar: Kâhinler, toprak ürünleri ile hayvanların bir parçasını sözde Tanrı ile putlar arasında bölüştürürler ve çoğu kez putların pay ve çıkarlarını —bunları kendileri aldıklarından—, Tanrının payına üstün tutarlardı. Örneğin ekinler arasına bir çizgi çekip bu, yüce Tanrının, bu da putlarımızın payıdır derlerdi. Hayvanları da böyle bölüşürlerdi. Tanrının payına düşeni yoksullara, konuklara; putun payını, put-haneye hizmet edenlere verirlerdi. Eğer ileride Tanrı payı daha verimli ve çok olursa onu, putun payı ile değiştirirlerdi. Putun payı çok olursa dokunmazlardı. Putun

hissesinde ziyan ve eksilme olursa Tanrı payından alıp tamamlarlar ve «Tanrı zengindir ihtiyacı yoktur, putumuz ise fakir ve muhtaçtır» derlerdi.

Cahiliye çağı Arap putları hakkında geniş bilgi için, İbn-i Kelbî'nin «Kitab ül-Asnam» (Putlar kitabı)ına bakınız; Beyza Düşüngen çevirisi, A.Ü. İlähiyat Fakültesi yayını, 1970, Ankara.

Soru 19 : Kâbe ve Kâbe'ye saygı ile ilgili görevler nelerdir?

Hız. İbrahim'in bildirdiği tek Tanrı inancının temellerinden biri de Kâbe'yi ziyaret ve tavaf yani çevresini dolaşma idi. Bu ziyaret, İslâmiyetin ortaya çıkışı sırasında puta tapıcılık âdeti ile ilk şeklini kaybetmiş, içi putlarla doldurulmuş olan Kâbe, Hicretin sekizinci yılında (M. 630) Mekke'nin, Hız. Peygamber tarafından alınması üzerine içi putlardan temizlenmiş ve hac yöntemlerinde değişiklikler yapılmıştı.

Eskiçağlarda Hicaz ve Mekke halkının, Kâbe'ye büyük önem verişlerinin nedeni, buranın hac mevsimlerindeki ticarî durumu idi. Arap yarımadasının birçok yerlerinden hac ve ticaret için bir sürü halkın Mekke'ye ve yakınlarına üşüşmeleri, Mekkelileri yarımada halkının imtiyazlı ve âdil kişileri saymalarına sebep oluyordu. Kureyşliler şehir hayatı yaşamakta ve ticaretle uğraşmakta idiler. Ticaret vasıta ve kaynaklarından biri, güneye (Yemen'e) ve kuzeye (Suriye'ye), Bahreyn ve İran'a yolladıkları ve bazen mallarını 2500 devenin taşıdığı ticaret kervanlarından elde ettikleri kâr olmakla birlikte, ondan daha az önemli olmayan bir başkası da, yılın belirli zamanlarında Kâbe'yi ziyarete gelen hacılar dolayısıyla elde edilen gelirdi. Bunun için hacılara kolaylık göstermek

ve onların hacca ilgilerini artırmak gerekiyordu. İslâmiyet öncesi Cahiliye Çağında, her türlü savaş ve kan dökmenin yasak olduğu «haram ayları»nda (Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb ayları) Ukaz, Zü'l-Mecaz ve Mecenne'de panayırlar kurulurdu.

Bu panayırlar bittikten sonra Mekke'ye gelen hacılara hac ettirmek, yani hacca başlamak üzere «Müzdelife»den inmek iznini vermek, Haram Aylarını ve hac zamanlarını belirtmek, hacılara yiyecek ve su temini ve Kâbenin anahtarlarını üzerinde taşıma ödevleri çok eskiden beri büyük önem taşımış ve bu ödevleri ele geçirmek, kavgalı tartışmalara sebep olmuştur.

Araplar Cahiliye Çağında, yılın dört aylık haram aylarında savaş ve kavga etmeden kendi işleri veya ticaretle uğraşırlardı. Özellikle Zilkade başından Safer ayı başına dek üç ay sürekli olarak, savaşız, kavgasız duramıyorlardı. Bu durumun farkına varan, Kinane kabilesinden Kalemme adlı biri hac mevsiminde «Ey Araplar! Tanrınız bu yıl Muharrem ayını size helâl edip onun haramlığını Safer ayına aktardı» yollu bir konuşma yaptı. Halkta sevinç ve bu fikri benimseyen bir istek gördüğünden ertesi yıl hac sırasında gene, Tanrının, Muharrem ayını helâl, Safer ayını haram kıldığını bildirdi. Onun bu önerisi, orada bulunan bütün Araplarca kabul edildi. Böylece Kalemme, her yılın hac mevsiminde istediği ayın haramlığını istediği aya aktarmayı âdet edindi. Bundan sonra haram aylarının yerlerini değiştiren kişilere, geciktiren ve artıran anlamına gelmek üzere «Neseeler» dendi.

Cahiliye Çağında bu haram aylarının yerlerini değiştirme işinden başka, bir de hac mevsiminin değişmez, ılık ve meyvelerin bol olduğu bir zamana denk getirilmesi ve hiç değiştirilmeden hep bu zamanda yapılması teşebbüsü vardır. Bu, gök aylarına göre hesaplanan yı-

lın (Lunar system), güneş yılma (Solar system) çevrilmesi demek oluyordu. Bu iş için her kabileden birer kişi seçilip görevlendirildi. Bunlar hac mevsimini sabit ve uygun bir zamana koydular; fakat gök aylarına göre hesaplanan yıl, güneş yılından 10 gün 20 saat eksik geldiğinden, hac mevsimleri gittikçe haram ayları dışındaki aylara denk gelmeye başladı. Bu kez, halk arasında kullanılan gök ayı yılını güneş yılına uydurmak için, bazen iki, bazen üç ayda bir, Arapların kullandığı gök ayına bir ay ekleyip yılı, 13 ay hesap eder oldular. Bu karmaşık durum, İslâmiyetin ortaya çıkışına dek sürdü. Bu âdet, Hz. Peygamberin veda haccı sırasında gelen iki âyetle eski biçimine yani, oniki aylık gök ayı yılına göre hesaplanması biçimine döndürüldü.

Haram aylarının yerlerinin değiştirilmesi ve hac mevsiminin sabit bir zamana alınması olayından başka, bir de, hacca başlama izni verme ve «humüslüler» yani imtiyazlı bir grup işi vardı. Hac yapmak için Mekke bölgesine gelindiğinde hacca başlama iznini alma da ayrı bir zorluktu. Bu izni, Kudaa kabilesinden ilk veren, Murr oğlu Gavs'tır. Bunun ölümünden sonra bunun soyundan gelen Sufeliler bu izni vermeye başlamışlar: Mina tepesinden aşağıya inme günü geldiği zaman halk taş atmak için toplanır, Sûfelilerden biri önce taşlamağa başlar, sonra halk da onun arkasından taşlardı. İvedi davranmak isteyen bazı iş sahipleri o sûfeliye gelip «Haydi kalk taşla da biz de taşlıyalım» derler o ise «Hayır güneş batmaya yüz tutmadan bu işi yapamam» derdi.

Halk bu taşlama işini bitirip Mina tepesinden aşağı inmek isteyince Sûfeliler, vadinin iki tarafını tutup onların inmelerine izin vermezlerdi ve bütün Sûfeliler vadeden geçmeden hiç kimse geçemezdi.

Müzdelife'den inme iznini de bir başka kabile, Advan kabilesi verirdi.

Humüslüler konusu, Kureyşlilerin ortaya attığı bir imtiyaz işidir. Onlar bu imtiyazı kendilerine mal ettiler ki bu iş, fil olayından yani, Habeşlilerin Mekkeye saldırışlarından önce ya da o sıralarda ortaya çıkmış bir bid'attır. Buna göre, hac veya umre kastı ile haram bölge dışından gelenler dışardan getirdikleri yiyecekleri yiyeemezler. Bunlar Kâbe etrafında ilk tavaflarını ancak, humüslülerden alıp giyecekleri giysilerle yapabilirler. Bu giysilerden elde edemezlerse çıplak tavaf etmelidirler. Kureyşliler bütün Arapları bu hükümlere uymaya zorladılar, onlar da buna boyun eğdiler. Peygamberin veda hac-cından önce, çıplak tavaf etmeyi menettiği kişilerin durumu, yukarıki eski kurallardan ileri geliyordu.

Soru 20 : Hicaz bölgesi panayırlarının durumunu anlatır mısınız?

Eski çağ Araplarında iki tür yerleşme yeri ve biçimi vardı: Badiye yani çöl, medine yani şehir. Birincisi göçebelîğe dayanıyor, böyle yaşayanlara «bedevî» yani badiyede, çölde oturanlar; medinede yani şehirde oturanlara da «medenî» yani şehirli deniyordu. Bu iki kelimenin anlamı bugün değişmiş olup, bedevî, medeniyetsiz, görgüsüz, kabâ anlamına; medenî de, uygar, görgülü ve terbiyeli anlamına gelmektedir.

O zamanlar Arapların küçük bir azınlığı şehirlerde, büyük çoğunluğu da çöllerde göçebe olarak yaşıyordu.

Doğru dürüst bir yolun, mekanik taşıt araçlarının bulunmadığı, paranın yaygın bulunmadığı bir yerde ve çağda, toplumların ihtiyaçlarını giderecek, ürettikleri malları tüketim ve ihtiyaç malları ile değiş tokuş edecek yerlere ihtiyaç vardı. İşte bu nedenle Arap yarımadası

nın pek çok yerinde, yılın hemen her ayında büyük panayırlar kurulurdu. Bu panayırlar sadece mal alış-verişi yapılan yerler değildiler. Buralarda esirler, cariyeler alınıp satılır, şiir ve güzel konuşma yarışları yapılırdı. Buralara gelen halk, varsa esirini, kurtuluş fidyesi karşılığında geri alır, şiir söylerdi. Arap şiirinin şaheserleri sayılan Yedi Askı (Muallakat-ı Seb'a) buralardaki yarışlarda seçilmişti. Bu panayırlardan bazılarının adları ve kuruluş tarihleri şöyleydi:

Rebiyülevvel ayının ilk gününde kuzey Arabistan'daki «Dûmet ül-Cendel» pazarında toplanırlardı. Rebiyülahir ayında, Bahreyn'deki «Hecer» gelir, buradan «Oman»a giderler, burada Cemaziyelevvel'in sonuna kadar pazar kurarlar, oradan Bahreyn'deki «Sûk el-Muşakkar»a giderlerdi. Bu pazar bir kale idi ve Cemaziyelahirin ilk günü açılırdı. Buradan «Sûk-u Sohar»a giderler, bu pazarda beş gün kaldıktan sonra Receb ayının onuncu günü hareketle «Sûku Şahr»a gelirlerdi. Bu pazar Şaban ayının ortasında kurulurdu. Burası Oman'la Aden arasındaki deniz kıyısında idi. Buradan, Yemen güneyinde bir ada olan «Abyen»e gelirlerdi. Buradan Haramavt'a gelirler ve çarşı kurarlardı. Burası Zilkade ayının ortasında açılırdı. Bazı tüccarlar buraya inmez, doğru San'a ya giderlerdi.

İran sınırı yakınlarındaki «Übülle», «Laka», «Anbar», «Hire» pazarları da çok ünlü idi.

Hac ile ilgili, daha yaygın ve uzun süreli Arap panayırları da şunlardı: Ukaz, Mecenne ve Zü'l-Mecaz. Bunların en ünlüsü de Ukaz panayırı idi.

Ukaz panayırının M. 540 yılında kurulmaya başlandığı söylenmekte ise de gerçekte çok daha önceleri başlamış olmalıdır. Bu panayır M. 746-7 yılına dek sürmüş-

tür. Bu yıl Mekke'ye karşı ayaklanan Muhtar b. Avf'ın yardakçıları Ukaz'ı yıktılar. Ukaz, Nahle ile Taif arasında, Taif'e 15 Km. uzaklıktadır. Bu pazara halk her taraftan gelerek hurma ağaçlarının gölgelerinde çadır kurup alış-veriş ederlerdi. Halkın bu panayıra ve hacca çok ilgi duymasını temin ve teşvik maksadı ile şiire, güzel ve dokunaklı söz söylemeye ve başka, insan kabiliyetlerini ortaya çıkarmaya, hatta dava ve şikâyetlerin görülmesine mahsus yerler ve bu işlere bakacak hakemler, hâkimler atanırdı ki, bir yandan alış-veriş edilirken öte yandan şiirler, nutuklar söylenir, bunların en iyileri halka duyurulur, esiri olanlar onu kurtarmağa, şikâyeti olanlar hallettirmeye çalışırdı.

Bu üç panayıra gidiş sırası ve süreleri şöyleydi: Her yıl Zilkade ayının başında Ukaz panayırı kurulur ve 20 gün sürerdi. Buraya İran'dan, Habeşistan'dan ve Mısır'dan bile gelirlerdi. Buradan, 20 Zilkadede Mecenne panayırına gidilirdi. Mecenne, Merr üz-Zahran'dadır. Burası 20-30 Zilkade arasında on gün sürer. Buradan Zü'l-Mecaz'a gidilir. Zü'l-Mecaz, Arafe'nin arkasındadır. Burada Zilhicce ayının başından onunadek kalınır. 10 Zilhiccede Mekke'de toplanılır, Kâbe'nin çevresi dolaşılır ve hac yerine getirilir.

Önce de dediğimiz gibi en önemli Panayır Ukaz idi. En düzgün ve açık Arapça burada öğrenilirdi. Amr b. Kelsum, ünlü askısını burada okudu; ünlü hakim Kus b. Saide hutbelerini burada söylerdi. Bu çarşıda ünlü «Nabiğa al-Zübyanî» (ölümü M. 604) için deriden bir çadır kurulur, kendisi hakem kürsüsüne oturarak şairlerin kasidelerini tenkid eder ve en iyi şairi bildirirdi. Ünlü şairlerden A'sa, Hansa ve Hassan şiirlerini burada okumuşlardır. Bu panayır, Arap dili ve edebiyatı için bir akademi görevi yapmıştır.

Soru 21 Kâbe ve Mekke yönetimi ile ilgili ödevler nelerdi?

Burada, Kureyş kabilesinin elinde bulunan ve Kâbe'yi ziyaret için gelen hacılarla da ilgili bazı ödevlere kısaca değinmek gerekir.

Bu ödevler: Sidanet, Sikaye, Rifade, Nedve, Ukab, Sifaret, Nizaret, Kubbe, İsar ve ezlam'dır.

Sidanet :

Kâbenin perdedarlığı, anahtar muhafızlığı veya hâciblik ödevi olup, bu ödevi üzerinde bulunduran en yüksek makama erişmiş sayılırdı. Bu ödev, Abdüddar oğulları elinde idi. İslâmiyetin ortaya çıkışına dek bunların elinde kalmış, M. 630'da Mekke'nin ele geçirilişinde Hz. Peygamber Kâbe anahtarlarını gene bu soydan olan «Osman b. Talha» ya vermişti. Bu anahtarı elinde bulunduran kişi, hac, umre ya da ziyaret için gelenlere Kâbe kapısını açardı.

Sikaye :

Bu ödev, cahiliye çağında Mekke'ye gelen hacılara ve hayvanlarına içecek tatlı su tedariki idi. Abdülmuttalib'in Zemzem kuyusunu bulup açmasından önce Kâbe avlusunda kazılan ve tabanı deri ile döşenen havuzlara, dışardan, kuyulardan su taşıyarak yerine getirilirdi. Abdülmuttalib'in ölümünde bu ödev, oğlu Ebu Talib Abdümenaf'a geçmişse de, Ebu Talib, kardeşi Abbas'tan borç alıp bu borcu ödeyemediğinden, üzerindeki Sikayet ödevini kendi isteği ile, bu borcuna karşılık Abbas'a bırakmıştı.

Rifade :

Bu ödevi Kusay başlatmıştır. O her yıl Mekke'yi zi-

yarete gelen hacıların yoksullarına yemek vermek için Mekkelilerden yardım parası toplardı ki o bununla, kurban bayramının ilk üç gününde yoksullara yemek dağıtırdı. Rifade ve Sikayet ödevi Abdümenaf oğullarında idi. Bu âdet İslâmî devirde de sürmüş, halifeler, sultanlar da hac sırasında fakir hacılara yemek vermişlerdir. Osmanlılar devrinde bu yemek verme işi çok iyi yönetiliyordu. Hicaz'ın bugünkü sahipleri vahhabî Suud ailesi, milyona yakın hacı geldiği, bu yolla ve petrol yolu ile milyarlarca gelir aldıkları halde böyle bir hayır yapmadıkları gibi, gelenler sanki gayri Müslimlermiş gibi üstelik hacılardan «ayak bastı parası» almaktadırlar. Türk hacılarının bundan ibret almaları gerek ama maalesef almıyorlar. Kurbanlar telef oluyor, bir konserve tesisi yapıp açlık çeken Müslüman ülkelere, Afrika memleketlerine yollasalar olmaz mı? Müslümanlık bu mu?

Ukab (kıyade)

Kureyşlilerin Ukab (karakuş) adında bir sancakları vardı; bu sancak, savaş sırasında dışarı çıkarılır, bir bayraktar seçilirse o taşır, seçilmezse, Ukab'ın saklanması ile görevli olan kişi taşırdı. Bu bayrağa «liva» da denir ve bu ödev, «kıyade ödevi» adıyla anılırdı; Abdüddar oğulları elinde idi. Mekke'nin Peygamber tarafından zaptından önce Ebu Süfyan Sahr b. Harb b. Ümeyye elinde idi.

Nedve :

Kusay'ın Mekke'de yaptırdığı ve «Dar ün-Nedve» adı ile anılan yapıda toplanan kurula «Nedve» denirdi. Bugün Araplar, «Nadi» biçiminde ve kulüp anlamında kullanıyorlar. Nedve kuruluna kırk yaşından yukarı olan Mekkelilerin aile grupları başkanları katılabilirdi. Burada kararlar oy çokluğu ile değil, içlerinden en zekisinin

ve iyi konuşanının, düşünce ve görüşünü ötekilere inandırması suretiyle alınırdı. Kureyşlilerin bütün nikâh, savaş, ara bulma gibi önemli işleri burada görüşülürdü. Bu yapı yapılmadan önce bu gibi işler Kusay'ın evinde yapılırdı.

Bir de meşveret ödevi vardı ki önemli işlerde meşveretle görevli kişinin düşüncesi alınırdı. Bu ödev Kusay'ın oğlu Abdüluzza'nın çocuklarından Beni Esed koluna geçti. İslâmiyetin ortaya çıkışı sırasında Zem'a oğlu Yezid'in üzerinde bulunuyordu. Kureyşliler onun düşüncesini sormadan hiç bir işe girişmezlerdi.

Sıfaret :

Bu bir nevi elçilik görevi idi. Mekkelilerin başka kabile veya hükümetlerle ilişkilerinde, buralara yollanacak heyete başkanlık etme ödevi idi. Bu ödevin sürekli olarak bir ailede kalmadığı görülüyor. Bu ödev İslâmiyetin ortaya çıkışı sırasında Ömer b. Hattab'da idi. 615 yıllarında Sehm boyunda idi. Habeşistan'a göç eden Müslümanları geri getirmek üzere Habeş kralına Mekkelilerin yolladığı heyete, Sehm kabilesinden Amr b.As başkanlık etmişti.

Nizaret :

Bir yerden başka yere götürülen eşyayı kontrol edip, imzalı veya mühürlü bir izin kâğıdı vermek görevi idi. İslâmiyetin ortaya çıkışında bu ödev, Teym kabilesinden Ebu Bekr Abdullah b.Ebi Kuhafe elinde idi.

Kubbe :

Bir nevi depo muhafızlığıdır. Kureyşliler bir savaş gittiklerinde bir çadır kurup savaş araçlarını orada toplarlardı. İslâmın ortaya çıkışında bu ödev Mahzum oğulları boyundan Halid b.Velid b.Mugîre'de idi.

İsar ve Ezlam :

Bu ödev, ezlam denen fal okları ile fal açmak ödevidir. Fal, Kâbe'nin içinde bulunan Hübel putu önünde çekilirdi. Bu put Kâbe içindeki bir çukur önünde dururdu. Putun yanında, üzerinde fal açtıracakların isteklerine karşılık verecek şekilde çeşitli yazılar bulunan yedi ok dururdu. Kureyşliler, diyet, neseb, kuyu kazma, nizanın halli vb. işlerde fala baktırmaya baş vururlardı. Bu ödev İslâmiyetin ortaya çıkışında Cumah boyundan Safvan b.Ümeyye b.Halef'in üzerinde idi.

Bu ödevlerden başka, diyetlerin dağıtımı, savaşta atlara ve başka binek hayvanlarına bakmak ve bu konuda gerekli tedbirleri alma, Mescid-i Haram'da saygısız sözler söylemeyi, yüksek sesle konuşmayı önleme, putlara verilen hediyeleri saklama gibi başka ödevler de olup, bunların da her biri ayrı bir kabile veya şahıs üzerinde bulunurdu.

Soru 22 : Mescid-i Aksa ve Mescid-i Haram hakkında bilgi verir misiniz?

Mescid-i Aksa :

Mescid, secde edilen yani namaz kılınan, Tanrıya ibadet edilen yer, aksa da uzak demektir. Mescid-i Aksa, Kudüs şehrinde dir. Çok eskiden beri büyük bir duvarın çevrelediği geniş bir avlunun içindedir. Dışarıda Yahudilerin meşhur ağlama duvarı, avlunun içinde Mescid-i Aksadan yüz yüzelli metre kadar uzaklıkta «Kubbet üs-Sahra» vardır.

Mescid-i Aksa, Peygamber ve İsrail hükümdarı Davud (saltanatı: M.Ö. 1029-973) ve bunun oğlu, Peygamber ve hükümdar Süleyman (saltanatı: M.Ö. 973 - 933) za-

manlarından beri büyük bir önemi haizdir. İsrâ, yani Hz. Muhammedin Mekke'den Mescid-i Aksa'ya (Kudüs'e) gidişi ve Mi'rac yani Mescid-i Aksa'dan Tanrı katma çıkışı olayında sık sık zikredilir. Yahudilerce, Hristiyanlarca ve Müslümanlarca kutsal sayılan bir yerdir. Hatta Hz. Muhammed Medine'ye geldiğinde namazda buraya yönelmiş yani kıble ittihaz etmiş, bu yüzden de Medine'de 623'de yaptırdığı ilk camiin mihrabını Kudüs yönüne koydurmuştu. Kıble sonradan Mekke'deki Mescid-i Harama yani Kâbeye çevrilmiştir.

Mescid-i Haram :

Kur'anda, Bakara ve Al-i İmran sûrelerinde yapıışı ve kutsallığı üzerine söz edilen bu yapı Hz. İbrahim ve oğlu İsmail taraflarından M.Ö. 2000 yıllarına doğru yapılmıştı. Kâbe'nin iki duvarı 12'şer metre, öteki iki duvarı onar metre, yüksekliği de on beş metre kadardır. Dört köşesinden her biri: Irak, Şam, Yemen ve Hacer-i Esved köşeleri olarak adlandırılmıştır. Bu Kâbe'nin de içinde bulunduğu geniş avluya ve içindekilere Mescid-i Haram denir. Mescid-i Haram'ın kuzey-batı duvarı 164 m., güney-doğu duvarı 166 m., kuzey-doğu duvarı 108 m., güney-batı duvarı da 109 metredir. Bu Mescid-i Haramın çevresinde Hz. Ömer'in halifelliği zamanına dek duvar yoktu. O zamandan beri gitgide Mescid-i Haramın alanı genişletilerek ve duvarları yükseltilerek bugünkü biçimini almıştır. Kâbe, Amalika, Cürhüm kabileleri, Kusay ve oğulları, torunları, Abdullah b. Zübeyr b. Avvam, Haccac b. Yusuf üs-Sakafî, Osmanlı İmparatorları taraflarından tamir görmüştür. Kâbenin mermer direklerle bezenmesi ve kubbeler yapılması işi de Osmanlı İmparatorluğu devrinde M. 1517-1916 yılları arasında tamamlanmıştır. Kâbenin iç duvarları mermer kaplı, tabanı mermer döşelidir. Dış duvarları, yere dek inen kara bir

örtü ile örtülmüştür. Cahiliye çağında —Kudüste Mescid-i Aksa için olduğu gibi— Kâbe'ye hizmet etmek için de bazı Araplar çocuklarını buraya adak veriyorlardı. Şimdi Mescid-i Haram'ın bazı yerleri hakkında bilgi verelim:

Önce Mikattan söz edelim. Mikat, türlü yönlerden kara yolu ile Mekke'ye hacca gelenlerin hacca başladıkları yani «ihram» geydikleri yerlerdir: Medine'den gelenlerin mikatı, «Zül-Huleyfe»; Necidlilerin mikatı «Karn el-Menazil»; Irak yönünden gelen hacıların mikatı «Zat-ı Irk»; Şam yönünden gelen hacıların mikatı «Cuhfe»; Yemen yönünden gelen hacıların mikatı da «Yelemlem»dir.

Hacer-i Esved :

Bu bir gök taşıdır; bazılarına göre de volkanik bir basalt parçasıdır. Üstü küçük billurlarla örtülü olup bunlar, koyu yüzey üzerine serpilmiş küçük feldispat parçalarıdır. Karaya yakın koyu kırmızı renktedir. Bu taş, Kâbe'nin doğu köşesine ve yerden bir buçuk metre yüksekte, kapıya yakın bir yere yerleştirilmiştir. Hacılar tarafından boyuna dokunulduğundan yüzü parlaklaşmıştır. Söylentiye göre Hz. İbrahim onu Ebu Kubeys dağından getirip tavaf başlangıcına işaret olmak üzere şimdiki bulunduğu yere koymuştur. Beyzi biçimde ve 30 cm. çapındadır. Türlü yangın ve yıkılmalar sonunda birkaç kez kırılmıştır. Şimdi üç büyük, dokuz küçük parça halinde gümüş çenbere alınmıştır. Bu taş birkaç kez yerinden alınıp başka yerlere götürülmüştür. M. 931 yılında, Abbasî halifesi Muktedir Billah (halifeliği 908-932) zamanında, Ebu Said Cennabî Karmatî, hac sırasında Müslümanlarla büyük bir savaş yaptı ve pek çok kişiyi öldürüp Zemzem kuyusunu ölümlerle doldurdu. Hacer-i Esved'i alıp götürdü ve Kûfe mescidine yerleştirdi; taş, orada yirmi yıl kaldı. Halife Muti Lillah M. 951'de Karma-

tilerden 30.000 dinara satın alıp Kâbe'deki yerine koydurdurdu. Taş, Karmatiler eliyle Kûfe'ye götürüldüğünde hacılar, hac sırasında, taşın boş kalan yerine elleriyle dokunarak hac yöntemini tamamlamışlardı. Hacer-i Esved'in küçük bir parçası İstanbul'da Kanunî Sultan Süleyman'ın türbesi kapısı üstündedir.

Zemzem Kuyusu :

Bu kuyu Mescid-i Haram avlusunda ve Hacer-i Esved'in tam karşısındadır. İçi taşla örülü, kırk iki metre derinliğindedir. Hz. İsmail ile anası Hacer tarafından kazıldığı veya bulunduğu söylenir. En eski adı «Bî'r-i subde» idi. Cürhümlüler Mekke'den uzaklaşırken bunu taş ve topraklarla doldurmuşlar, yüzlerce yıl sonra Peygamberin dedesi Şeybe bunu bulup çalışır hale getirmiştir. Bu kuyunun suyu Cahiliye ve İslâm devirlerinde kutsal ve şifalı sayılmıştır.

Mescid-i Haram'da bunlardan başka, Makam-ı İbrahim, Hatim, Hıcr, Metaf, Ahsef ve Mi'cen gibi yerler vardır.

Soru 23 : Cahiliye çağında Arapların sosyal durumunu anlatır mısınız?

Cahiliye çağı, Arapların kahramanlık çağıdır. Özellikle çölde yaşayan Arapların başlıca ögüncü, kahramanlık, şairlik, nüfuz ve servet sahibi oluş idi. Bütün bunlar, çöl Arabı'nın fırsat bulunca yalın nedenlerden dolayı adam öldürmesine, çapul etmesine engel olmuyordu. Öcalma da Arapların çok önem verdiği bir şeydi. Yarım-adanın az sayıdaki kentlerinde ise hayat çöl yaşantısına oranla biraz daha yumuşamış olmakla birlikte genel hatları ile ortak bir özellik taşıyordu. Çöllerde hayvancılık

başlıca geçim yolu olduğu halde şehirlerde tarım ve ticaret önemli yer tutuyordu. Hicaz'da güçlü bir kabileye mensup olmak, başka kabilelere karşı öğünme vesilesi oluyordu. Mekke'de Kureyş kabilesi, Taif'te Sakif kabilesi, Medine'de Hazrec ve Evs kabileleri böyle büyük kabilelerdendi. Özellikle evlenmelerde kabile ve aile seviyelerinin eşit olmasına dikkat edilirdi. Değersiz kabileler, cürüm ve cinayet işlendiğinde diyet tayininde aşağılık kişi muamelesi görürlerdi. Bu durum o zamanki bütün samî uluslarda aynı idi. Örneğin Medine'deki Kaynuka, Nadir ve Kurayza Yahudi kabileleri arasında da Kurayzalılar aşağı kabile muamelesi görürlerdi.

Soru 24 : Cahiliye çağı Hicaz Araplarında aile ve kadının durumunu anlatır mısınız?

Cahiliyede evlenmelerde kadınla erkeği birbirine bağlayan nikâhın dini bir mahiyeti olmadığından kadın, ancak çocuk doğurduktan sonra aileye dahil sayılırdı. Bu nedenle bir kadın çocuk doğurmadan ölürse kocasına baş sağlığı dilenmezdi. Çocuksuz kadın, diyet vermeye mahkûm olursa bu diyeti kocası değil, kadının kendi ailesi verirdi. Babanın ölümünde oğulları, üvey anaları ile evlenebilirlerdi.

Araplarda aile toplulukları arasında çıkan kan davaları, müthiş kavgaların ortaya çıkmasına sebep olmuş, bu yüzden de diyet müessesesi doğmuştur. Aile topluluğunun oluşturduğu gruplar arasında devlet otoritesine benzer bir müessese bulunmadığından, kişilerin haklarını ancak kan davası kuralı temin ediyordu. Bu kan davası kuralına göre, bir kişinin işlediği cürümden, bütün semiyesi sorumlu olurdu. Aynı biçimde bir saldırıya uğrayan bir kişinin öcünü de yalnız kandaşları değil, aile toplu-

luğunu teşkil eden grubun bütün kişileri almak durumunda idi. Aileye dışardan istilhak, muahat ve hilf yolları ile yabancılar da dahil olabiliyorlardı.

İstilhak yolunun İslâmî devirde de uygulanma eğilimi gösterdiğine dair bir örnek var. İlk Emevî halifesi Muaviye, Ziyad b. Ebihi'yi, babası Ebu Süfyanın nesebine ilhak etmiş, Abbasîler halifesi Mehdi, M. 776 yılında bu işlemi iptal etmiştir.

Araplarda, aileden olmayan bir kişinin aile arasına sokulması âdeti mevcut olduğu gibi, bunun tamamen tersi olarak, aile fertlerinden veya aileye dışardan alınmış birinin kötü halinden dolayı aileden atılması da olurdu. Mısır fatihi ve sahabeden Amr b. As, İslâm olmadan önce kayıkla Habeşistan'a giderken, karısını almak için arkadaşını denize attığından, bağlı olduğu Sehm boyu kendisini kabileden atmıştır.

Kadının durumuna gelince: Cahiliye çağında genel olarak orta ve aşağı tabakalarda kadının hiç bir önemi ve rolü yoktu. Bu durum zaten doğuştan başlıyordu. Bir kişinin erkek çocuğu olursa sevinir, şenlik yapar; kız çocuğu doğarsa utanır, suç işlemiş duruma düşerdi. Özellikle aşağı tabakalarda kadının, kocası yanındaki değeri, onun eşyasının değerinden çok değildi. Cahiliye çağında Arap erkeği, aybaşı halinde karısı ile aynı odada oturmaz, birlikte yiyip içmezdi. Hatta bazen, âdet gören kadın geçici olarak evden bile çıkarılırdı. Karısını boşayan adam, onun başkası ile evlenmesine mani olmak için kadının «iddet süresi» tamamlanacağı sırada onu tekrar alır, tekrar boşar, o zaman bir yıl kabul edilen iddet süresi yeniden başlayacağı için kadın bir yıl daha evlenemezdi. Koca bu işi üç kez yapabiliirdi. Kocanın ölümünden sonra ise kadınlar tam bir yıl yas tutarlar ve iddete girerlerdi. İslâmiyet, bu iddet süresini dört ay on güne indirdi. Durumları böyle olmakla birlikte özellikle göçebe haya-

tında kadının ödevi ağırdı; çocuklara bakmak, develeri, davarları sağlamak, hurma lifinden hasır, deve tüyünden giyecek ve çadır örmek gibi işler kadınlara aitti. Bunlardan başka savaş sırasında savaşçılara su taşımak, şiirler söyleyerek onlara cesaret vermek, yaralıları tedavi etmek de kadınlara aitti.

Şehirlerde cariyelerin durumları çok kötü idi. Bazı cariyelerin sahipleri onları fuhuşa sevk eder, bu yolla kazandıkları paraları ellerinden alırlardı. Kadının namusuna saygı çölde şehirdekinden çoktu. Şehirliler özellikle cariyelere yolda sokakta bile sataşır, her türlü muamelede bulunurdu. Hz. Muhammed, Medine'ye göç ettikten sonra kadının başını örtmesine dair gelen âyetin manası, hür kadını cariyeden fark ettirip onu sataşılmaktan korumaktır. Yani bu bir kıyafet konusudur. Şimdi sanıldığı gibi kadını erkek gözünden saklamak için değildir. Öyle olsaydı, kadının en güzel yerleri olan, yanağı, dudağı ve yüzü örtülürdü. Âyette sadece başlarını örtecekleri yazılıdır. O zamanki giyim kuralı bugüne tatbik edilemez. Tatbik edilecekse erkeklerin de Peygamber gibi, başa yaşamak, ayağa nalin, üste de entari giymeleri gerekir.

Bütün bunlarla birlikte asil ve zengin kişilerin kızları ve karıları şahsiyetli ve itibarlı idiler. Cahiliye'de kadınların miras alma hakları da yoktu. İslâmiyetin onlara yarım hak vermesi, Cahiliyenin erkeğe tanıdığı sınırsız hakkın, İslâmiyetçe dörde indirilmesi o devir yaşantısı için çok ileri bir adamdı. Şüphesiz, Cahiliye çağındaki bu çok evlenmenin amacı, ailenin erkek evladını çoğaltmak, böylece de düşmana karşı güçlü olmak isteğindenidir.

Çok az uygulanmakla birlikte Araplarda kız çocuklarını diri diri gömme âdeti de vardı. Bunu yapanlar, kızlarının bir gün istemedikleri bir kimse ile evlenerek şereflerini lekeliyeceği veya bakamıyacıkları korkusu ile

yapıyorlardı. Göçebe Araplar, yaşamasını istedikleri kızlarını yünden örülmüş manto giydirerek deve, koyun güttürürlerdi. Öldürmek istedikleri kızlarını ise doğar doğmaz kum çukuruna gömerler veya altı yaşına geldiğinde ona güzel giysiler giydirip çölde önceden hazırladıkları çukura atıp üstüne kum örterlerdi.

Hz. Muhammed, Medine'ye göç etmek üzere Akabe'de Medinelilerle anlaştığı zaman, bu cahiliye âdetini terk etmelerine dair de biat almıştı. Kur'an'ın Tekvir sûresinin 9. âyetinde buna işaret vardır.

Cahiliye çağında bir baba kızını, onun isteyip istemediğine, istiyenin yaşlı veya kötü huylu oluşuna bakmadan istediği erkeğe verirdi. Evlenecek erkeğin babası ya da yakın akrabası kızın babasına gider kızını isterdi ki buna «hıtbe» denirdi. Uzlaşılır ve kız verilirse bir mehir tayin edilir, bundan sonra evlenme vuku bulurdu.

Araplarda bir de, aile büyüklerinin iznine lüzum görülmeksizin geçici bir süre için yapılan «müt'a nikâhı» vardı. Bu nikâha göre kadın kendi aile topluluğu içinde kalır, kocasına bir mızrakla bir çadır verirdi. Bu suretle erkek karısının kabilesinde bulundukça onların halifi sayılır, evlilik bağı yürüdüğü sürece koca, bu kabile ile birlikte hareket ederdi. Kadın müt'aya son vermek istediği zaman, çadırın kapısının yönünü tersine çevirir, koca bunu görünce kendi kabilesine dönerdi. Bu tür evlenmeden doğan çocuklar kadının olur ve filan kadının oğlu veya kızı denirdi.

Soru 25 Cahiliye çağında sosyal sınıflar nasıldı, anlatır mısınız?

Cahiliye çağında Araplar: hürler, esirler ve mevali olmak üzere üç sınıf teşkil ediyorlardı.

Hürler :

Bunlar, aile topluluğunun veya kabilenin ortak adını taşıyan, aynı haklara malik kimselerdi. Bunlar birlikte göç eder, savaflara gider, her hususta ortak ve eşit bir yaşantı sürdürürlerdi. Bunlar arasında kâhinler, şairler ve savaflarda cesaretleri ile ün kazanan kişiler ötekilerden üstün durumda bulunurlardı. Hak ve yaşantı bakımından ise ötekilerden bir ayrıcalıkları bulunmazdı. Yalnız Mekke'de Kusay soyundan olanlar, hürlerin üstünde bir sınıf teşkil ediyorlardı. Dar ün-Nedve kurulunu teşkil eden on kişi bu asilzadelerin aile başkanları idiler.

Esirler :

Bunlar, hürlerin haiz oldukları şeref ve haklardan yoksundular. Bu sınıf, kölelerle cariyelerden müteşekkildi. Köleler veya cariyeler, ya savaflarda yakalanır ya da tutsak pazarlarından satın alınırlardı. Cahiliye çağında herhangi bir kabile başka bir kabile ile savaflarak onlardan tutsak alsa, tutsağı iyilik etmek istedikleri zaman onların alınlarına bir damga vurup, bellik yaparak salıverirlerdi. Bir de savafl tutsağı olarak ele geçen kölenin kâkülü kesilir, kurtulufl fidyesi getirilinceye dek bu kâkül ok kuburunda saklanırdı. Köle, sahibinin ölümünde onun mirasçılara kalırdı.

Esir tüccarları, Habeşistan'dan, Sudan'dan ve başka yerlerden getirdikleri köle veya cariyeleri, belli zamanlarda ve yerlerde kurulan panayırlara götürerek satarlardı. Başlıca esir tüccarları Kureyşlilerdi. Ficar savaflında Kureyşlilerin komutanı olan Teym kabilesinden Abdullah b. Cüd'an, cahiliye çağının en ünlü esir ve cariyeler tüccarı idi.

Cahiliye çağında köle ve cariyeler, mal ve eşya gibi alınıp satılır, miras yoluyla bir kimseden ötekine geçer, hediye edilir veya gelin mehri olarak verilirdi. Köleler sa-

natta, ticarete ve çiftçilikte kullanılırlardı. Köle ve cariyelerin işledikleri suçların cezaları, hürlerin cezalarının yarısı idi. Cariyelerden doğan çocuklar da köle veya cariyeye sayılırdı; ancak bu çocuklar arasında zeki ve üstün kabiliyetli olanlarını, babaları isterlerse, kendi neseplerine katıp evlâd edinirlerdi.

Cahiliye çağında köle veya cariyelere son derece merhametsizce muamele edilir, kendileri hayvanlardan daha aşağı tutulurdu. Bir köle veya cariyeye sahibi onları istediği gibi, kayıtsız şartsız her türlü muameleye tâbi tutabilirdi. İsterse onu öldürünceye kadar döğér, elini, kulağını, burnunu keser, gözünü çıkarır, hatta öldürürdü. Bundan dolayı da hiç kimseye sorumlu olmazdı. İslâmiyetin ortaya çıkışı sırasında bunlar arasından İslâm olanlara yapılan işkenceler malumdur. Bilal Habeşî'ye günlerce dayak atılmış, Zenire adlı cariyenin işkenceden gözleri kör olmuş, Ammar b.Yasir'in anası Sümeyye, işkence ile öldürülmüştü.

Mevali

O çağda mevali, köle ile hürler arasında orta bir sınıftı. Genel olarak mevali, azad edilmiş köleler veya cariyelerdi. Herhangi bir köleyi veya esiri, sahibi azad ederse o, azad edenin mevlası olur; onun kabilesine mensup sayılır, akraba niteliğini kazanırdı. Mevlaların birkaç türü vardı. Hürlerin altında, esirlerin üstünde sayılan mevali, köleler gibi alınıp satılamazdı. Şu kadar ki mevla, hür bir kız veya kadınla evlenemezdi. Mevlanın diyeti hürün diyetinin yarısı idi. Kısaslarda da hürlerin cezasının yarısı ile cezalandırılırlardı. Esir veya köle iken azad edilen mevlaya «İtk mevlası» denirdi. Bazen bu itk, köle ile sahibi arasında hâsıl olan bir anlaşma üzerine satış sureti ile olurdu. Buna «mükâtebe» denirdi. Bu şekilde kölenin değeri yani kaç para ettiği belirtilir ve kölenin bu

parayı, çalışıp kazanacağı paralarla ödeyince azad olacağına dair bir senet yazılırdı. Bu ödeme bazen de taksitlere bağlanırdı. Bu takdirde azad eden, azad edilenin mevlası olurdu. Bazen de bu azad işi, hiç bir kayıt ve şarta bağlı olmadan yani vela tayin edilmeden de olurdu ki bu şekilde azada (itk) «saibe» denirdi; bu şekil azadda azad eden, azad işi sırasında «sen saibesin (yani velan yoktur)» derdi. Mevlalığın, itk mevlası, rahm mevlâsı gibi şekilleri de vardı. Mevlâ terimi İslamî devirde «hamra» terimi ile de anılmıştır.

Güney Arabistan'da bu hür, mevali ve esir sınıflarından başka bir de «ebna» sınıfı vardı ki bunlar, VI. yüzyılın sonlarında, güney Arabistan'ı Habeşlilerin elinden kurtaran İranlılarla yerli halkın karışmasından ortaya çıkmışlardı. Ebna sınıfı hür kişilerdir. Şam, Irak ve Filistin bölgelerinde de bu gibi İranlı-Arap karışımından ortaya çıkmış kişiler vardı. Bunlar, ayrı ayrı terimlerle adlandırılırlardı.

Soru 26 : Cahiliye Araplarında ölü gömme âdetini, batıl inançları anlatır mısınız?

Bu çağ Araplarının dinî inançları bölge bölge ayrıntılar gösterdiğinden ölü gömme âdetleri de değişik biçimde idi. Genellikle Araplar öldükten sonra gene dirileceklerine inanırlardı. Bu nedenle ölülerini yıkayıp kefenler ve üzerine dualar okurlardı. Ölü tabuta konduğunda yakın akrabalarının en yaşlısı kalkıp onun iyiliklerini sayar ve gömüldükten sonra «Tanrı onu yarğılasın» derdi. Bu, sözde bir biçim cenaze namazı idi. Bundan sonra ölünün mezarı yanına bir deve getirirler, devenin başını, sırtından arkasına veya göğsünden karnına doğru bağlarlar, boynuna bir halka takarlar ve onu ölünceye dek me-

zarın yanında bu durumda bırakırlar veya mezara gömerlerdi.

Ünlü şair ve Haniflerden Ebu's-Salt oğlu Ümeyye, öldükten sonra gene dirilme üzerine şunları söylüyor: «Ey kalbim! kötülükleri bırak, kör olma, yolunu şaşıрма. Ölümü ve öldükten sonra gene dirilmeyi hatırlından çıkarma. Gelip geçmiş zamanın aldattığı kişilerden olma, çünkü sen, üzerinde yaşayan kişileri aldatmakta olan bir dünyadasın...» Bu şair, Kur'an'ın 64. sûresinde kıyamet günü hakkında kullanılan «Yevm üt-Tegâbun» ibaresini Peygamberden önce ilk kullanan kişidir.

Bir bölük halk da ruhun tenasühüne yani bir bedenden çıkıp başka bedene girdiğine inanırdı. Bunlar, ölenlerin bedeninden, her yüzyılda bir kuş hâsıl olduğunu ve her ölüden hâsıl olan bu kuşların, ölünün gömülü bulunduğu mezarın başucuna geleceğine inanırlardı.

Cahiliye çağında, öldürülen kişilerin karılarının, öldürenlerden öc alınmadıkça ölünün ardından ağlamamaları gerekirdi. Bu nedenle kocaları öldürülen kadınlar, öldüreninden ne zaman öc alınırsa kocalarına o zaman ağlarlardı.

Diş atma geleneği :

Araplarda çocuklar diş değiştirdikçe çıkan dişleri baş ve şahadet parmakları arasına alıp «bundan daha güzeli ile değiştir» diyerek güneşe doğru atarlar ve böyle yapılırsa yeni dişlerin düzgün ve sağlam çıkacağına ve çocuklarının, yaşadıkları sürece diş ağrısı çekmeyeceklerine inanırlardı.

Sâibe, Bahire, Vasıla ve Hâmi gelenekleri :

Bâhire denen deve, Saibe denen devenin dişi yavrusudur. Sâibe denen deve ise arka arkaya on kez dişi yavru doğuran devedir. Bu durumda olan develer başıboş

bırakılır, binilmez, yünü kırılmaz, sütünü misafirden başka kimse içemez. Bu durumdaki develerin ilk on yavrusundan sonra doğuracağı dişi yavruların kulakları enlenir ve anasıyla birlikte başıboş bırakılır. Bu yavrular büyüdükten sonra bunlara da binilmez, yünü kırılmaz ve anasında olduğu gibi, sütünü misafirden başka kimse içemez.

Vasıla ise, arka arkaya beş kez ikiz dişi yavru kuzulayan koyuna denir. Bu gibi koyunların ilk beş ikiz dişi kuzulardan sonra kuzulayacağı yavruların hepsi, ailenin erkek çocuklarının olur; kızlara bir şey düşmez, ancak bu kuzulardan ölen olursa etini, ailenin erkek ve kadın kişileri ortaklaşa yerler.

Hamiye gelince, bu da dölünden arka arkaya on kez dişi yavru doğan erkek devedir. Bu durumda olan erkek deveye binilmez, yünü kırılmaz ve damızlık olarak başıboş bırakılır ve damızlık olarak kullanılması hariç başka hiç bir yönden faydalanılamaz.

Cahiliye çağı Araplarında kumar türlerinden Meysir :

Meysir, bir kumar oyunudur. Bu kumarı oynayana «yeser» denir. Araplar bu oyunla övünürlerdi. Bu oyun daha çok kış günlerinde zenginler arasında oynanan bir oyun olup bu yolla yoksullara et dağıtılmış olurdu.

Meysir, kumara konu olarak ortaya konan deveye denir. Devenin eti 28 parçaya bölünür ve bir yargı kurulu çağırılır. Meysir oyunu, Hübel putu önünde çekilen kur'a oklarından başka olup her yerde çekilebilen on okla oynanır. Ayrı adlar taşıyan bu on oktan yedisi üzerinde: birincide bir, ikincide iki, üçüncüde üç... olmak üzere çizgiler vardır. Bu çizgiler, her okun, sahibine kazandıracığı deve eti hissesini gösterir. Üç oka hiç bir çizgi çizilmez. Payına bu oklar düşen kişi bir şey kazanmaz. Oyuna katılmak için on kişi bulunamazsa bulunanlar ikiye,

üçer ok alarak oynarlar. Bu iş için, parası oyundan sonra verilmek üzere bir deve satın alınır. Bu deve kesilip oklardaki çizgi toplamı kadar yani 28 parçaya ayrılır. Bu oyun genel olarak gece oynanır, ateşler yakılır. Oku oyunla ilgisi olmayan biri çeker ve bu kişinin elleri —oklardaki çizgileri anlamasın diye— bez veya deri ile bağlanırdı. Bu kişi, okları birer birer çekip çizgisine bakmadan arkasındaki denetçiye verir, o da daha önce adı söylenene verir, o da parçalanmış etlerden payını alırdı.

Cahiliye çağı aile yaşantısına, dostluğa, eli açıklığa, yemek yemek, av gelenek ve yöntemlerine dair birçok örnekler, bu çağ şairlerinin şiirlerinde vardır. Burada onları ayrı ayrı sıralamak uzun süreceğinden birkaç örneklerle yetindik.

Soru 27 : Cabiliye Çağı Arap Kültürünü anlatır mısınız?

Araplar, çok az olan tarım ve tecim alanı dışında genellikle göçebe yaşantısı süren bir ulustur. Bu bakımdan Yemendekiler,Basra ve Akabe Körfezi ile Bahreyn bölgelerinde oturanlar eski çağlarda çok önemli uygarlıklar kurmuş, kültür hareketleri geliştirmiş olmakla birlikte yarı elverişli bölge sayılan Mekke ve Medine'nin bulunduğu Hicaz dolayları da dahil yarımadanın öteki bölgelerinin bu çağdaki kültür hareketleri, hemen tümüyle bu göçebe yaşantısının zorunluluklarından doğan deney, gelenek ve yöntemlerin geliştirdiği bilgilerden ibarettir. Bu bilgilerin sahipleri, din adamları, bazı zeki ve imtiyazlı kişilerdi. Okuyup yazma da, hemen sadece ticaretle uğraşanların veya nüfuzlu ve soylu kişilerin bildiği bir şeydi ve hep tecimle uğraşan Mekkeliler bu konuda daha ileri bir durumda idiler. Büyük halk topluluğu ise tüm

cahildi. İslâmiyetin doğuşu sırasında Peygamberin, Bedir savaşında tutsak olan Mekkelilerden her birinin, on Medineli gence yazı öğretmesini kurtuluş şartı sayması bu gerçeği açıkça belirtir.

Bütün bunlarla birlikte bazı bilimler Arapların kendi buluşları olmakla birlikte bir kısmı da başka uluslardan alınmıştır. Soy dizini (ilm-i ensab), şiir, hitabet ilimleri Arapların kendi buluşlarıdır. Ulum-u dahîle denen, öteki uluslardan alınma bilimler ise: yıldızlar bilimi (İlm-i nücum), tıp, meteoroloji, at yetiştirme bilgisi, mitoloji, büyücülük ve sihirbazlık (kehanet), kuşların uçuşlarından, konuşlarından hüküm çıkarma bilgisi (Zecr üt-Tair), iz arayıcılık (Kıyafet)tır. Şimdi bunları kısaca gözden geçirelim:

İlm-i Nücum :

Araplar, uçsuz bucaksız çöllerde işlerine çok yarayan bu bilgiyi Kaldelilerden ve Babillilerden almış olmalıdır. Öteki eski uluslar da bunlardan ve Sümerlerden almışlardı. Arapların saydıkları belli başlı yıldızların bir çoğunun adı veya adının anlamı Kaldelilerdekinin hemen hemen aynıdır. Örneğin Arapçadaki Merih yıldızının Keldanca karşılığı Mirdah'tır. Zuhâl yıldızının adı olan zuhâl kelimesinin Arapçada anlamı, yükseklik'tir ki Keldanca da Zuhâl yıldızının adı olan «Kavun» kelimesinin anlamı da yüksekliktir. Yıldız kümelerinin yerleri ve adları da Arapçada ve Keldancada aynı veya aynı anlamdadır. Araplar yürüyen ve duran yıldızların bir çoğunu tanıyorlardı.

Meteoroloji :

Bu bilim, yağmurlara ve esen yellere ait değişiklikleri anlamaktan ibaretti. Araplar bu değişikliklere, yıldızların doğuşunun ve batışının sebep olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre yağmurların yağışı, bir kişinin işi-

nin iyi veya kötü gidiş i hep yıldızların hareketine bağlı şeylerdi. Onlar 28 yıldızın deviniş ini izliyebiliyorlardı ki bütün yağmurlara, yellere, soğuklara, sıcaklara bu 28 yıldızın sebep olduğunu sanırlardı. Ayrıca bulutların renk ve biçimlerine göre de yağmur yağıp yağmayacağına hükmederlerdi.

Uzak yerlere gitmek üzere yola çıktıkları zamanlarda yön bulma bakımından yıldızlar ve yel yönleri önemli idi. Araplar kuzeyden esen yele «saba yeli», batıdan esen yele «şimal yeli», güneyden esene «debur yeli», doğudan esene de «cenup yeli» derlerdi.

Mitoloji :

Bu bilim de ilm-i nücum'un bir kolu idi.Cahiliye Arapları da eski Yunanlılar gibi gökteki yıldızlardan bazılarını Tanrı saymışlardır; ama gitgide doğrudan doğruya yıldızlara tapma şekli kaybolmuştur. Bu durumu, taptıkları putların adlarından ve bazı toplulukların ibadet biçimlerinden anlıyoruz. Örneğin, Lât putu, Zühre yıldızı adına ortaya çıkarılmıştı. Araplar bazı yıldızları insan biçiminde kabullenip eski Yunan Tanrılarında olduğu gibi bunların birbirleri ile evlenmelerine, savaşlarına ve başka konulara ait, gerçekte ilgisi olmayan hikâyeler düzmüşlerdir.

Kehanet ve Arafet :

Aslında bu iki kelime aynı anlama gelir, ama bazıları kehanetin geçmişteki olaylara, arafetin gelecekteki olaylara ait bilgi verme anlamına geldiğini söylerler. Hangi anlama gelirlerse gelsinler ortak anlamları gaipten haber vermeye dayanır.

Cahiliye Arapları, kâhinlerin herşeye kaadir olduklarına inandıklarından her işte onlara baş vururlardı. Aralarında çıkan anlaşmazlıklarda onların aracılığına ve ve-

recekleri kararlara önem verirler, hastalıklarında tavsiyelerine uyarlardı. Bunlardan başka, içinden çıkamadıkları konularda onların fikirlerini sorarlar, düş gördüklerinde onlara yordururlar, gelecekte başlarına ne geleceğini onlardan öğrenmek isterlerdi. Bu bakımdan kâhinler, Babillilerde, Fenikelilerde, eski Mısırlılarda ve başka bütün eski uluslarda nasıl bir mevkie sahip idi iseler cahiliye Araplarında da, ilim, felsefe, tababet, hâkimlik gibi işlerle meşgul olan sınıfı ve din adamlarını teşkil ediyorlardı. Daha önce de yazdığımız gibi kehanet, Araplara dışardan, komşu uluslar yoluyla gelmiş «ulum-u dahile» dendir. C. Zeydan, kehanetin, ilmi nücum ile birlikte Keldanilerden geldiğini yazarak Arapçada kâhine «hâzi» denildiğini, bu kelimenin ise Kalde dilinde görücü ve bakıcı anlamında olduğunu, Kâhin kelimesinin epey sonra İbrâncadan yani Yahudilerden alındığını söylüyor.

Araplar, kâhinlerin herşeyi bildiklerine ve bu bilgileri onlara ruhların öğrettiğine inandıklarından, Cahiliye araplarından Tanrıya tapanlar, kâhinlerin gayba ait bilgileri meleklerden öğrenerek açıkladıklarına, puta tapıcılar ise putlarda birtakım ruhların bulunduğunu ve bunların kâhinlere ve puthane bakıcılarına doğa sırlarını açıklayıp öğrettiklerine kani bulunuyorlardı. Bu Araplara göre putların içinde cinler bulunur, bu cinler kâhinlerle konuşur ve kâhinlere, gökte neler olup biterse haber verirlerdi. O çağ Arapları, putların içinde var saydıkları bu cin'e «hâtif» derlerdi.

Yel girmesinden veya baş ağrısından hasta olan kişi kâhine başvurduğunda kâhin onu afsunla yani, okuyup üfürerek tedavi ederdi. Zor bir iş hakkında fikri sorulsa, remil atarak veya bir ipe düğüm çalıp üzerine üfürerek görüşünü söylerdi. Bu biçimde bir ipi düğümleyerek üzerine okuyup üfürmeye Arapçada «en-Nefsu fi'l-ukad» denilir ki Kur'an'ın Felak sûresindeki «ve min şerrin nef-

tasatı Tr'lukadi» (dügümlere üfleyen nefeslerin şerrinden) âyeti,bu biçimde düğümlere okuyup üfleyen kâhinlerin şerrinden sakınmaya işarettir.

Her kâhin, kendine sorulan her şeyi halle çalışır idi ise de bazen her kâhinin, hasta iyi etmekte, düş yormakta, iz aramakta özel bir ihtisası bulunurdu. Araplar, arasında Satih, Şikk gibi, yaşayıp yaşamadıkları pek belli olmayan efsanevî kâhinler zikredilmekle birlikte cabiliye çağının sonlarında yaşayan Hunafir, Sevad b. Kaarib, kadın kâhinlerden de, Yemen'de yaşayan Tureyfe, Zebra, Selma, Mekke'de Has'am kabilesinden Fatıma, Yemame'-de Zurka meşhurdular.

Kıyafet :

İz arama ve ayak izinden bu iz'in sahibini tanıma bilimidir. Bu, adam öldürme, hırsızlık, kaybolma olaylarında çok işe yarıyan bir bilim kolu idi. Araplar bu fende o kadar ileri gitmişlerdi ki bazı kaaifler (iz arayıcılar) ayak izinden, iz sahibinin genç veya yaşlı olduğunu, kadın veya erkek olduğunu, kız veya dul olduğunu hatta gebe veya normal olduğunu anlardı.

Bu iz arayıcılıkta en mahir Arap kabileleri Beni Müdlic ile Beni Leheb idi. Bu kabileler içinde de Mürre oğulları en üstündüler. Mürre oğulları, bir devenin ayak izinden o devenin kime ait olduğunu çıkarır, bir insanın ayak izinden de o kişinin Iraklı,Şamlı, Mısırlı veya Medineli olduğunu bir görüşte anlardı.

İnsanın biçiminden, dış görünüşünden, renginden, söz ve davranışlarından onun iyi veya kötü kişi olduğunu sezme ilmi olan «ilm-i feraset», kuşların uçuşundan, konuşundan hüküm çıkarma bilgisi demek olan «zeczr üt-tair», düş yorumu, remil atmak gibi bilgiler de kıyafet biliminin kollarıdır.

Soru 28 : Cahiliye Arapları yazıyı nereden aldılar?

Eski çağlardan bugüne dek Arapların, kendi buluşları olan bir alfabeleri yoktur. Yazıyı ilk kullanan Araplar, Yemen Araplarıdır.

Eski Yemen ulusları, önceleri, kuzeyden yani Mezopotamyalı, Sümer, Babil gibi uluslardan aldıkları çivi yazısını kullanmışlar, daha sonra bu yazıyı bırakıp daha kolay ve pratik olan, Fenikelilerin ebced alfabetini almışlardır. Bu Fenike yazısı Mainliler elinde gelişmiş ve bu gelişmeden de Seba, Hımyer ve Habeş yazısı çıkmıştır.

Eski Yemenlilerin yabancı uluslardan aldıkları bu yazılar, sessiz harflerden oluşmuştu. Bu harfler, günümüze değin gelen taş ve tunç yazıtlar üzerine şifre gibi yazılmış olanları hariç, asla bitişik durumda görülmezler. İçlerinde sesli harfler bulunmaması bakımından eski Mısır yazısı ile (kopt yazısı) benzerlik gösterir. Sessiz harflerden oluştuklarından yazıtlardaki kelimelerin telaffuzu tamamiyle tahminîdir. Bu yazı belki de Fenike yazısı gibi, Sina yazısından alınmadır. Kuzeydeki Nabatlılar da, gene Mezopotamya uluslarından alıp değişiklik yaptıkları ve «Nabat harfleri» denen bir tür alfabe kullanıyorlardı. Kuzey Araplarının tek veya çift dikeyden oluşmuş harflerinin, yuvarlak çengel veya düğüm biçimindeki çizgilere dayanmış olarak yazılması nedeni ile «müsnet yazısı» dedikleri bu yazıda 29 harf vardı. Bu harflerden biri, ibrancadan alınma (s) harfi idi. Bu yazı sağdan sola doğru yazılıyor fakat bazı yazıtlarda bir satır sağdan sola, ikinci satır, hemen oradan devam etmek üzere soldan sağa yazılıyordu ki bu durum, bu yazıyı okumaya çalışanları şaşırtmıştı.

Eski Yunanlılar, alfabelerindeki (fi), (şi), (psi) harflerini, güney Arabistan'ın bu harflerinden almış olup öteki harfleri de Ken'an alfabetinden alınmadır.

Uzun süre güney Arapları tarafından kullanılmış olan bu müsnet yazısının ne zaman ortadan kalktığı da bilinmemektedir; herhalde güney Arabistan uygarlığının yıkılışından sonra çok sürmemiş olmalı. İslâmiyetin ortaya çıkışı sıralarında ihtimal artık kullanılmıyordu; yani İslâmiyetin ortaya çıkışından sonra Yemen bölgesinde yalnız kuzey Arabistan yazısı kullanılıyordu.

Hicaz bölgesi Arapları yazıyı, ticaret için gittikleri memleketlerden öğrendiler. Bu iş, İslâm dininin ortaya çıkışından az önce olmuştu. Bu Hicaz Arapları Arapçayı, Nabat harfleri ile veya İbrânî, yahut da Süryanî yazısı ile yazıyorlardı. Nabat harflerinden «nesih yazısı», Süryanî harflerinden de Kûfe şehrine nisbetle «kûfî yazı» ortaya çıktı. Hicaz Araplarından yazıyı ilk kullanan kişiler Tay kabilesinden «Meramir b.Mürre» ile «Eslem b. Cedere»dir. Bunların kullandığı ilk yazı, «el-cezm» adıyla anılan bir yazı türü idi. İbn-i Düreyd'in bize bildirdiği bu iki kişi yazıyı, Anbar şehri halkından olan Bişr b.Abdülmelik Kindî'den öğrenmişler. Bu Bişr, Dümet ül-Cendel emîri olan Ukaydır b.Abdülmelik'in kardeşi olup bir ara Mekke'ye gelmiş ve burada Ebu Süfyan (Sahr) b.Harb b.Ümeyye'nin kız kardeşi Sahba ile evlenerek uzun süre bu şehirde kalmıştı. Bu söylentilerden şu sonuç çıkıyor ki Araplar, İslâmiyetin ortaya çıkışından az önce Nabat yazısını, ticaret için gittikleri Havran şehrinden, kûfî yazıyı da Kûfe şehrinden öğrendiler.

Bunlardan Kûfî yazı türünü, sonra Kur'an ve öteki dinî kitapların yazılmasında, Nabat yazısını da ticaret ve haberleşme işlerinde kullandılar. İslâmî çağın ilk sıralarında «Kutba» adında bir hattat yetişerek kûfî yazıdan dört tür yazı icadetti. Nesih yazısının aslı olan Nabat yazısında ünlü hattat da M. 940 yılında ölen «İbn-i Mukle» idi. Arapların kullandığı bu yazılar uzun süre noktasız ve harekesiz olarak yazıldı. Arap yazısının hareke-

lenmesi, «Ebu'l-Esved Zalim b.Süfyan el-Düeli» (yaşantısı: M. 604-689) eliyle yapılmış, noktaların konması da ünlü Irak valisi Haccac b.Yusuf el-Sakafî zamanında olmuştur. Söylentiye göre Haccac zamanında bu işi ilk yapan kişi, Nasr b. Âsım el-Leysî idi.

Yukarıdan beri gördüğümüz gibi, bugün Arap harfleri diye bilinen yazı, Arapların kendi buluşları ve malları değildir.Kur'an, Peygambere vahy edildiği zaman Hz. Muhammed Arap olduğundan Arap dili ile ve Araplar bu harfleri kullandıklarından da bu harflerle yazılmıştır. Bu nedenle bazı kişiler Arapçanın ve Arap harflerinin kutsallığından söz ederler ki bu yanlıştır. Nitekim daha önce gelen «Tevrat», «Zebur», «İncil» gibi kutsal kitaplar başka dillerde vahy edilmiş ve başka harflerle yazılmışlardır. Kutsal kitapların vahy edildikleri diller ve yazıdıkları yazılar değil, kapsadıkları Tanrı buyrukları ve yasakları kutsaldır ve önemlidir.

Soru 29 : Cahiliye Çağında Tıp ve Veterinerlik bilgileri nasıldı?

Şüphesiz tıp bilimi veya fenni, insanlık tarihi ile başlar. Bütün eski uluslar hastalıkların nedenleri ve iyi etme yöntemleri üzerinde çalışmışlardır. Birçok bilgilerde olduğu gibi bu alanda da önemli denemelerin, eski Mezopotamya uluslarında yapıldığı kabul edilmektedir. Özellikle Babilliler bu uğurda başarılı işler görmüşlerdir. Birçok hastalıkların nedenlerini ve ilâçlarını ilk tesbit edenler Babillilerdi. Onlar hastalarını sokaklarda ve halkın geçeceği yerlerde durdurur, oradan geçenler arasında böyle bir hastalığa tutulup kurtulmuş kişiler olursa, o hastalıktan nasıl iyi olduğunu sorar o hastayı da ona göre tedavi ederlerdi.

Babilliler bu konuda daha ileri giderek, başından geçenlerden sordukları ve tedavide iyi sonuç aldıkları bilgi ve sınamaları levhalara yazarak bu levhaları tapınaklarına asarlardı. İşte bu nedenle tababet onlarda kâhinlere özgü sanatlardan sayılırdı.

Birçok eski çağ ulusları gibi Araplar da tıbbı, Babililerden öğrenmişlerdir. Bu yönden eski Mısır, Fenike ve Asur tababeti birbirine benziyordu. Daha sonra gene Babillilerden öğrenmiş olan eski Yunanlılar tıbbı daha ileri götürüp iyi bir düzene koydular ve onun, Romalılara, İranlılara geçmesine aracılık ettiler. Araplar, İranlılarla çağdaş olduklarından bunların tıp bilgilerinden bazı şeyler alarak onları, daha önce Babillilerden alınmış olan bilgi ve denemelerle, doğrudan doğruya kendilerinin buldukları tedavi yöntemlerine kattılar. İşte bu bilgilerin bir araya gelmesi ile cahiliye çağı tıp bilimi ortaya çıkmış oldu. Bu tıp bilgilerinden pek çok şeyler hâlâ bugün de çölde yaşayan Arap kabileleri arasında bilinir ve uygulanır.

Araplarda iki tür iyi etme yöntemi vardı: Biri, kâhin ve arrafların yöntemi, öteki ilâçla iyi etme yolu idi. Kâhinler, hastaları, daha önce de dediğimiz gibi okuyup üflemek, sihir yapmak, tapınaklara kurban adayıp dua etmek ya da nusha yazmak gibi şeylerle tedavi ederlerdi. Okuyup üfleyerek hastayı iyi etmek, bütün eski uluslarda yaygın olan bir yoldu. Eski Mısırlılardan kalma yazılı belgeler arasında hastaları iyi etmek için tavsiye olunan birçok nushalar bulunmuştur. Bu belgelerden anlaşıldığına göre o zamanlarda bir kâhin bir hastayı iyi etmek için çağırıldığında o, yanında, biri nusha ve dua kitabını, öteki ilâçları taşımak üzere iki kişi ile birlikte giderdi. Bu, bize, eski Mısırlıların hastalarını, hem nusha ve dua ile hem de ilâçlarla tedavi ettiklerini gösteriyor. On-

lar yazılan nushalarda, okunan dualarda Tanrıları İzis'ten, Oziris'ten veya Ra'dan yardım dilerlerdi.

İlâcı yaparken veya onu hastaya içirirken birtakım özel dualar okurlardı. Onların inancına göre insanın içine girerek hastalıklara sebep olan kötü ruhları çıkarmak için de ayrı dualar vardı. Araplar da aynı şeylere inanıyorlardı; bu itibarla onlar da hastalıkları sırasında putlarına o biçimde dualarla yakarırılar, insanların içine girdiklerini sandıkları şeytanları, okumakla ve nusha yazmakla çıkarmak isterlerdi. Bu inançlardan biri olarak yukarılarda da zikrettiğimiz gibi örneğin bir vebadan korunmak için eşek gibi anırırlardı. Sözde insan eşek gibi anırırsa vebadan kurtulurmuş. Gene bu inançlardan biri, kral kanının felç hastalığına ve kötürümlüğe iyi geldiği biçimindeki söylentidir.

Hastalara verilen ilâçlar olarak da Araplar bazı ot tohumları, şerbetler, özellikle bal kullanıyorlardı. Cahiliye Araplarına göre bal, iç hastalıkları için son derece şifa verici ve mükemmel bir ilâçtı. Bununla birlikte cahiliye çağı Arap tıbbında en önemli rolü, kan almak (hacamat) ve kızgın demirle bedenin türlü yerlerini dağlamak oynuyordu. Onların iyi etme yöntemlerinden biri de bazı uzuvların kesilmesi idi ki bunu, ateşte kızdırılmış bıçakla yaparlardı; çünkü o zamanlarda ateş, bugünkü mikrop öldürücü (antiseptik) ilâçların yerini tutuyordu.

Araplar göz şaşılığını, gözü, dönen değirmen taşına baktırarak iyi etmeye çalışırlardı; onlar böylece gözün değirmen taşma baka baka düzeleceğine inanırlardı. Gene herhangi bir nedenle korkmuş olan kişiye su içirirlerdi ki bu gelenek, bugün Anadolu'da da uygulanmaktadır.

Cahiliye çağı Arapları arasında bazı ünlü tabibler, cerrahlar yetişmiştir. Bunların bir kısmı belki efsanevî kişilerdir ama bunlar arasında gerçek kişiliklerini bildik-

lerimiz de vardır. Efsanevî tabiblerden ünlü Lokman Hekim vardır. Bunun, eski Yunanlılardaki Hipokrates ile aynı kişi olduğunu söyleyenler de vardır. Söylentiye göre Lokman Hekim aynı zamanda Arapların hakîm ve filozofudur da. Gerçekten yaşadığını bildiklerimizden Teymür-Rebab kabilesinden «İbn-i Huzeym» vardır ki bu zat, tıp alanındaki bilgisi ve ünü ile Araplar arasında efsanelenmiş bir kişi durumuna gelmiştir. Araplar bir tabibin bilgisini övmek istedikleri vakit «İbn-i Huzeym gibi bilgilidir» derlerdi.

Haris b.Kildet es-Sakafî, cahiliye çağının son ünlü tabiblerindendi. Haris, Taif şehrinde doğmuş olup Beni Sakif kabilesindendir. O, gençliğinde İran'a gidip orada, Büyük İskender istilâsından sonra eski Yunan kültürü etkisi ile kurulup gelişmiş olan Cendişapur tıp okulunda okumuş, sonra doğduğu Taif şehrine dönerek tabiplikte büyük bir ün kazanmıştı; İslâmiyetin ortaya çıkışında hayatta idi. Hatta Hz. Muhammed, ağır ve önemli bir hastalığa tutulanlara, Hâris'e gidip bakınmalarını sağlık verirdi. Hâris b.Kilde, Emevî halifesi Muaviye b.Ebi Süfyan zamanına dek yaşamıştır. Bu Hâris'in oğlu Nadr da ünlü tabiblerdendi. Bunlardan başka, İbn-i Ebi Rûmiyet et-Temimî de cahiliye çağının belli başlı tabiblerindendi; kendisi daha çok cerrahlıkla uğraşırđı. «Tabakat ül-Etibba ve'l-Hükema» adlı eserin yazarı İbn-i Cülcül, İbn-i Ebi Remese adında bir tabipten daha söz ediyor ki bu da Hz. Peygamber devrinde yaşamış değerli tabiblerden imiş.

Araplarda at, deve, koyun, keçi gibi hayvanların yetiştirilmesi de önemli bir alan ve uğraşı olduğundan sırf bunların bakımı ve hastalıklarının iyi edilmesi ile uğraşan kişiler yani veterinerler de vardı. Örneğin Âs b.Vâil, cahiliye çağının ünlü baytarlarından idi.

Soru 30 : Cahiliye çağı Araplarında edebî türlerin ortaya çıkışını anlatır mısınız?

Arapların dışarıdan alınmamış yani ulum-u dahîleden olmayan ve kendi geliştirdikleri bir bilim kolu da şiir-
dir. Araplar şiiri, kafiye ve vezinli söz diye tarif eder-
lerdi. Halbuki bu tarif, doğrudan doğruya nazma ait ol-
mak gerekir; çünkü nesir halinde de şiir olabilir. Şüphe-
siz her ulusun kendine özgü özellikleri bulunan bir şiir
ve edebiyatı vardır. Araplar, uçsuz bucaksız genişliği ile,
parlak ve mavi göğü ile ve birçok yoksunluklarla dolu
olan çölde çok geniş ve derin bir edebiyat yaratmışlar-
dır. Araplarda şairane düşünüş, onların doğuştan sahip
oldukları bir kabiliyet ise de nazm denen, belirli bir bi-
çim ve kalıp istiyen edebî tür sonradan ortaya çıkmıştır.
Belki şiiri önceleri, darb-ı meseller kabilinden ezberleyip
aralarında kullanmak üzere kısa ibareler biçiminde düz-
müşlerdir. Hakîmâne meseller de bu kabildendir. Bu kı-
sa sözlere, zamanla aynı büyüklükte ikinci bir söz katıl-
mış ve böylece beytler, bunun üzerine de en yalın du-
rumda «recez vezni» ortaya çıkmıştır. Şiirde bu ilerleme
sonunda gitgide kasideler, gazeller, mersiyeler ortaya çık-
mıştır. Söylentiye göre kaside tarzını geliştirenlerin en
ünlüleri İmru'ul-Kays ile M. beşinci yüzyılda yaşamış olan
onun dedelerinden Mühelhel'dir. İmru'ul-Kays, gazelde de
ilk büyük üstadlardandır.

Arap şiirinin ilk kez nasıl oluştuğunu, nasıl düzenli
bir biçim aldığını açık ve kesin olarak bilmiyoruz; ama
gerçek olan şudur ki, M. VI. yüzyıl başlarında bütün ku-
zey Arabistan'da hemen hemen bütün kabilelerce bilinen
ortak şiir dili mevcuttu. Bu şiir dili belki, her yıl otlak
bulmak için yapılan göçler, hac veya ticaret amacı ile tür-
lü panayır yerlerine gidilmesi suretiyle teşekkül etmiş,
geniş kelime hazinesini de bu yolla yapılan ilişkiler so-

nunda türlü Arap lehçelerinden almıştır. Bu ortak ve geniş şiir dili yalnız Bosra ve Hîre saraylarında incelmış bir yaşantının süs ihtiyacı için sanatlarını kaçınılmaz bir zorunluk haline getirmiş büyük şairler tarafından değil, belki dar çerçeveli bir yaşantının kıskanç çekişmelerini sonsuzlaştırmak hususunda Hüzeyl kabilesinin keçi çobanları tarafından da kullanılmıştır. Bununla birlikte lehçeler, günlük yaşantıda yerlerini korumuştur.

Kendini eğlendirmek ve hayvanını gayrete getirmek için onun ölçülü yürüyüşüne biteviye bir şarkı ile katılan deveçiler, bedevî çadırlarında oturan kadınlar ve hurmalık vahalarda çalışmanın yorgunluğuna vezinli sözlerle karşı koyan köylüler de aynı zamanda konuşma dilini kullanıyorlardı. Bu tür türküler, ilkel yaşantı içinde bulunan Araba yalnız güç vermekle kalmıyor, belki onun inanışına göre, doğrudan doğruya işini çabuklaştırma gücünü de veriyordu.

İnsan için kelime yalnız bir ifade aracı değil aynı zamanda çevresinde canlı farzettği her şey üzerinde etkisini gösteren bir vasıta ve bu sihirli etki aşağı yukarı heyecanlardan daha güçlüdür. Söz, gerektiği biçimde ahenkli olarak veya normal olarak söylendiği zaman, dinleyeni, çeken bir güce sahiptir. Bunun içindir ki Araplar, doğa üstü bir sihir bilgisine sahip saydıkları şaire, şair yani «bilen» demişlerdir. Onun sanatına, yalnız hayatın bir süsü gözüyle bakılmaz, ondan, öldürücü bir silâh gibi korkulur da. Şair öyle bir silâhtır ki bir hasma yöneltildiği zaman sert hicivlerle o hasmı yalnız utandırmakla kalmaz, doğrudan doğruya onun iş görme gücünü de felce uğratar.

Sevilen bir kişinin ölümü üzerine söylenen mersiye türü de hiciv türü kadar eskidir. Mersiyeler ilkel biçimde muhakkak ki, ölenin yakınlarına acıyıışlarını göstermekte daha içli ve duygulu olan kadınların ortaya çıkar-

dıkları bir türdür. Bundan dolayıdır ki en ünlü mersiye-ler, cahiliye çağı kadın şairlerinden olup Süleym kabile-sinden Amr b.Şerid'in kızı, Hansa lakabı ile anılan ve M. VII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Tumazir'in, kardeşleri Sahr ve Ümeyye haklarında söylediği mersiye-lerdir.

Doğuşunu, gelişmesini böylece özetlediğimiz Arap şiiri, daha ilk sıralarda yetişmiş büyük şairler tarafından işlenmiş, birçok türlere ve kollara bölünmüş, dinî, ticarî panayırlarda yapılan şiir yarışmaları sonunda «yedi as-kı» sahipleri olarak tanınan ünlü şairler ortaya çıkmış-tır. Şiir, İslâmî çağda, özellikle Emevîler ve Abbasîler de-virlerinde büyük bir ilerleme göstermiştir.

Araplarda şiir yanında ve belki daha çok eski zaman-larda teşekkül etmiş bir hitabet yani nutuk söyleme sa-natı, soy sop bilgisi, efsanevî ve babadan oğula anlatıla anlatıla gelen tarih bilgisi, edep meclisleri gelenekleri de vardı. Daha sonraları yazılmış olan eserlerden öğrendiği-miz bu bilgiler ve gelenekler de Araplarda çok gelişt-miş konulardı. Bunlardan soy sop bilgisi Araplara, övün-me olanağı ve evlenme konusunda kendi ayarındaki kişi-leri tanıma imkânını kazandırıyordu.

Soru 31 : Cahiliye çağı Arapları sanat olarak nelerle uğraşıyorlardı?

Buraya kadar, cahiliye Arapları arasında bilinen ve geliştirilen, kendi buluşları veya başka uluslardan alın-ma manevî bilimlerden kısaca söz ettik. Şimdi de, eli-mizdeki kaynaklarda çok az zikredilen el emeği ile mey-dana getirilmiş bazı şeylerden söz açmak isteriz. Hicaz bölgesinin Mekke, Yesrib (Medine) ve Vecc (Taif) şe-hirleri ve yerleşik hayata elverişli bazı küçük kasabalar

ve vahalar hariç, öteki bölgelerde halk, çadırlarda ve göçebe bir yaşantı sürdürüyordu. Çöl hayatında, deve ve koyun yününden veya keçi kılından giyim eşyası, çadır, çuval örmekten başka hemen hemen hiç bir el sanatı gelişmemiştir. Şehirlerde ise, bilezik, yüzük, küpe gibi süs eşyası ile kılınç, mızrak, kargı, kalkan ve benzeri savaş eşyası ve bazı yünlü, pamuklu giyecekler yapılıyordu. Bunlardan yüzük, bilezik, küpe, halhal gibi süs eşyası yapmakta, İslâmiyetin ortaya çıkışı sırasında, Medine'de oturmakta olan Kaynuka Yahudi kabilesi ünlü idi. Savaş araçları yapımında ise daha çok Yemen bölgesi şehirleri büyük bir ün kazanmıştı. Yemenlilerin bu sanatı, M. XI. yüzyıl sonlarına dek sürdürdüklerini görüyoruz. O çağın ünlü kılınçlarını sıralayan ve bunları on dörde ayıran, ünlü şair, hakîm ve matematikçi Ömer Hayyam, «Nevruz Name» adlı eserinde, Yemen kılınçlarını başta sayıyor. İkinci olarak Hind kılınçları, onuncu olarak Şam kılınçları, on birinci olarak da Mısır kılınçları geliyor.

Dokumacılığa ve kumaş işçiliğine gelince, bu alanda da Yemen yapımlarını gene birinci sırada görüyoruz. «Burd-u Yemanî» adıyla anılan bir nevi Yemen basmaları, İslâmiyetin ortaya çıkışından çok önce, her yerde aranan değerli mallardı. Yemen'de Resûlîler'in başkenti olan Taiz yakınlarında bulunan Sehul kasabası da eski çağlardan beri, pamuklu dokumaları ile ün salmıştı. Sehul bezleri denen bu dokumalar, bütün Arabistan'da aranılıyordu. İnci, mercan, akik ve fildişi işçiliği ise gene bu güney Arabistan bölgelerinde ve Bahreyn yörelerinde çok yaygın olup iyi birer tecim ve sanat malı idiler.

Yarımadanın mimarî önem taşıyan sarayları ve su barajları daha çok güney Arabistan'da biliniyor ve yapılıyordu. «Sıfat-ı Ceziret ül-Arab» ve el-İklil adlı eserler sahibi Hemdanî, bunlardan, halife Osman b.Affan çağına dek kalabilmiş olan Gumdân sarayından uzun uzun söz eder.

Hicaz bölgesinin önemli bir şehri olan Taif, deri işlemeciliğinde bütün Arabistan'da ün salmıştı. Taif'in Beni Sakif kabilesi, işledikleri bu sahtiyan, kösele ve derileri her tarafa götürüyor veya yarımadanın her yerinden bunları satın almak için ticaret kervanları geliyordu. Bu sanatın üstünlüğünü ellerinde bulunduran Sakifliler, bunun sırrını, nasıl yapıldığını kimseye söylemiyorlardı. İşlenmiş deri o sıralarda, hatta İslâmî devirden epey sonra büyük bir önem taşıyordu. Bu derilerden ayakkabı, at eyerleri, deve semerleri, çadırlar, su kovaları, yağ ve yoğurt tulumları, hurçlar yapılıyordu. İslâmdan önceki devirlerde bitkilerden ve bitki liflerinden ip yapılması pek bilinmediğinden, bu iş için kullanılan bütün araçlar, kayış, kaytan ve benzerleri hep deriden yapılıyordu. Ayrıca yazı yazmakta kullanılan Mısır papirusu çok az bulunan bir madde olduğundan, parşömen ise özel bir emek istediğinden, üstelik çok pahalı olduğundan, yazı da ince deriler üzerine yazılıyordu. Bu deri işlemeciliği için gerekli olan bol su, Taif'te çoktu, dağlarında çok pınarlar vardı.

Soru 32 : Cahiliye çağında Hicaz ticareti ne durumda idi?

Yemen'deki eski güçlü ve tüccar devletler birer birer ortadan kalktıktan sonra yarımadanın ticarî fonksiyonunu Hicaz Arapları üzerlerine aldılar. Asya'dan Yemen'e gelen mallar Mekke, Medine yoluyla Suriye'ye, Mısır'a hatta bazen İran'a, Anadolu'ya giderdi. Medine'deki Yahudi ve Arap kabileleri çoğunlukla ziraatla ve sanatla ilgilendiklerinden bu malların taşıyıcılığını, bazen yalnız bazen de Taiflilerle ortak olarak Mekkeliler yapardı. Hicaz'daki bazı önemli şehirler halkının çoğunun geçimini ticaret sağlıyordu. Tevratın türlü sıfrlerinde mahir tuc-

carları oldukları söylenen Hicazlı Adnanîler veya İsmailîler bu ünlerini İslâm öncesi cahiliye çağında da sürdürmüşlerdir.

Şüphesiz bu çağdaki ticarî çaba, Kâbe ve başka kutsal yerler ziyareti ile ilgili olarak kurulan panayırlar yolu ile yeni bir nitelik daha kazanmıştı. Bunun dışında Mekke'li Kureyşliler kışın Yemen'e, yazın da Suriye'ye olmak üzere yılda iki kez uzak ülkelere ticaret için gidiyorlardı. Kur'an'ın Kureyş sûresinde bu ticarî faaliyete işaret edilmektedir.

İslâm öncesi çağın bu periyodik büyük ticaret yolları şuralardan geçiyordu: Yemen'in San'a şehrinden başlayıp kuzeye doğru yol alarak Taif'e uğrar, oradan Mekke'ye gelirdi. Mekke'den kuzeye devamla Yesrib'e (Medine) uğrar oradan, Hicr (Medayin-i Salih), Tebük, Maan, Muta, Umman ve Bosra (Bostra)'dan geçerek Şam'a ulaşırdı. Mekke'den çıkıp Kızıl Deniz kıyısını izleyen bir yol, Bedir'den geçer, Akaba Körfezinin sonundaki Eyle (Eylat)'ye uğrar, buradan ya Maan'a dönerek Muta yoluyla Şam'a ulaşır ya da doğrudan doğruya Eyle'den, Sina Yarımadasından Mısır ülkesine girerdi. Bundan başka gene Mekke'den kuzey-doğuya ayrılan bir yol Hîre'ye varırdı. Bu sonuncu yolun daha doğusundan gene kuzeye çıkan ikinci bir yol «Rumma Vadisi»nden geçerek Basra Körfezini izleyerek İran'a, Sasânîler ülkesine girerdi ki bu, biraz kuzeyde bugünkü Riyad şehrinin bulunduğu yerden geçerek Ahse bölgesine yani Bahreyn dolaylarına sapardı. Başka bir yol da Taif şehrinin güneyindeki Tebale'den doğuya yönelip Devasir vadisini izleyip gene Bahreyn bölgesine varırdı.

Mekke, Taif ve bu iki şehrin ortak ticaret ilişkilerini burada 14. soruda anlatmıştık. Özellikle Taifliler, Mekkelilerin ticarî faaliyetlerine, kervan ticaretine katılarak ve sermaye katarak ortak oluyorlardı. Hatta çok yüksek

faiz yani tefecilik demek olan (riba), Kur'an hükmüyle yasaklandığı zaman Mekkeliler, Taiflilerden alıp kullandıkları sermayelere eskisi gibi yüksek faiz vermek istememişler, bu yüzden bir ara araları açılmıştı (9).

Mekkeliler komşu devletlerle sıkı ticarî ilişkiler kurmuşlardı. Örneğin, İslâmdan önce Hz. Ebu Bekir'in ve Hz. Ömer'in İran pazarlarına, Suriye ve Yemen pazarlarına gidip geldiklerini biliyoruz. Mekke'de oturan Kureyş kabilesinden Beni Mahzum ve Beni Ümeyye kabileleri tüccarları M. altıncı yüzyılın sonlarında Anadolu'ya kadar gidiyorlardı. Ebu Süfyan'ın, Suriye'de ticarethaneleri ve anbarları vardı. Mısır fâtihi Amr b. As da İslâmdan önce Arabistan'ın kokulu maddelerini, Taif'in deri ve sah-tiyanlarını satmak üzere Mısır'a gitmişti. Vâkıdî'nin bildirdiğine göre Ebu Uheyha, Muaviyenin babası Ebu Süfyan, Halid'in babası Velid b.Mugîra ve şair Ömer b.Rebia'nın babası Abdullah, ticaret sayesinde milyonluk servetlere sahip olmuş kişilerdi. Bedir savaşında tutsak edilerek yolda öldürülen Ümeyye b.Halef de çok zengindi. Safvan b.Ümeyye, ünlü bir silâh tüccarı idi. Teym kabilesinden Abdullah b. Cud'an, esir ve cariyeye ticareti ile ünlü idi.

Kureyş kabilesinden Beni Ümeyye kolunun ticarî alanda rakipleri olan Beni Mahzumular bir kervana dört beş bin altın miskal veya dinar sermaye ile katılıyorlardı. Bir dinar o zaman 4.25 gramlık bir altın para olduğu-

(9) Riba ve faiz hakkında geniş ve ayrıntılı bilgi için bak. Fazlur Rahman; «Riba and Interest» Islamic Studies, in Journal of the Central Institute of Islamic Research, Karachi. vol. III, No. 1, March 1964. Neşet Çağatay; Riba and Interest Concept and Banking in the Ottoman Empire, in «Studia Islamica» vol. XXXII, 1970, Paris. p. 53-68. Ayrıca bak. Neşet Çağatay, Osmanlı İmparatorluğunda Riba, Faiz Meselesi ve Bankacılık. Vakıflar Dergisi, cilt IX, 1971. s. 39-66.

na göre bu sermaye, bizim bugünkü paramızla beş altı yüzbin liradan çok bir paradır. Emevîler kolunun sermayeleri de bunlarınkinden daha az değildi. Birinci sınıf tüccarların en az sermayelisi sayılan Hâris b.Amir 1000 dinar, Ümeyye b.Halef tek başına 2000 dinar sermaye koyuyordu.

Bu kervanlarda yük taşıyan develerin sayısı bazen bir defada 2500'ü bulurdu. Kervana, tüccar, kılavuz ve kervan koruyucusu olarak katılan kişilerin sayısı da 100-300 kişi arasında oynar, katılan sermaye toplamı 50.000 dinarı yani 6-7 milyon Türk lirası değerini aşardı. Bu seferlerde elde edilen kazanç bazen yüzde yüz olur, yüzde elliden aşağı düşmezdi. Bu rakamların doğruluğunu, bu tüccarlardan herbirinin yüzlerce köle, cariyeye ve deveye sahip oluşları da gösterir. Bu kervanlara bazen kadınların da sermaye koyduğunu görüyoruz. Hz. Peygamber'in ilk karısı Hz. Hadice bunlardan biri idi ve bu yolla çok zengin olmuştu.

Mekkeliler, Taifliler ve Bekr kabilesi bu ticaret işinde o kadar usta idiler ki komşu devletler veya Hîre gibi bazı emîrlikler bunlardan, koruyucu tutmak gibi işlerde faydalanıyorlardı. Örneğin Zukar savaşı sırasında, Sasânîlerin başkenti olan Medayin şehrinden Yemen'e gönderilmekte olan kervana Bekr kabilesi koruyuculuk ediyordu. Necranlılar da önemli ticaret adamları idiler.

Hicaz tüccarlarının alıp sattıkları mallar, yukarıda kaydettiğimiz Taif mallarından başka Yemen bölgesinden getirdikleri günlük gibi kokulu bitkiler, Hind ve Çin'den gelme çeşitli mallar, Habeşistan'dan ve Bahreyn'den gelen fildişi işleri, akik, mercan, inci, dokumalar, altın ve gümüştü. Bu altın ve gümüş madenleri Arabistan'da işleniyordu. Özellikle Süleym kabilesinin altın madeni çıkarması meşhurdu. Bu kabile daha Hz. Muhammed devrinde bile altın madeni çıkarmaya devam ediyorlar ve

elde ettikleri altınların zekâtını veriyorlardı. Bu zekât Hz. Ebu Bekir devrinde, hatta Emevîler devrinde bile alınıyordu.

Cariye ve esir ticareti de Kureyşlilerin başlıca uğraşlarını teşkil ediyordu. Cahiliye çağının en ünlü esir ve cariyе tüccarı, Teym kabilesinden Abdullah b.Cüd'an idi.

Soru 33 : Cahiliye çağında tek Tanrı inancı ne durumdaydı? Haniflik nedir?

Hz. Muhammed'den az önce Hicaz bölgesinde tek Tanrıya inanan ve hanif denen bazı kişiler ortaya çıkmıştır ki, bunlar puta tapıcılığı red ile İbrahim Peygamberin dinini ararlar ve o dini yeniden diriltecek bir peygamberin gönderilmesini beklerlerdi; fakat bir peygamber ortaya çıkmadığından, hiç olmazsa bazı bakımlardan İbrahim peygamberin yoluna yakındır diye bazısı İsa dine, bazısı da Yahudiliğe meylederlerdi. Bunlar çok az kişilerdi. Bunların elinde, Tanrının İbrahim Peygambere yolladığı kuralları kapsayan bazı sahifelerin saklı kaldığına dair söylentiler varsa da bu, çok şüpheli bir iddiadır; hatta bu sahifelerin halife Harun er-Reşid zamanına dek ellerde dolaştığı ve o zaman yaşayan Abdullah oğlu Ahmed adında birinin bu metni Babilceden Arapçaya çevirdiği de söylenir.

Bu hanifler toplu bir birlik halinde olmadıkları gibi ortak bir ibadetleri de yoktu. Bunlar bir bakıma İslâm dininin müjdecileri gibi olup İbrahim Peygamberin şariatını diriltecek bir peygamberin geleceğini halka söylerlerdi.

Hanif kelimesi Kur'an'ın türlü yerlerinde geçip Hz. Muhammed hakkında da kullanılmıştır. Bakara sûresinin 136. âyetinde «Yahudiler bizden olunuz, Hristiyanlar biz-

den olunuz ki doğru yola erişesiniz dediler. Onlara de ki, bız bu dinlerinizin hiçbirinden olmayız; belki hanif olarak ve Hakka meyl ederek İbrahim mezhebindeniz; zira İbrahim, puta tapıcılardan değildi». Al-i İmran sûresinin 66. âyetinde: «İbrahim ne Yahudi ne de nasranî idi; belki Tanrıyı bir bilici ve bunu reddedenlerden ayrılmış bir Müslim hanif idi; puta tapıcılardan da değildi», aynı Sûrenin 95., Nisa Sûresinin 123., En'am Sûresinin 79., 161. 162., Nahl Sûresinin 120. ve 23., Rum Sûresinin 30. ve 43., âyetlerinde haniflikten ve Hz. İbrahim'in müşrik olmayıp hanif dininde olduğundan bahsedilir.

Hız. Muhammed'in İslâm dinini bildirişinden az önce, Mekkelilerin puta tapıcılığından nefret eden, Tanrı diye putlara tapmanın ve onlar adına kurbanlar kesmenin saçmalığını ifade eden dört ünlü hanif vardı. Bunlar: 1 — Veraka b.Nevfel, 2 — Ubeydullah b.Cahş, 3 — Osman b.Huveyris, 4—Zeyd b. Amr.

İbn-i İshak, bunlar hakkında şu enteresan bilgiyi veriyor: «Bir bayram günü Kureyş kabilesi, saygı gösterdikleri bir putun çevresinde toplanmışlardı. Gene Kureyş kabilesinden dört kişi alçak sesle birbirlerine: (dost olalım, birbirimize karşı doğru davranalım ve durumumuzu gizli tutalım) dediler. Bunlar: Nevfel oğlu Veraka, Cahş, oğlu Ubeydullah, Amr oğlu Zeyd ve Huveyris oğlu Osman idi. Bu dört kişi bir araya gelip gene birbirlerine (bilmiyoruz ki kavmimizin benimsediği din doğru bir din değildir. Onlar, dedeleri İbrahim'in dininden ayrıldılar. Çevresinde dönüp dolaştığımız bu taş parçası nedir? O, ne duyar, ne görür ve ne de bir kimseye faydası veya zararı dokunabilir. Bakın arkadaşlar kendimize bir din arayalım. Yoksa Tanrıya and olsun ki şu din doğru ve gerçek bir din değildir) dediler. Bundan sonra Hz. İbrahim'in dinini aramak üzere başka başka memleketlere dağıldılar.»

Soru 34 : Ünlü dört hanifin kişilikleri hakkında bilgi verir misiniz?

Bunlar hakkında Arap kaynakları, özellikle Arap şairleri oldukça geniş bilgi vermektedirler. Bunların kişiliklerini özetle anlatalım :

1 — Nevfel oğlu Veraka

Künyesi, Kusay oğlu Abdüluzza oğlu Esed oğlu Nevfel oğlu Veraka'dır. Görüldüğü gibi bunun da soyu Hz. Muhammed'in dip dedelerinden Kusay'a ulaşıyor. O aynı zamanda Peygamberin ilk karısı Hadice'nin amcası oğludur. Veraka, doğru dini aramak üzere Şam'a gidip Hıristiyan oldu. O, Tevrat ve İncil'i iyi bilirdi; söylentiye göre kendisi eski kutsal kitapları Arapçaya çevirmiş. Hz. Muhammed'e ilk vahiy geldiği sıralarda şüpheye düşmesi üzerine Hz. Hadice buna başvurduğunda Veraka «Eğer bu dediklerin doğru ise kocan, Peygamber olarak gönderilmek üzere bulunan bir kişidir. Kendine görünen melek de Hz. Musa'ya gelen Cebrail'dir.» diyerek ona müjde vermişti. Veraka, bu sözleri ile Muhammed'in Peygamberliğini tasdik etmişse de, onun halkı açıkça İslâmiyete daveti sırasında ölmüştü (aşağı yukarı M. 614'lerde ölmüştür). Kendisinin İslâm olduğuna dair bazı hadisler varsa da bunların doğru olduğu şüphelidir.

2 — Cahş oğlu Ubeydullah

Bu, Hz. Muhammed'in halası Ümeyme'nin oğludur. Bu da öteki hanifler gibi doğru dini bulmak için diyar diyar gezmiş, hatta bir ara Necrana gidip orada Hıristiyan olmuştu. Hz. Muhammed'in halkı İslâma daveti üzerine İslâm oldu. Kendisi Mekke'nin ileri gelenlerinden olduğundan Mekke ulularından Ebu Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe (Remle) ile evlendi. Bu sırada Mekkeli müş-

rikler Müslümanlara çok eziyet ettiklerinden bir bölük Müslüman Habeşistan'a göçtü. İşte 616 yılında Müslümanların ikinci kez Habeşistan'a gidişlerinde, karısı ile Ubeydullah da onlara katıldı. Orada bir süre kaldıktan sonra, karısı Ümmü Habibe'ye «Ben bütün dinleri inceledim, Hıristiyanlığı hepsinden üstün buldum. Önce de bu dinde idim, şimdi gene bu dine dönmek istiyorum» dedi. Karısı onu bu fikrinden caydırmak için çok çalıştı ise de başaramadı. O, Habeşistandaki diğer Müslümanlara rastladıkça «Biz gözümüzü açtık, siz hâlâ gözlerinizi kırptıştırıyorsunuz, fakat ışığı göremiyorsunuz» dermiş.

Ubeydullah Hıristiyan olduğu halde karısı Ümmü Habibe İslâmiyette sebat etmek sureti ile büyük bir âlice-naplık göstermiş, Hz. Muhammed de onun bu iyi ahlâkına mükâfat olmak üzere sonra kendisiyle evlenmiştir. Ubeydullah'ın kardeşi Abdullah b.Cahş İslâm olup ölümüne dek bu dinde kalmıştır.

3 — Huveyris oğlu Osman :

Künyesi, Kusay oğlu, Abdüluzza oğlu Esed oğlu Huveyris oğlu Osman'dır. Bu da Hz. Hadice ile Veraka'nın amcaları oğludur. Bu da Mekke'den çıkıp Bizans'a gitti; aşağı yukarı M .605'lerde Hıristiyan dinine girdi. Söylentiye göre orada kendisine iyi bir mevki vermişler. O, orada Hıristiyan olarak öldü.

4 — Amr oğlu Zeyd :

Haniflerin en önemlisi ve en ünlüsü budur. Künyesi, Adiy boyundan Nüfeyl oğlu Amr oğlu Zeyd'tir. İkinci halife Ömer b.Hattab bunun amcası oğludur. Bu, Zeyd'in oğlu Said de Hz. Ömer'in kız kardeşi Fatıma ile evlidir. Zeyd, Hz. Muhammed'in gençliğinde yaşıyordu ve Muhammed onunla konuşmaktan çok hoşlanırdı. İbn-i İs-

hak'ın dediğine göre o, Hıristiyanlığa da Yahudiliğe de girmede, putlara da tapmadı, putlara kurban edilen hayvanların etlerini yemedi. Kızların diri diri gömülmesi geleneğinin doğru olmadığını söyler, «Ben Hz. İbrahim'in Tanrısına tapıyorum» derdi ve her fırsatta, kavminin benimsediği dinin kötülüklerini yüzlerine vururdu. O, «Ey Kureyşliler! Amr oğlu Zeyd'in canı elinde bulunan Tanrıya and içerim ki benden başka hiçbiriniz Hz. İbrahim'in dininde değilsiniz» dedikten sonra, «Ey Tanrım! Sana ne biçimde ibadet edilmesini istediğini bilsem o biçimde ibadet ederdim ama bunu bilmiyorum» diye ilâve edip, sonunda elini yere koyup avucunun içine secde edermiş.

Zeyd şairdi. Bize dek gelen şiirleri hep, Tanrının birliğini ifade eder. O, kavminin asıl gerçek dini terkettiğini ve bu yüzden onlardan neler çektiğine dair birçok beytler söylemiştir.

Zeyd, Kâbe içinde «Ey Tanrım! İbadet için temiz niyetle sana geldim. Hz. İbrahim'in kıblaya yönelerek ayakta durup sığındığı Tanrıya sığındım» der, «Ey Tanrım! Sana karşı boynum büküktür. Üzerime ne yüklersen katlanırım. Ben kibri değil iyiliği arıyorum. Güneş altında yürüyen, gölgede uyuyanla bir olmaz» diye eklermiş. Zeyd de öteki arkadaşları gibi İbrahim Peygamberin yolunu aramak için yola düştü. Hıristiyan papasalara, Yahudi hahamlara sora sora Musul, Cezire ve Suriye bölgelerini gezdi. Sonunda Belka bölgesinde oturan ünlü bir papasa sordu. Papas: «Sen öyle bir din arıyorsun ki bu zamanda onu sana bildirecek bir kişiyi bulamazsın; ancak geldiğin memlekette bir Peygamberin gelme zamanı yaklaştı. Bu Peygamber İbrahim'in dini üzerine gönderilecektir. Sen gene memleketine dön, çünkü o Peygamber bugünlerde gelecektir» demiş. Zeyd bunları duyar duymaz Mekke'nin yolunu tutmuş. Yolda Lahm kabilesi yurdundan geçerken bu kabile halkı tarafından öldürülmüş.

Bu haberi duyan Veraka b.Nevfel, onun arkasından ağlayarak şu şiiri söylemiş: «Ey Amr'ın oğlu! Doğru yolu buldun, yükseldin, böylece gürül gürül yanan bir ateş tandırından kurtuldun. Benzeri olmayan bir Tanrıya inandın. Tanrı diye tapılan putları bıraktın, istediğin dini buldun, Tanrıyı bir tanımaktan hiç şaşmadın. Bunun için sen şimdi iyi bir yerde barınıp orada yiyip, içip eğlenmektesin. Orada Tanrının sevdiği (Hz. İbrahim) ile buluşursun. Sen, vurucu kırıcı ve cehenneme gidecek bir kişi değildin. Eh... İnsan yetmiş kat yerin altında da olsa Tanrının rahmeti ona ulaşır.»

Soru 35 : Cahiliye çağında Hicaz'da Tanrının birliğine inanan başka kişiler var mıydı?

İslâmın yayılışından az önce Hicaz bölgesinde, yukarıda gördüğümüz dört haniften başka Tanrıyı bir bilen, kıyamet gününe inanan başka kimseler de vardı. Hanifler kadar ünlü olan bu kişilerden ikisi şunlardır

Saide oğlu Kus :

Kus, Maad kabilesinin bir kolu olan İyad boyunun ileri gelenlerindendir. Şair, doğru görüşlü, konuşması dokunaklı ve hikmetli idi. Kendisinin bir ara Hıristiyanlığa girdiği söylenirse de, şiirlerine, hutbelerine baktığımızda bu söylentinin doğru olamayacağı anlaşılıyor. Örneğin o, Tanrının sıfatları ve zatı hakkında: «Ulu Tanrı, kendisine ibadet edilecek biricik Tanrıdır. Doğmamış ve doğurmamıştır. O yaratıkları yarattı ve yolladı; yarın gene ona geri dönelecektir» derdi.

Hutbeyi yüksek bir yerde okuma ve hutbe okurken bir kılınca veya bir değneğe dayanma âdetlerinin Kus'tan kaldığı söylenir.

O, Tanrının birliğine, öldükten sonra gene dirilmeye, âhiret gününde hesap verilmeye inanırdı. Kendisinin filozofça sözleri de pek çoktur. Özellikle uzun süren yaşıantısının sonunda çok vaaz ve nasihatlar da bulunmuştur. O, öldükten sonra dirilme ve kıyamet günü hakkında bir şiirinde şöyle söylüyor: «Ey ölüye ağlayan kişi! Ölüler mezarlarında yatıyorlar. Üzerlerinde kendi mallarından olarak yalnız bir kefen parçası vardır. Onları kendi hallerine bırak, uyusunlar; zira bir gün gelecek ki çağırılacaklar; onlar da uykudan uyanır gibi uyanıp önce nasıl yaratılmışlarsa gene öyle yaratılıp çağırılan yere gidecekler. Onların bir bölümü çıplak, bir bölümü giyinik olarak gelecekler. Giyinik olanlarının da bir bölümünün üzerinde yeni, bir bölümünün üzerinde eski elbiseler bulunacak.»

Kus b.Saide çok ihtiyar bulunduğu bir sırada Ukaz panayırında alaca bir deve üstüne binmiş olduğu halde bütün Arap ileri gelenlerinin de hazır bulunduğu bir toplulukta bir hutbe okumuştur ki son derece önemli ve ibret alınacak nitelikte olan, kendisinin taşıdığı yüksek ve doğru fikirleri ifade eden bu hutbenin özeti zamanımıza dek gelmiştir. Kus o hutbesini söylediği sırada orada hazır bulunanlar arasında Hz. Muhammed de bulunuyordu ama daha Peygamberlikle görevlendirilmemişti. Hz. Muhammed onun bu hutbesini çok beğenmiş hatta «Tanrı, Kus'u yarlıgasın; o ayrı bir ümmet olarak haşrolacaktır» demiş.

İyad kabilesinin başkanı Abdullah oğlu Carud da Kus'a uyan kişiler arasında bulunuyordu. Kus'un Ukaz panayırında söylediği hutbenin özeti şudur:

«Ey ahali! Geliniz, dinleyiniz, belleyiniz, ibret alınız. Yaşayan ölür, ölen fani olur. Olacak olur, yağmur yağar otlar biter, çocuklar doğar, analarının, babalarının yerlerini tutar, sonra hepsi yok olup gider. Olayların ar-

dı arası kesilmez, hep birbirini kovalar. Kulak veriniz, dikkat ediniz, gökte haber var, yerde ibret alacak şeyler var. Yer yüzü bir karış elvan, gök yüzü bir yüksek ta-
van. Yıldızlar yürür, denizler durur, gelen kalmaz, giden
gelmez; acaba vardıkları yerden memnunlar mı da kalı-
yorlar? Yoksa orada bırakılıp da uykuya mı dalıyorlar.
And içerim ki Tanrının katında bir din vardır ki o, şim-
di inandığımız dinden daha doğrudur. Tanrının bir ge-
lecek elçisi vardır ki gelmesi pek yakın oldu, gölgesi ba-
şımızın üstüne geldi. Ne mutlu o kişiye ki ona uyar o da,
kendisine doğru yolu gösterir. Yazık o kara bahtlıya ki
ona isyan ve muhalefet eder. Yazıklar olsun ömürleri gaf-
let içinde geçen ümmetlere.

«Ey topluluk! Nerede babalarınız dedeleriniz? Ne-
rede süslü saraylar ve taştan yapılar yapan Âd ve Semud
kavmi? Hani dünya varlığına mağrur olup da kavmine
«Ben sizin en büyük Tanrınızım» diye Firavun ile Nem-
rud? Onlar size oranla daha zengin, güç ve kudret bakı-
mından sizden daha artık durumda değil mi idiler? Bu
dünya, değirmeninde onları öğüttü, toz edip dağıttı, ke-
mikleri bile çürüyüp gitti. Evleri yıkılıp ıssız kaldı. Yer-
lerini yurtlarını şimdi köpekler şenlendiriyor. Sakın on-
lar gibi gaflet etmeyin, onların gittiği yola gitmeyin. Her
şey yok olacaktır. Kalacak olan ancak ulu Tanrıdır ki
birdir, benzeri ve ortağı yoktur. Tapılacak ancak o'dur.
Doğmamış ve doğurmamıştır. Önce gelip geçenlerde bi-
zim için ibret alınacak çok şeyler vardır. Ölüm ırmağının
girecek yerleri var ama çıkacak yeri yoktur. Büyük kü-
çük hep göçüp gidiyor, giden geri gelmiyor. Anladım ki
herkese olan bana da olacaktır».

Ebu's-Salt oğlu Ümeyye :

Asıl adı Ebu Rabia oğlu Abdullah'tır. Tanrının bir-
liğine inanan kişilerdendi, Hz. Muhammed zamanında ha-

yatta idi. Aslen Mekke'li ise de Taif'te doğmuştur. O da Kus gibi İyad kabilesindendir.

Ümeyye ibadetle ün kazanmış, zinayı haram bilmiş, puta tapıcılığı reddetmiş ince ruhlu bir şairdi. Kendisi kutsal kitapları okumuştur, Yahudilik ve Hristiyanlık fikirlerine yabancı değildi.

Ümeyye, Zu Yezen oğlu Seyf'in M. 572 yıllarında Yemen hükümetini yeniden ele geçirip kral olması üzerine Kureyş kabilesi tarafından Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalib ile birlikte delege olarak Yemen'e yollanıp ona, tebriki terennüm eden kasideler takdim etmişti. Onun şiirlerinde Yahudi ve Hristiyan dinlerinin ortak temellerinden alınma konular göze çarpar. Kur'an'ın 64. Sûresinde kıyamet günü anlamına kullanılan «Yevm üt Tegâbûn» terimini ilk kez şiirlerinde kullanan o'dur. «Bi's - mike'llahumme» terimini de o bulmuştur ki bu terimi Mekke halkı, yazdıkları mektupların yazıların başında kullanmaya başladılar. Ümeyye, Peygamberliğe hevesli idi. Perilerle ilgisi olduğu söylenir. Tanrının birliğine, günah ve savaba, cennet ve cehenneme dair pek çok şiir söylemiştir. Onun manevî inancını yansıtan bir şiiri şöyledir: «Kendine bir destek edinmeyen ve kullarını bir takdir üzerine yaratan Tanrıya hamdolsun. Onun kudretine boyun eğenler arasında, şükretmek için benim de yüzüm ve bütün vücudum secde eder.»

Bir başka ilâhisinde: «Tanrımızın varlığına olan deliller apaçıktır. Bu delilleri ancak bir kâfir inkâr eder. Gece ve gündüz yaratılmıştır. Bunların herbirinin süresi ayrı ayrı belirtilmiş ve sınırlandırılmıştır. Yüce Tanrı, ışığı her tarafa saçılmış bir güneş ile gündüzü aydınlatır. Kıyamet gününde Tanrının katında haniflik dininden başka her din boştur.»

Ümeyye, bir âhir zaman Peygamberinin gönderilece-

ğini biliyordu; fakat o, bu şerefine kendine ait olacağı fikrinde idi. Hz. Muhammed halkı İslâma davete başladığından Ümeyye, onun davasının asılsız olduğuna inandığından değil belki kendine rakip saydığından ona sırt çevirerek oğulları ile birlikte Yemen'e gitti ve sonra Taif'e döndü. O, hep, bir Peygamber'in gerekliliğinden söz ederdi. Şu beyitleri bunu açıkça gösterir: «Aramızdan bir Peygamber çıkıp da bize, yaşayıp ölüştten sonrası hakkında haber verse. Babalarımız bizi büyütüp yetiştirmekte iken öldüler; biz de, çocuklarımızı yetiştirmekte iken öleceğiz. Daha sonra geleceklerin de, daha önce gidenlerin arkalarından gideceklerini biliyoruz; ama bu bilmenin bize hiç bir faydası yoktur.» O, bu sözlerine rağmen Hz. Peygamber'e dil uzatır, onu müteessir ederdi.

Ümeyye, ölüp gene dirilme hakkında şöyle söylüyor: «Geçmiş olaylarda bir ibret görüyor musun? Ey kalbim! Kötülükleri bırak, kör olma, yolunu şaşırma, ölümü ve öldükten sonra gene dirilmeyi hatırlından çıkarma. Gelip geçmiş zamanın aldattığı kimselerden olma; çünkü sen, üzerinde yaşayan insanları aldatmakta olan bir dünyadasın. Bu dünyada (senin için) kalbi kinle yanıp tutuşan bir düşman vardır.»

Ümeyye, Bedir savaşı sırasında Şam'da bulunuyormuş. Dönüşünde Bedir'de, Medineli Müslümanlar tarafından öldürülen müşrik Mekkeliler hakkında bir mersiye yazmıştır. Ümeyye'nin dört erkek çocuğu vardı. O, İslâm olmak kendisine nasib olmadan, aşağı yukarı M. 624 yılında öldü; ölüm döşeginde iken şu beyitleri söylemiş: «Ne kadar uzarsa uzasın her yaşantı sona erecektir. Keşke gerçekleri öğrenmeden dağ başlarında geyikler arasında hayvan gibi yaşasaydım. Ölümü daima gözöpünde bulundur. Zamanın saldırısından çekin; çünkü zamanın bir saldırışı vardır».

Hz. Peygamber, Ümeyye'nin şiirlerini beğenirse de kalbini kınardı. O, Ümeyye hakkında «Ümeyye İslâmiyeti kabul etmeye yakındı. Ümeyye'nin şiiri mü'min, kalbi kâfirdir» derdi.

Bazı tefsir bilginlerine göre, A'raf Sûresinin 174. ve 175. âyetleri Ümeyye hakkında inmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂMIN DOĞUŞU VE YAYILIŞI HZ. MUHAMMED DEVRİ

Soru 36 Hz. Muhammed'in soyunu, doğumunu ve çocukluğunu anlatır mısınız?

Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'in soyundan ürediklerini kabul eden Hicaz Arapları, İsmail'in torunlarından Mudar ile Rebia adlı iki kardeşin nesli ile iki büyük kola ayrılmışlardır.

Mekkelilerin dip ceddi sayılan Kureyş (Fihri) ekli soy kütüklerinde de görüldüğü gibi Mudar'dan dikey olarak şöyle gelir: Mudar-İlyas-Müdrîke-Huzeyme-Kinane-Nadr-Malik-Fihri (Kureyş).

Kureyş kelimesi «Köpekbacı» anlamına geldiğine göre bu belki de totemizm devrinin bir kalıntısını gösterir.

Mekkeliler, burada 12. soruda da gördüğümüz gibi, Kureyş'ten sonra on büyük kola ayrılmış ve her aile bu on koldan birine bağlanmış durumdadır.

Hz. Muhammed, Kureyş'in bu on kolundan «Beni Haşim» yani Haşim Oğulları koluna, annesi Vehb kızı Âline de «Zühre» koluna mensuptur.

Asıl adı Amr olan Haşim (doğumu: 464), Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib (Şeybe. d: 495)'in babasıdır.

Haşım'ın babası Abdülmenaf (Mugîre. d: 430), onun da babası M. 400'lerde doğmuş bulunan Kusay (Zeyd) dir ki daha önce gördüğümüz gibi Mekke'yi şehir haline getirip Kureyşlileri mahalle mahalle yerleştiren, genel toplantı salonu «Dar ün-Nedve»yi yaptıran, Kâbe'de hac yöntemlerini düzene koyan budur.

Haşım oğullarının Mekke'de üstünlüğü ele alışı :

Kusay'ın oğlu Abdümenaf'ın oğlu Haşım, zenginliği dolayısıyla iki önemli hac ödevi Rifade ve Sikaye'yi üzerine aldı. Söylendiğine göre Kureyş kabilesinin kış seyahati (Yemen'e) ve yaz seyahati (Suriye'ye) diye anılan iki, mevsimlik büyük ticaret kafilesini ilk tertib eden ve Mekke'de fakir hacılara ilk kez tirid yapıp dağıtan Haşım'di. Bu yüzden asıl adı Amr olduğu halde, ufalayan, doğrayan anlamına gelmek üzere kendisine Haşım lakabı verilmiştir. Bu, iki kez Mekke'de iki kez de Medine'de cvlenmiştir. Medine'de Hazrec kabilesinin bir kolu olan Neccar'lılardan Amr kızı Selma ile evlenmesinden Şeybe (Abdülmuttalib) doğmuştur. Bu Selma, önce Evs kabilesinden el-Culah oğlu Uhayha'nın karısı idi. Haşım, bu cvlenmeden bir süre sonra, ticaret için gittiği Gazze şehrinde öldüğünden oğlu Şeybe, Medine'de annesi yanında kalmıştı. Haşım'ın ölümünden sonra kardeşi Muttalib, büyümüş olan yeğeni Şeybe'yi Medine'den Mekke'ye getirdi. Muttalib, Şeybe'yi Mekke'ye getirirken onu devesinin arkasına bindirmişti; halk onu Muttalib'in kölesi sandığından veya, «Bu kimdir?» diye sorduklarında şaka olarak, «Kölemdir» demesi yüzünden Şeybe'ye, Abdülmuttalib (Muttalibin kölesi) demişler ve Şeybe bundan sonra hep, Abdülmuttalib adıyla anılmıştır. Haşım'ın ölümünden sonra üzerindeki ödevler, kardeşi Muttalib'e geçti.

Muttalib de bir ara gittiği Yemen'de öldü, bu kez

bunun üzerindeki rifade ve sikaye ödevlerini Abdülmuttalib üzerine aldı. O sırada, Zemzem kuyusu Cürhümlüler tarafından doldurulup yeri kaybolduğundan, hacılara su temini dışarıdan kovalarla getirilerek yerine getiriliyordu. Söylentiye göre Abdülmuttalib'e düşünde kuyunun yerini göstermişler, o da gidip kazmaya başlamış ve içinden Cürhümlülerin gömdükleri iki altın ceylan, kılıçlar ve zırhlar bulunca Mekkeliler bu eşyaya ortak olmak istemişler, bu yüzden Abdülmuttalib ile Mekkeliler arasında kavga çıkmış ama sonunda suyu bulmuş, kuyu işlemeye başlamış. Hatta «Hacer-i Esved» de bu kuyudan çıkarılmış.

Söylentiye göre Abdülmuttalib, Zemzem kuyusunu kazarken Kureyşliler kendisine eziyet etmek isteyince, on oğlu olup yetişerek kendini koruma durumuna gelirlerse içlerinden birini Tanrı adına Kâbe önünde kurban edeceğini adamıştı; sonradan on oğlu olup içlerinden birini kurban etmek için kur'a çekmek üzere çocukları ile birlikte Kâbe'nin içinde bulunan Hübel putunun önüne geldi. Hangisinin kurban edileceği hakkında kur'a oku çekti. Kur'a Abdullah'a çıktı (10). Abdülmuttalib, Abdullah'ın elinden tutup, kılıncını eline alarak kesmek üzere İsaf ve Naile putlarının önüne götürdü. Bunu gören Kureyşliler toplandıkları yerden kalkıp koşarak Abdülmuttalib'e vardılar ve «Ey Abdülmuttalib! Ne yapmak istiyorsun» dediler; o da «Kurban edeceğim» deyince bütün Kureyşliler ve Abdullah'ın kardeşleri «Tanrıya and içeriz ki Abdullah ile onun diyeti olan develer arasında kur'a oku çekmeden onu kesemezsin; çünkü sen Abdullah'ı kesersen artık herkes oğlunu kurban etmeyi adar ve onu keser. İş bu kerteye varırsa insanlar ne diye yaşıyorlar» dediler

(10) Abdullah, kızkardeşi Ümmü Hakim el-Beyza ile ikiz doğmuştu.

ve diyet için kâhine sordular. Kâhin, kurban edilecek kişi ile on deve arasında kur'a, develerin yazılı olduğu ok çıkıncaya dek kur'a çekilmesini tavsiye etti. Kur'a develere, onuncu çekilişte çıktığından Abdullah'ın yerine yüz deve kurban edildi. Abdülmuttalib zengin bir kişi idi. Taberî, İbn-i Nedim, Belazurî, İbn-i İshak onun bu durumu hakkında birçok örnekler vermektedirler. Yemen'le bile geniş ticarî ilişkisi vardı. Mu'cem ül-Büldan'da Abdülmuttalib'in, San'anın Zevel kasabasından Hımyerli bir kişiden bin dirhem gümüş alacağı olduğu yazılıdır.

Hız. Muhammed'in doğumu, çocukluğu :

Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah, Kureyş'in Zühre boyundan Vehb kızı Âmine ile evlendi. Ticaret için gittiği Suriye dönüşünde Medine'de öldü. İbn-i Hişam, Abdullah'ın, Âmine'den önce başka bir kadınla evli olduğunu söylüyor.

Âmine, Abdullah'tan gebe kalmıştı; kocasının ölümünden sonra M. 20 Nisan 571 günü Muhammed doğdu. Abdülmuttalib çok sevindi ve adını Muhammed koydu. Onun bu sevinci daha çok, oğlu Abdullahın neslini sürdürecektir bir erkek çocuğa sahip olmasından ileri geliyordu. Nitekim bu sevince Abdullah'ın kardeşleri de katılmıştı. Örneğin Ebu Leheb (Abdüluzza), Muhammed'in doğumunu kendisine müjdeleyen cariyesi Süveybe'yi tutsaklıktan azad etmişti.

Mekke çok sıcak bir yer olduğundan Mekke ileri gelenleri yeni doğan çocuklarını, çevredeki yaylalarda oturanlara sütanneye verirlerdi. Abdülmuttalib de torununu Beni Sa'd kabilesinden Ebu Züeyb kızı Halime'ye verdi. Muhammed bu kadının yanında dört yaşma dek kaldı. O, buradan Mekke'ye döndükten sonra iki yıl kadar annesi yanında büyüdü; hatta annesi onu, dayılarına göstermek için Medine'ye götürdü; fakat Âmine bu dönüşte Ebva adlı yerde öldü.

Daha doğmadan babadan öksüz olan, altı yaşında da anadan öksüz kalan Muhammed'i, Âmine'nin cariyesi Ümmü Eymen, Mekke'ye getirdi. Muhammed burada dedesi Abdülmuttalib'in yanında dokuz yaşına dek büyüdü, fakat bu kez Abdülmuttalib de öldü. Dede, ölüm döşeginde iken oğlu Ebu Talib (Abdümenaf)'i yanına çağırdı ve torunu Muhammed'i ona emanet etti. Ebu Talib, Abdülmuttalib'in oğullarının en zengini değildi, yoksuldu bile ama o, hem şefkatli hem de Muhammed'in babası Abdullah'la ana baba bir kardeşti.

Muhammed «dar-i İbn-i Yusuf» yani Yusuf oğlu evi diye anılan bir evde doğmuştu ki o bu evi sonradan Amcası Ebu Talib'in oğlu Akil'e hediye etti.

Ebu Talib böylece yeğeni Muhammed'i yanına aldı; Muhammed, Hadice ile evleninceye dek burada amcasının yanında kaldı. O, daha oniki yaşlarında iken Ebu Talib'in Suriye'ye çıktığı ticaret yolculuğuna katıldı. İslâm tarihçileri, Hz. Muhammed'in bu yolculukta papas Bahira tarafından, geleceğin peygamberi olarak karşılandığını, onun Muhammed'de Peygamberlik alâmetleri gördüğünü yazarlar. Öte yandan batılı yazarlar da Hz. Muhammedin, İslâm kurallarının bir kısmını bu rahib Bahira'dan ve ticaret için gittiği yolculuklarda karşılaştığı Hristiyan papaslardan öğrendiğini ileri sürerler. Oysaki Hristiyanlık, yarımadanın birçok yerlerinde yaygındı, kuralları iyi biliniyordu. Bir an için, bazı İslâmî kuralların Hristiyanlıktakilerle benzerlik gösterdiğini kabul etsek bile, İslâmiyette o kadar çok ve esaslı yeni unsurlar vardır ki bunlar ne ile izah edilecek? Peygamber daha çocuk iken Mekke'de, hanifler denen ve tek Tanrı inancına bağlı kişiler vardı, Muhammed de bu düşünce de olmuş olamaz mı? Ayrıca bütün söylentiler onun gençliğinde çok emniyetli, doğru sözlü bir kişi olduğunu gösteriyor.

Hz. Muhammed daha çok genç yaşta iken birkaç kez, amcalarından Ebu Talib ve Zübeyr ile ticaret kervanına katılarak, Yemen ve İran taraflarına ve Bizans yönetimindeki Suriye şehirlerine gidip gelmişti. O, daha o zamanlarda Mekkelilerce doğru sözlü, zeki ve emniyetli bir kişi olarak tanınmıştı. Bu nedenle hemşehrileri ona, güvenilir kişi anlamına gelen «el-Emin» lakabını vermişlerdi.

Soru 37 Hz. Muhammed'in gençliği, ticaret hayatı ve evlenmesi hakkında bilgi verir misiniz?

Hz. Muhammed'in hayatının ilk yıllarına ait maalesef fazla bilgimiz yok. Onun hayatının bu devresine ait bilgiler çok sonra tesbit edilmiştir. O, yirmi beş yaşlarına dek amcası Ebu Talib'in yanında kalmış, onunla ve öteki amcaları ile başka memleketlere seyahata çıkmış, kabileler arası savaşlara katılmıştır. Kendisi 25 yaşlarında iken, Huveylid kızı Hadice ile ilişkisi başlamıştır. Bu kadın, iki kocadan dul kalmış, ticaretle uğraşan, oldukça zengin, şerefli ve iyi aileden bir kadındı. İlk kocası Ebu Hale b.Zürare et-Temimi'den, Hale ve Hind adlarında iki çocuğu oldu. İkinci kocası Atik b.Âbid el-Mahzumî idi. Dul bir kadın olduğundan kervanlarının başına ücretle adam tutuyor fakat kendisi başında gidemediğinden bu kişiler kendisine dürüst hesap vermiyorlardı. Bu itibarla «Emin» lakabı ile anılan ve sürekli bir işi de bulunmayan Muhammed'e, ücretle kervanının başında gidip gideceğini sordurdu. Muhammed, amcası Ebu Talib'in iznini aldıktan sonra kabul etti. Muhammed'in kervanla bir iki kez gidip gelişi, umulmadık büyük kârlar sağladığı ve çok dürüst hesap verdiği için Hadice üzerinde derin bir hayranlık ve sevgi yarattı. Muhammed 25 yaşla-

rında bekâr bir delikanlı, Hadice 40 yaşlarında dul bir kadındı. Hadice'de üyânan sevgi Muhammed'de de karşılık buldu, evlendiler. Ters oranda büyük bir yaş farkına ve o çağda erkeklerin sınırsız evlenme hakları bulunmasına rağmen bu evlilik, Hadice'nin ölümüne dek 25 yıl kadar mutlu bir aile hayatı şeklinde sürdü; dördü kız olmak üzere altı çocukları oldu. Muhammed evlenince, amcasının evinden karısının evine taşındı.

Hz. Muhammed, bu sırada Mekke'nin karşılaştığı bir kıtlık sırasında amcası Ebu Talib'in oğlu Ali'yi yanına alarak onun malî sıkıntısını hafifletti. Hatta o, zengin olan öteki amcası Abbas'ın, Ebu Talib'in büyük oğlu Cafer'i yanına almasını temin etti. Sonradan damadı olacak olan Ali b. Ebi Talib, Peygamber ölünceye dek Muhammed'in yanından ayrılmadı.

Hz. Muhammed, aynı yıllarda, ailesinin kendine hediye ettiği Zeyd b. Harise adlı köleyi azad edip evlâd edindi. Zeyd'in babası Harise, oğlunu Mekke'de bulmuş, Peygamber kendisini, babasıyla gitmek veya yanında kalmakta muhayyer bıraktığı halde, o, Muhammed'in yanında kalmağı tercih etmiştir. Bu Zeyd, Resulün azadlısı Ümmü Eymen'le evlenmiş, ondan, Üsâme adlı oğlu doğmuştu. Medine'ye göçten sonra Hz. Peygamber'in halasının kızı Zeynep binti Cahş ile de evlenmiştir ki bunu, kısa bir süre sonra boşayınca Hz. Muhammed kendi nikâhına almıştır.

M. 605 yılına doğru yeni bir olay, Hz. Muhammed'in Kureyşliler katındaki saygısını yüceltti. Bu yıl, Kâbe'nin onarımı sırasında her kabile, «Hacer-i Esved»in yerine konması şerefine kendine ait olmasını istiyordu. Uzun süren tartışma sonunda Muhammed'in fikrine müracaat edip vereceği hükme uymaya karar verdiler; o da sırtından örtüsünü çıkarıp «Hacer-i Esved» denen taşı içine koydu, uçlarını kabile başkanlarına tutturup kaldırttı.

tan sonra kendi eliyle yerine koydu.

Hz. Muhammed, Kureyş kollarının Abdullah b.Cüd'an'ın evinde toplanıp, Mekke halkından veya başka kişilerden, Mekke'ye gelen herhangi bir kişiye karşı zulüm yapıldığında zulüm görenin yanında yer almayı, bunun hakkı geri alınıncaya dek zulüm yapana karşı olmayı kararlaştırdıkları «Hilf ül-Fudul» anlaşmasına da katılmıştır. O, bu konuda «Ben Cüd'an oğlu Abdullah'ın evinde bir anlaşmada bulundum ki bu anlaşmayı güzel kızıl develere değişmem. İslâmiyette böyle bir anlaşmaya çağırılısam hemen kabul ederdim» demiş.

Özetlersek, Hz. Peygamber'in gençliğine ait pek az bilgiye sahip isek de bütün kaynakların bildirdiklerine göre O, gençliğinden Peygamberlikle görevlendirilmesine dek doğru ve iyi ahlâklı olarak tanınmakta idi. Konuşmaktan çok sessizliği sever, azimli ve samimî bir kişi idi. Yaşı kırka yaklaştığı sırada dünya uğraşlarına daha az önem vermeğe, yalnızlığı ve düşünmeyi daha çok sevmeğe başladı. Haram aylarında (Zilhade-Zilhicce-Muharrem ve Recep ayları) Mekke yakınındaki Hıra dağında bir mağaraaya çekilir, mutlak sessizlik içinde düşünceye daldardı. Zaten öteden beri Mekkelilerden bazıları burada yalnızlığa çekilirdi. Bu dağda her münzevînin belli bir yeri vardı. Abdülmuttalib, Ümeyye b.Mugîre, Veraka b.Nevfel gibi-leri böyle davranan münzevilerdi.

Hz. Muhammed, ruhun ebedîliğini bilir, öteki dünya mükâfat ve cezalarını düşünür, Hıra dağında kaldığı zamanlarda yiyip içeceği tükendikçe Mekke'ye iner, kavminin âdeti üzere Kâbe'yi tavaf ettikten snra karısı Hadice'nin yanına uğrar, gene Hıra dağına giderdi. Mekkelilerin putlara, dolayısı ile çok Tanrıçılığa inanmalarının hiçliği düşüncesi ile birlikte, başka kavimlere bir Peygamber yoluyla kendini bildirmiş olan Tanrının, onları

daha ne zamana dek bu imansızlıkta bırakacağını düşündü (11).

Soru 38 : Hz. Muhammed'in Peygamberlikle görevlendirilişini ve ilk vahyin gelişini anlatır mısınız?

Muhammed kırk yaşlarına vardığı sıralarda, söylen-
tiye göre fil olayının 41. yılı Ramazan ayında (M. 610 sı-
raları) bir gece Hıra dağında sessizlik ve karanlık için-
de yatarken parlak bir ışık görüldü, kendini kaybetti.
Ayıldığında bir melek, «Ya Muhammed! Ben Cebrail'im,
sen de Allah'ın elçisi. Oku» dedi. Muhammed, «Ben oku-
mak bilmem» cevabını verdi. O zaman melek onu ku-
caklayıp şiddetle sıktı ve ilk sözünü üç kez tekrarladı-
ktan sonra Muhammed de meleklerle birlikte Âlak sûresinin
şu ilk beş âyetini tekrarladi: «Yaratan Tanrının adıyla
oku! O, insanı kan pıhtısından yarattı. Kalemle (yazmayı)
öğreten, insana bilmediğini belleten, cömertliği erişilmez
kertede olan Tanrının adıyla oku!»

Resul, buradan hemen evine, karısı Hadice'nin yanı-
na döndü; «Beni örtün» dedi. Biraz dinlendikten sonra,
başından geçen olayı ona anlattı ve kendisine kâhinlik
âriz olmasından korktuğunu söyledi. Hadice: «Sen üzül-
me, Rabbin sana hayırdan başka muamele etmez. Sen mi-
safire ikram eder, doğru söylersin, emaneti sahibine eda,
insanlara felâket zamanlarında yardım, yetimleri korur,

(11) Hz. Muhammedin soyu, çocukluğu ve gençliği hakkın-
da daha geniş bilgi için bakınız: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fa-
kültesi Dergisi cilt VIII, yıl 1960 da Neşet Çağatay tarafından
yayınlanan «Hz. Muhammedin soyu, çocukluğu ve gençliği» baş-
lıklı yazısı. Sayfa: 19-37.

zavallılara iyilik eder ve halkı sevindirirsin» diye teselli etti ve haniflerden olan amcası oğlu Veraka b.Nevfel'e gidip durumu konuştu. Veraka: «Ey Hadice! Söylediklerin doğru ise, Muhammed'e gelen melek, Cebrail'dir. Allah onu Musa b.İmran'a da göndermişti. Muhammed'e söyle yüreğini geniş tutsun, kendisi bu ümmetin Peygamberi olacaktır.» dedi.

Alak sûresinin ilk âyetlerinden sonra vahiy uzun süre gelmez olmuş. Bu süre aylarca, hatta bir söylentiye göre birkaç yıl sürmüştü. Bu aralığa «Fetret-i vahiy» denir. Bu sıralarda Resul, zaman zaman tereddütlere, hayretlere düşer, korku, dehşet ve ıstırap içinde kalırdı. Kur'an-ın Duha sûresinin 3. âyetinde başlayan «Rabbın seni asla bırakmadı, seni hoşnutsuzluğuna uğratmadı. Elbet sonuç, başlangıçtan daha hayırlı olacak...» ibaresine göre, vahyin bir süre kesildiği muhakkak görünmekte ise de, üç yıl sürdüğü üzerine hiç bir delil yoktur. Belki birkaç ay kesilmiş olabilir.

İslâm bilginleri ilk gelen vahiy ile Muhammed'e nebilik'in, vahyin kesilmesinden sonra gelen vahiylerle resullük'ün verildiğini kabul ederler. Genellikle resul ve nebi terimleri aynı anlamda ve Peygamber demek ise de Kur'an'da: (Hac sûresi, 52. âyet) «Senden önce hiç bir resul veya nebi göndermedik ki bir şey temenni ettikçe şeytan onun temennisine dair vesveselerde bulunmasın..» âyetinde nebi ve resul ayrı ayrı geçtiği için bazı tefsirciler, resul kelimesinin «yeniden din ortaya koymak», nebi'nin ise «mevcut bir din hükümlerine halkı çağırarak üzere gönderilen» anlamında tefsir etmişlerdir.

Ünlü Türk bilgini Zemahşerî (ölümü: M. 1143), resul: mucizesi ve kitabı olandır; nebi ise: bunlar olmadan dine davet edendir, demektedir.

Soru 39 : Vahiy nedir?

Vahiy, Allahın buyruk ve yasaklarını elçisine (Resulünc) bildiriş şeklidir. Kur'an, ileride göreceğimiz gibi, 114 sûreden oluşmuştur. Her sûre, uzun kısa, az veya çok sayıda âyeti kapsar.

Kur'an, bugünkü biçimi ile yazılı sahifeler halinde gökten yaprak düşer gibi düşmedi. Onun, gökten indiğini, yazılı olarak geldiğini veya Allah tarafından Arapça hitab edildiğini söylemek küfürdür. Çünkü bir kere Allah gökte değildir. Gökte demek ona bir yer ve mekân tahsis etmek demek olur ki Allahın mekânı yoktur, ama her yerde hazırdır ve yaptıklarımızı görücüdür. Dua ederken ellerimizi göğe kaldırışımız Allah'ın gökte oluşuna işaret değil, uluların yüksekte olduğu farzedildiğinden onun ululuğuna saygıdan dolaydır.

Vahy yani Allah'ın buyrukları ve yasakları yazılı olarak da gelmemiştir. Yazılı geldi demek gene ona maddî yani insanların yaptığı bir şeyi, yazı yazmağı, yakıştırmak olur ki Tanrı bundan arınıktır.

Vahiylerin Allah tarafından Arapça hitap edildiğini söylemek de onun insanlar gibi bir dille konuştuğunu kabul etmek olur ki Allah konuşmaz.

O halde vahiyler Peygamberlere nasıl ulaştırılmıştır? Bu şöyle olur: Allah, buyruklarını ve yasaklarını —insanlara bazı konularda ilham geldiği gibi— Peygamberlerin kalbine doğdurur. Bu doğuş, başka insanlarınkinden çok kuvvetli ve tamamiyle ilâhî olduğu için ve Peygamberlerde, Tanrı buyruklarını kendi insanî düşüncelerinden ayırabilme gücü bulunduğundan, kalblerine doğdurulduğu biçimde ifade ederler.

Hız. Muhammed'den önce, Musa'ya, Davud'a ve İsa'ya gönderilen vahiylerden meydana gelen Tevrat, Zebur ve İncil gibi kutsal kitaplar bu şekilde oluşmuş ve bu

Peygamberlerin dilleri Süryanca, İbranca gibi diller olduğundan bu kitaplar o dillerde ifadelendirilmiştir. Aynı şekilde Hz. Muhammed de Arap olup Arapça konuşabildiğinden kendine gelen vahiyleri Arapça ifade etmiştir.

Kur'an'ın şu âyetleri bu hususları açık seçik dile getirmiştir: Nahl sûresi, 2. âyet: «Hak Taalâ kendi emriyle kullarından dilediği kişilere melékleri ruh ile, gönülleri diriltiren vahy ile indirerek der ki...»; Şura sûresi, âyet 51-52: «vahyile, yahut perde arkasından veya elçi gönderip ona kendi izniyle dilediği şeyi vahyetmesi biçimlerinden başka hiç bir biçimde Allahın konuşması hiç bir insana müyesser olmaz. Yüce o'dur, her işi hikmetle çeviren O'dur. Biz böylece öz emrimizle, sana bir ruh, mülhem bir kitap vahyettik. Halbuki önce, kitabın da iman da ne olduğunu bilmezdin...»; Zuhruf sûresi, 3. âyet: «Biz akl erdiresiniz diye Kur'an'ı Arapça getirdik»; Ahkaf sûresi, 12. âyet: «Daha önce Musa'nın kitabı rehberdi, rahmetti. Bu kitap (Kur'an), arap diliyle onu tasdik eder»; A'raf sûresi, 68. âyet: —Hud Peygamber dilinden— «Kendinizden bir adam aracılığı ile size vahiy gelmesine mi şaşıyorsunuz?..»

Bazı kişiler Kur'an metninin Arap harfleri ile ve Arap dili ile yazılmış olmasından dolayı Arap dilini, hatta Arap harflerini kutsal saymaktadırlar. Bu nedenle de Kur'an'ın Türkçeye çevirilemeyeceğini, başka harflerle yazılamayacağını söylerler. Bir kere Kur'an, insanları sapıklıktan, kötülükten kurtarıp iyi ve ahlâklı kişi yapmak için gönderilmiştir; bu konulardaki buyrukları, yasakları kapsar. Arap olmayan bir kişi, onun anlamı kendi diline çevrilmezse Allah'ın neyi emr neyi nehy ettiğini ne bilsin. Yukarıda da dediğimiz gibi Araplara indiği, Peygamber de Arap olduğu için onların dili ile yazılmıştır. Başka diller konuşan uluslara yollanan önceki kutsal kitapların başka dillerde yazılmış olduğu gibi. Kur'an Arapça ifade

edildiği için Arapça kutsal sayılırsa Tevrat, Zebur ve İncil gibi kutsal kitapların yazıldığı diller de kutsal olmak gerekir. Gerçekte kutsal olan ne Arap dili, ne de Arap harfleridir. Kutsal olan, Kur'an'ın içindeki Allahın yasakları ve buyruklarıdır. İslâmda zarf değil mazruf yani, kap değil içindeki önemlidir.

Vahyin, Tanrı buyruk ve yasaklarının, Peygamberlerin kalbine doğdurulması olduğunu söylemiştik. Bu kalbe doğduruluşun türlü biçimleri vardır. Örneğin Hz. Muhammed önceleri bunun, doğru rüyalar şeklinde gerçekleştiğini, rüyasında gördüğü şeylerin aynen çıktığını söylemiştir.

İkinci şekil: Vahiy getiren melek gözüne görünmeyip, bildirilmek istenen şeyin kalbe doğdurulmasıdır.

Üçüncü şekil: Vahiy getiren aracın, insan biçiminde görülmesidir ki böyle olduğu zaman, Muhammed'in arkadaşları ve ticaret işlerinde ortağı «Dihye b.Halifet il-Kelbî» suretinde gelmiştir.

Dördüncü şekil: Çan sesi gibi şiddetli ve korkunç bir gürültü ile gelmesidir ki böyle geldiği zaman hava soğuk bile olmuş olsa, alnından iri ter taneleri dökülür, bazen avazı çıktığı kadar bağırır, bu sırada yanında biri bulunuyorsa ona dayanır ve dayandığı kişi büyük bir ağırlık duyardı. Bu hal hayvan üstünde iken gelse hayvan ağırlıktan çökerdi. Bu biçimdeki vahiy bittikten sonra Resulün şiddetle başı ağrırdı.

Beşinci şekil: Cibrailin kendi sûretinde görünmesidir ki Peygamber onu hayatı süresince iki kez görmüştür. İbn-i Münir: «Vahyin niceliği, durumun gerekliliğine göre değişirdi. Sevindirici vahiyler geldiğinde melek, insan sûretinde gelir ve Peygamber zorluk çekmezdi; kahr ve azaba dair ise çan sesleri arasında şiddetli ve heybetli gelirdi» diyor.

Soru 40 : Hz. Muhammed Arapları İslâmiyete nasıl çağırdı? İlk Müslümanlar kimlerdi?

Müddessir sûresi (74. sûre)'nin ilk âyetleri geldikten sonra, çok yorgun olmasına rağmen Hz. Muhammed'in hemen kalktığını gören karısı Hadice: «Ya Ebe'l-Kasım! Niçin uyuyup dinlenmiyorsun?» dedi. O da: «Ya Hadice! Benim işim uyumaktan, dinlenmekten geçti» deyip Ceb-rail meleğin gene geldiğini ve vahiy getirip tebliğe me-mur ettiğini söyledi; umutsuzluk içinde «Kimi İslâma da-vet edeyim? Bana kim inanır?» dedi. Hadice «Dinine ben inanır, Peygamberliğini ben tasdik ederim ya Resulallah! Herkesten önce bana tebliğ et» karşılığında bulundu. Hz. Muhammed onun bu sözünden çok sevindi ve İslâmın ana temeli olan Tanrının birliğini ve kendinin onun elçisi bu-lunduğunu bildirdi. Böylece Hadice, İslâma giren ilk ki-şi, Muhammed'in ümmetinin ilk ferdi olmuş oldu. Hadi-ce, kocasına büyük sevgisini, sarsılmaz bağlılığını böy-lece gösterdikten başka Hz. Muhammed üzülse, puta ta-pıcıların alaylarına hedef olsa Hadice onu teselli eder, üzüntüsünü giderir, «Ya Resulallah! Sen üzülme; elbette düşmanların helak olacak ve sonunda Tanrı sana yardım edecek, kavmin sana bağlanacaktır» derdi. Resul, Hadi-ce'nin bu sadakat ve hizmetlerini asla unutmamıştır; ka-rısı ve Ebu Bekir'in kızı olan Ayşe: «Resul'ün benimle evlenmesinden üç yıl önce ölmesine rağmen onun, Ha-dice kadar hiç bir karısını kıskanmadım» dermiş. Zira Muhammed, hep Hadice'yi anar, türlü fırsatlarla onun adına kurbanlar kesip akrabalarına gönderirdi.

Hz. Hadice'den sonra İslâmiyete giren ikinci kişi, bu sıralarda 8-9 yaşlarında bulunan Ali b.Ebu Talib'tir. Ali, Resulün, yanında büyüdüğü amcasının oğludur ki yuka-rıda geçtiği gibi, bir kıtlık yılında Ali daha beş yaşların-da iken yanma almıştı. O, Medine'ye göçe kadar Muham-

med'in yanında kalmış, onun göç etmesinden üç gün sonra Mekke'den çıkıp Medine yakınındaki Kuba'da Resule yetişmiştir. Ali, Medine'de ikinci hicret yılında (M. 623) Peygamber'in küçük kızı Fatıma ile evlenmiş, ilk dört halifenin sonuncusu olarak M. 656-661 yılları arasında halifelik etmiş, M. 661'de Kûfe şehrinde şehid edilmişti.

İlk müslüman cemaatının üçüncü üyesi, Hz. Muhammed'in azadlı kölesi ve evlâdlığı Zeyd b. Harise'dir. Bunun hayatından 37. soruda bahsedilmiştir.

İslâma giren dördüncü kişi, Teym kabilesinden Ebu Kuhafe Osman'ın oğlu Ebu Bekir'dir. Onun İslâmiyetten önceki adı Abdülat veya Abdüluzza yahut da Abdülkâbe idi; Müslüman olduktan sonra Hz. Muhammed tarafından Abdullah'a çevrilmiştir. Kendisi kumaş satıcısı bir tüccar olup zengin ve nüfuzlu bir kişi idi, soy dizini bilgisi fevkalâde idi. Harem bölgesi içinde bir yeri vardı. Kâbe'yi tavaf edenler gelip kendisi ile sohbetle bulunurlardı. Peygamber de buraya sık sık uğrar, birbirinin evine gidip gelirler ve dinî inanç üzerine söyleşilerde bulunurlardı. Ebu Bekir, aralarından bir Peygamber'in çıkıp sapık Kureyşlileri doğru yola sokmasını candan dilerdi.

Muhammed, kendisine vahiy gelmeye başlayıp birkaç kişiye tebliğ ettikten sonra Ebu Bekir'e de gidip durumu anlattı, İslâm olmasını teklif etti. Ebu Bekir derhal teklifini kabul ile İslâmiyete girdi. Muhammed buna çok sevindi ve gerek bu şekilde Peygamberliğini gerek Mirac haberini hemen tasdik ve kabul etmesinden dolayı ona, tasdik eden anlamına «Sıddîk», cehennem azabından azad olduğuna işaret olmak üzere de «el-Atik» lakabını verdi.

Ebu Bekir İslâmını halktan gizler fakat Harem'de yanına gelip giden yakın dostlarına yeni dinin iyiliklerini anlatır, onları bu dine girmeye teşvik eder, içlerinden kabul edenler olursa Peygamber'in yanına götürürdü. Kendisinin, Peygambere çok büyük güveni ve bağlılığı

vardı. Hz. Muhammed onun malından kendi malı imiş gibi tasarruf ederdi. Söylentiye göre Müslüman olduğu sırada kırk bin dirhem nakit parası olduğu halde Medine'de göç sırasında beş bin dirhemi kalmıştı. Peygamber onu hiç yanından ayırmamıştır; hatta Medine'ye birlikte göç etmişlerdir. Hz. Ebu Bekir, sağken cennetlikle müjdelenen kişi olup, Muhammed'in ölümünden sonra ilk halife seçilmiştir.

Ebu Bekir'in Müslüman oluşu, kendisinin, Mekke'nin hatırı sayılır ve akıllı bir kişisi olması dolayısıyla İslâmın yayılışına büyük hizmetlerde bulundu. O'nun aracılığı ve uyarısı ile Osman b.Affan, Abdurrahman b'Avf, Sa'd b.Ebi Vakkas, Zübeyr b.Avvam ve Talha b.Ubeydullah gibi Mekke ileri gelenleri Müslüman oldular ki, İslâm oluşlarından sonra bunların da her biri İslâmın yayılmasına ve güçlenmesine çok yardım ettiler ve bu yardımlarından dolayı daha sağ iken cennete girecekleri kendilerine müjdelenen on kişi (Aşerei Mübeşşere) arasına katıldılar.

Bunlardan başka gene Ebu Bekir'in uyarısı ile şunlar da Müslüman oldular: Ebu Ubeyde Âmir b.Cerrah, Ebu Selme Abdullah b.Abdülesed, Erkam b.Erkam, Osman b.Maz'un, Ubeyde b.Hâris, Said b.Zeyd ve karısı Fatıma binti Hattab, Esma binti Ebi Bekr, Habab b.Eres, Umeyr b.Ebi Vakkas, Abdullah b.Mes'ud, Mes'ud b.Rebia, Suleyt b.Amr, Abbas b.Ebi Rebia ve karısı Esma binti Selame, Huneys b.Huzafe, Amr b.Rebia, Abdullah b.Cahş ve kardeşi Ebu Ahmat, Ca'fer b.Ebi Talib, ve karısı Esma binti Amis, Bilal-i Habeşi, Suheyb-i Rûmî, Ammar b.Yasir ve annesi Sümeyye. Bunlardan sonra halk küme küme İslâmiyete girmeye başladı.

Böyle Mekkeli tanınmış kişilerin ilk Müslümanlar arasında bulunmalarının anlamı büyüktür; çünkü eğer Peygamber'in davasında riya eseri olsaydı Mekke'nin bu

tanınmış ve ulu kişileri, onun doğru ve hak Peygamber olduğunu savunanlar arasında değil karşısında yer alırlardı. Bu kişiler Hz. Muhammed'i yakından tanıdıklarından, onun özelliklerini, iyi huylarını bildiklerinden çağırısına katıldılar ve Kureyş kabilesinin yaptığı hakarete ve kötülüklere katlandılar. Bu durum, aynı zamanda, bazı batılı bilginlerin ilk Müslümanlığa ulu kişilerin girmiş olmasına bakarak bir zenginler aristokrasi birliği gibi veya bazı kölelerin girmiş olmalarına bakarak da köleler gizli kurumu gibi göstermelerinin yersiz olduğunu isbat eder. Hristiyan eleştiricilerde görülen bu yanlış değerlendirmeler, onların bu olayları İsa'nın ilk devirlerine benzetmek istemelerinden ileri gelmektedir. İncillerde İsa'ya, yakınlarının asla inanmadıkları yazılmaktadır (Yohanna, VII, 5); bunlar İsa'yı bir kez aklını oynattı diye vesayet altına almak istediler (Markos, III, 21). İlk Hristiyanlar veya Havâriler, birtakım balıkçılardan müteşekkildiler (Markos, 1,16-19) ve bunlar İncillerde daima kuşkulu kişiler olarak gösterilirler, nitekim korkuyu görür görmez kaçmışlar, hatta içlerinden biri (Simonoğlu Yahuda İskaryot) onun bulunduğu yeri baş kâhine haber vermişti (Luka, XII, 34, 62 ve Yohanna, XIII, 2). İncillerin açıklayışına göre, zaten Havâriler şurada burada dolaşan kişilerdi. Gene bu açıklamalara göre İsa dolaştığı yerlerde kötü kadınların evlerinde kalır, onun ardına çoğu, genç kadınlar takılırdı (Yohanna, XI, 19; XII, 3; XX, 16).

Hz. Muhammed'in yaşantısında, davranışlarında ve bildirdiği din kurallarında hiç bir gizli yön veya bir sınıfa ya da zümreye ait özel hükümler yoktur.

O,başlangıçta zorunlu olarak halkı gizlice İslâma çağırmıştır, fakat M. 614 yılında «Ya Muhammed! Görevlendirildiğin dini açığa vur ve Tanrıya ortak koşanlardan yüz çevirip onların dediklerine kulak asma; biz seni, alay

edenlerin kötülüklerinden koruruz» (Kur'an, XV, 94) âyetleri geldikten sonra açıktan açığa İslâma çağırmaya başladı. Bu sırada Kâbe'ye gider, onlara vaaz ve uyarılarda bulunur «Ey ahali! Ben Allah'ın size gönderdiği elçisiyim; o Allahki gökler ve yer onun mülküdür; ondan başka tapacak kimse yoktur, yaratmaya ve öldürmeye yalnız onun gücü yeter» (Kur'an, VII, 158) âyetini okur, Mekkelilerin geçersiz inançlarına karşı savaşı, onları, dünya ve âhiret mutluluğuna yöneltmeye çalışır, Allah'ın buyruklarına uymaya çağırır ve o'na iman etmelerini söylerdi.

İlk sıralarda Kureyşliler buna bir şey demedi. Dediklerine inanmazlarsa da ondan uzak durmazlardı; vakti «Siz ve Tanrıyı bırakarak taptıklarınız, cehennem odunuzunuz. Varacağınız yer orasıdır. O sizin taptıklarınız birer mabud olsalardı oraya varmazlardı; hepiniz orada daimî kalacaksınız» (XXI, 98) gibi putları ret ve kötüleyen âyetler kendilerine duyurulmaya başlayınca çok kızdılar, düşmanlıkları arttı, Müslümanlara kötülük yapmaya başladılar.

Soru 41 : İslâm'ın yayılmasına karşı Kureyşliler ne gibi tepki gösterdiler?

H. Muhammed'in, halkı 610'dan 614'e dek yeni dine çağırması, Müslüman topluluğunu gün geçtikçe artırmış, bu durum puta tapıcı Kureyşlilerin iyice kuskulanmasına yol açmıştı; hele Kureyşlilerin putlarının bir işe yaramadığını, onlara tapmağa devam ederlerse hepsinin cehenneme gideceğini söylemesi üzerine, Müslümanlara karşı düşmanlıkları artmış, bu nedenle Müslümanların topluca ve bir arada bulunmaları zorunlu olmuştu. Müslüman evleri arasında bu işe en uygunu, Beni Mahzum ka-

blesinden Erkam b.Abdümenaf'ın evi idi. Burası, Kâbe'nin batı yönünde, Safa ile Merve arasında, Safa tepesinin eteği üzerinde olup hacıların hac yöntemlerini yerine getirmek için zorunlu olarak gelip geçecekleri en işlek bir yerde idi. Henüz 25 yaşlarında bulunan ev sahibi Erkam, evinin, Müslüman kardeşleri için toplantı yeri olarak kullanılma isteğini memnuniyetle kabul etti. Böylece Muhammed, M. 614 yılında burayı bir nevi büro, toplantı yeri olarak kullanmaya başladı. Oldukça zengin bir kişi olan Erkam'ın bu evi büyük ve bu iş için tamamiyle yeterli idi. Muhammed daimî olarak bu evde oturmuyordu ama, günün büyük bir kısmını burada geçiriyordu. İslâma girmek isteyenlerle yeni girenler onu görmek için oraya geliyorlar, o da onlara Kur'an'dan o güne dek gelen âyetleri belletiyordu. Herhalde Mekkelilerin yaptıkları kötülöklere karşı nasıl davranacaklarını da burada kararlaştırıyorlardı. İslâmın yayılmasında büyük rol oynamış bulunan bu ev gitgide kutsal bir nitelik kazanmıştır. Sahibinin adıyla «Dar ül-Erkam» denen bu ev daha sonra «Dar ül-İslâm» adını almıştır. Erkam bu evi oğluna vermiş, sonra Abbasî halifelerinin ikincisi el-Mansur (M. 754-775) burayı yüksek bir bedelle satın alıp oğlu Mehdi'ye (M. 775-785) vermiştir. Mehdi'nin karısı ve Harun er-Reşid'in annesi Hayzuran bir süre burada oturduğundan «Dar ül-Hayzuran» adı da verilmiştir.

Hız. Muhammed, İslâm'ı çabuk yaymak için elinden gelen her şeyi yapıyordu. XXVI, 214 âyeti gelip yakın akrabasını Allah'ın azabı ile korkutarak hak dinine çağırarak görevlendirilince Safa tepesine çıkıp Kureyşlileri yanma çağırıldı: «Ey Kureyşliler! Bu dağın ardında bir düşman var, size baskın için gelmiş desem inanır mıydınız?» diye sordu. Onlar da «Evet inanırdık, çünkü senden asla yalan işitmedik» dediler. «Öyle ise ben, sizin önünüzde kıyamet gününün azabı ile korkutmaya memur-

rum, inanınız» dedi, XII, 67. âyeti okudu. Ebu Leheb «Helâk olası bizi bunun için mi çağırdın?» diyerek Muhammed'in hatırını kıracak sözler etti ve ona bir taş attı. Bunun üzerine Kureyşliler dağıldı, ardından da Ebu Leheb (Abdüluzza)'i lânetleyen Tebbet (CXL.) sûre geldi. Söylendiğine göre Muhammed ayrıca Kureyş ulularını evine yemeğe çağırıp orada da kendilerini İslâma davet etmiş; onun bu çabaları, İslâmı kabul ederlerse Yarımada'daki ticarî üstünlüklerini kaybedecekleri korkusu ile onları daha çok tepki göstermeye yöneltti. Yeğenine nasihat etmesi için amcası Ebu Talib'e başvurular.

Kureyş büyüklerinin Ebu Talib'e başvurmaları

Peygamber, Kureyşlilere taptıkları putların bir işe yaramadığını söyleyince kızdılar. Fakat Resul, amcası Ebu Talib'in himayesinde olduğundan ona zarar veremezlerdi. Sonunda Kureyş büyükleri toplanıp, yeğenini susturmasını ve putları aleyhindeki şiddetli saldırısına son vermesini rica için Ebu Talib'e vardılar ve «Ya onu bize saldırmadan men et veya korumadan vaz geç» dediler. Ebu Talib her ne kadar Müslüman değilse de akrabalık gayreti ile onları yumuşaklıkla savdı, Peygamber de işine devam etti.

Kureyşliler gene toplanıp Ebu Talib'e vardılar. Önceki sözlerini tekrar ettikten sonra «Eğer sen Muhammed'i menetmezsen sana ve ona düşman oluruz; bari iki taraftan biri helâk olsun da öteki kurtulsun» dediler.

Ebu Talib, hem Kureyşliler arasında kan dökülmesini, hem de yeğenini kırmağı istemiyordu. Muhammed'e «Kureyşin hepsi sana karşı birleşmişler, bana da gücümüşler. Akrabalık arasına düşmanlık sokmak mürüvvete yakışmaz, onlara karşı sert davranmasan daha iyi olmaz mı? Onların isteğı, kendilerini kâfirlik ve sapıklıkla ittiham etmemen ve putlarını kötülememenden ibarettir. Sen

gene kendi dinine göre hareket et» dedi. Resul: «Ben Allah tarafından onları doğru yola yöneltmekle görevlendirildim. Bu görevimi yerine getirmek zorundayım. Yemin ederim ki güneşi sağ elime, ayı da sol elime verseler ben gene bu görevimden dönemem» deyip ağlayarak yürüdü. Amcası onu böyle çok üzgün görünce «Ey kardeşimin oğlu! Gel, istediğini söyle. Allah'a yemin ederim ki seni hiç bir zaman, hiç bir şey karşılığında onlara vermem» dedi ve sonra Beni Haşim'le Beni Abdülmuttalib'i çağırıp Muhammed'i korumak için birleşmelerini ve yardım etmelerini sağladı. Bu durum karşısında öteki kabileler de Muhammed'e açıktan bir düşmanlık yapmağa cesaret edemediler; çünkü böyle bir davranış, uzun sürecek bir kan davasının çıkmasına sebep olabilirdi.

Kureyşlilerin Hz. Muhammed'e başvurmaları

Kureyşliler bu kez de Muhammed'in kendisine başvurarak «Kendinin ve soyunun değeri yücedir; fakat sen, aramızdan kimsenin yapmadığını yaptın. Aramızda ikilik çıkarttın, bizi birbirimize düşürdün. Kavmini sapıklıkla suçluyor ve putlarımızı yeriyorsun. Bunları yapmaktan maksadın para ve nüfuz ise, sana istediğince mal vereyim, Araplar arasında senden zengin kişi olmasın. Eğer maksadın başkanlık ise, seni kendimize başkan yapalım; istediğin kızı sana alıverelim. Eğer sana cin veya şeytan erişmişse tedavi edilmen için hiç bir fedakârlıktan çekinmiyelim» dediler. Hz. Muhammed: «Ben ne para, ne başkanlık, ne de başka bir şey isterim. Gözüme cin, peri gibi şeylerin de görüldüğü yoktur. Benim sizden istediğimi kabul ederseniz Arab'a üstün, İran'a hâkim olursunuz; dünya ve âhiretinizi de temin edersiniz» cevabını verdi. Ebu Cehil «Nedir istediğin şey, söyle bakalım» dedi. Resul, «İstediğim, putlara tapmaktan vazgeçip Allah'a ibadet etmenizdir» deyince Ebu Cehil, «Sen bizden başka

şey istemesini bilmez misin» dedi. O da «Gökten güneşi indirip elime verseler gene bu sözden dönmem» dedi. Kureyşliler «Dedelerimizin taptığı 360 put Mekke'yi idare edemezken bir tek Allah nasıl idare eder» deyip çıkıp gittiler. Bunun üzerine (XXVIII, 5) âyeti geldi. Ebu Cehil: «Eğer Muhammed bizim Allahlarımıza söğerse biz de onun Allah'ına söğürüz» deyince (VI, 108) âyeti geldi ki, «Allah'tan başkasına ibadet edenlere söğmeyiniz; sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söğüler» denmektedir.

Muhammed'den bu sert cevabı alan Kureyşliler Peygamber'e ve arkadaşlarına türlü eziyet ve işkenceler yapmaya başladılar. Hz. Peygamber'e eziyet edenlerin başlıcaları şunlardır: Ebu Leheb (Abdüluzza), ki bu Muhammed'in amcasıdır. Bunun karısı ve Ebu Süfyan'ın kız kardeşi olan Ümmü Cemil. Ebu Cehil (Amr b.Hişam) ve oğlu İkrime. Emevî sülalesinden Ebu Süfyan b.Harb ve karısı Hind. Hakem b.Ebi'l-As ve oğlu Mervan; Ebu'l-Buhteri ve oğlu Esved; Esved b.Abdi Yağus; Nazr b.Hâris; Ümeyye b. Halef; Âs b. Vâil; Esved b.Muttalib; Velid b. Mugîre.

Ayrıca Peygamber'in arkadaşlarına özellikle köle ve cariyelere daha şiddetli eza ve cefa ettiler. Örneğin: Bilal Habeşî; Suheyb Rûmî; Habbab b.Eres; Ammar b.Yâsir; bu şekilde şiddetli işkenceye uğrayanlardandır. Ebu Bekir, bu şekilde işkenceye uğrayan köle ve cariyelerden yedi kişiyi, sahiplerinden satın alıp azad etti.

Soru 42 : Mekke'deki Müslümanların bir bölüğü neden Habeşistan'a göç ettiler? Garanık olayı nedir?

Kureyşli müşriklerin bu şekildeki eza cefaları günden güne arttığından İslâm olanların bir kısmı, İslâm'a

inançlarını açığa vuramayıp gizli tutar ve Mekke'den çıkıp, kuşkusuz ibadet edebilecekleri başka bir yere gitmek isterlerdi. Bu nedenle Hz. Muhammed onların Habeşistan'a göç etmelerine müsaade etti.

Hız. Muhammed halkı açıkça İslâm'a çağırarak Kureyşlilerin zulmü arttı. Resul, Erkam'ın evine taşındıktan sonra bu koğuşturma şiddetlendi ve Mekke'de oturmak, dayanılmaz bir duruma geldi. Ebu Bekir Peygamber'e gelip, bu durumdaki ahabın göç etmesine izin aldı ve göçün nereye olacağını sordu; o da Habeşistan yönünü işaret etti. Habeşistan'a göç üzerine söylentiler başka başkadır: 615 Eylül ayı ile 618 Ocak ayı arasında olduğunu, bazıları bu göçün bir kez, bazıları da iki kez yapıldığını söylerler. Genel anlayış iki kez olduğu yolundadır. İlk kez gidenler on bir erkek ve dört kadın olan şu kişilerden ibaretti: Osman b. Affan ve karısı Rukayye (Peygamber'in kızı); Ebu Huzeyfe b.Utbe; bunun karısı Sehle binti Süheyl; Zübeyr b. Avvam; Mus'ab b.Umeyr; Abdurrahman b.Avf; Ebu Seleme b.Abdülesed ve karısı; Osman b. Maz'un; Âmir b.Rebia ve karısı; Ebu Sebre b.Ebi Rühm; Hâtib b.Amr; Hâris b.Süheyl.

Bunlar kayık ile karşıya Habeş topraklarına geçip başkent Aksum'a vardılar ki bu sırada Habeş kralı Asmaha b.Amr idi. Bu kral ve Hristiyan dininde olan Habeşliler bu Mekkeli Müslüman göçmenlere çok iyi davrandılar. Söylentiye göre Müslümanlar 3-3.5 ay kadar burada huzur ve sükûnet içinde yaşamışlar. Günlerden birgün, Mekke'de Müslümanların, puta tapıcılarla anlaş-tıklarını duyunca, çoğu, ailesini, çoluğunu çocuğunu Mekke'de bırakmış olduklarından onların yanına geri döndüler.

Garanik olayı :

Garanik, gurnuk'un çoğuludur. Gurnuk iki anlama

gelir: biri, kuğu türünden ak bir su kuşudur, kazdan büyük ve uzun boyunlu güzel endamlı yakışıklı bir kuştur. İkinci anlamı, ak, güzel, dolgun vücutlu taze dilberlere de denir. Meltem yeli estikçe dalgalanan yumuşak saçlara da garanika ve garanikiyye denir. Müşrikler putlarına Allahın kızları dediklerinden bunları garanik diye anmış olmaları da düşünülebilir.

Hız. Muhammed, Mescid-i Haramda, Kureyşlilerin de bulunduğu bir toplantıda, yeni gelmiş olan «Necm» sûresini, anlamı zihinlerde iyice yerleşsin diye yavaş okurken 19. âyetten sonra gelen âyetler arasında «tilk el-garanik el-ula ve in şefaathün li-türteca: şu yüce ak kuşları görüyor musunuz? Onların da şafaatı rica olunur» şeklinde bir ibarenin şeytan tarafından söylendiğı duyulmuş. Müşrikler, bu sözlerin Kur'an'dan bir parça olduğunu ve Muhammed tarafından söylendiğini sanıp, putlarının övülmesine sevinmişler, sûrenin sonundaki secde âyetine gelince Müslümanlarla birlikte müşrikler de secde etmişler, «Muhammed bizim putlarımızı anıp bize uydu. Bundan sonra biz de onunla barıştık, ona eza ve cefadan vazgeçtik. Zaten öldüren, diriltten ve rızık veren Allah'tır, ama bizim putlarımız da bize şefaet edecektir» demişler.

İşte bu haberi duyan Habeşistan'daki Müslüman göçmenler, «Mademki Müslüman kardeşlerimiz müşriklerle anlaşmışlar biz bu yabancı ülkede neye duralım» diyerek Mekke'ye dönmüşler.

Bu garanik olayını o zamandan beri bütün İslâm kaynakları tartışmaktadırlar. Kimi, bunun bir uydurma ve iftira olduğunu, kimi de gerçekten vuku bulmuş olduğunu yazmakta ve ileri geri sözler söylemektedirler. Aslında gerçek de olsa, uydurma da olsa bir şey değişmez. Yani ne İslâm'a bir zarar verir, ne de Peygamber'in şanına bir gölge düşürür. Ama sanki başka yapacak bir

şey kalmamış gibi İslâm'da hep böyle teferruat konuları tartışılır durur; bu konu da onlardan biridir.

İkinci Habeş göçü :

Ne sebeple dönmüş olurlarsa olsunlar, müşrikler bundan sonra Müslümanlara daha çok eziyete başladılar. Ayrıca göçmenler Habeşistan'ı, onun havasını suyunu çok övdüler, meyvelerinin bolluğunu, başkent Aksum'daki dört kilisede her gün kurbanlar kesilip fakirlere dağıtıldığını, gariplerin gözetildiğini anlattılar. Bu anlatılanlar üzerine Habeşistan'a hiç gitmemiş Müslümanlar arasında da göç isteği uyandı. Bu kez de Osman b.Affan'ın yakarısı üzerine ikinci göçe izin verildi. Bazı siyer yazarlarına göre Hz. Muhammed'in kendisi de buraya göç etmek istemiş, Tanrının emri olmadığından vazgeçmiştir. İkinci Habeş göçmenlerinin sayısı, 82 erkek 21 kadın olmak üzere 103'tür ki bunlar Peygamber'in Medine'ye göç ettiğini duyuncaya dek orada kaldılar; ondan sonra bölük bölük döndüler. En son kalanlar Hayber seferi sırasında veya hemen sonra döndüler.

Böyle 103 kişinin Habeşistan'a göç etmesi Kureyşlilerde, Müslümanların orada çoğalması korkusunu uyardırdı. Amr b.Âs ile Abdullah b.Rebia'yı elçi olarak birçok hediyelerle Habeş kralına yolladılar. Bu elçiler Mekkeli göçmenleri kral katında kötülediler ve geri verilmelerini istediler; fakat kral, onların suçsuz ve iyi kişiler olduklarına kanaat getirerek geri vermeyi reddetti.

Soru 43 : Hamza ile Ömer'in İslâm oluşunu, Müşriklerin Müslümanlar aleyhine yazılı anlaşma düzmelerini anlatır mısınız?

Hamza'nın İslâm oluşu :

Bir gün Resul, Safa tepesinde otururken Ebu Cehil (Amr b.Hişam) kendisine küfretti; Muhammed hiç sesi-

ni çıkarmadı. Hamza o gün ava gitmişti, dönüşünde silâhlı durumda Kâbe'yi tavaf ederken birisi, Ebu Cehil'in Muhammed'e küfrettiğini söyledi. Hamza hem Resul'ün amcası hem de annesi Âmine'nin yakınıdır; aynı zamanda Muhemmed'le ikisi Süveybe'den süt emmiş olduklarından süt kardeşirler. Hamza akrabalık gayreti ile, Muhammed'in hakarete uğramasına üzüldü, doğruca Ebu Cehil'in yanına varıp yayı ile onun başını yaraladı. Ebu Cehil'in yanındakiler işe karışmak istedilerse de Ebu Cehil, kızıp İslâm olur korkusu ile «Bırakın, hakkı var, ben onun yeğenine kötü sözler söyledim» dedi. Hamza, oradan Peygamber'in yanına gidip Ebu Cehil'den öcünü aldığını söyledi ve gönlünü almak istedi. Hz. Muhammed, ancak kendisinin İslâm olmasıyla sevineceğini söyleyince Hamza derhal kelime-i şahadet getirip İslâm oldu. O, çok sayılan ve gözüpek bir kişi idi. İslâm olduktan sonra Muhammed'i himayesine aldığını söyledi; Kureyşliler de İslâmlara fazla işkence edemez oldular.

Ömer'in İslâm oluşu :

Bu olaydan sonra Kureyş büyükleri toplanıp, İslâmiyetin genişlemesini önlemek için Muhammed'i öldürmekten başka çare olmadığına karar verdiler. Ebu Cehil, bu işi yapacak olana yüz deve ve çok sayıda altın vereceğini vadetti. Ömer b. Hattab yerinden fırlayıp «Bu işi benden başka yapacak yoktur» dedi. Ömer silâhlanıp yola koyuldu, Kureyşlilerin hepsi sevindi.

Ömer, yolda Nuaym b. Abdullah'a veya Sa'd b. Ebi Vakkas'a rastladı. Kendisine nereye gitmekte olduğunu sorduklarında «Muhammed'i öldürmeye» cevabını verdi. Nuaym, «Çok zor bir işe niyet etmişsin. Ashabı, onun başı ucunda dolaşır. Turalım ki bu işi başardın, sonra Abdülmuttalib oğullarının elinden nasıl kurtulacaksın» dedi. Ömer onun da İslâm olduğunu sanarak önce onu öl-

dürmek istedi. Nuaym, «Sen önce ablanla eniştene bak. Kız kardeşin Fatıma ile enişten Said b.Zeyd Müslüman-
dırlar» deyince Ömer hemen eniştesinin evine yöneldi. Kapıdan, içerde Kur'an okunduğunu duydu. İçeri girip ne okuduklarını sordu. Taha sûresini öğretmek üzere gelmiş bulunan Habab b. Eret'i ve sûrenin yazılı bulunduğu şeyi sakladılar. Ömer «Demek doğru imiş; siz de Müslüman olmuşsunuz» diyerek eniştesini döğmeye başladı. Kocasına yardım etmek isteyen kardeşine de bir yumruk vurarak yüzünün kan içinde kalmasına sebep oldu. Fatıma «Ey Ömer! Neden Allah'tan utanmaz, âyetlerle yolladığı Peygamber'ine inanmazsın. İşte ben ve kocam Müslüman olduk, başımızı kessen bundan dönmeyiz» dedi. Zaten kardeşinin yaralanmasına üzülen Ömer ne yapacağını şaşırmıştı. Oturup «Hele şu okuduğunuz şeyi çıkarın» dedi. Getirdiler, okudu. Kur'an'ın fasahati, manâsının letafeti üzerinde büyük bir etki yaptı, derin düşünceye daldı, İslâm olmak istediğini söyledi. Habab, saklandığı yerden çıkıp «Ya Ömer, Peygamber, Ebu Cehil'in veya senin İslâm olmanızı çok istiyor, bu hususta Tanrıya yalvarıyordu. Bu devlet sana nasib oldu» diyerek Ömer'i alıp Resul'ün bulunduğu Erkam'ın evine götürdü. Ömer orada Peygamber'in önünde Kelime-i Şahadet getirerek İslâm oldu. Oradan kalkıp topluca Kâbe'ye geldiler. Ömer'i Müslümanlarla gören Kureyşliler «Kureyş şimdi ikiye ayrıldı» dediler ki bu yüzden Ömer o günden itibaren «Faruk» yani ayırıcı ünvanı ile anılmaya başladı.

Kureyşli müşriklerin Müslümanlar aleyhine birleşmeleri :

Kureyşliler, Hz. Muhammed'in ashabının gittikçe çoğaldığını, Hamza ve Ömer'in de girmeleri ile iyice güçlendiğini görünce tekrar, menetmesi için Ebu Talib'e başvurdular. O da durumu yeğenine anlattıysa da vazgeç-

mediğini görünce gene akrabalarını çağırıp Muhammed'i korumak üzere ittifaklarını sağladı. Öte yandan müşrikler de Ebu Cehil'in başkanlığında bir anlaşma yazıp bundan sonra Haşim ve Muttalib oğulları ile konuşmamak, kız alıp vermemek, onlarla hiç bir iş görmemek, daima onları zarara sokmak üzere karar verdiler. Bunun üzerine bu iki kabilenin Müslim ve gayri Müslim üyeleri ile başka kabilelerden Müslümanlar Ebu Talib Mahallesinde toplandılar. Bu Mahalle, Hz. Muhammed'in doğduğu mahalle idi. Müslümanlar üç yıl kadar burada kuşatılmış durumda kaldılar, yiyecek bile bulamadıkları oldu; çok eziyet çektiler. Bunların çektikleri sıkıntıdan dolayı müşrikler arasında bile merhamete gelenler oldu ve bu gibiler bu anlaşmanın bozulmasını, ortadan kaldırılıp hükümsüz sayılmasını sağladılar.

Soru 44 : Hz. Muhammed yaymakla görevlendirildiği din için Mekke dışında yeni gelişme yerleri aramadı mı?

Müşrik Kureyşlilerin Müslümanlara karşı iki üç yıldır sürdürdükleri boykotu kaldırmaları, Ebu Talib Mahallesinde toplanarak çok ıstıraplı günler geçirmiş olan Müslümanları biraz ferahlattı.

Aradan yedi sekiz ay geçmişti ki ardı ardına gelen iki büyük felâket, Muhammed'i çok sarstı ve üzdü. Bunlar, kendisi müşrik olduğu halde dokuz yaşından bugüne dek güdüp gözeten, koruyan şefkatli amcası Ebu Talib ile, evlenişinden beri kendine sonsuz bir aşk, hayranlık ve takdirle bağlı bulunan, en buhranlı ve acı günlerinde tatlı tebessümü ile teselli kaynağı olan biricik ve sevgili karısı Hadice'nin ölümleri idi.

Seksen yedi yaşlarında hayata gözlerini yuman Ebu

Talip, ölüm döşeginde iken Haşim ve Abdülmuttalip oğullarını yanına çağırıp: «Sizler Arab'ın ileri gelenlerisiniz. İçinizde Muhammed gibi akıllı ve doğru sözlü bir kişi, Hamza gibi bir arslan var. Siz başladığınız her önemli işi iyi bir sonuca bağlarsınız. Soyunuza saygı gösterin, birbirinizle dayanışın. Böyle yaparsanız Tanrı'nın rızasını almış, isteklerine ulaşmış mutlu kişiler olursunuz. Kâbe'yi ululayın, memlekete merhamet, zaiflere yardım, emaneti yerine eda edin, sözünüze sadık olun. Muhammed doğrudur, emindir, yalan söylemez. Onun getirdiği İslâm dini kalbin kabul edebileceği bir şeydir; onu inkâr eden ancak dildir. Herkes onun çağırısına gelecek, dediklerini tasdik edecektir. Kavlen ve fiilen onun dostluğunu kazanın, içten yardımcısı olun...» dedi. Hz. Muhammed amcası ölmeden önce ısrarla İslâm olmasını teklif etti. O: «Halkın Ebu Talib ölüm korkusundan Müslüman oldu demeyeceklerini bilseydim isteğini yerine getirirdim» dedi. Muhammed, amcasının ölümünden sonra onu affetmesi, yarğılamaı için Tanrı'ya çok yalvardı. Bunu gören başka Müslümanlar da kâfir olarak ölen yakınları için dua etmeye başladılar. Bunun üzerine kâfir olarak ölenler için Allah'tan onların yarğılanmasının istenmesini meneden Tevbe sûresinin 113. âyeti geldi.

Ebu Talib'in ölümünden iki ay sonra da Resul'un karısı Hz. Hadice 65 yaşlarında olduğı halde öldü. Hz. Muhammed kendi eliyle onu Hacun mezarlığına gömdü. O, sık sık buraya gelip Hadice'nin mezarını ziyaret ederdi.

Bu iki kayıptan sonra Muhammed, hem güçlü ve etkili bir koruyucudan, hem de şefkatli bir teselliden yoksun kalmıştı. Kureyşliler, Ebu Talib'in ölümünden sonra Muhammed'e ve arkadaşlarına eziyetlerini arttırdılar; öyle ki, kendinin can düşmanı amcası Ebu Leheb, akrabalık gayreti ile onu korumak zorunluğunu duydu; fakat, müşrikler «Muhammed, kardeşin Ebu Talib için ce-

hennemliktir diyor» diye Ebu Leheb'i tahrik ettiler. O da bunu Resul'den sordu. Resul «Evet öyledir» deyince, korumaktan vazgeçti; böylece Müşriklerin tazyiki büsbütün arttı.

Hız. Muhammed, evde yalnızlıktan, müşrik Mekkelilerin kötülüklerinden bıkmış usanmıştı. Müslüman topluluğunu daha artırmak, daha güçlendirmek için Mekke dışında bir şeyler yapmalı, çareler aramalı idi. Bunun için önce, Mekkelilerin kâh iyi kâh kötü ilişkiler sürdürdükleri ve ticaretle ortakları, bazen de rakipleri olan komşu şehir Taif'e gitti. Taif'in zeki, cesur ve yiğit halkı Beni Sakif kabilesini İslâm için kazanabilirse durum çok değişebilirdi.

Hız. Muhammed'in Taif'e gidip gelmesi :

Hız. Peygamber, yanında Zeyd b.Hârise olduğu halde, büyük ümitlerle Mekke'den çıkıp Taif'e yöneldi. Bu yol Mekke'ye 120 Km. kadardı. Yolda birçok kabilelere, bu arada Bekr b.Vâil kabilesine uğradı. Yeni dini kabul etmedikleri gibi kendisini konuklamadılar bile. Sonra Taif'e, Beni Sakiflilerin yanına vardı. Amcası Abbas'ın burada da evi, bağları vardı ve bazen gelip burada kalırdı. O, günlerce burada kalıp, şehrin ileri gelenleri ve uluları ile konuştu, kendilerini İslâma çağırdı. Kabul etmedikleri gibi aşağı tabakadan bazı kişileri saldırttılar, taşlattılar; kendisinin ayakları, Zeydin başı yaralandı; aç susuz yüzgeri Mekke yolunu tuttular. Medine'ye göç ettikten sonra Resul'ün, bu olayı, hayatının en elemli bir anısı olarak gösterdiği söylenir.

Mekke yolu üzerinde bazı Kureyşlilerin bağları vardı. Taifliler onları buraya dek kovalamışlardı. Onlardan kurtulmak için bir bağa girip bir asma gölgesine oturdular. Bağ sahibi bunların hallerine hemşerilik gayreti ile acıyıp kendilerine taze üzüm yolladı; biraz dinlen-

dikten sonra Batn-ı Nahle'ye geldiler, oradan Mekke'ye girmek istediklerinde dostları «Buraya dönmekte ihtiyatlı davranın. Kureyşliler, Taiflilerin size yaptıklarını duydular, belki daha artık hakaret ederler» diye haber gönderdiler. Muhammed, Abbes b.Şerif ile Süheyl b.Amr'a başvurup kendini korumalarını istedi, kabul etmediler. Bu kez Mut'in b.Adiy'e haber yolladı, o hemen kabul etti, gidip Mekke'ye getirdi ve Mekkelilere «Bilmiş olun ki Muhammed b.Abdullah benim misafirimdir; kimse ona el ve dil uzatmasın» dedi.

Hadice'nin ölümünden sonra Hz. Muhammed, dertlerini dinleyecek ve üzüntülerinde teselli edecek bir arkadaştan yoksun kalmıştı. Dostları onu, oldukça yaşlı ve dul bir kadın olan Sevde binti Zem'a ile evlenmeye teşvik ettiler. Sevde, ilk Müslümanlardan olup kocası Sekran b.Amr ile Habeşistan'a gitmiş, Sekran oradan döndükten sonra ölünce dul kalmış, Mekke'ye dönmüştü. Peygamber onunla evlendi, fakat herhalde daha ilk günlerde, onda aradığı Hadice'nin hasletlerinden çoğunu bulamadı ki daha uygun birini aramak istedi. Dostları bu kez, Ebu Bekir'in, yedi yaşlarındaki kızı Ayşe'yi tavsiye ettiler. Çok yakın dostu olan Ebu Bekir, daha önce Mut'im b. Adiy'in oğlu istediğini ve kendisinin de söz verdiğini, sözden dönmenin doğru olmayacağını, bu itibarla, isteğinden dönüp dönmediğini öğrenmek üzere ona sorması gerektiğini bildirdi. Sonunda, Mut'im'in oğlunun, Ayşe'yi almaktan vazgeçtiğini öğrenince Resul'e haber gönderdi, Ayşe ile nikâhını kıydılar ki evlenme iki yıl sonra Medine'de olmuştur.

Medinelilerle ilk ilişkiler

Muhammed her yıl hac mevsiminde civar kabilelerden gelen hacıları İslâma çağırır, Mekkeliler, özellikle amcası Ebu Leheb arkasından varıp o kişileri İslâma girmek-

ten caydırırdı. Peygamberlikle görevlendirilişinin sekizinci yılına doğru (M. 619'a doğru) hac mevsiminde Mekte'ye 10 Km. kadar uzaklıktaki Akabe tepesine vardığında Medinelilerden altı kişi ile karşılaştı. Bunlar Hazrec kabilesindendiler. Abdülmuttalib'in annesi Selma'nın soyu olan Beni Neccar, Hazrec'in bir kolu olduğundan, Beni Haşim'le Hazrecliler akraba sayılırlardı. Hz. Muhammed onlara «Otursanız da sizinle biraz konuşsak» dedi. Oturdular, kendilerine Kur'an'dan birkaç parça okuyup İslâma davet etti, İslâm oldular.

Bunların başkanı olan Es'ad b.Zürene: «Buraya kabilem için bir yardımcı aramağa gelmişim; fakat şimdi bulduğum ondan daha değerlidir» dedi. Bunun üzerine Peygamber, Yesrib'e göç etmek isteğinde bulunduğunu söyledi ve «Bundan sonra Allah'ın buyruklarını halka duyurmakta bana yardım eder misiniz?» dedi. Onlar da «Evs ve Hazrec kabileleri arasında epeyden beri düşmanlık vardır. Bu sırada gelerseniz ve Evs uluları size karşı gelirlerse size yardım edemeyiz. Bu yıl bize izin verin gidelim onları İslâmiyete çağıralım. Umarız ki Tanrı bize yardım eder, Evs ve Hazrec barışıp, birlik ve anlaşma sağlanırsa hepimiz sana tabi oluruz. Gelecek hac mevsiminde sizinle gene burada buluşalım» dediler.

Yesrib (Medine)'deki bu Evs ve Hazrec kabileleri, Yemen'den kuzeye çıkan Ezd kabilesinden olup, Ma'rib seddinin yıkılmasından sonra gelip Yesrib'e yerleşmişler ve buradaki Yahudilerle anlaşmışlardı. Yemen'den gelen bu kabilenin başkanı olan Harise'nin, Evs ve Hazrec adındaki iki oğlundan iki kabile ortaya çıkmış ve zamanla, Yahudilerle aralarında geçimsizlik çıkıp kanlı kavgalar olmuş, sonunda Ezdliler üstün gelmişlerdi. Bu kez Yahudiler onları güçten düşürmek için birbirlerine düşman edip aralarında kavga çıkmasını sağlamışlar. Uzun kavgalar sonunda bu iki Arap kabilesi de zaif düşmüş. İşte

altı Hazreclinin Akabe'de Hz. Muhammed'le buluştukları sırada Yesrib'deki Arap kabilelerinin durumları böyle idi. Resul, durumlarını öğrendikten sonra, onların gelecek yıl buluşmak hususundaki tekliflerini kabul etti.

Muhammed, dinini rahatça yayabileceği bir yer ve ortam bulmuştu. Bu nedenle çok sevinçli idi; ama gideceği bu yeni şehirde yayacağı dinin hiç olmazsa ibadete ait belli kuralları, prensipleri olmalı idi. Şimdiki halde bu hususta pek belirli bir şey yoktu. İşte, daha Yesrib'e (Medine) göç etmenin, zamanı, imkânı ve şartları belli olmadığı bu sırada yeni ve önemli bir olay onun bu endişelerini giderdi; İslâmiyetin temel düzenine ait bazı kurallar getirdi. Bu olay, İsra ve Mi'rac olayıdır.

Soru 45 : İsra ve Mi'rac olayı nedir? Nasıl olmuştur?

İsra, lugat anlamında gece yürüyüşü demektir. Olay olarak Resul'ün geceleyin Mescid-i Haram'dan yani Mekte'deki kutsal mescitten Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya götürülmesine «İsra» denir.

Mi'rac ise gene Peygamber'in Kudüs'teki Mescid-i Aksa'dan göğe Tanrının huzuruna çıkmasıdır. İsra ile Mi'rac'ın oluşları arasında birkaç ay zaman farkı vardır. İsra'nın ne zaman olduğu üzerinde türlü söylentiler vardır: Bazılarına göre nübüvvetin (nebiliğin) yani Peygamberlikle görevlendirilişinin onikinci yılı 17 ramazanda (hicretten yani Medine'ye göçten 18 ay önce); bazılarına göre nübüvvetin beşinci yılında, bazılarına göre de göçten bir yıl önce 17 rebiyülevvelde, veya sekiz ay önce 17 recepte olmuştur. İsra olunduğu anda nerede idiği, nerelere kadar gittiği üzerinde de türlü söylentiler vardır.

Mirac'ın nasıl olduğu üzerinde üç görüş vardır: 1 —

Resul'ün vücudiyle, cismiyle isra olunduğu, 2 — Rüyayı sadıka halinde vuku bulduğu. Bu düşüncede olanları doğrulayan şahit Ayşe'nin «Mirac gecesi Resul'ün vücuda yerinden kaybolmamış» sözüdür. 3 — Mirac'ın ruhanî olduğu görüşü. Bu şekli mutasavvifler, tasavvuf anlayışına göre: irade, muhabbet, marifet, tevhit, tekarrüb, fena, beka, ittisaf, ittihat yollarından geçerek isra olunduğu biçiminde açıklarlar. Başka bir biçimde: Tanrı kulunu rüiyet-i ef'alden, âyâta, ondan sıfata, rüiyeti sıfattan rüiyeti zata isra etti, yüzünü ona gösterdi diye ifade ederler. Bu şekle göre Resul'ün sûreti ruh, ruhu kalb, kalbi de sır olup bütün vücudu Hakkı gördü, bütün azası Allah'ın gözünden bir göz kesildi, Allah'ı bütün gözleri ile gördü; söyleyişini bütün kulakları ile duydu, zatını, sıfatını bütün kalbleri ile bildi. Çünkü o halde iken onun bütün gözleri, kulakları, kalbi, ruhu hep fanî olmuş, hepsi Allah'tan ibaret bulunmuştu.

Mirac'ta Allah'ı görme konusu :

Bilginler mirac gecesinde Hz. Muhammed'in Allah'ı görüp göremeyeceği konusunda değişik düşünce ileri sürmüşlerdir. Buharî'nin naklettiğine göre Mesruk adında biri Ayşe'den «Muhammed Rabbını gördü mü?» diye sormuş. O da «Ey Mesruk! Gafil olma, sözünden tüylerim ürperdi. Kim sana şu üç şeyi söylerse yalan söylemiş olur: 1) Muhammed Rabbını gördü diyen yalan söyler. Çünkü Kur'an'da (VI, 103) onu gözler göremez, o görür, lutfü keremi çok ve her şeyden haberdardır. Başka bir âyette (XLII, 51) Allah bir insana ancak vahiyle veya bir perde arkasından, ya da bir melek yollayarak istediğini vahyetmek sureti ile konuşur, Allah yüce ve hakîmdir, buyurulmuştur. 2) Yarın ne olacağını bilir diyen kimse yalan söyler. Çünkü Kur'an'da (XXXI, 34), kıyametin ne zaman kopacağını Allah bilir, yağmuru istediği vakit di-

lediği yere yağıdırır, ana rahminde olanı bilir. Bir nefis yarın ne kazanacağını ve nerede öleceğini bilmez. Allah bunları bilir ve hepsinden haberdardır, denmektedir. 3) Hz. Muhammed bir şeyi saklayıp söylemedi diyen yalan söyler. Çünkü âyette (V, 70) Ey Resul! Rabbin tarafından sana gönderileni et. Eğer bunu yapmazsan, Allah'ın yolladıklarını bildirmiş olmazsın... denilmiştir.»

İmam Müslim de Ayşe'den «Her kim Muhammed Rabbinı gördü diye haber verirse iftira etmiş olur» sözünü nakleder. Gene Müslim Ayşe'den naklen «Miracı Muhammed'den ilk soran ben oldum. Rabbinı gördün mü? dedim. Hayır görmedim, fakat Cebraîli aşağı inerken gördüm» rivayetini kaydeder.

H. Muhammed, Mi'racta Allah'tan namaz vakitlerinin (sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı olarak) beş vakit oluşu emrini almış. Bundan sonra Resul, akşam namazında üç, öteki vakitlerde de ikişer rik'at farz kılmış. Bu farzların bugünkü şekilde tesbiti hicretin birinci yılında Medine'de olmuştur.

Soru 46 : Medinelilerin Akabe'de Muhammed'e biatlarını ve Mekkeli Müslümanların Medine'ye göç edişlerini anlatır mısınız?

Bir yıl önce H. Muhammed'le Akabe denen yerde görüşen altı Yesrib'li, memleketlerine döndüklerinde İslâmiyetin temellerini halka anlatmaya başladılar ki böylece İslâmiyet Hazrecîler arasında oldukça yayıldı, hat-ta Evs kabilesinden de epey İslâm olan oldu. Hicretten bir yıl önce hac mevsiminde (M. 621 yılı haziran ayında) H. Muhammed'le buluşmak için Yesrib'den oniki kişi Mekke'ye gittiler ve bir önceki yıl sözleştikleri Akabe adlı yerde buluştular. Bu yıl gelenlerin on kişisi Hazrec'ten,

ikisi Evs kabilesindendi. Bu oniki kişi Peygambere «Allah'a ortak koşmaktan, zinadan, hırsızlıktan, iftiradan, sakınacaklarına, kız çocuklarını diri diri gömmeyeceklerine» söz verdiler.Bunun üzerine Resul «Her kim bu anlaşmaya uyarsa Allah onu cennetine sokar, kim aykırı davranırsa, onun işi Tanrı'ya kalmıştır, isterse bağışlar, isterse cezalandırır» dedi. Onlar da, kendisine her zaman bağı kalacaklarına, sözünü tutacaklarına yemin ettiler. Bu biata «Birinci Akabe Biatı» veya savaş emr olunmadığından «Biat-ı Nisa» denir.

Bu birinci biatta bulunanların Yesrib'e dönüşlerinden sonra İslâm dini burada hızla yayılmaya başladı. Evs ve Hazrec kabileleri Resul'e mektup yazıp, Kur'an'ı ve İslâm'ın şartlarını kendilerine öğretmek üzere ashabından birini kendilerine yollamasını rica ettiler; o da Mus'ab b.Umeyr'i yolladı. Mus'ab, Kur'an'ın o zamana kadar gelmiş âyetlerini ve İslâmın kaidelerini iyi bilirdi. Kendisi Habeşistan'a ilk göç edenlerden olup ikinci Habeş göçünde Mekke'de kalmış, Ebu Talib Mahallesinde Müslümanlarla birlikte bulunmuştu. O, zırh giydiğinde Muhammed'e benzediğinden, Uhud savaşında, Peygamber zannı ile müşrikler tarafından öldürölmüştür. Mus'ab, Yesrib'e vardığında Es'ad b.Zürare'nin evinde misafir kaldı. Mus'ab'ın güler yüzlölüğü ve tatlı dilliliğı ve iyi ah-lâkı yüzünden kısa sürede Yesrib'de her iki Arap kabilesi arasında İslâm olmayan hemen hemen kalmadı.

İkinci Akabe Biatı :

M. 622 yılı hac mevsiminde Mus'ab, İslâm olan Evs ve Hazrec kabilesinden 73 erkek, iki kadınla Mekke yoluna düştü. İçlerinde Beni Neccar'dan Ebu Eyub Halid el-Ensârî de vardı. Hz. Muhammed'le, Akabe'de geceleyn buluştular. Resul yanma amcası Abbas'ı da almıştı. Ab-

bas bu sırada henüz İslâm olmamışsa da yeğenini koruma hususunda Ebu Talib'in yerini almıştı.

Abbas, Yesriblilere «Ey Yesribliler! Siz Muhammed'in bizce olan değerini ve derecesini bilirsiniz. Soyu içinde sevilir, sayılır. Biz onu şimdiye değin düşmanlardan koruduk; ancak kendisi, bizden ayrılıp kentinize gitmek istedi. Eğer onu düşman şerrinden koruyacağınıza söz vererseniz gitsin; kendinize güvenemezseniz bırakın bizim yanımızda kalsın» dedi. Yesribliler «Ey Abbas! Sözüünü işittik. Malımız canımız telef olsa da sonuna dek biz ona bağlı kalacağız» dedikten sonra Resul'e «Ne şart koşacaksan söyle» dediler. Peygamber, Kur'an'dan birkaç âyet okuduktan sonra «Gerek sevinçli gerekse acılı günlerde dinin gereklerini yerine getirmekten geri kalmayacağınıza, iyiyi yapıp kötü şeylerden kaçınacağınıza, doğrunun yapılmasında kimseden çekinmeyeceğinize, yanınıza vardığımda beni kendi canınız ve çoluk çocuğunuz gibi koruyacağınıza söz vermelisiniz» dedi.

Hazreclilerin başkanı Es'ad b.Zürare «Ey Tanrı elçisi! Dinimizi bırakıp Müslüman olduk. Müslüman olmayan yakınlarımızdan ve arkadaşlarımızdan ilişkimizi kestik. Halkımız içinde kimse başkanlık sevdasında değildir. Biz kendi isteğimiz ve vicdanî arzularımızla, kavmi tarafından bırakılmış ve amcalarının düşmanlığını kazanmış bir kişiyi kendimize başkan yaptık ve ona saygıyı seçtik. Tanrının bir vergisi ve yardımı olmasa, bir kişi bu kadar büyük başarılarla ulaşamazdı. Bu durumu kalbimiz tasdik etmiştir. Hepimiz bu düşüncede birlikiz ve bu nedenle seninle biat etmeye geldik. Tanrının gücünün bizim gücümüzün üstünde olduğunu biliriz. Sana söz veririm ki nefsimiz nefsinizin bekçisi, bedenimiz, bedeninizin siperi olacaktır. Çoluk çocuğumuzu nasıl korursak seni daha çok koruyup iyi kişiler sırasına girmek is-

teriz. Allah etmesin bu anlaşmamızdan cayacak olursak Allah'ın ahdini bozmuş olalım. Biz sözümüze sadıkız, yardım Allah'tandır» dedi. Bundan sonra Yesriblilerden büyük bir topluluk «Ey Tanrı Elçisi! Biz senin uğrunda ölürsek bize ne var?» diye sordular. Resul «Cennet var» dedi. «Öyle ise ver elini» dediler ve hepsi biat etti... Resul ne zaman isterse yeni ashabının memleketine (Yesrib') gelmekte serbest olduğuna karar verdiler.

Bu merasimden sonra Muhammed, Akabe'deki biatı ve anlaşmayı Yesrib'deki Arap kabilelerine bildirmek ve aralarında İslâmiyeti yaymak için onlar arasından oniki kişi «nakib» tayin etti ki bunların şu dokuzu Hazrec'den: 1 — Bera' b.Ma'rur, 2 — Rafi b.Malik b.Aclan, 3 — Sa'd b.Ubade (Hazrec'lerin başkanı), 4 — Sa'd b.Hayseme, 5 — Sa'd b. Rebi', 6 — Ubade b.Samed, 7 — Abdullah b.Revaha, 8 — Abdullah b.Hizam, 9 — Münzir b. Amr. Şu üçü de Evs'dendi: 1 — Ebu Heysem Malik b. Teyyihan, 2 — Esid b.Hudeyr (Sa'd b. Muaz'ın ölümünden sonra Evs'in başkanı oldu), 3 — Es'ad b.Zürare.

Hız. Muhammed bu yaptığı anlaşmayı Kureyşlilerden gizli tuttu ve ashabına Yesrib'e göç etmeye izin verdi; onlar da birer ikişer gizlice gittiler. İçlerinden Ömer b.Hattab gibi bazı cesur kişiler açıkça gittiler. Mekke'de Müslümanlar azalmaya başladı. Göç, birinci hicret yılından az önce M. 622 Nisan ortalarında başladı. Bu göç olayı İslâm tarihinde bir yeni çağın başlangıcı, Hız. Ömer'in halifeliğinde de takvim başlangıcı sayılmıştır. Bu göçle Medine'ye gelen Mekkelilere bundan sonra «Muhacirin» yani göç edenler, Yesriblilere de «Ensar» yani yardım edenler denmiştir. Yesrib şehrinin adı da Muhammed'in göçünden sonra «Medinet ün-Nebi» yani Peygamberin şehri şekline çevrilmiş ama bu terim uzun olduğundan gitgide yalnız «Medine» denmeye başlanmıştır.

**Soru 47 : Peygamber'in, Medine'ye göçünü, yönetimi
ele alışını anlatır mısınız?**

Müslümanlar Medine'ye göçe başlayınca Mekke'de bazı mahalleler boşaldı. Mekke'de sade Hz. Muhammed, Ebu Bekir, Ali ve birkaç kişi kaldı. Müşrikler onların da Medine'ye göç edeceklerini anladılar; orada çoğalır İslâmiyeti çevreye yayarlarsa Mekke için büyük tehlike olacağını müzakere ettiler ve sonunda Muhammed'i öldürmeye karar verdiler. Ama bu iş Haşimîlerle öteki kabileler arasında müthiş bir kan davasının çıkmasına sebep olabiliyordu. Bunun da çaresini buldular. Öldürme işine her kabileden bir kişi katılırsa kan davası birçok kabilelere yayılır, Haşimîler de bunların hepsi ile başa çıkamayacaklarından böyle bir talebde bulunamazlardı.

Muhammed, bazı emanetleri sahiplerine vermek ve borçlarını borçlu olduğu kişilere ödemek üzere Ali b.Ebi Talib'i kendi evinde bıraktı. Ebu Bekir de iki deve ile, kararlaştırdıkları yerde ve zamanda buluşmak üzere hazırlık yapıyordu. İki candan dost doğruca Mekke yakınındaki Sevr dağında bulunan küçük mağaraya vardılar; burada iki üç gün saklanıp önceden sözleştikleri zamanda ve yerde kılavuzla buluşup yola düştüler.

Öte yandan Kureyşliler Muhammed'i evinde bulamayınca, bulana yüz deve armağan vaad ederek kendileri de çevreyi aramaya başladılar. Söylentiye göre ünlü iz arayıcılarla Sevr mağarasının yakınına dek varmışlar, fakat çok yalın, iki kişinin zorlukla sığabileceği bu delikte olabileceklerine ihtimal vermeyip dönmüşler.

Muhammed ve Ebu Bekir, çok ünlü bir kılavuz olan öncüleri Abdullah b. Ureykıt'm ustalıkla izlediği yollar-
dan geceleri giderek, gündüzleri uygun gördükleri yer-
lerde saklanarak Mekke ile Medine arasındaki 450 Km.
lik yolu 8-10 günde geçip, Medine'ye aşağı yukarı bir saat

uzaklıktaki Kuba'ya vardılar. Burada, Sa'd b. Hayseme'nin veya başka bir söylentiye göre Kelsum b.Hedm'in evine indiler. Burada Ali'nin gelmesini beklemek ve yol yorgunluklarını gidermek için beş on gün kaldılar; sonradan «Kuba Mescidi» veya «Beni Amr b.Avv Camii» adını alan bir de mescit yaptılar. Mekke'den buraya gelirken birkaç kez, kendilerini arayan ve izleyen kişilere rastladılar; kâh iyilikle kandırarak, kâh şaşırtarak bunların yapabilecekleri kötülüklerden kurtuldular.

Resul'ün, Medine'ye hareketi, ilk cuma namazı :

Hız. Muhammed, Medine'ye gelişini, dedesi Abdülmuttalib'in annesi Selma'nın kabilesi Beni Neccar'a haber vermişti. Onlar da geldiler. Mekke'den Kuba'ya gelirken yolda, kervanıyla mal getirmekte olan Zübeyr b. Avvam'a rastladılar. Zübeyr kayın babası Ebu Bekir'e, Peygambere ve yanlarındakilere birer kat beyaz elbiseler hediye etti. Kuba'dan Medine'ye yürürken bu giysileri giymişlerdi. 17 veya 24 Eylül M. 622 cuma günü (5 veya 12 Rebiyülevvel) öğleye doğru Kuba'dan hareket ettiler (İslâm Ansiklopedisinde 29 Haziran günü hareket edildiği söyleniyor). Önce Ranuna vadisinin üst yanına indiler. Resul burada hutbe okuyup cemaatla cuma namazı kıldırdı ki İslâm'da ilk cuma namazı ve ilk cuma hutbesi budur. Bu indikleri yer, Salim b.Avı yurdu idi ki sonradan aynı yerde yapılan camiın adı «el-Gubeyb» oldu. Peygamberin burada okuduğu hutbenin özeti şudur:

«Ey ahali! Sağlığınızda âhiretiniz için hazırlık yapınız. Kıyamet gününde muhakkak biliniz ki kişinin günahı hakkında, çobansız bıraktığı koyundan sorulacak, bizat Tanrı, sana benim elçim gelip de tebliğ etmedi mi? Sana mal verdim, lutuf ve ihsanda bulundum, sen kendin için ne tedarik ettin? O kişi, sağına soluna bakacak bir şey görmeyecek; önüne bakacak cehennemi görecek.

Öyle ise herkes yarım hurma ile bile olsa hayır işleyip kendini kurtarmaya baksın. Onu da bulamazsa bir güzel söz veya tatlı dille gönül alsın. Zira böyle bir hayra on katından yedi yüz katma kadar sevab verilir.» Resul birinci hutbeyi bu sözlerle bitirdikten sonra ikinci hutbeyi de ayağa kalkıp şöyle okudu: «Allah'a hamdederim ve ondan yardım isterim. Nefislerimizin şerrinden ve kötü işlerimizden Allah'a sığındık. Allah'ın doğru yola yönelttiğini kimse sapıtamaz; sapıttığını da kimse doğru yöne çeviremez. Sözlerin en güzeli Kur'an'dır. Onun manâsını anlayarak okuyun, buyruk ve yasaklarına uyun. Allah'ı can-ü gönülden seviniz, Allah'ın sevdiği şeyleri seviniz. Tanrı kelâmı herşeyin iyisini ayırıp seçer. Yapılması gerekli şeylerin hayırlısını, kulların seçilmişî olan Peygamber'lerin kıssalarını zikreder, helâl ve haramı bildirir. Artık Allah'a kulluk edin ve ona ortak koşmayın, ondan hakkıyla sakının. Aranızda Allah kelâmı ile sevişin. Muhakkak bilmelisiniz ki Allah sözünde durmayanlara gazab eder, Allah'ın selâmeti üzerinize olsun» .

Hutbelerde devlet başkanı olan kişiye dua edilmesi ni önce Resul'ün amcası oğlu Abdullah b. Abbas başlatmıştır. Hz. Ali'nin halifeliği zamanında Basra valisi iken hutbesinde «Allahummansur Aliyyen bi'l-Hak = Tanrım Ali'ye doğru yolda yardım et» diye dua etmiş, ondan sonra dua okuyanlar onun yolundan gitmişlerdir.

Hız. Muhammed, cuma namazından sonra, devesine binip Medine'ye yöneldi. Halk, kadın çoluk çocuk şenlik yapıyorlardı. Nereye ineceği bilinmediğinden kimin evinin önünden geçse devesinin yularından tutup «Bize buyurun ya Resulallah» derler o da «Deveye dokunmayın, çünkü o emrolunduğu yere gidecektir» derdi. Deve, şimdiki «Mescid-i Nebî»nin bulunduğu boş arsaya çöktü. Resul inip en yakın evin hangisi olduğunu sordu. Beni Necardan Halid b.Zeyd b.Küleyb (Ebu Eyyub el-Ensari),

«Ya Resulallah! Benim evim hepsinden yakındır» deyip Resulü evine götürdü.

Muhammed'in gelmesiyle, daha önce gelmiş olan Muhacirler (Mekkelî Müslümanlar) kendi analarını babalarını, çoluk çocuklarını görmüşçesine sevindiler. Resul, yedi ay kadar Halid'in evinde kaldı. Bu süre içinde Ensar (Medinelî Müslümanlar), her gün birkaç kişi olmak üzere nöbetle yemek getirirlerdi. Enes b.Malik'in annesi bir şey hediye edemediğinden bir gün küçük Enes'i getirip hizmet etmesi için Peygamberin yanına bırakmış, ileride ünlü hadiscilerden olan bu zat Peygamber'in ölümüne dek onun yanından ayrılmamıştır. Kendisi M. 709'da çok yaşlı bir halde Basra'da ölmüştür.

Peygamber, Medine'de devesinin ilk çöktüğü boş arsayı satın aldı ve burada bir mescit yapımına başlandı. Temeller taştan, üst tarafı kerpiçten yapıldı ve güneşten korunmak için üstü, hurma dalları, yapraklar ve toprakla örtüldü. Üç kapısı vardı. Mescid'in yanına, kimsesiz ve fakir muhacirler için bir sufa yaptılar ki bu, hurma dallarından bir çardaktan ibaretti. Burada kalanlara «Ehl-i Suffa» denirdi. Resul bunlardan bir kısmını kendi sofrasında alakor, ötekilerini Medine'liler birer birer evlerine götürüp karınlarını doyururlardı. Resul, hediye kabul edip sadaka kabul etmezdi; bu itibarla gelen sadakaları onlara bölüştürür, gelen hisselerden pay verirdi. Bunlar hep Peygamber'in yanında bulunurlardı.

Mescid'in yapımı yedi ay sürdü. H. ikinci yılın safer ayında (M. 623 Ağustos) bitti. Mescid'in duvarına bitişik olarak Peygamber'in aileleri için önce iki oda yapıp üstü hurma dalları ile örtüldü ve Resul, Halid'in evinden buraya taşındı ki bu odaların sayısı sonra dokuza çıktı. Bu yapılda mescid'in kıblası Kudüs'e yöneltildi. Birkaç ay sonra da, kıblanın Kâbe'ye yani Mekke'ye doğru olacağı hakkında âyet gelince oraya doğru çevrildi. Bu

mescid Resul'ün ölümünden bugüne dek birçok kez onarıldı ve yenilendi. Buharî'nin bildirdiğine göre ashaptan bazıları mescide birer küçük kapı açmışlardı. Resul, ölümünden biraz önce bunların hepsini kapattırmış yalnız Ebu Bekir'in kapısını bıraktırmıştı. Kuba mescidinde ve burada minber yoktu. Resul hutbesini ayakta okurdu. Sonra bir hurma kütüğü koydular, ona yaslanır oldu. M. 630 yılında üç basamaklı ilk minber yapıldı. Bu mescit yapılmadan önce cemaatla namaz kılma işi düzensiz bir biçimde oluyordu. Peygamberin, tek başına kıldığı namaza fırsat düştükçe ahabın katılmasından ibaret bulunmakta idi. Namaz vakti nerede gelirse orada bulunanlar cemaat olup kılarlardı. Mescit yapılıncı Hz. Muhammed beş vakitte Müslümanları ardında toplayıp namaz kıldırırdı ve bu arada onlara gerekli dinî ve dünyevî, sosyal bilgileri verirdi. Böylece mescit, bir nevi askerî, dinî, sosyal ve ekonomik bilgilerin verildiği bir okul, meclis ve kışla ödevini yapıyordu ki böylece Resul Medine'de yönetimi tam anlamı ile eline almış, fiilen dinî lider ve devlet başkanı olmuştur.

Soru 48 : Hz. Muhammed Medine'de Ensar'la Muhacirin, Yahudilerle, Müslümanlar arasında nasıl bir huzur düzeni kurdu?

Şimdi Medine şehri, Mekkeli Müslümanların gelmesiyle üç tür toplumun oturduğu yer durumuna geldi: 1 — Şehrin ilk sakinleri, Kaynuka, Nadîr ve Kurayza adlarındaki üç Yahudi kabilesi; 2 — Yemen'den gelen, Büyük Ezd kabilesinin kolları olan Hazrec ve Evs adlarındaki Arap kabilesi; 3 — Mekke'den bu kez gelen Müslüman Kureyşliler. Bunların dilleri, ırkları aynı idi ama, âdet ve gelenekleri, dinleri, ekonomik ve sosyal bünyeleri ayrı

idi. Bunların, iyi bir düzen içinde birbirleri ile sürtüşmeden, karşılıklı anlayış ve hoşgörü havası içinde yaşamalarını sağlamak gerekiyordu. Başta, Mekkeli göçmenlerin geçim sıkıntılarını gidermek lâzımdı; çünkü bunlar hemen herşeylerini Mekke'de bırakıp gelmişlerdi. Ayrıca Medine, Mekke'nin tersine olarak rutubetli bir yerdi. Bataklık haline gelmiş dereleri sıtma yapıyor, buna alışık olmayan muhacirin malaryaya yakalanıyordu.

Hız. Muhammed önce bataklıkları kurutturdu, derelerin akış yollarını temizletti ve yavaş yavaş Medine havası değişmeye, hayat canlanmaya, göçmenler burayı sevmeye başladılar. Peygamber, Ensar ile Muhacirîn'i, birbirlerine ısındırmak, herhangi bir etki ile aralarında anlaşmazlık çıkmasını önlemek, maddî manevî sıkıntılarını gidermek için, birbiriyle kardeşleştirdi. Bu kardeşleşme, kuru bir seremoniden ibaret olmayıp, herbirinin diğerine, hayatında yardım etmesi, ölümünde mirasçı olması şeklinde idi. Yalnız, bu anlaşmanın bütün şartları sonuna dek sürmedi, örneğin miras konusu Kur'an (VIII, 75) âyeti ile kaldırıldı.

Aralarında kardeşleşme bağı kurulan kişilerin kimlikleri, sayıları ve kimin kimle kardeşleştiği kesin değildir. Önemli olan iş, bunların gerçekten birbirlerine, kardeş yakınlığı ile ve içtenlikle bağlanmış olmalarıdır. Bu konuda o kadar ileri gidenleri olmuş ki örneğin, Abdurrahman b. Avf'la kardeşleşen Medineli Sa'd b. Rebi', Abdurrahman'a, iki karısından biri ile mallarının yarısını teklif etmiş, o da «Sağol, karıların ve malların sana mübarek olsun; bana çarşının yolunu göster. Ben orada alış-veriş edip rızkımı çıkarırım» demiştir. Kardeşleşenlerin listeleri eski kaynaklarda başka başka gösterilmektedir; ama kardeşleşme gerçektir ve oldukça çok kişi kardeşleştirilmiştir.

Hız. Muhammed'in Medine'de yayınladığı bildiri (Anayasa) :

Müslümanların Medine'ye göçü ile Hicaz bölgesinin, hatta bu sıradaki duruma göre bütün Arap Yarımadasının siyasal durumu şöyleydi: Bir tarafta bütün Arabistan'a hâkim olmak çabasındaki Müslümanlar ve onların karşısında üç tür topluluk: 1 — Anlaşmalılar. Medine'deki üç Yahudi kabilesi; 2 — Düşmanlar. Mekke'deki müşrik Kureyşliler. 3 — Tarafsızlar. Çevredeki durumun ne olacağını izleyen Arap kabileleri, ki bu kabileler Müslümanların başarılarına göre durumlarını ayarlıyorlardı.

Bu sırada Yahudilerin Kaynuka kabilesinin en saygılı ve en bilgilisi olan Husayn b.Selam İslâm olmuş ve adı Peygamber tarafından Abdullah'a çevrilmiştir. Söpu onu tahkir ve tekfir etti. Bu zat, Hz. Osman'ın öldürölmesi olayında halka nasihat ederek fesadın önünü almağa çok çalışmış olup M. 663 yılında Medine'de ölmüştür. Gene bu birinci hicret yılında, Beni Nadir, Beni Kaynuka ve Beni Kurayza Yahudi söpu ile Resul arasında «elleriyle ve dilleriyle gerek Resul'e gerek ashabına sataşmıyacaklarına ve anlaşmayı bozarlarsa canları ve malları muhah olacağına, savaşlarda masrafların bir kısmını ödiyeceklerine dair» bir anlaşma yapıldı.

İbn-i İshakm bildirdiğine göre bu anlaşma Peygamberin Medine'ye geldiği sırada ilân ettiğı, Muhacirin, Ensar ve Yahudilerin birbirleri ile ilişkilerini düzenleyen bildirinin içerisinde yer almıştır. Bize dek değışmeden gelen bu çok önemli belgenin içindekileri şöyle özetliyebiliriz: Besmeleden sonra «Tanrının Elçisi tarafından verilen bu sözleşme gereğince Kureyş ve Yesrib Müslümanları ile, onlarla ortak dava vücuda getirip, asılları ne olursa olsun bütün Müslümanlar tek bir ümmet teşkil ederler». Bu başlangıçtan sonra, türlü soplalar ve onların

kolları tarafından verilecek diyetlerle Müslümanların kendi aralarında yerine getirecekleri özel ödevler bildiriliyor ve daha sonra şöyle devam ediliyor:

«Savaş ve barış halleri Müslümanlar arasında müşterektir. Bunların hiç biri yalnız başına, dindaşlarının düşmanları ile barış yapmak ya da savaşmak hakkına sahip değildirler. İslâm topluluğuna bağlanan Yahudiler, her türlü hakaret ve tazyika karşı korunacaklardır. Bunlar Müslümanların sahip oldukları haklara eşit olarak sahiptirler. Avf, Neccar, Hâris, Cüşem, Sa'lebe, Evs ve Yesrib'de oturan başka Yahudiler, Müslümanlarla birlikte bir cemaat teşkil ederler. Bunlar, Müslümanlar gibi kendi dinî âyinlerini serbest olarak yapacaklardır. Yahudilerin mahmileri (himayeleri altına aldıkları) ve yanaşıkları da aynı masuniyetten faydalananacaklardır. Suçlular izlenerek, kovuşturularak cezalandırılacaklardır. Yahudiler, Medine'nin, bütün düşmanlara karşı yapılacak savunmasına katılacaklardır. Bu sözleşmeyi kabul edenlerin hepsi için Medine'nin içi kutsal bir haremdir. Müslümanlarla Yahudilerin korudukları ve yanaşıkları her türlü saygıyı göreceklidir. Gerçek mü'minlerin hepsi, bir suçla bir zulümle asayışı bozucu davranışlarla suçlu olan her kişiyi nefretle karşılarlar. En yakın akrabası dahi olsa, hiç kimse bir suçluyu saklamıyacaktır.» İslâm topluluğunun iç yönetim ile ilgili birkaç satırdan sonra belge şöyle sona eriyor: «Bu sözleşmeyi kabul edenler arasında gelecekte çıkacak bütün kavgalar Cenab-ı Hakka ve onun Elçisine getirilecektir».

Görüldüğü gibi bu, bugünün «İnsan hakları bildirisi»ne veya «Anayasa»ya benzemektedir. Özellikle, Müslümanlar arasındaki kardeşleştirmede, eski kölelerle ulu ve saygılı kişilerin eşleştirilmesi, ayrı bir dine ve geleneğe bağlı bulunan Yahudilerin, Müslüman Araplarla aynı yönetim kuralları ile, birlik ve hoşgörü havası içinde yö-

netilmeye çalışılması Muhammed'in içtenliğini, İslâm dininin yüce ve bir karakter dini olduğunu açıkça isbat eder.

Soru 49 Medine'de İslâm temellerinin kurallştırılmasını anlatır mısınız?

Medinelilerle anlaşp bu şehre göç eden Müslümanlar, rahatsız edilmeden yaşayacakları bir ortam bulmuş oldular. Ensar da, onları şehirlerine çağırıp bağırlarına basarak hem güçlendiler, hem de Hz. Muhammed gibi bir din lideri ve sopl arası kavgaları sona erdiren akıllı bir başkana kavuşmuş oldular.

Hz. Peygamber, Medine'de, İslâm dininin getirdiği yüksek insanlık prensipleri ile, yeni ve o zamana dek örneği bulunmayan ideal bir toplum düzeni kurmak istiyordu. Bu amaçla, ayrı karakter ve yapılarıdaki üç toplumu, karşılıklı anlayış ve huzurlu bir düzen içinde yaşatacak kuralları koymuştu. Şimdi de yeni dinin temel kurallarını tesbit etmek gerekiyordu. O, Mekkeli hemşerilerini on yıldan artık bir süre, Allaha ortak koşmama ya, yalanı, kötülükleri, zulmü ve ahlâksızlıkları bırakıp iyi ve olgun insan olma amacına yöneltmeye çalışmıştı. Zaten İslâmın temel amacı da bu idi. Bu amaca ulaşabilmek için namaz, oruç, kelime-i şahadet... gibi, putçuluğu unutturacak, Allahın birliğini kalblerine yerleştirecek kurallar gerekirdi. Bunları yaparken, örneğin orucda olduğu gibi birçok yoksunlukları ve sıkıntıları kendi nefsinde denemiş olacaktı. Bütün Müslümanlar arasında dayanışmayı sağlayacak, açlığı, dolayısı ile servet düşmanlığını yok edecek, zenginle fakir arasındaki uçurumu kapatacak bir müessese olan zekât da halka benimsetilmeli idi. İslâmın beşinci temeli hac, zaten iki bin yıldan ar-

tık bir süredir bütün Hicaz'da biliniyor, büyük bir yönü ekonomik olduğundan Yarımada halkının çoğu, onu bu niteliği dolayısı ile ister istemez yerine getiriyordu. Muhammed artık kulluğun bu yönünü, yani Allaha karşı ödevlerini de sağlam kurallara bağlamak istiyordu.

Hız. Muhammed'in, peygamberlikle görevlendirilmesinden, hicretten bir iki yıl önce vuku bulan Mi'racı de nasıl ibadet edildiğini bilmiyoruz. Bilinen şey, Peygamberin ve bazen de İslâma girenlerin sabah ve akşam ikişer rik'at namaz kıldıklarıdır ki onun da farz olup olmadığı meçhuldür. Mi'rac'la beş vakıt namaz ve bunlardan akşam üç, öteki vakıtlar ikişer rik'at farz kılındı.

Arapçada «abd» kul, «ibadet» de kulluk anlamına gelir. Bu itibarla İslâmıda ibadet, kulluk, Allahın buyruk ve yasaklarına uymak, yani kötülüklerden sakınıp iyilik yapmak, iyi insan olmak anlamına gelir. Namaz, oruc vb. gibi İslâm temelleri de Allaha kulluğun şartlarındandır ama yalnız bunların yerine getirilmesi Allaha kulluk için yeterli değildir. İbadet edin emri, kulluk şartlarının tümünün yerine getirilmesi emridir. Bizde ibadet, sadece İslâmın beş şartının yerine getirilmesi diye anlaşıldığından, bunları yerine getirenlerin bir kısmının, yalandan, iftiradan, haksızlıktan, mala, cana, namusa taarruzdan çekinmediklerini görürüz ki bu, ibadet, yani kulluk kelimesinin yanlış anlaşılmasının bir sonucudur. Halbuki Allah, «Bana kul hakkı ile gelmeyin onu affedemem, bana karşı ödevlerinizi, yaptığınız iyiliklere karşı affedebilirim» buyuruyor.

İşte Hız. Muhammed, bir taraftan kavliyle fiili ile, kulun kula karşı ödevleri hususunda ashabına örnek olurken, öte yandan da Arapları, Allaha ortak koşma düşüncesinden uzaklaştıracak olan İslâm temellerini ve bunların kurallarını tesbit etmiştir.

Namazda rik'at sayılarının dörde çıkarılması:

Mi'ractan sonra akşam namazı üç ötekiler ikişer rik'at farz kılınmıştı. Bu durum Medine'ye göçün ilk yılma dek sürdü; ondan sonra öğle, ikindi ve yatsı namazları, seferde ikişer rik'at, onun dışındaki zamanlarda dörder rik'ata çıkarıldı. Akşam eskisi gibi üç ve sabah namazı iki rik'at olarak bırakıldı.

Ezan:

Namaz vakitlerini Müslümanlara duyurmak için bu zamana dek bir yöntem mevcut değildi. Hz. Muhammed bu hususta arkadaşları ile görüştü. Bir sürü öneriler ileri sürüldü sonunda «Haydin namaza» şeklinde bir çağırı kabul edildi. Biraz sonra bugünkü şekli ashaptan birkaç kişi düşlerinde gördüler ve bu kabul edildi. Bilal-i Habeşî'nin sesi güzel olduğundan bu işe o görevlendirilmişti. Namaza çağırma bir sünnettir, vakitlerini bildirmekten ibarettir. Bu itibarla Müslüman cemaatı hangi dili konuşuyorsa o dilde okunabilir. Nitekim bir zamanlar Türkçe okunuyordu; ama sanki Allah emri ihlâl ediliyormuş gibi kıyametleri kopardılar, gene Arapçaya döndürüldü. Halbuki bundan dokuz yüz yıl önce, kuzey Afrika'da ezanı berberce okudular ve bu dil, Türkçe gibi Arapça ile hiç bir akrabalığı olmıyan bir dildir, kimse sesini çıkarmadı. Hatta T.B.M. Meclisinde bazı milletvekilleri, «ezan Türkçe okunduğu zaman kıldığımız namazlar ne olacak?» gibi cahilâne sorular sordular. Ne olacak, eğer seçmenlerim namaz kılıyor desinler diye kılmadı ise yani içinde riya yoksa kabul olur. İnsanın kalbinden geçeni yalnız Allah bildiğinden ibadetlerin kabulü veya reddi de ona aittir. Nedense Türkçeye karşı acayip bir davranış var. Örneğin, Tanrı denince bazı kişilerin tepesi atar. Huda deyince memnun olur. Huda Farsçadır, Arapça değil. Aynı şekilde Tanrı elçisi veya yalvaç deseniz o kişiler aynı

tepkii duyur. Farsça olan peygamber terimini kullansa-
nız 'bir tepki göstermezler.

Oruc:

Medine'ye göçün ilk yılına dek oruc da farz kılınma-
mıştı. Yalnız bütün sâmi kavimler «aşure günü» yani mu-
harrem ayının onuncu günü oruç tutarlardı. Müşrik ku-
reyşliler de, Medine'deki Yahudiler de tutarlardı. Sünnî
Müslüman âleminde çoğu kimse muharremin onuncu gü-
nünü kutsal sayar ve oruç tutarlar. Bu gün, tarihî neden-
lerle de kutsal sayılır: Mekke'de Kâbe'nin kapısı ziyaretçi-
lere bu gün açılır. Söylentiye göre Nuh peygamber Cûdî
Dağı'na oturmuş olan kayığından o gün çıkmıştır ve bu
kurtuluşun şükranesi olarak gemide arta kalmış fasulye,
nohut gibi şeylerden tatlı bir çorba pişirmiş olduğundan,
o anıyı canlandırma amacı ile her yıl muharremin onunda
aşure pişirilerek komşulara ve fakirlere dağıtılır. Gene söy-
lentiye göre Âdem Peygamberin tevbesi o gün kabul edil-
miş. İbrahim Peygamber o gün ateşten kurtulmuş. Yakub
Peygamber oğlu Yusuf'a o gün kavuşmuş vb. Şiiler, İmam
Hüseyn'in, muharremin onuncu günü Kerbelâ'da şehid
edilmesi matemini her yıl o gün anar, bağrını ve sırtını de-
mir zincirlerle döver ve matem tutarlar.

İşte bu yıl ramazan orucu (Kur'an, II, 183 - 187) farz
edildiğinden, isteyen muharrem orucuna gene devam et-
ti, istemeyen bıraktı.

Gene bu yıl içinde, zekât, fıtır sadakası, ramazan ve
kurban bayramları namazları emrolundu.

Kıblanın değiştirilmesi:

Resul, Mekke'de iken önce Kâbe'ye karşı yönelip na-
maz kılmış. Göçten üç yıl önce de Kudüs'e yani Mescid-i
Aksa'ya yönelip kılmağa başlamış. Göçten sonra da bir sü-
re böyle devam etmiş hatta yukarıda da dediğimiz gibi

Medine'de ilk mescit yapıldığında kıblası Kudüs'e doğru yapılmıştı. Hz. Muhammed daima, Kudüs'e yönelip namaz kıldıkça Kâbe'nin arkada kalması kendine ağır gelirdi. Özellikle yahudilerin «Muhammed bizim kıblamıza yöneliyor da dinimizi beğenmiyor» dediklerini duyunca Allah-tan, kıblanın değiştirilmesini rica etmeye başladı. Bu durum Medine'de 16 - 17 ay sürdü. M. 624 Ocak veya Şubat ayında Beni Seleme yurduna gittiği bir gün onların mescidinde öğle namazı kılarken ikinci rik'atın rükûunda, kıblanın değiştirilmesi hakkında (Kur'an: II, 142...) âyetleri gelince Resul, namazın arta kalan bölümünde Kâbe'ye döndü. Cemaat da saflarıyla dönüp Mescid-i Haram'a doğru yönelerek namazlarını tamamladılar. Bu nedenle bu mescide (Mescid-i kibleteyn = iki kıblalı mescit) dendi. Kıbla değişimi âyetinin Kuba mescidinde ve sabah namazında geldiğini söyleyenler de vardır.

Kıblanın değiştiği haberi etrafa yayılınca, munafıklar, Yahudiler, müşrikler türlü türlü sözlerle tenkide başladılar. Munafıklar «Muhammed dininde tereddütte olup kâh doğruya kâh batıya dönmeye başladı»; Yahudiler «Muhammed, Mekke'yi özlüyor, soyunu sopunu istiyor. Kavmini memnun etmek için o tarafa dönüyor.» dediler. Müşrikler «Muhammed mademki bizim kıblamıza yönelmek niyetinde idi de kısa bir süre için Yahudilerin kıblasına dönmekte ne fayda vardı» dediler. Bazı imanı zaif Müslümanlar İslâm dinini terk ettiler. Bunun üzerine, itiraz edenlere cevap olmak üzere (II, 136..) âyetleri geldi.

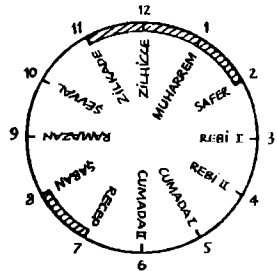
Beni Nadîr Yahudilerinden Huyey b.Ahtab, imanı kuvvetli Müslümanlara «Önceki kıblaya dönerek kıldığınız namazlar doğru mudur? Yanlış mıdır? Doğru ise, ondan dönmek doğru olmaz. Yanlış ise demek ki bu zamana dek sapık imişsiniz.» dedi. Onlar da «Doğru yol Allahın buyurduğu, sapıklık da yasakladığı şeylerdir» diye cevap verdiler. Gene bir gün Yahudilerin teşviki ile Müslümanlardan

bazı safdil kişiler «Kıbla değişiminden önce ölenlerin durumu ne olacak» diye sordular. (Kur'an: II, 143) âyeti ile onlara cevap verildi. Yahudiler «Eğer bizim kıblamız üzerine sebat etseydi, kitabımızda geleceğini okuduğumuz Peygamber O'dur derdik» dediler; bunlara cevap olarak da (II, 144) âyeti geldi.

Soru 50 Haram ayları, savaş tutsakları ve ganimet malları hakkında ne gibi hükümler kondu?

Daha önce de gördüğümüz gibi, Arap Yarımadasının her yerinde, özellikle Hicaz'da, çok eskiden beri yılın dört ayı haram sayılır ve bu aylarda savaş yapılmaz, kan dökülmezdi. Bu aylar, yılın son iki ayı ile yeni gelen yılın ilk ayı olmak üzere devamlı olarak üç ay, bir de yedinci ay olan receb ayıdır. Receb ortada ve tek olarak haram sayıldığından buna, receb ül-ferd (yalnız receb) denirdi. Bu aylarda kabileler arasındaki savaşlara ve çatışmalara son verilir, halk, her yerden Kâbe'yi ziyaret için Mekke'ye gelir ve panayırlarında alış verişle, aralarındaki anlaşmazlıkları hakem kurulu katında uzlaştırmaya çalışırlardı.

- 1 — Muharrem
- 2 — Safer
- 3 — Rebiyülevvel
- 4 — Rebiyülahir
- 5 — Cemaziyelevvel
- 6 — Cemaziyelahir
- 7 — Receb
- 8 — Şaban
- 9 — Ramazan
- 10 — Şevval
- 11 — Zilkade
- 12 — Zilhicce

Bu aylara saygıya aykırı davranışları en büyük günah sayarlardı. Ama şimdi durum bir hayli değişmişti. Mekke'de müşrik Kureyşliler, Medine'de Ensar ve Muhacirin'den oluşmuş Müslümanlar olmak üzere fiilen iki siyasî topluluk ortaya çıkmıştı. Bunlar arasında arasıra sürtüşmeler, çatışmalar oluyordu. Nitekim ikinci göç yılının cemaziyelevvel'inde (M. 623 Aralık), Abdullah b. Cahş komutasında Batn-ı Nahle'ye gönderilen seriye dolayısı ile «haram ayları»na saygının terk edildiği hakkında itirazlar gelmeye başlayınca (II, 217) âyetiyle şartlı olarak bu hurmet İslâm'da da tanındı. Kur'an'da IX, 1 - 5, âyetlerinde bu dört haram ayının hurmeti hakkında açık bilgiler verilmiştir.

Hicret yılının bu ikinci yılında bu haram aylara saygı, olayların başka yönde gelişmesi üzerine zorunlu olarak ortadan kalkmış, iki taraf da, korunma ve saldırı savaşları yapmaya başlamışlardır. Savaşlar zorunlu olarak başlayınca, sonucunda mal ve tutsak ele geçirileceğinden, bunların ne olacağı, nasıl bir işleme tabi tutulacağı konusu ortaya çıkar. Şimdi bunları görelim:

Savaş tutsakları:

Eskiden beri, savaş tutsaklarının öldürülmesi âdetti. Beni İsrail, tutsaklarının hepsini öldürdükleri gibi, onların hayvanlarını da öldürürlerdi. Müslümanlar Medine'de siyasî bir topluluk kurup, müşriklerle yaptıkları savaşlarda tutsak almaya başlayınca bunlar için bir kural düzenlenmesi gerekliliği anlaşıldı. İlk kez, Abdullah b.Cahş tarafından Batn-ı Nahle'de alınan iki tutsak, kurtuluş fidyesi karşılığında salıverildi.

Bedir savaşının sonunda da tutsaklar hakkında Peygamberin başkanlığında toplanan danışma kurulu bunların, kurtuluş fidyesi karşılığında salıverilmelerine karar verdi. Bu tutsaklardan bir bölüğü de, her biri on Me-

dineli çocuğa okuyup yazma öğrettikten sonra koyuverildi. Daha sonra Huneyn savaşında, Beni Havazin'den alınan tutsakların hepsi, tüm kabilenin Müslüman olması karşılığında, para alınmadan bırakıldı; yalnız malları gazilere ve «müellefei kulûb»a paylaştırıldı. Savaşlarda ele geçirilen tutsaklar kurtuluş fidyesi veremezlerse bunların beşte biri «Beyt ül-Mal»in yani devletin olur, geri kalan beşte dördü savaşa katılan askerler yani, gaziler arasında paylaştırılır, yani ganimet malı olmuş olurlar.

Savaşta alınan ganimet malları :

Gene bu hicretin ikinci yılında, ganimet mallarının beşte birinin Allah'a ve Resulüne, kalanının savaşa katılan gazilere ait olduğuna dair (VIII, 41) âyeti geldi. Bu âyet gelmeden önce Resul, ganimet malları içinden beğendiğini alırdı. Örneğin Bedir savaşından sonra böyle yapmıştı. Bu âyetten sonra ve Beni Kaynuka gazvesinden başlayarak beşte biri Beyt ül-Mal'a ayrılıp geri kalanı gaziler arasında paylaştırıldı. Yalnız, ikinci halife Ömer b. Hattab, kendi zamanında İran, Suriye, Filistin ve başka yerlerden elde edilen taşınamayan malların savaşçılara paylaştırılmasını, Kur'an'da hakkında âyet olmasına rağmen menetti. O'nun, bu şekilde Kur'an emrine aykırı hareket etmekteki gerekçesi, bu mallarda, gelecekteki kuşakların da hakkı olduğu idi. O, gene aynı düşünce ile ve gene Kur'an hükmüne aykırı olarak, «Müellefei kulub» denen ve Mekke fethinden sonra Müslümanların saflarına katılıp İslâmiyeti kabul için süre isteyenlere —bunları dine ısındırmak için— verilmesi Kur'an'da emr edilen hisseleri de vermedi.

Zaten İslâmiyette, peygamber kadınlarının örtünmesi, şarabın haram kılınması gibi önemli konulardan on dört tanesi Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'e ricası, onun da Allah'a yalvarması üzerine gelmiş hükümler vardır.

Soru 51 : Peygamberin çok Tanrıçılıkla (politeizm) savaştığının, göksel dinlere ve Zerdüştlüğe karşı hoşgörüsünün nedenlerini anlatırmısınız?

Hız. Muhammed, peygamberlikle görevlendirilişinin ilk günlerinden başlayarak çok Tanrıçılıkla savaştı. Daha önce de söylediğimiz gibi Araplar gerçekte putlara Tanrı diye tapmıyor, onlara iyi veya kötü ruhların girdiğine, bu ruhların Tanrı ile yakın ilişkileri bulunduğundan insanlara iyilik veya kötülük yapabileceklerine inanıyorlardı. Bu nedenle, gitgide her putun özel bir işi, bir konuda büyük etkisi olduğu inancı bu tür putların alabilmesine çoğalmasına yol açtı. Bu durum Arapları sapıttı ve aralarındaki birliği bozuyordu. Bu itibarla Peygamber bütün Arapları Allah'ın birliğine çağırdı.

Kur'an'da, Yahudilik ve Hıristiyanlık hak din sayıldığından bu dindekiler Allah'a ve belli bir dinin kurallarına inandıklarından, İslâma girmeleri için ısrar edilmiş, cizye ve haraclarını ödeyerek kendi dinlerinde kalabilecekleri kabul edilmiştir. Arap Yarımadasının kuzey doğusunda yaşayan zerdüştindekiler de —ikili bir Tanrı inancına sahip oldukları halde— kitaplarında belli bir insanî ve ahlâkî kurallar bulunduğundan Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi ehl-i kitap muamelesine tabi tutulmuşlardır.

Arap Yarımadasındaki puta tapıcı Araplara, ya savaşa veya İslâma girmeye razı olmaları teklif ediliyordu. Hız. Muhammed, uzun yıllar içlerinde yaşadığı bu puta tapıcıların hiç bir ahlâkî ve insanî kural tanımadıklarını, işlerinin güçlerinin haksızlık, zulüm ve ahlâksızlık olduğunu iyi biliyordu. Özellikle Mekke'dekilerinin çoğu yakın akrabaları idi. Hem sonra, Muhammed kendi akrabalarını bile dine sokamadı demezler miydi. Yarımada-

nın öteki bölgelerindeki Hıristiyan veya Yahudi Araplar semavî kitapları dolayısı ile az çok hak hukuk tanıyorlardı. Yani, Arap puta tapıcılarından, veya İslâma girdikten sonra dönenler dışındakiler her ne mezhep veya dinde olurlarsa olsunlar cizye ve haraclarını vererek dinlerinde kalabilirlerdi. Puta tapıcılarla İslâmdan dönenlerden ise ya İslâmiyet veya savaştan başka bir şey kabul edilmezdi. Hıristiyanlarla Yahudiler ve Araptan olmayan zerdüşterle puta tapıcılar, İslâma girmek, cizye vermek ya da savaş yapmaktan birini seçebilirlerdi. Bu kuralın konmasından gaye, Arap ulusu arasında birliğin temini idi. Bu uygulama ile daha Peygamber sağ iken Yarımada'da puta tapıcılıktan eser kalmamıştı.

Hız. Muhammed, Necran halkı ile yaptığı anlaşmaya göre Necranlılar dinlerini muhafaza edecekler, buna karşılık her yıl safer ayında 2000 ve recep ayında 1000 takım elbiseyi cizye olarak vereceklerdi (bir kat elbisenin değeri 40 dirhem gümüş para idi). Gene Hıristiyan olan Ezroh ahalisi ile yapılan aynı şekildeki bir anlaşma ile onlardan her yıl recep ayında yüz dinar cizye alınacaktı (bir dinar 4.25 gr. ağırlığında bir altın paradır).

Halife Ömer, halifeliği sırasında Arap Yarımadasından bütün gayri Müslimleri çıkardığı sırada Necranlılar da çıkarılmıştı. Ömer, bunlara emlak ve arazilerinin değerini vererek Kûfe şehri yakınında, sonradan Necran adını verdikleri yere göç ettirmişti. Buranın şimdiki halkı karmatî mezhebine tabi şiiilerdir.

Cizye, Arap olmayan gayr-i Müslimlerin eli silâh tutan erkeklerinden alınırdı. Kadınlardan, ihtiyarlardan, çocuklardan ve din adamlarından alınmazdı. Müslüman olanların üzerinden de kalkardı. Cizyenin miktarı Peygamber zamanında, bizzat kendisi tarafından duruma, yerine ve gerekliliğine göre takdir ve tayin edilirdi. Örneğin Mekna ahalisine Peygamber tarafından konan ciz-

ye, kereste, iplik, hayvan, zırh ve meyvelerinin dörtte birini teşkil ediyordu. Resul, Arap Yarımadasının başka musevileri ile de buna benzer cizye anlaşmaları yapmıştır. Cizyenin şekil ve miktarı Hz. Ebu Bekir zamanında kararlaştırılmıştır ki bunu ileride cizye sorusunda göreceğiz.

Soru 52 : Peygamberin Mekkeli müşriklerle savaşlarını ve sonuçlarını anlatır mısınız?

Muhammed, Mekke'den göçten sonra bir yıl Medine'de kalıp, yukarıda gördüğümüz gibi bu şehirde sükûnet, disiplin ve âsâyişi yoluna koyduktan sonra çevreyi de emniyet ve düzen içine almak istedi. Bu aynı zamanda müşrik Kureyşlilere, Medine'deki Müslümanların Yarımada'da söz sahibi oldukları hususunda ihtarda bulunmak olacaktı. Mekkelilerle çatışmanın başlamasının bir nedeni de ticarî rekabettir. Mekkeliler Suriye yönüne ticaret kervanı yolladıklarında kuzeyde bulunan Medine'den, Medine'liler Yemen'e ticaret için gittiklerinde güneyde bulunan Mekke'den geçeceklerdi. Ama Suriye'ye, Filistin'e, Mısır'a ve İran'a giden ticaret yolları kuzeyden Medine üzerinden geçtiğinden Medine'nin durumu çok önemli idi. İşte bu nedenlerle göçün bu ikinci yılında (M. 623) Müslümanlar savaşlara başladılar. Bu savaşlar: 1 — Mekkeli Kureyşlilere karşı, 2 — Yarımada'daki diğer Arap kabilelerine karşı, 3 — Yarımada'daki Yahudilere karşı ve 4 — bir Bizans eyaleti olan Suriye'ye karşı olmak üzere dört bölümde toplanabilir.

Peygamberin bizzat katıldığı savaşlara «Gazve», kendi katılmayıp ashaptan birinin başkanlığında yolladığı birliklere de «Seriye» denir. Seriyeye, kelime anlamında gece çıkarılan karakollara denir. Gündüz çıkarılırsa «Seraya» denir.

Gazvelerin sayısını 19'dan 27'ye kadar çıkarırlar. Bunların en önemlileri: Bedir, Uhut, Hendek, Hudeybiye, Mekke fethi, Huneyn, Taif, Hayber ve Tebük seferleridir. Seriyelerin sayısı ise 35-56 arasında gösterilir.

Medine'de toplanan Müslümanların ilk gövde gösterisine M. 623 Ağustosunda, yanında muhacirinden 60 kişisi olduğu halde bizzat Peygamber çıktı. Bu gazve, Kureyşlilerin Suriye'den gelen ticaret kervanına saldırmak ve Beni Damre kabilesini itaat altına almak gayesi ile yapılmıştı. Ebva adlı yere gelindiğinde kervanın savuşup gittiği öğrenildi. Beni Damre başkanı gelip barış istedi. «Müslümanların düşmanlarına yardım etmemek ve gerektiğinde Müslümanlarla birlik olmak» şartı ile barış yapıldı. Bundan bir ay sonra (623 Eylülü) gene muhacirinden 200 kişi ile, Ümeyye b.Halef komutasındaki Kureyş kervanını vurmak üzere Buvat adlı dağ yönüne gidildi, gene Kureyş kervanına yetişemediler. Dönüşte Beni Müdliç kabilesi ile, Beni Damre ile bağlanan şartın aynı ile barış yapıldı (Aşire adlı yerde). Bundan sonra gazve ve seriyeler ardı ardına sürüp gitmiştir ki şimdi burada bunların önemlilerinden birkaçını göreceğiz:

Bedir Savaşı (15 Mart 624)

Hız. Muhammed bir Kureyş kervanı vurmaya iyice aklına koymuştu. Bu sırada bin devenin taşıdığı malların değeri elli bin dinar olan ve yetmiş kişinin koruduğu kervan, Ebu Süfyan başkanlığında Suriye'den Mekke'ye dönüyordu. Tez elden bunun önünü kesmek gerekti. Muhammed hemen, 238'i muhacir 86'sı ensar olmak üzere 324 kişilik bir kuvvet hazırladı ki bu tür seferlere ensar yani Medineliler ilk kez katılıyorlardı.

Durumdan Mekkeliler de haberdar olmuşlardı. Onlar da Ebu Cehil komutasında 950 kişilik bir asker topladılar. Düşman kuvvetlerin her ikisi de, birkaç kuyunun

bulunduğu Bedir adlı bir vahaya ilerliyorlardı. Muhammed, savaştan beş, Ebu Cehil dokuz gün önce yola çıkmıştı. Muhammed'in asıl amacı kervanı vurmaktı; ama bunu sezen kurnaz Ebu Süfyan, sıkı bir yürüyüşle ve sapa yollardan geçerek selâmetle Mekke'ye ulaştı. Müslümanlar için geri dönmek, Mekkeliler karşısında korkaklık göstermek gibi olacaktı; onun için 14 Mart akşamını Bedir kuyuları yanında geçirdiler. Öte yandan Mekkeliler de kervan kurtulduğu için bir çatışmaya girişmek istemiyorlardı ama Ebu Cehil, Muhammed yüzünden Mekke ticaretinin girdiği tehlikeleri ortadan kaldırmak, hiç olmazsa azaltmak için bir şeyler yapmak istiyordu. İş bu kerteye geldikten sonra savaşmamak, iki taraf için artık bir onur konusu oldu. Müslüman karakolu geceleyin iki Kureyş sucusunu yakalayıp getirdiler ve bunlardan düşmanları hakkında çok değerli bilgiler aldılar. İki taraf da geceden bütün savaş hazırlıklarını tamamladılar.

Savaş, 15 Mart 624 sabahı, Arapların alışlagelen yöntemlerince iki ordudan birer kişi ileri çıkarak çarpışmaları ile başladı. Bu çarpışmada Müslümanlar üstün geldi ve Mekke ileri gelenlerinden bir çoğu —Ebu Cehil de dahil— öldürüldü. Bu savaşın asıl enteresan yönü, Medinenli Müslüman göçmenlerin çoğunun oğlu, babası, kardeşi, amcası, dayısı vb. gibi yakın akrabalarının karşılarında düşman saflarında bulunmalarıdır. Örneğin, Müslümanlardan Mus'ab b.Umeyr'in kardeşi, Ebu Bekir'in oğlu, Utbe b. Rebia'nın bir oğlu düşman safında idi. Peygamberin bir amcası Hamza kendi yanında, öteki amcası Abbas karşıda; bir başka amcası Ebu Talib'in bir oğlu Ali kendi yanında, öteki oğlu Akil düşman safında idi.

Hız. Muhammed, Mekkeliler yanındaki kuyulardan biri hariç hepsinin gömülmesini emretti. Böylece susuz kalacak Mekkeliler Peygamber'in istediği yerde döğüşmek zorunda kalacaklardı. Kısa süren teke tek çarpışma-

dan sonra toptan ve göğüs göğüse savaş başladı ve Mekkeliler büyük kayıplar vererek püskürtüldüler. Muhammed'in küçük ordu, kendilerinin üç katı olan Mekke ordusunu darma dağın etmiş, yetmiş ölü yetmiş de tutsak verdirmişti ki bunlardan onikisi Kureys'in ulularındandı. Müslümanlar, sadece on dört ölü verdiler ki bunlardan altısı muhacir, sekizi ensardandı.

Muhammed bizzat çarpışmaya katılmadı, bir çardak altından savaşı yönetti. Müslümanların eline oldukça çok ganimet geçti. Bu zamana dek ganimet malları hakkında bir hüküm bulunmadığından, bunların nasıl paylaşılacağı üzerinde ashab arasında anlaşmazlık çıkınca Enfal sûresinin 1. ve ondan sonraki âyetleri ile, ganimetlerin paylaşılmasının Allah'a ve Resul'e ait olduğu bildirildi ve Resul tarafından ashaba eşit olarak paylaştırıldı. Münebbih b. Haccac'ın «zülfikar» adındaki kılıncı ile Ebu Cehil'in devesini kendisi aldı ki bunu Resul, Uhut savaşında Hz. Ali'ye hediye etti. Mazeretleri dolayısı ile bu savaşa katılamamış olan sekiz kişiye de ganimetten pay ayrıldı ve ayrılışlarından on dokuz gün sonra Medine'ye döndüler. Medine'deki Müslümanlar bu kahraman dindeşlerini Medine'ye altmış Km. uzakta «Ravha» adlı yerde karşıladılar.

Yolda esirlerden birkaçı, eski geçmişleri, düşmanlıkları yüzünden öldürüldü. Öteki tutsakların durumuna gelince: uzun tartışmalardan sonra bunların, 1000-4000 arasında herbirinden alınacak kurtuluş fidyesi karşılığında salıverilmelerine (Batn-ı Nahle'de ele geçirilen iki tutsaktan her birinden 1600 dirhem fide alınmıştı), fide veremeyecek durumda olup da okuma-yazma bilenlerin onar Müslüman çocuğuna okuma-yazma öğrettikten sonra bırakılmalarına karar verildi. Böylece Medine'de okur yazar sayısının çoğaltılmasına, kültür düzeyinin yükseltilmesine çalışılıyordu. Parası ve okur yazarlığı olmayan-

lar da karşılıksız salıverildi. Peygamberin kızı Zeyneb'in kocası Ebü'l-As b.Rebi bunlar arasındadır. Zeyneb, kocası Ebu'l-As'ı kurtarmak için boynundaki gerdanlığı Medine'ye yolladı ki bunu, annesi, evlilik hediyesi olarak kendine vermişti. Böyle bir gerdanlığın pazarda haraç mezad satılması ashaba tesir etti. Resul de üzülmüştü: «Uygun görürseniz Zeyneb'in tutsağını bırakın, gerdanlığını da geri yollayın» dedi. Peygamber, damadına da, «Müşriklikte ayak dirediğine göre artık kızımı bana gönder» dedi, damadı da Mekke'ye döndükten sonra karısını babasına yolladı. M. 629'da Müslüman olup Medine'ye gelmiş ve Zeyneb'le yeniden evlenmiştir.

Mekkeliler Bedir savaşında yalnız yenilmekle ve ulularından onikisini kaybetmekle kalmadılar, öteki kabilelere karşı prestijlerinden çok şey kaybettiler. Bu prestijlerini, Muhammed'le bir daha çarpışmadan ve onu yemeden bir daha kazanamazlardı. İşte şimdi onlar bunun peşindeydiler. Ticarî mutluluklarını sürdürebilmeleri de buna bağlı idi. Muhammed Mekke'de iken onlar önce ona hakaret etmişler, Bedir'den önceki olaylarda nefret etmişler, şimdi ise kendisinden korkuyorlardı. Bu korku bütün Mekkelilerin içine yerleşmişti. Mekke uluları en kısa sürede bunu silmek istiyorlardı.

Uhud Savaşı (23 Mart 625)

Ebu Süfyan, Bedir savaşından önce ustalıkla Medinelilerden kaçırdığı kervanın gelirinin, Uhud'un öcünü alacak yeni bir savaşın hazırlıkları için sarf edilmesini teklif etti. Mekkelilerin moralini yükseltmek ve biraz da Muhammed'e, zaferiyle fazla öğünmemesi gerektiği hususunda göz dağı vermek amacıyla Bedir savaşından üç ay sonra, 200 veya 400 kişilik bir kuvvetle arka yollardan ilerledi, Medine'ye baskın verdi. Tanıdığı iki Yahudiye uğrayıp Medine'deki durum hakkında bilgi aldı, sonra ba-

zı hurma ağaçlarını yaktı ve tarlalarında çalışan iki Medine'li Müslümanı öldürerek döndü. Muhammed bunu duyunca ardına düştü fakat, «sevik» denen, kavrulmuş unla hurma karışımından yapılma yiyecek torbalarını bile atarak kaçtığından yakalayamadı. Kureyşlilerin durumu kötü idi; başlıca gelir kaynakları ve pazar yerleri, Suriye yolu Muhammed tarafından kapatılmıştı. Medineli şair Hassan b. Sabit de ateşli şiirleri ile Mekke'lilerin moralini bozuyordu.

Kureyşliler, Mezopotamya'ya kervan göndermek istediler. Bol para verip usta bir kılavuz tuttular. Bu işi gizli tutmak istemelerine rağmen, Medine'deki Yahudi meyhanecilerinden biri gevezelik edip bu kervandan bahsedince Muhammed duyarak yüz kişilik bir kuvvetle azadlı kölesi Zeyd b. Harise'yi yola çıkardı (Kasım 624). Zeyd, Necid'de Zat ül-Karede denen suyun başında seher vakti kervanı ansızın bastı. Kervanın koruyucuları kaçtı, malları ganimet olarak Medine'ye getirildi ki değeri, 10.000 dirhem değerinde idi (bir dirhem, 3.75 Gr. ağırlığında bir gümüş para birimi).

Kureyşliler bir ök alma savaşına iyice hazırlanmışlardı. 11 Mart Pazartesi günü 3000 kişilik bir kuvvetle Mekke'den çıktılar. Bunlardan 700'ü zırhlı olup 100 atları 3000 develeri vardı. Peygamberin amcası Abbas, Mekke'lilerin böyle büyük bir kuvvetle üzerine gelmekte olduklarını yeğenine bildirdi. Mekkeliler 21 Mart Perşembe günü Medine önünde göründüler.

Muhammed 1000 kişi toplamış olup savaşı şehrin içinde kabul etmek istemişti, fakat Bedir'e katılmamış olan gençler meydan savaşı yapmak istediklerinden o da zırhını giyip yola düzüldü. Ebu Süfyan, ordusunu Uhud dağına doğru götürdü. Bu dağ, Medine'ye dört Km. uzakta tek bir dağdır ve böyle tek oluşundan dolayı «Uhud» adı verilmiştir. Hz. Musa'nın kardeşi Harun'un mezarı buradadır.

Mekkeliler, Müslümanları kızdırıp savaşa sokmak için, henüz başak halinde bulunan buğday tarlalarında atlarını otlattılar. Uhud'a yaklaşmak üzere idilerdi ki munafıkların başkanı Abdullah b.Übey b.Selül 300 kişilik taraftarları ile Muhammed'den ayrılıp Medine'ye döndü. Böylece İslâm ordusunun sayısı 700 kişiye düştü.

Ebu Süfya'nın yönettiği ordunun, süvarilerden müteşekkil sağ kolunun başında Halid b.Velid, sol kolunun başında da İkrime b.Ebu Cehil bulunuyordu. Peygamber, morali yüksek ve disiplinli ordusunu dağın iyi bir yerine yerleştirdi. Abdullah b.Cübeyr'i, 50 okçu ile tepedeki dar bir boğazın korunmasıyla görevlendirmişti ki burası Müslümanların gerisini güven altına alıyordu. Onlara, savaşın sonucu ne olursa olsun, ben haber göndermedikçe ayrılmayın diye sıkı sıkıya tenbih etmişti.

Savaş, 23 Mart Cumartesi günü sabahı başladı. Müslümanlar çok iyi döğüştüler, düşmanı, ta gerilerdeki karargâhlarına dek püskürttüler. Bu durumu gören tepedeki okçular, ganimetten hisse almak için, Abdullah'ın yerlerinde kalmaları için ricalarına rağmen tepeden indiler. Uzaktan bu durumu gözetliyen Halid b.Velid oraya hücumla, yerlerinden ayrılmamış olan Abdullah'ı ve birkaç arkadaşını öldürdü, yanındaki süvari kuvvetleri ile Müslümanların ardına düştü. Müslümanlar galip durumda iken mağlup oldular. Ebu Süfyan'ın karısı Hind'in, Peygamberin amcası Hamza'yı öldürürse kendisini azad edeceğini vaad ettiği Habeşli köle Vahş, bir pusuya yatıp Hamza'nın arkasından harbe atarak görevini yerine getirdi. Hamza, Bedir savaşında Hind'in babası Utbe ile kardeşi Velid'i öldürdüğünden Hind kendisine düş biliyordu. Hemen koşup henüz can çekişmekte olan Hamza'nın karnını yarıp ciğerini ağzına aldı, gevip tükürdü, Habeşli köle Vahş'i de hemen azad etti; ve, öteki Kureyşli kadınları yanına alıp Müslüman ölülerinin burun-

larını ve kulaklarını kesip gerdanlık yaptılar. Müslümanlar 70 şehid verdiler. Mekkelilerden 22 kişi öldürüldü. Bizzat Hz. Muhammed bu savaşa, biri Übey b.Halef olmak üzere iki kişi öldürmüştü. Muhammed de yaralandı, dudağı yarılmış, bir dişi kırılmış, zırhının iki halkası yanağına batmıştı ki Ebu Ubeyde b.Cerrah bunları çıkarırken kendi iki ön dişi kırılmıştı. Bir ara Peygamber'in öldüğü yayıldı; bu haberi duyan Fatıma, ehl-i beytten on dört kadınla savaş alanına geldi, babası Hz. Muhammed'i hayatta görünce boynuna sarılıp ağladı ve yüzündeki kanları yıkadı. Savaş bitmiş, iki taraf toparlanıyordu. Kureyşliler Peygamberin, Ebu Bekir ve Ömer gibi Müslüman ulularının öldüklerini sanıyorlardı. Ebu Süfyan bunların adlarını yüksek sesle çağırdı; Müslümanlar Peygamber'in emri ile ses çıkarmadılar. Bunun üzerine o, «Sağ olsalardı cevap verirlerdi, demek ölmüşler, artık iş bitti» deyince Ömer, «Sorduklarının hepsi sağdır, gene senin hakkından geleceklerdir» dedi. Ebu Süfyan «Bedir günü siz bizi, bugün de biz sizi bozduk, eşit olduk» deyince Ömer «Eşit olamadınız; çünkü bizim ölülerimiz cennette, sizinkiler cehennemdedirler» cevabını verdi. Ebu Süfyan «Ey Ömer! Ölüler arasında burnu kulağı kesilmiş kimseler göreceksiniz. Ben öyle yapın demedim» deyip «Gelecek yıl sizinle Bedir'de buluşalım» dedi. Ama ertesi yıl Müslümanlar Bedr'e geldikleri halde Mekke'liler gelmediler.

Savaş bitip de iki taraf toparlandıktan sonra Mekke'liler memleketlerine döndüler. Fakat yolda, aralarında konuşarak Müslümanları bozguna uğrattıkları halde sonucu almadan, onları iyice mahvetmeden dönmenin akıl kârı olmadığı sonucuna vardılar, Medine'ye geri dönmek istediler. Muhammed de o akşam epey kalabalık taraftarı ile Uhud'da kalmıştı, iyice yenildikleri hissini vermemek için Mekkelileri takip etmek gerektiğine karar verdiler ve onların arkalarından Hamra ül-Esd'e gittiler. Mekkeliler Mu-

hammed'in arkalarından geldiğini duyunca hazır bir zafer kazanmışken ona gölge düşürmemek endişesi ile oradan uzaklaşıp Mekke yolunu tuttular, Müslümanlar da Medine'ye geri döndüler. Burada savaşın bir muhasebesi yapılacak olursa gerçekte Müslümanlar kötü bir yenilgiye uğramışlarsa da, Mekkeliler, dört kat fazla bir kuvvetle buraya dek geldikleri halde büyük bir başarı elde edemişlerdi; yani sonuç, büyük ölçüde Müslümanların lehine idi.

Hendek Savaşı (Medine'nin kuşatılması) 31 Mart 627:

Bu savaşa, türlü kabilelerin katılmış olmasından dolayı «Ahzab savaşı» da denir. Savaşın nedeni ,Peygamber'-in, Medine'den koğduğu Beni Kaynuka ve Beni Nadîr adlarındaki Yahudi kabilelerinin ileri gelenlerinin Mekke'ye gidip Kureyşlileri teşvik etmeleridir. Onların kabul etmeleri üzerine Beni Gatafan ve Beni Süleym', Esed ve Fezare kabilelerine de gidip Medine'yi kuşatma savaşına razı ettiler. Daha sonra Eşca' ve Mürre kabileleri de bunlara katıldı, böylece Mekkelilerle birleşen ordunun sayısı 10.000 kişiyi buldu. Mekkeliler ve Yahudiler Uhud savaşından beri bu birliğin teminine çalışıyorlardı. Muhammed de, çevredeki kabilelere saldırarak onların gözünü korkutup Mekkeliler tarafına katılmalarına mani olmaya çalışıyordu, gerçekten de kabilelerin büyük bir kısmını buna katılmaktan alıkoyabilmişti. Türlü bölgelerden kişiler ve küçük gruplar, Müslümanlarla kader birliği kabul ederek onlara katılmışlardı. Bunlardan bazıları Medine'ye taşınmışlardı bile. Medine'deki ensarın tümü Muhammed'in politikasını içtenlikle destekliyordu. Sadece birkaç munafık, Muhammed'in tuttuğu yolu kötülüyor, sonuçtan şüphe ediyordu. Kurayzalılar, Muhammed'in Medine'ye geldiği sırada yapılan anlaşmaya göre Müslümanlara bu durumda yardım etmek gerekirken önce tarafsız kaldılar, daha son-

ra düşmanla işbirliği ettiler.

Muhammed, hepsi topusu 3000 kişiye güvenebilirdi. Mekkeliler on bin kişilik bir kuvvetle Medine önüne geldiler. Kuşatma 31 Mart 627'de başladı, aşağı yukarı on beş gün sürdü. Mekkelileri buraya gelmeye teşvik eden Medine'den sürülme Nadir ve Kaynuka Yahudi kabileleri, Medine'ye geri gelmek, topraklarına sahip olmak için sabırsızlanıyorlardı. Hatta, çevredeki göçebelere, bu savaşa katılırlarsa Hayber'in hurma ürününün yarısını vermeyi bile vadetmişlerdi.

Hız. Muhammed, kendisinininkinden üç kat üstün ve iyi bir süvari gücü bulunan bir düşmanla düzlükte savaşı göze alamazdı. Bu nedenle o zamana dek Arabistan'da bilinmeyen bir korunma biçimini seçti. Medine'nin saldırıya açık yönlerine hendek kazdırdı. Şehrin, doğu, güney ve batı yönleri lav dalgaları ile çevrili olduğu için hendek yalnız kuzeyde gerekli idi. Karargâhını ve savaş yönetim yerini Sel' tepesinde kurdu. Hendek altı günde tamamlandı; kazma çalışmaları, Mekkelilerin yola çıktıkları haberi alınır alınmaz başladı. Hendek kazma düşüncesi, Selman-ı Farisî adlı bir İranlıdan geldi. Mekkeliler, böyle bir engelle karşılaşacaklarını hiç akıllarına getirmemişlerdi. Kuşatmayı sürdürmekten başka yapacak bir şey yoktu. Hız. Muhammed, Müslümanların ne zamana dek bu duruma katlanacaklarını bilmediği için Beni Gatafanla tek yönlü bir barış yapmağı düşünüyordu. Bu kabile, Medine hurma ürününün üçte biri karşılığında savaştan çekilebilirlerdi. Hız. Peygamber Evs ve Hazrec başkanlarını yanına çağırdı, kendilerine bu düşüncesini açtı. Onlar «Eğer bu Tanrının bir vahyi ise ona bir sözümüz yok; kişisel düşüncemiz ise şunu demek isteriz ki Cahiliye çağında bile bizler böyle bir haraç vermedik. Misafirimiz olmadıkça ya da satın almadıkça bizden bir hurma danesi bile alamamışlardır. Müslümanlık bizi yeni bir yaşantı-

va, aşamaya ulaştırmışken böyle bir zilleti kabul edemeyiz. Malımıza ortak olmaları uygun düşmez. Onlar bizden kılıçtan başka bir şey alamazlar. Allah kimi isterse onu üstün getirir» dediler. Müşriklerin kuşatmayı bütün hızıyla sürdürdükleri ve zaif noktalardan şehre girip içerde bozgunluk çıkarmaya çalıştıkları bir sırada böyle yüksek bir moral ve asalet ifade eden bu sözler Resulü çok sevindirmiş ve «o halde düşmanlar ellerinden geleni arkalarına bırakmasınlar» demiştir.

Müşrikler son bir atılımla hendeğin dar bir yerini saldırıları için seçmişler, kendilerine çok güvendikleri İkrime b.Ebi Cehil, Amr b.Abdü Ved, Dırar b.Hattab, Hübeyre b.Ebi Veheb, Nevfel b.Abdullah b.Mugîre gibi ünlü savaşçıları atlarını mahmuzlayarak hendeği geçmişlerdi ki özellikle bunlardan, oldukça yaşlı bir kişi olan Amr'ı yüz kişiye bedel sayıyorlardı. Bu sonuncuya Ali b.Ebi Talib çıkmış ve Amr ilk vuruşta Ali'nin kalkanını parçalamış, saldırma sırası Ali'ye geldiğinde bir kılıncı vuruşuyla onu yere yıkıp öldürmüştü. Nevfel, kaçarken hendeğe düşüp Medineliler tarafından öldürülmüş, öteki üçü, geldikleri yerden kaçıp kurtulmuşlardı. Öte yandan iki taraf da süresiz birbirlerine ok ve taş yağıdırıyorlardı. Kuşatma uzadıkça düşmanın durumu kötüleşiyordu. Bu kadar askeri kilometrelerce uzakta düşman topraklarında beslemek ve barındırmak kolay bir iş değildi. İki tarafın da zor bir durumda bulunduğu bu sırada Gatafanın Eşca' kolu ileri gelenlerinden Nuaym b.Mes'ud, Peygamberin yanına gelip İslâm olduğunu, eğer caizse kendileri için bir hile düzeceğini söyledi. Peygamber «Harb bir hiledir, böyle bir iyilik yaparsan seviniriz» dedi.

Nuaym geceleyin Beni Kurayzalıların yanına varıp «Sizi ne kadar sevdiğimi bilirsiniz. Bu nedenle kaç gündür halınızı düşünüyorum. Kureyşliler ve Gatafanlılar usanmağa başladılar. Bırakıp giderlerse siz Müslümanla-

rın eline düşer, onlarla yapmış olduğunuz ilk anlaşmayı da bu savaşta bozduğunuzdan yakanızı ellerinden kurtaramazsınız. Bana kalırsa Kureyş ve Gatafanın ulularından birkaç kişiyi rehin olarak yanınıza almalısınız ki sonuç almadan bırakıp gidemesinler» dedi. Yahudiler bu fikri çok beğendiler. Nuaym, oradan kalkıp Ebu Süfyan'ın ve Gatafan'ın başkanları yanına vardı: «İşittiniz mi? Yahudiler Muhammed'le olan anlaşmalarını bozduklarına pişman olmuşlar ve onunla gizlice anlaşıp, yaptıkları kötülüğü bağışlatmak için Kureyş ve Gatafan ulularından birkaç kişiyi sizden rehin alıp ona vermeğe söz vermişler. Benden duyduğunuzu söylemeyin, belki aslı yoktur ama, rehin isterlerse sakın vermeyin, sonra ulularınıza yazık olur» deyip onları şüpheye düşürdü.

Ebu Süfyan Beni Kurayza Yahudi kabilesinin düşüncesini anlamak için onlara gidip «Biz buraya başkanlarımızı kışkırtmasıyla geldik. Siz ise ağır davranıyorsunuz. Açlıktan susuzluktan halkımız ve atlarımız sıkıntı içinde, yarın hep birlikte saldırıp sonucu alalım» dedi. Kurayzalılar, «Yarın cumartesidir, biz bir işe başlayamayız. Ancak yanımızda alıkoyup sizden emin olmamız için yetmiş kişi rehin vermeniz şartıyla yarından sonra saldırırız» cevabını verdiler.

Kureyş ve Gatafan ileri gelenleri «Nuaym'ın dedikleri doğru imiş» dediler ve Yahudilere «Biz size rehin veremeyiz, sizden de yardım istemeyiz. Canınız isterse bizimle birlikte savaşın, savaşmazsanız biz döner gideriz, siz de Müslümanların eline düşer belânızı bulursunuz» dediler. Bunun üzerine Kurayzalılar da «Nuaym'ın dediği doğru imiş» diye anlaşmayı bozduklarına pişman oldular ve hemen oradan ayrılıp hisarlarına çekildiler. Savaş bundan sonra birkaç gün daha sürdü ise de eski hızı kalmadı.

Rüzgârın müthiş bir kasırga halini aldığı, düşman çadırlarını söküp karargâhlarını alt üst ettiği soğuk bir günün akşamı Ebu Süfyan hayal kırıklığına uğrayıp «Ey cemaat! Burası duracak yer değil; Kurayzalılarla aramızda anlaşmazlık çıktı, hiç bir iş beceremedik. İşte ben gidiyorum, siz de yola düşün» diyerek devesini sürdü. Arkasından Kureyşliler Mekke'ye, Gatafanlılar Necid tarafına çekilip gittiler. Ertesi gün Müslümanlar düşman karargâhını boşalmış görüp gidip onlardan kalan eşyayı topladılar. Ayrıca Ebu Süfyan, Yahudi başkanlarından Huyey adında birine yirmi deve gönderip hurma ve zahire istemiş, o develer yüklü olarak bu sırada gelip Müslümanların eline geçip yiyecek bakımından bir hayli ferahlamışlardı.

Hendek savaşı veya Medine kuşatması, Mekkelilerin, pek tabii olarak bu savaşta onlarla iş ve kader birliği yapmış öteki büyük Arap ve Yahudi kabilelerinin de son şansları idi. Bundan sonra onlar bir daha Medineliler üzerine gelemeyecekler, tersine Müslümanlar onların üzerine varıp, yapacakları savaşlarda daima üstün geleceklerdir. Medineliler bu kuşatmada hiç bir sonuç elde etmemiş gibi görünürlerse de kazançları çok büyük olmuştur. Yarımada-
daki bütün siyasî güçler, Mekkelisi, öteki büyük Arap kabileleri, bütün Yahudi kabileler birleşerek bir avuç Müslümanın üzerine çullanmak için Medine'ye gelmiş, on beş günden fazla bir kuşatma sonunda çekilip gitmişler. Müslümanlar için bundan büyük zafer olur mu? Savaşın bilânçosu: kuşatmacılar dört, Müslümanlar beş ölü verdiler ki bunlardan biri, Evs başkanı Sa'd b.Muaz idi ki Beni Âmir kabilesinden Hibban b.Kays'ın attığı okla yaralanmış, Beni Kurayza gazvesinden birkaç gün sonra ölmüştür.

Soru 53 : Medine Müslümanlarının siyasi bir varlık haline gelişleri ve Mekke'nin ele geçirilişi nasıl oldu?

Muhammed, Kureyşlilerin Suriye ticaret yollarını kapamak, onların kuzeyle ilişkilerini kesmek istiyor idiyse de doğrudan doğruya Mekke'ye bir saldırıya geçmek isteğine dair en ufak bir görüntü yoktur. O, belki de kuzey bölgesini kendi hayat sahası olarak ayırmak, güneyi de şimdilik Mekkelilere bırakmağa razı olmuş görünüyordu. Zaten şimdi bulunduğu yerde durumu iyice güçlenip sağlam bir devlet yönetimi kurduktan sonra Yarımada halkı Medine'yi otorite kaynağı tanımaya başlayacak, Mekke müşriklerin nüfuzu kendiliğinden kırılmış ve Mekke de ikinci bir şehir derecesine düşmüş olacaktı. Zaten şimdiden ve Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarından sonra, Ebu Süfyan hariç, Mekke ulularından çoğu ölmüş, şehrin yönetimini gençler ele almışlardı. Bunlar da babalarının yolunu izliyorlardı ama henüz halk efkârına fazla etki yapamıyorlardı.

Bu altıncı göç yılında (M. 628) Muhammed'in tek düşüncesi, ashabiyle Mekke'ye gidip Kâbeyi ziyaret etmektir. Bunu gerçekleştirebilirse hem Mekkelilerle aralarındaki buzlar eriyecek, onlara taraftarlarının arttığını gösterecek, hem de İslâmı yarımada barış içinde yayma plânını daha kolaylıkla uygulayabilecekti. Mekke'ye gitme işi düşlerine bile giriyordu; hani hakkı da vardı, altı yıl olmuştu sıldan ayrılalı.

Hudeybiye Barışı :

Gene bu sırada gördüğü bir düş üzerine Kâbe ziyaretine kesinlikle karar verdi. Kurban etmek için yetmiş deve alarak 1500 kişi ile 13 Mart 628 günü Mekke'ye yollandı. Ashaptan gücü yetenler de birer deve aldılar. Başka

hiç bir maksatları olmadığını göstermek üzere ashabına, yanlarına yolcu silâhı olan birer kılıncıdan başka bir şey almamalarını emretti. «Zülhuleyfe» adlı yere vardıklarında Hıraş b.Ümeyyet il-Huzaî'yi, Mekkelilerin durumundan haber getirmek üzere yolladı. O, Usfan adlı yere vardığında Kureyşlileri, Müslümanları Mekke'ye sokup sokmamak konusunda tartışırken gördü. Onlar Halid ile İkrime'yi birer bölük askerle giriş yollarını tutmakla görevlendirmişlerdi. Resul, ana yoldan sapıp «Hudeybiye»ye geldi. Burası Mekke'ye 17 Km. olup harem bölgesine dahildi. Henüz Müslüman olmadıkları halde Muhammed'le iyi ilişkileri bulunan Huzae kabilesi ulularından Büdeyl b.Verka da, Müslümanların sadece umre niyeti ile geldiklerini Kureyşlilere bildirmek üzere yollandı. Öte yandan Taifli Sakif kabilesi ulularından Urve b.Mes'ud da Müslümanlara gelerek Muhammed'le görüştü, iyi niyetle geldiklerini anlayıp gidip Kureyş'e anlattı. Kureyşliler «Bu yıl Mekke'ye girişlerini kesinlikle reddederiz; belki gelecek yıl için müsaade ederiz» dediler. Urve bu cevaba sinirlenip, Taif'e döndü.

Müslümanlar bu kez, Mekke'nin çoğunluğunu teşkil eden Ümeyye soyundan olan Osman b.Affan'ı, maksatlarını açıklamak üzere Mekke'ye yolladılar. Osman, Kureyşliler tarafından göz hapsine alındığından, kendisinin öldürüldüğü haberi yayıldı. Bu haber duyulunca Muhammed «Artık savaşmadıkça geri dönemeyiz» dedi ve bir ağacın altına oturup ashabını birer birer yanına çağırarak: İslâmiyet davası uğrunda canlarını feda edeceklerine dair kendilerinden biat istedi. Onlar da, ölünceye dek sebat edip asla kaçmayacaklarına dair biat ettiler. Burada biata katılanların cennetlik sayılacağı müjdelendiğinden bu biata «biat-ı Rıdvan» denir. Bir süre sonra Osman'ın sağ olduğu öğrenildi. Ayrıca Kureyşliler, Müslümanların böyle ölenecek savaşacaklarına dair Resul'e biat

ettiklerini öğrenince korkup barış yapmaya yanaştılar. Bu iş için ünlü hatipleri Süheyl b.Amr başkanlığında Mikrez b.Hafs ve Huveytî b.Abdüluzza'dan kurulu bir heyet gönderdiler.

Anlaşmanın başına yazılacak besmelenin İslâmî biçimde yazılmasına ve Hz. Muhammed'in adı yerine «Tanrının Elçisi Muhammed» ibaresinin konmasına dair olmak üzere, biçim ve maddeler üzerinde bazı tartışmalardan sonra, Kureyşlilerin hemen hemen tüm istekleri kabul edilmiş, Müslümanlarca özellikle «Tanrının Elçisi Muhammed» ibaresinin yazılması üzerinde direnilmiş ise de karşı taraf murahhasları kabul etmediklerinden sonunda şu şartlar saptanmıştır:

1 — Müslümanlarla Mekkeliler arasındaki bu barışın süresi on yıldır.

2 — Müslümanlar bu yıl Kâbe'yi tavaf etmeden Medine'ye geri döneceklerdir.

3 — Müslümanlar gelecek yıl, yanlarında birer kılıncıtan başka silâh almadan gelip Mekkelilerin üç gün boşaltacakları Mekke'de Kâbe'yi ziyaret edecekler.

4 — Müslümanlar, Mekke'den İslâm olup kendilerine gelenleri geri verecek, İslâmdan dönüp Mekke'ye gelmek isteyenlere dokunulmayacak.

5 — Müslümanlardan veya müşriklerden biri Medine'ye gidip sığınacak olursa böyleleri Kureyşlilere teslim edilecek, Müslümanlardan biri Mekkelilere sığınacak olursa Mekkeliler geri vermiyecek.

6 — Öteki Arap soplaları, bu iki anlaşmış taraftan istedikleri biriyle birleşmekte serbest olacaklar.

Bu son madde uyarınca anlaşma imzalandıktan sonra Huzaeliler Medinelilerle, Bekr kabilesi de Mekkelilerle birleşti. Barış imzalandıktan ve Kureyş delegeleri İslâm karargâhını terk etmeden, delegelerden Süheyl'in oğlu Eba Cendel gelip Müslümanlara katılmak istedi. Sü-

heyl, «Şimdi yaptığımız anlaşma gereğince sizden ilk isteyeceğim kimse oğlumdur» dedi. Rica ve tartışmalara rağmen Süheyl isteğinde ayak direyince Muhammed ister istemez Eba Cendel'i babasına teslim etti.

Hudeybiye anlaşmasının sonuçları

Müslümanlar, Hz. Muhammed'in Mekke'ye gidişini kesin olarak umre yapacakları biçiminde anladıklarından Mekkelilerle yaptıkları çetin tartışmalardan sonra, özellikle anlaşmayı Müslümanlar adına imza eden Resul'ün adının «Tanrı Elçisi Muhammed» biçiminde yazılmamasından ve Ebu Cendel'in geri verilmesinden sonra çok üzüldüler. Onların çoğu bu anlaşmanın önemini kavrayamamıştı. Halbuki Resul, bunun gelecekteki fevkalâde sonuçlarını gözleriyle görüyor gibiydi. Nitekim gelen yıllar bunu açık seçik göstermiştir.

Bir kere barışın yapılmasından önce Müslümanlar, Kureyşlilerce, hatta yarımadanın Müslüman olmıyan soplelarınca bir çete topluluğu gibi görülüyorlardı. Barış anlaşmasına göre ise ilk kez siyasî bir varlık, Arabistan'ın değerli ve kutsal bir yerinde oturduklarından kendilerine saygı gösterilen Mekkelilerle eşit haklara sahip bir toplum olarak tanınmış oldular. Sonra bu anlaşmadan önce öteki soplelar, Mekkelileri kızdırmaktan korkarak Müslümanlarla dostluk ilişkileri kuramıyor, korkusuzca yanlarına gidip gelemiyorlardı. Barışın, Arap kabileleri bundan sonra istedikleri tarafla ittifak anlaşması yapabilir hükmü bu bakımdan son derece önemli idi. Gene, barış anlaşmasından önce müşriklerle Müslümanlar birbirlerinden tamamiyle ayrı idiler, içten bir ilişki kuramıyorlardı. Barıştan sonra ticaret veya ziyaret maksadıyla Medine'ye gidip gelmeye, Müslümanların temiz ahlâklarını, doğruluklarını gözleriyle görmeye, kulakları ile işitmeye başladılar. Bu itibarla barış anlaşmasından Mekke fethine dek

geçen kısa süre içinde İslâm olanların sayısı, Peygamberlikle görevlendirilişinden Hudeybiye barışına dek geçen çok uzun sürede İslâm olanların sayısından çok daha fazla oldu.

Barış anlaşmasında bulunan İslâm olup Mekke'den Medine'ye sığınacakların geri verilmesine dair olan madde, kısa bir süre sonra, bu gibi kişilerin —ki yukarıda adı geçen Ebu Cendel de bunlar arasında idi— Suriye yolu üzerinde «Zimerve»ye yakın «İyas» mevkiinde toplanarak Mekke ticaret kervanlarının emniyetle gidip gelmelerine engel olmaları üzerine Kureyşliler tarafından Hz. Muhammed'e rica edilerek kaldırılmıştır. Gene bu anlaşmada kadınlar bahis konusu edilmediğinden, o madde hükmü Müslüman olan kadınlara uygulanmamıştı.

Barış anlaşmasının imzasından sonra Resul ashabına «Haydi kurbanlarınızı kesin ve başlarınızı traş ediniz» dedi ise de bu emri, kendi isteklerine uygun bir anlaşma imzalanmamış olduğundan üzülerək çekinti ile yerine getirdiler.

Hudeybiye'de yirmi gün kadar kaldıktan sonra Resul, ashabı ile birlikte Medine'ye yürüdü. Yolda «Fetih Sûresi» geldi. Ashaptan bazıları üzüntülerini gizliyemiyerek «Müşrikler bizi Beytullah'ı ziyaretten menettiler, istedikleri şartları anlaşmaya koydurdular, fütuhat böyle mi olur?» dediler. Hz. Muhammed onlara «Ne fena şeyler düşünüyorsunuz. Fütuhatın büyüğü bu anlaşmadır. Müşrikler barış için sizin ayağınıza geldiler ve böylece hiç istemedikleri bir işe razı oldular. Tanrı sizi onlara üstün kıldı, selâmetle memleketinize dönüyorsunuz» cevabını verdi ve Uhud'la Hendek savaşlarının sıkıntılı anlarını hatırlattı. Gerçekten Hz. Muhammed, bir yıl sonra, bu kez 2000 ashabı ile, anlaşma uyarınca Mekke'ye gelip Kâbeyi ziyaret etmiştir.

Mekke'nin zaptı :

Hudeybiye barışı uyarınca Huzae sopu Medinelilerle, Bekr sopu da Mekkelilerle birlik kurdu. Bu iki sop arasında öteden beri düşmanlık vardı. 629 Aralık ayında, Bekr sopunun Rebia kolundan bir topluluk, bir gece ansızın Huzaelilere baskın yapıp 23 kişilerini öldürdüler. Bunun nedeni, Bekrlilerden Rebia kolunun bir kişininin Hz. Muhammed aleyhine şiirler yazması üzerine Huzaelilerin onu öldürmesidir. Bekr sopunun Huzaelilere yaptığı baskına, Mekke ileri gelenleri de bedenlen ve silâh vermek suretiyle yardım etmişlerdi.

Huzaelilerden kırk kişi Peygambere gelip durumu anlattılar; o da onları, gönüllerini alıp yardım edeceğini vaad ederek yurtlarına yolladı. Bu durumu sezen Kureyşliler, anlaşmayı bozmuş olduklarından telâşa düşüp, Bekrlilere yardım edildiğinden gerçekten habersiz bulunan Ebu Süfyan'ı, barışı yenilemek üzere Medine'ye yolladılar. Onun burada Muhammed'le, kendi kızı olup Muhammed'le evli bulunan Ümmü Habibe (Remle) ile ve daha başkaları ile Hudeybiye barışını yenilemek için görüştüğü söylenir. Batılı yazarlardan bazıları, Ebu Süfyan'ın, bir karşı blok kurarak organize ettiği Medine kuşatmasının fiyasko ile sonuçlanmasından sonra hayal kırıklığına uğrayıp, direnmenin beyhude olduğunu anlayarak Muhammed'le, Mekke'yi kan dökmeden teslim şartlarını görüştüğünü söylerler. Ebu Süfyan, Medine'de görüştüğü herkesten «Biz kendi kendimize bir şey yapamayız» cevabını almıştır. O, eli boş dönüşün ezikliği içinde durumu hemşehrililerine anlattı. Gerçekten bu, Tanrının Peygambere hazırladığı bir lutüftü. Eğer Mekkeliler bu hatayı yapmasalardı Peygamber kolay kolay bu anlaşmayı bozamazdı; çünkü onlara karşı çok merhametli davranıyordu. Halebî'nin «Siyer-i Kebir Tercümesi»nde (1,52) O'nun bir darlık yılında Mekke'li müşriklere 500 altın yolladığı yazılmaktadır.

Ebu Süfyan Medine'den ayrıldıktan sonra Hz. Muhammed, gizliden gizliye savaş hazırlıklarına başladı; çevredeki anlaşmalı soplara, ramazan ayı başlarında Medine'de bulunmaları haberini yolladı; onlar da bölük bölük geldiler. Resul, kendini Necit taraflarında meşgul göstermek için oralara biraz asker yollamış, Huzaelilere de Mekke yollarını tutturmuştu.

Ashaptan Hatib b.Ebi Beltea, Kureyşlilere bir mektup yazıp onları Medine'deki savaş hazırlıklarından haberdar etmek istedi. Bu mektup yolda yakalandı ve kendisi sorguya çekildi, sonunda af edildi. Çünkü o, Bedir gazisi ve Mısır'a elçi olarak yollanmış bir kişi idi.

Hudeybiye barışından sonra Resul'le anlaşmalar yapan Gıfar ve Cüheyne gibi soplardan birçoğu da onun Mekke üzerine yürüme çağırısına uydular. 10.000 kişilik İslâm ordusu 24 Aralık 629 günü Medine'den yola çıktı. Yolda, Müslüman olup çoluk çocuğu ile Medine'ye gelmekte olan Peygamberin amcası Abbas'a rasladılar. O da onlarla Mekke'ye yöneldi. Müslüman ordugâhı «Merr üz-Zahrân» denen yerde kuruldu, ateşler yakıldı. Medine'den olumlu bir cevap alamadan dönen Ebu Süfyan, Hendek savaşından az önce kurduğu Mekke federasyonunu yaşatamadığından ve Medine kuşatmasında bir başarı elde edemediğinden, Mekkelilerin çoğunun, hattâ kendi sopundan bazılarının bile gözünden düşmüştü. O, böylece Mekke'nin artık çökmekte olduğunu görerek belki de kendi cesareti bile kırılmış, uğraşıp didinmekten bitkin, sessiz sedasız köşesine çekilmiş, işlerin yönetimini daha gençlere bırakmışa benziyordu. Esasen, Hudeybiye barışından az önce Mekke yönetiminin: Safvan b.Ümeyye, Süheyl b.Amr ve Ebu Cehil'in oğlu İkrime'den kurulu üç kişilik bir grubun elinde olduğu görülüyor. Bunların hepsi Mazum sopundandı ama durumu başka başka gözle görüyorlardı. Bedir savaşından sonra ünlü silâh tüccarı Safvan,

Ebu Süfyan'ın en güçlü rakibi idi. İkrime, bazı noktalar-
da onun görüşüne şiddetle karşı koyuyordu. Süheyl ise bu
ikisi ortasında dengeyi sağlıyordu. Hudeybiye barışı sı-
rasında zaten Ebu Süfyan Mekke'de bulunmuyordu. Bü-
tün bunlarla birlikte Ebu Süfyan gene de Mekke'nin önem-
li işlerinde kendini sorumlu görüyor ve bu nedenle Mu-
hammed'in bir baskınını beklediğinden geceleri uyumayıp
şehrin çevresinde geziniyordu.

Öte yandan, Mekke'nin burnunun dibine gelmiş bu-
lunan Hz. Muhammed, habersizce girerse sert tepkilerle
karşılaşır diye, amcası Abbas'ı kendi hayvanına bindirip
Mekkelileri durumdan haber vermeye yolladı. Abbas böy-
le bir görevle geceleyin Mekke'ye gelirken Ebu Süfyan'a
rasladı, ona durumu ve tehlikeyi anlattı ve «Gel seni Mu-
hammed'e götürüp aman alıvereyim» dedi. Bu hal çaresi
onun da aklına yattı, Peygamberin çadırına gittiler. Gö-
rüşmelerden sonra «Her kim Ebu Süfyan'ın evine sığı-
nırsa veya kutsal Mescide girerse, yahut silâhını bırakıp
evine kapanırsa emindir» şeklindeki bir haberi Ebu Süf-
yan'la Mekkelilere göndermeye karar verdiler. Arkasından
bir genel af ilân edildi. Durumu öğrenen Mekkeliler ara-
sında bir telâştır başladı. Kimi silâhlanıyor, kimi silâhını
çıkarıyordu. Mekke'nin ele geçirilişinden önce Halid b.
Velid, Amr b.Âs ve Osman b.Talha gibi Kureyş uluların-
dan bazıları Müslüman olup Muhammed'in yanında bu-
lunuyorlardı. Her türlü tedbiri alan Peygamber 11 Ocak
630 Perşembe günü ordusunu dörde ayırıp bir bölüğünü
Hazrec başkanı Sa'd b.Ubade, bir bölüğünü Zübeyr b.Av-
vam, bir bölüğünü de Halid b.Velid başkanlıklarında Mek-
ke'ye sürdü, bir bölüğüne de kendisi başkanlık ediyordu.
Halid'in komuta ettiği birlikler, İkrime'nin başkanlığında
toplanmış olan ve çabucak kırılan bir direnme ile kar-
şılaştı; 24'ü Mekkelî, dördü de onların müttefiklerinden
olmak üzere 28 kişi öldürülünce ötekiler kaçtılar. Yanlış

yola sapıp düşman müfrezesiyle karşılaşan iki Müslüman öldürüldü.

Böylece Mekke, Muhammed'in Medine'de kurduğu yedi sekiz yıllık disiplinli ve imanlı bir topluluk tarafından kan dökülmeden teslim alınmış oldu. Peygamber, 11'i erkek ve altısı kadın olan 17 kişiyi genel aftan hariç tutmuştu ki bunlardan dört erkek ve dört kadın Mekke'ye girildiği gün ele geçirilip öldürüldü, ötekiler sonradan türlü zamanlarda gelip af dilediler ve affedildiler. Bunlardan biri İkrime b.Ebu Cehil'di. Fetih sırasında gelip affedildi. Bir başkası da yedi askı sahiplerinden ünlü şair Züheyr b.Ebi Sülma'nın oğlu ünlü şair Ka'b b.Züheyr'dir ki bir yıl kadar sonra Medine'ye gelip Müslüman olmuş ve hemen orada, meşhur «Banet Suad» kasidesini söylemiştir.

Hz. Muhammed o gün, kadın erkek bütün Mekkelileri Safa tepesine çağırıp, Allaha ortak koşmaktan, iftiradan, zinadan, hırsızlıktan sakınacaklarına ve çocuklarını diri diri gömmeyeceklerine dair kendilerinden biat aldı. Kâbe ile ilgili görevlerden yalnız «Sikayet» ve «Hicabet» yani anahtarları elinde bulundurma görevlerini bırakıp ötekilerin hepsini kaldırdığını bildirdi.

Hz. Peygamber, Mekke'nin yağma edilmesini yasaklayıp Kureyşlilere karşı bir gönül yüceliği göstermişti. Ama Medine'den gelen fakir arkadaşları darlık içinde bulunduklarından, Mekke ileri gelenlerinden ödünç para aldı ve onlara adam başına ellişer dirhem dağıttı. Resul, on beş yirmi gün Mekke'de kalıp çevreden gelen soplaların biatını kabul etti ve Kâbe içindeki 360 putla çevredeki Menat ve Uzza gibi irilerini kırdırıp yıktırdı.

Mekke'nin ele geçirilişi ile Yarımada'nın siyasî birliği ve İslâmiyetin yayılması için en büyük bir engel ortadan kalkmış oldu.

Soru 54 : Medine'deki üç Yahudi kabilesinin sonuçları ne oldu?

Beni Kaynuka, Beni Nadiyr ve Beni Kurayza adlarındaki üç Yahudi kabilesi, eski adı Yesrib olan Medine şehrinin en eski sakinleriydiler. Bunlar Filistin'den, Babil'e götürülürken kaçıp buraya mı sığındılar, yoksa Yahudiliği kabul etmiş Arap soplelarından mı türediler, bilmiyoruz. Her ne olursa olsun aynı dili konuştuklarından birbirleriyle yakın ilişkileri vardı ve Araplarla aralarında sık sık evlenmeler oluyordu; bu nedenlerle Yahudi soplearı ile Arap soplearını ayırd etmek zordur.

Nadiyr ve Kurayza Yahudi soplearı, Medine'nin bulunduğu vahanın güneyindeki tepelerdeki tarıma çok elverişli topraklara sahiptiler ve kimi Yahudilerle karışık, kimi onların yanı başında oturan Evs-Menat sopu gibi Arap topluluklarına üstün durumda idiler. Vahada, sık evlerden müteşekkil toplu halde bir şehir yoktu. Tarlalıklar, hurmalıklar arasında yayılmış birçok küçük evler topluluğu vardı. Her sopun, saldırıya uğradığında sığınmak için, küçük kale biçiminde «utum» dedikleri koruganları vardı. Medine çevresinde sık sık toprak elde etme kavgaları olurdu. Bunların en çetini, 618 yılına doğru Buas denen yerde oldu. Bu savaşa, Medine'nin bütün Arap kabilelerinden başka, müttefik sıfatıyla, Yahudi kabileleri ve etraftaki bazı bedevî kabileler de katılmıştı. Korkunç bir insan kırımı oldu ve iki tarafın da takatı kesildiğinden savaş durdu ama barış kurulamadı. Medine uzun süre gerginlik içinde yaşadı. Muhammed'in, Medine'ye gelmesi ile doğan yeni durum Evs ve Hazrec soplearı arasındaki kavgaları durdurdu, daha sonraları da bu kavgaların izi bile kayboldu. Medine'deki Yahudi kabileleri zaman zaman acayip davranışlarda bulunuyorlar ve Müslümanlara zarar verecek hareketlere teşebbüs ediyorlardı.

Beni Kaynuka Gazvesi (624 Nisan ayı) :

Medine'deki Yahudi soplardan ilk kez anlaşmayı bozan, bu Kaynuka sopu oldu. Bu kabile savaş silâhları ve kuyumculuk yaparlardı. Bir gün bir sütçü Arap kadını bir eşya almak üzere bir Yahudi kuyumcu dükkânına girer. Orada otururken eteğini arkasından beline bağlarlar. Farkına varmayan kadın ayağa kalktığı anda edep yerleri görünür, öteki Yahudiler de alay etmeye başlayınca kadın bağırıp yardım ister. Çevrede bunu gören bir Müslüman dükkâna girip Yahudiye öldürür. Bu kez Yahudiler de birleşip o Müslümanı öldürürler ve böylece Yahudiler anlaşma hükümlerini açıkça bozmuş olurlar. Anlaşmaya göre böyle bir durumda haklarını kendileri almaya kalkmayıp Hz. Muhammed'e şikâyet etmeleri gerekiyordu. Yahudiler bunu yapmadıkları gibi üstelik Peygamber'e: «Sen bizi Kureyş mi sanıyorsun? Savaş bizim sanatımızdır, istersen savaşa hazırız» dediler. Resul, bunun üzerine, ashabiyle Kaynuka yurduna varıp onları 15 gün kuşattılar. Yahudiler sonunda teslim olmak zorunda kaldılar. Peygamber onları öldürmek istiyordu; hepsini bağlattı. Bu kabile Ubade b.Samet ile, munafıkların başkanı Abdullah b.Übey b.Selül'ün müttefikleri idiler. Ubade onları korumaktan vazgeçti; fakat Abdullah affettirmek istedi ve Resul'ün zırhından tutarak «Affetmedikçe bırakmam; benim 700 yardımcım varken müttefiklerimi katlettirmem» dedi. Resul de «Bırakın, onlara da lânet olsun buna da» deyip öldürülmelerinden vaz geçmişse de Medine topraklarını terketmelerini emretti. Abdullah b.Übey, Kaynuka başkanını Resul'ün yanına getirip barıştırmak istedi. Ashap mani olup onu duvara çarptılar, Abdullah'ın yüzü yaralandı. Bunu gören Yahudiler, «Ey Abdullah! Seni bu durumda görüp yardım edemediğimiz bir yerde durmak bizim için caiz değildir» dediler ve yediyüz kişi

oldukları halde yurtlarından çıkıp, önce kuzeyde Vadi ül-Kura'ya, sonra da Suriye ve Havran çevresindeki Azraat kasabasına gittiler. Bunların bütün malları ganimet olarak alındı; bunların beşte biri beyt ül-mala ayrılıp kalanı Müslümanlara paylaştırıldı.

Beni Nadiyr Gazvesi (6 Ağustos 625)

Bir Müslümanın yanlışlıkla öldürdüğü Beni Âmir soyundan iki kişinin diyetini ödemek için Hz. Muhammed anlaşmalı soylardan yardım toplamağa çıkmıştı. Bu amaçla, Ebu Bekir, Ömer, Ali, Zübeyr, Talha gibi ashabla birlikte, Medine'ye 8 - 10 Km. uzakta bulunan koruganlı Zühre köyünde oturan Beni Nadiyr Yahudi kabilesine gidip yardım istedi. Öldürülenlerin sopu Beni Âmir, Nadiyrlilerin müttefiki olduğundan önce diyet bedeline katılmak istemediler, sonra razı oldular ama, Resul bir evin gölgesinde otururken aralarında komplo kurarak damdan yuğga taşı atmak istemeleri üzerine Resul derhal oradan Medine'ye dönüp «Mademki beni öldürmek istediler, on gün içinde bu bölgeden çıkıp gitsinler. Bu süre geçtikten sonra onlardan kimi görürsem boynunu vurdururum» diye haber gönderdi. Bunlar da daha önce Kaynuka kabilesinin yaptığı gibi çıkıp gitmek üzereler iken gene Abdullah b.Übey b.Selül, kendilerine gizlice haber gönderip «Yerinizden kıpırdamayınız, biz size yardım ederiz; Beni Kurayza ile müttefikiniz Beni Gatafan da yardım ederler» demiş. İçlerinden Selam b.Mişkem «Abdullah'ın sözüne kanmayın, sizi büyük bir tehlikeye düşürür» diye onları uyarmaya çalışmış ise de, Abdullah'ın sözlerine kanarak bölgeyi terk etmekten vaz geçtiler ve Resul'e «Biz yurdumuzu bırakmayız; elinden geleni geriye koyma» diye haber gönderip karşı koymaya hazırlandılar.

Bunun üzerine Hz. Muhammed ashabiyle gidip Beni Nadiyrlileri kuşattı. Abdullah b.Übey açıkça yardım ede-

medi; Gatafanlılarla Kurayzalılardan da yardım gelmedi. Beni Nadiyr, boş yere bunların yardımlarını bekleyerek on beş gün direndiler, sonunda bunalıp Peygamberin merhametine sığındılar. Peygamber «Canınızı bağışladım ama burayı terk edin» dedi. Onlar da taşınabilir mallarını 600 deveye yükletip kuzeye doğru yollandılar. Bunların büyük bir bölümü Hayber bölgesindeki Yahudiler arasına yerleşti. Bir bölümü de Filistin'deki Eriha'ya gitti.

Geçen olaylardan anlaşıldığına göre Nadiyr sopuna karşı yapılan bu davranışın nedeni, birçok batılı yazarların dedikleri gibi, Uhud savaşının başarısızlığını kapatmak ya da burada elde edilecek kolay bir başarı ile, kırılan prestijlerini tamir etmek değil, tersine Yahudi kabilesinin, Medine çevresinde oturanlar için ilân edilen genel bildiri hükümlerini bozmuş olması ve küstahça davranmasıdır. Eğer bunda ilkel ve bayağı bir amaç güdülmüş olsaydı, Müslümanlara yaramasın diye kuşatmanın sonlarında evlerini yıkmış olan bu sop halkı ölüm cezasına çarptırılırdı. Öyle yapılmadığı gibi üstelik taşınabilir mallarını da götürmelerine izin verilmiştir.

Beni Nadiyr sopunun arta kalan eşyaları ile taşınmayan malları Müslümanların eline geçti. Medine'ye göçten bu yana, göçmenlere geçim hususunda Ensar yardım ediyor, Hz. Muhammed de külfet ve minnet bakımlarından iki taraf için üzüntü duyuyordu. Bu durumu düzeltmek için Beni Nadiyr'den kalan malları Mekke'li göçmenlere paylaştırmak istedi ve Ensar'a «Muhacirin'in geçimi için yapmakta olduğunuz yardımı gene sürdürmek şartıyla bu malların ortaklaşa paylaşılmasını mı istersiniz? Yoksa, yalnız onlara dağıtılmak suretiyle yüklerinin üzerinden kalkmasını mı istersiniz?» diye sordu. Ensar «Bu malları onlara paylaştırın, ama gene eskisi gibi yanımızda kalsınlar. Onlar evlerimizin bereketi ve şenliğidirler» dediler. Ebu Bekir, Muhacirler adına bu asil davranışlarından

dolayı Ensara teşekkür etti, Nadiyrlilerin arazisi Muhacirlere paylaştırıldı.

Beni Kurayza Gazvesi (M. 627 Nisanı) :

Beni Nadiyr sopunun, Medine çevresinden uzaklaştırıldıktan sonra, çoğunun başkanları ile birlikte Hayber Yahudileri yanında yerleştiklerini görmüştük. Ahzab veya Hendek savaşı diye anılan Medine kuşatması, Hayber'e yerleşen bu Medine'den gelme Yahudiler tarafından hazırlanmıştı.

Kurayzalılar, Hendek savaşında açıkça Mekkeliler ve onların müttefikleri ile Müslümanlar aleyhine birleşmişlerdi. Bu nedenle Hz. Muhammed, Medine kuşatmasının hemen sonunda, ashabın silâhlarını çıkarmamalarını, ikindi vakti Kurayza topraklarında olacaklarını söyledi. Onların bu kallesliklerinin cezası verilmeli, Medine'nin bu kangreni koparılıp atılmalı, başka iki yüzlü düşmanlara da ders verilmeli idi. 3000 Müslüman Kurayzalıların korugan şeklindeki kaleleri önünde görüldüğü halde onlar direndiler. Kuşatma 25 gün kadar sürdü. Sonunda, nasıl Nadiyrlilerin müttefiklerinden Abdullah b.Übey onlara yardım etti ise bunlar da kendi müttefikleri Evslilerden yardım istediler. Kendi ulularından Kays b.Nebbaş'ı Peygambere yolladılar, bu isteklerini ulaştırdılar. Peygamber: «Mutlaka benim yargıma uymalısınız» dedi. Eski müttefikleri Evs sopunun ileri gelenlerinden Ebu Lübabe'yi danışmak üzere kendilerine göndermesini istediler. Resul yolladı. Ebu Lübabe varınca Yahudiler kadın erkek ağlayarak onun eteğine sarıldılar, «Hz. Muhammed'in hükmüne razı olarak hisardan çikalım mı?» diye sordular. Ebu Lübabe «Çıkınız» demiş ise de bir eliyle sakalını tuttu, öteki eliyle boynunu gösterip «Çıkarsınız ama hepinizin boynu vurulur» demek istedi. Kurayzalılar, başkanları Kâ'bın başkanlığında ve öteki uluları da bulun-

duğu halde toplandılar, Müslüman olmayı, şiddetli bir saldırı ile yarma hareketine girişmeyi tartıştılar; sonunda şartsız olarak teslim olmaya karar verdiler. Peygamber «Eski müttefikiniz Evs'in başkanı Sa'd b.Muaz'ın yarısına razı mısınız?» diye sordu, Yahudiler de razı olduklarını bildirince, Hendek kuşatmasında aldığı ok yarısından ağır hasta olarak yatmakta olan Sa'd'a haber salındı; Sa'd geldi ve kararını şöyle açıkladı: «Beni Kurayza'nın savaşıma gücündeki erkekleri öldürölsün, çoluk çocukları tutsak ve malları paylaşölsün».

Bu karar uyarınca Kurayza erkeklerinin elleri arkalarına bağlandı, bir çukur kazıldı, ad çağırılarak birer birer boyunları vuruldu. Öldürölenlerin sayısı 500 - 700 arasında idi. Evs ve Hazrec kabilelerinin kolları da dahil olmak üzere her birine bir kaçır Yahudi verildi, öldürdüler. Çoğunu Muhacirin öldürdü. Böylece Kurayza sopunun dökölen kanlarından bütün soplars sorumlu duruma getirildiler. Kurayzalöların hurmalıkları savaşıa katılan Müslömanlar arasında bölöştüröldü. Bu kabilenin de ortadan kalkmasıyla Medine'de önemli hiç bir Yahudi kalmadı; ama galiba birçok küçük Yahudi topluluğu bulunuyordu. Hatta bir Yahudi tüccarın, Kurayzalı kadın ve çocuklardan birkaç tutsak satın aldığı bildirilmektedir. Medine'de kalan bu Yahudiler herhalde çok ihtiyatlı davranıyor, kendilerine söz getirecek davranışlardan sakınıyorlardı. Bununla birlikte Hayber'e karşı sefer sırasında dindaşlarına karşı sempati duydukları anlaşılmaktadır. Bazı Yahudi toplulukların sürekli olarak Medine'de bulunuşları, Avrupalı bilginlerden bazılarınin ileri sürdükleri, Peygamberin, Medine'ye gelişinin ikinci yılından itibaren Yahudileri, Yahudi oldukları için Medine'den temizlemek için özel bir politika güttüğu ve bu politikayı gittikçe artan bir sertlikle uyguladığu yolundaki fikirlerine karşı açık bir delildir. Böyle bir politika Resulün kişisi-

liğine asla uymaz. Yahudiler, gördüğümüz gibi, başlarına gelen felâketleri, hataları yüzünden hep kendileri hazırlamışlardır. Onlar, Vahiyleri, İslâmın temellerini açıkça tenkit ederek dini temelinden sarsmak istiyorlardı. Bundan başka Muhammed'in düşmanlarına ve munafıklar gibi hasımlarına siyasî bir dayanak oluyorlardı. Yahudilerin bu tür düşmanca davranışlarını bıraktıkları oranda, Muhammed de onların eziyet görmeden Medine'de yaşamalarına müsaade etmişti.

Soru 55 Hayber Yahudilerinin tutumları nasıldı? Sonuçları ne oldu?

Önce de söylediğimiz gibi, Medine çevresinden koğulan Yahudi soplaları halkından bir kısmı, Suriye yolu üzerinde, Medine'ye 150 Km. uzaklıkta bulunan Hayber kalelerinde toplanarak Müslümanların ve Medinelilerin ticaret yollarını tehdit etmeğe başlamışlardı. Ayrıca, Medine kuşatmasında gördüğümüz gibi Mekkelileri - öteki Arap soplalarını da kandırarak - bir büyük federasyon kurmağa, Medine'ye sığınmış Müslümanları mahvetmek üzere savaşa teşvik etmişlerdi. Bunu yapmaktan maksatları yurtlarına yani Medine'ye geri dönme olanağını elde etmektir. Hicaz bölgesi halkının geçim yollarının en önemlilerinden biri olan ticaret kervanlarının yolunu açmak ve güven altına almak gerekiyordu. Resul bu amaçla 20 Mayıs 628 günü Medineden yola çıktı. Ordusunda, 1400 piyade, 200 süvari, yaralıları bakmak için de yirmi kadın vardı. Hayber'in beş grup küçük kalesi veya koruganı vardı. Çoğu tepeler üzerine kurulmuş olup bunlara ele geçirilemez gözü ile bakılıyordu.

Müslüman ordusunun yola çıkmasından önce, Medine çevresinde oturan Yahudiler ve munafıklar, İslâmları

telâşa düşürecek propagandalara, vadesi henüz gelmemiş alacaklarını istemek gibi çarelere baş vurdular. Munafıkların başkanı Abdullah b.Übey, Hayberlileri durumdan haberdar edip Müslümanların sayıca az olduklarını, bu nedenle kalelere kapanmayıp meydan savaşı yapmalarını tavsiye eden bir mektup yazdı. Hayberliler müttefikleri olan Gatafan kabilesine haber yollayıp kendilerinden yardım istediler. Gatafanlılar önce yardım etmeye söz vermişken sonra Müslümanlardan korkup red cevabı verdiler. Zaten Muhammed, Hayber savaşıma Hudeybiye barışından döndükten bir ay sonra çıktığından, Mekke'li Kureyşliler de Medineli Müslümanlarla anlaştığından bu durum da Gatafanlıların kararlarını değiştirmesinde rol oynamış olmalı.

Yahudiler bu karışık ve oldukça karanlık durum karşısında çok korkup, izlenecek yol üzerinde olumlu bir karara varamadılar. Sonunda kalelere sığınmağı daha uygun buldular. İslâm ordusu Reci' adlı yerde ordugâh kurdu. Burası Hayberle Gatafan toprakları arasında idi. Bundan kasıt da Gatafanlıların Hayberlilere yardım olanağını ortadan kaldırmaktı. Kuşatma bir buçuk ay kadar sürdü. Müslümanlar bu kalelere teker teker saldırdılar. Uzun süre ve aralıklarla birbirlerine uzaktan ok attılar. Anlaşıldığına göre teke tek birkaç çarpışma da oldu. Kuşatılanlar bir çıkış hareketi yaptıkları zaman Müslümanlar kahramanca döğüşüler ve onları kale kapılarının içine dek kovaladılar. İki büyük kale düştükten sonra artık direnme çok sürmedi, birer birer teslim oldular. İkinci kez Habeşistan'a gitmiş olan Müslüman göçmenler bu sırada Habeşistan'dan dönüp buraya geldiler. Bu savaşta Müslümanlardan 15, Yahudilerden 93 kişi öldü.

Hz. Muhammed, Yahudilerin hepsini Hayber'den sürüp çıkarmak istemişse de Yahudiler, «nasıl olsa bu toprakları işletmek için size adam lâzım, müsaade ederse-

niz bu işi yarıcılıkla biz yapalım» diye rica ettiler ve bu ricaları kabul edilip, ürünün yarısını Müslüman mal sahiplerine yani savaşa katılan 1600 kişiye, ya da onların hisselerini sattıkları kişilere vermeleri kararlaştırıldı. Toprak, kişilere ya da Hz. Ömer'in yaptığı gibi topluma mal edilmiyordu. Bunlar on sekiz paya ayrıldı ve her biri, bir ya da daha fazla sopa verildi. Anlaşıldığına göre her kişi, bağlı bulunduğu sop'a ayrılan bölümden elde edilen hurma veya başka ürünlerden, o sopun kişileri sayısına göre payına düşeni alıyordu. Muhammed'in payına, öteki savaşlarda olduğu gibi, ele geçenlerin beşte biri düşüyordu. Bu yeni yönetim, Hayber Yahudilerinin siyasî hayatlarının son bulduğunu gösterir; artık onlar Medine'nin buyruğu altındaydılar. Hatta dalaverelerini sürdürmek isteseler bile bunu başaracak paraları da yoktu. Ayrıca, artık başlarına geçecek bir başkanları da yoktu. Önemli kişilerinden çoğu kuşatma sırasında ölmüş, iki tanesi de teslimden sonra idam edilmişti; çünkü, anlaşmaya aykırı olarak ailelerinin hazinelerini saklamışlardı. Bu bölgedeki üç Yahudi madenci kolonisi de aynı şartlarla teslim oldular.

Fedek halkının teslim oluşu:

Fedek, Hayber kaleleri çevresinde bir meskûn yer olup halkı Yahudilerdi. Akar sulu, hurmalıkları çok ve bayındır bir yerdi. Bura ahalisinin, Hayber'in kuşatılması sırasında dindaşlarına yardım etmek istediklerini bilen Peygamber onları İslâma çağırdı. Fedekliler Hayberlilerin teslim olduklarını duyunca başkanlarını Peygambere yollayıp, bütün Fedek toprakları Hz. Muhammed'in kişisel mülkü olmak üzere, kendilerinin yarıcılıkla yerlerinde bırakılmalarını rica ettiler. İstekleri kabul edilerek bir anlaşma yazıldı. Peygamberin ölümünden sonra hayatta kalan tek kızı Fatıma, Ebu Bekir'den babasının Fedek ile

Hayber'deki hissesinin miras olarak kendisine verilmesini istemiş ise de Ebu Bekir, Peygamberin «Biz Peygamberler miras bırakmayız, bıraktıklarımız da sadakadır» sözüne uyarak bu isteği red etmiştir. Ebu Bekir'den sonra Halife olan Hz. Ömer Hayber bölgesi halkını Suriye'ye sürdüğü sırada Fedek'i, Peygamberin veresesine geri vermek istemişse de, Abbas ve Ali arasında anlaşmazlık çıkarak kimse tasarruf edemiyerek gene Beyt ül - Mal'e kalmıştır. Daha sonra Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz, Fedek topraklarını Fatıma'nın torunlarına vermiş fakat halefi geri almıştır. Abbasî Halifelerinden Me'mun tekrar geri vermiş fakat, Halife Mütevekkil gene geri alarak gelirini sadakaya tahsis etmiştir. Hayber'in biraz kuzeyindeki Vadiyülkura da, dört günlük kuşatmadan sonra mal ve eşyaları ganimet olarak savaşçılar arasında bölüştürüldü, toprakları gene kendilerine yarıcılıkla bırakıldı. Gene bu bölgedeki Teyma adlı ve Yahudilerle meskûn yer de, yılda belli bir miktar cizye vermek şartıyla arazilerini ve dinlerini muhafaza etmek üzere anlaşma yapılarak Müslümanlara tabi oldu.

Soru 56 Hz. Muhammed'in Yarımada'daki göçebe Arap soplelarını İslâma sokma çabalarını anlatır mısınız?

Hz. Muhammed, ashabı ile Medine'ye göç ettikten ve Medine'de otoritesini yerleştirip - bir anlaşma ile kendine bağladığı irili ufaklı yirmi kadar Yahudi kabilesi de dahil - toplum yönetimini eline aldıktan sonra, varlığını hissettirmek, fakir arkadaşlarının ekonomik düzeyini yükseltmek için, önce yalnız muhacirlerden, Bedir savaşından başlayarak da hem muhacirlerden hem de ensardan müteşekkil seriyeler tertip etmeye başladılar. Bunda

güttüğü amaç, Yarımada'daki Arap soplalarına gözdağı verip Mekkelilerle açık bir işbirliği yapmalarına mani olmak, Mekkelilere de güçlendiğini, kendileriyle başa çıkabilecek, uğraşabilecek güç ve sayıda taraftarları olduğunu göstermekti.

Kan dökmekle sonuçlanan ilk gazve doğrudan doğruya Mekkelî müşrik Kureyşlilere, onların Yemenden gelmekte olan bir kervanına karşı girişildi. Bu çatışma 623 Aralık ayında veya 624 Ocak ayında, Mekke ile Taif arasındaki «Batn-ı Nahle» denen yerde oldu. Bundan önce, daha birinci hicret yılında (Mart, Nisan ve Haziran 623 aylarında olmak üzere) iki üç seriye ve gazve düzenlenmiş fakat bunların hiç birinde kan dökülmemişti. Örneğin 623 Martında 30 kişilik bir seriye, Ebu Cehil başkanlığında Suriye'den dönen 300 kişinin koruduğu Kureyş kervanına yollanmış, çatışma başlayacağı sırada Cüheyne sopundan biri araya girip onları ayırmıştı.

Medine'ye göçten biraz sonra, müşriklerle savaşa izin verilmişti; ama ortada bir «haram ayları» konusu vardı. Önce de gördüğümüz gibi, yılın dört ayında, eski ve köklü bir Arap geleneğine göre kan dökmek ve savaşmak yasaktı. İşte bu Batn-ı Nahle olayının önemi, haram aylarından birinde yani receb ayında olmuş olmasından ileri geliyordu. Çatışma sonunda bir Mekkelî öldürüldü, ikisi de tutsak olarak Medine'ye getirildi. Seriyedekilere Hz. Muhammed'in «Ben size haram aylarını ihlâl mi edin dedim» demesinden, haram aylarının ihlâl edilmiş olmasının bütün Yarımada Araplarınca sert tepki ile karşılanacağını bekleyen Peygamberde korku yarattığı anlaşılıyor. Öte yandan, normal olarak Mekkelilerin, ölülerinin öcünü almak istemeleri beklenirdi. Ayrıca Muhammed'in çetelerinin, onların burunlarının dibine kadar gelip meydan okuması da onları çileden çıkarmış olabilir. Bu nedenlerle Muhammed'in, tepkinin ne olacağını görmek için, ora-

dan getirilen ganimetleri bölüştürmediği, hatta kendi beşte bir hissesini de almadığı görülüyor. Bu, Mekkelilerin damarlarına adamakıllı basma olayı, Medinelilerden, Muhammed'le araları pek iyi olmayan Medinelileri de çok kuşkulandırmıştı. Ama haram aylarında savaşın büyük günah olduğu fakat kişileri Tanrı yolundan saptırmanın, Allahı inkâr etmenin, onun (Peygamberin) ümmetini koğmanın, onlara eziyet etmenin daha büyük bir günah olduğunu bildiren (II, 217) âyeti gelince Muhammed'in, Medinelilerin korkusu karşısındaki çekintisi sona erdi. Bir süre sonra gelen birtakım âyetlerle, haram aylarında savaşın yasaklığı büsbütün ortadan kalktı.

Şimdi bu gazve ve seriyeleri kısaca birer birer (en önemlilerini) görelim:

Ebva Gazvesi (623 Ağustos)

Hız. Muhammed'in ilk gazvesidir. Mekke'lilerin ticaret kervanını vurmak için ve Beni Damre sopunu itaat altına almak için 60 muhacirle gitti. Resul'ün annesi bu köyde ölmüştü. Buraya vardıklarında düşmanın savuşup gittiğini öğrenince geri döndü.

Aynı yılın Eylül ayında «Buvat» adlı yere dek gidilen ikinci gazve de aynı nedenle, aynı şekilde neticesiz kaldı. O sırada Beni Damre başkanı gelip Peygamberden aman istedi, birbirlerinin düşmanlarına yardım etmemek, gerektiğinde birbirine taraftar olmak şartıyla bir anlaşma imzaladılar. Gene bu sırada Beni Müdlic başkanı da gelip, Damre kabilesiyle olduğu gibi bunlarla da bir anlaşma yapıldı.

Beni Gatafan gazvesi (2 Eylül 624)

Bunlar, Necid bölgesinde oturan büyük bir kabiledir. Bu kabilenin, «Zi Emr» adındaki yerde, Beni Sa'lebe ve Beni Muharıpten bir bölük halkla birleşerek Müs-

lumanlara baskın yapmak istediklerini işiten Resul, 450 kişilik bir kuvvetle buraya yürüdü. Zi Emr'e geldiğinde, durumdan haberdar olan düşmanların kaçmış olduklarını gördü. Hiç bir sonuç alınmadan geri döndüler.

Maune kuyusu olayı (Temmuz-Ağustos 625)

İçlerinde amca ile yeğen iki kişinin baş olmak için rekabet halinde bulunduğu Âmir kabilesi bu işe sürüklendi. Şimdilik, amca olan Ebu Bera' Âmir b.Malik b. Ca'fer daha güçlü olup kabilenin büyük bir kısmı onu tutuyordu; fakat yeğen Âmir b.Tufeyl'in de epey taraftarları vardı. Amca herhalde kabilesi içindeki durumunu, Muhammed'in yardımı ile sağlamlaştırmak için Müslüman olmaya niyetli idi. Bu amacına erişebilmek için kabilesinden bir kısmını da Müslüman etmek istiyordu. Bunun için Muhammed'den, kabilesine Müslümanlığı öğretmeleri için birkaç genç göndermesini istedi ve bunları koruyacağına söz verdi. Halbuki böyle bir koruma vaadinin, kabilenin tümü tarafından resmen kabul edilmesi lâzımdı. Fakat amca, yeğeninin karşı koyma ihtimalini hesaba katmadan, kabilesini kendi kararına saygı göstermeye ikna etti.

Bu şekilde atlatılmış olan yeğen Âmir b.Tufeyl, başka bir kabilenin yani Süleym kabilesinin bazı kollarına (Usayye, Rıal, Zekvan) gidip Müslümanlarla çarpışmaya ikna edip götürdü veya onları bu işe teşvik etti. Bunlar da onun dediğini yaptılar ve ikisi dışında 40 veya 70 kişi olan Müslümanların hepsini öldürdüler.

Öldürülen Müslüman heyetinde olup sağ olarak Medine'ye dönmekte olan Amr b.Ümeyye yolda Beni Âmir kabilesinden iki kişiye rastladı. Öldürülen arkadaşlarının öcünü almak amacıyla uyumakta olan bu iki kişiyi öldürdü. Meğer bunlar Medine'den gelmekte imişler ve üzerlerinde Resul'den aldıkları amanname varmış.

Amr Medine'ye gelince durumu Resul'a bildirince «çok kötü yapmışsın; ahd ve amanım altında bulunan iki kişiyi öldürmüşsün» dedi ve bu iki kişinin diyetini vermek üzere komşu ve anlaşmalı soplardan, yardım etmelerini istedi. İşte bu amaçla yardımlarına başvurduğu Beni Nadiyr Yahudi sopunun, Hz. Muhammed'e karşı küstahlıkta bulunmaları üzerine yerlerinden kovuldu- lar.

Müreyysi' gazvesi (Ağustos 626) :

Buna, Beni Mustalik gazvesi de denir. Huzae sopu- nun bir kolu olan Beni Mustalik başkanı Haris b.Übey b.Dırar'ın, Müslümanlar üzerine bir baskın yapmak için hazırlandığı işitilince Resul, bin kişi ile Medine'den yola çıktı. Resul'ün karısı Hz. Ayşe de ordu ile birlikte idi. Müslümanların gelmekte olduğunu duyan düşman kaç- mış, başkanların yanında az bir kuvvet kalmıştı. Yapılan kısa bir savaş sonunda düşmandan yirmi kişi öldürölüp gerisi tutsak edildi. Bu gazvede 5000 koyun, 2000 deve ve 700 tutsak alındığı söylenir ki teyemmüm bu gazvede bil- dirildi. Ayşe gerdanlığını kaybettiğinden yola çıkmakta gecikilmiş, su bulunamadığından teyemmümle abdest alı- nıp namaz kılınabileceği vahyolundu.

Mayıs 627'den Ocak 628 arasında geçen yedi sekiz ay içinde, Necid çevresinde oturan Bekr b.Kilab soyunun bir kolu üzerine, Hüzeyl sopunun bir kolu olan Lihyanlılar üzerine, Beni Gatafan'ın bir kolu olan Fezareliler üzerine, Dûmet ül-Cendel'de oturan Kelb sopu üzerine olmak üze- re bir sürü gazve ve seriyeler düzenlenmiş, bunlarda bir- çok ganimet malı ve tutsak ele geçirilmiştir. Bu ardı ar- dına süren çıkışlardan iki üç ay sonra da Mekkelilerle, Medineliler arasında Hudeybiye barış anlaşması imzalan- mıştır.

Zaten 13 Mart 628'de Hudeybiye barış anlaşmasının

imzalanmasından yani, Mekke'lilerin kendilerini eşit bir toplum olarak tanımasından sonra Müslümanlar siyasi bir hüviyet kazanmış, daha önce Medine Yahudileri pürüzü de halledildiğinden 20 Mayıs 628 günü Hayber Yahudileri üzerine yürünmüştü. Hayber'in de, gördüğümüz gibi, uzun bir kuşatmadan sonra teslim olması ile Arap Yarımadasında Peygamber'e başkaldıracak veya boy ölçüşebilecek hiç bir güç kalmadı.

Mekke'nin ele geçirilişinden sonra böyle bir davranışa yalnız, büyük Havazin soppu cesaret etti; o da ileride göreceğimiz gibi 20.000 kişilik bir kuvvet toplayıp saldırdığı halde Hüneyn'de ağır kayıplar verdirilerek şiddetli bir şekilde cezalandırıldı. Ondan sonra Hz. Muhammed artık bütün Arabistan'da tek söz sahibi oldu. O bu parlak başarıya, üstün zekâsı, yüce ahlâkı, insanlık vasıfları ve Allah'ın yardımıyla, sadece altı yıldan az bir süre içinde ulaşmıştı.

Soru 57 : Mekke'nin ele geçirilişinden sonra karşılaşılan büyük tehlikeyi (Hüneyn savaşı) anlatır mısınız (31 Ocak 630)?

Mekke'ye iki üç günlük bir yerde oturan Havazin kabilesi, söylentiye göre Muhammed'in, Medine'den, Mekke'ye yola çıkışı sıralarında onunla boy ölçmek üzere hazırlıklara başlamıştı. Bu sop, Mekke'lilerin ve Muhammed'in eskiden beri düşmanı olup aralarında birçok kez savaş olmuştu. Taif'te oturan Beni Sakif sopu da onlara katıldı. Çünkü Taifliler öteden beri Mekke'lilerle ticarette ortaklık etmiş, zaman zaman da rakip duruma düşmüşlerdir. Bu ticarî ilişkiler yüzünden Sakif'liler arasında Mekke'lilerin dostu olanlar da vardı ama bunlar, savaş başlar başlamaz kaçtılar. Birçok ve uzak mesafedeki ka-

bilelerde yirmi bin kişilik bir ordunun kısa bir sürede toplanması kolay olmadığına göre Havazinliler mutlaka, Mekke'nin alınışından çok önce bu hazırlığa giriştiler. Bunların neden Mekke fethinden önce harekete geçmedikleri düşünmeye değer bir sorudur. Herhalde, cereyan edeceğini umdukları bir savaşta hem Mekke'lilerin hem de Medine'lilerin yıpranmalarını bekliyorlardı. Hatta Mekke'lilerin de Muhammed'in ordusunu, bu Havazin kuvvetlerine karşı zaif düşürmemek için Müslümanlara ciddi bir direnme göstermedikleri düşünülebilir.

Mekke'nin düşüşünden sonra Kureyşlilerin büyük bir içtenlikle Muhammed'in ordusuna katılmış olması da bunu gösterir. Birçok Mekke ileri gelenleri, Havazinlilerin boyunduruğuna girmektense Muhammed'in yönetiminde kalmayı tercih ettiklerini açıkça söylüyorlardı. Mekke'nin büyük silâh tüccarı ve zengini Safvan b.Ümeyye bu nedenle Muhammed'e istediği silâhları ve parayı ödünç olarak vermeyi kabuî etti.

Mekke'nin alınışından Kureyş'in çoğu ve burların yandaşları olan soplalar İslâm'a meylettiler. Hatta Peygamber, Halid b.Velid'i, 350 kişilik bir Süleymlî topluluğun başına geçirip Beni Huzeyme kabilesine yolladı; onlar da Müslüman oldular. Mekke'nin düşüşünü ve İslâm'ın büyük başarısını duyan Havazinliler, Malik b.Avî-ı Nadrî komutasındaki 20.000 kişilik ordu ile Muhammed'e saldırmaya karar verip Arafat dağının arkalarındaki Huneyn Vadisi'nde toplandılar. Taif'te oturan Sakif kabilesi, Peygamber'in süt annesi Halime'nin kabilesi Beni Sa'd, Beni Cüşem de onlara katıldı.

M. 711'de İspanya'ya geçen Tarık b.Ziyad'ın, askeri- nin geri dönme ümitlerini kırmak için gemilerini yaktığı gibi Havazinliler de taraftarlarına, her şeyin savaşın sonucuna bağlı olduğunu göstermek için karılarını, sürülerini, çoluk çocuklarını ve develerini buraya getirip yığmış bulunuyorlardı.

Peygamber, 27 Ocak 630'da Mekke'den yola çıkıp 30 Ocak akşamı Huneyn'e geldi. Halid b. Velid'i, Süleym kabilesi ile Mekke'li kuvvetlerin başına komutan tayin edip öncü olarak yolladı. Düşman ordusu komutanı Malik b. Avf, askerlerini pusuya yatırmıştı. Vadi dar olduğundan İslâm ordusu bir kaç kola ayrıldı. Halid b.Velid, tedbir almadan ilerlemekte iken, düşman ansızın saldırdı; Beni Süleym'in çoğu silâhsız olduğundan kaçtılar. Yeni Müslüman olmuş bulunan Mekke'liler onların ardından bozuldular. Bozgun, arkadaki askerlere de tesir etti. Peygamber'in yanında oldukça az bir kuvvet (ensar ve muhacirin) kaldı. Mekke'liler ileri geri konuşmaya başlayınca Safvan b.Ümeyye «Ağzınız yırtılsın! Bana Havazinden biri hâkim olmaksansa Kureyş'ten biri hâkim olmak evlâdır» diyerek onları azarladı. İslâm ordusunun bu ilk yenilgi haberi Mekke'ye ulaşınca «Muhammed ölmüş, ordusu dağılmış. Bundan sonra Araplar dedelerinin dinine dönerler» diye söylenmeye ve sevinmeye başladılar. Peygamber'in Mekke'de bıraktığı valisi Attab b.Esid «Muhammed ölürse şeriatı bakidir ve Tanrısı mevcuttur» diye karşılık verdi. Hz. Muhammed bu zor durumda irkilmedi, ileri atıldı. Amcası Abbas «Ey Akabe'de biat eden ensar! Ey Şecerei Rıdvan altında geri dönmemek üzere söz veren ashab!» diye seslenince bu sesi duyanlar geri dönüp şiddetle düşmana saldırınca, Ali b.Ebi Talib de düşmanın sancaktarını öldürünce Havazin ordusu bozuldu kaçmaya başladı, Müslümanlar arkalarına düştüler. Savaş aslında öyle şiddetli ve göğüs göğüse olmadı. Bu nedenle Müslümanlar sadece dört kayıp verdiler. Ama alınan zafer tam ve kesindi.

Evtas olayı :

Huneyn bozgunluğu üzerine Havazin ordusunun komutanı Malik b. Avf, Taif'e kaçtı. Dağılan askerlerden bir

bölüğü Batn-ı Nahle'de, bir bölüğü de ellerindeki mallarını korumak için Havazinlilerin oturduğu yer olan «Evtas» vadisinde toplandılar. Resul, Ebu Âmir Eş'arî'yi bir miktar askerle buraya yolladı. Yapılan çarpışmada bu ölünce komutayı yeğeni Ebu Musa'l-Eş'arî aldı; sıkı bir saldırıdan sonra düşman yenilgiye uğradı, pek çok ganimet ve tutsaklarla geri geldi. Hz. Peygamber'in süt kardeşi Şeyma binti Hâris de bu tutsaklar arasında idi. Şeyma kendini tanıtınca Peygamber onu yanına oturttu, cübbesini süt kardeşinin altına serdi ve çok ikram etti, bir sürü hediyeler verdi; dönmeyi arzu ettiğinden selâmetle yurduna yolladı.

Ci'rane'de ganimetlerin bölüştürülmesi :

Söylentiye göre Huneyn ve Evtas savaşlarında Müsmanların eline geçen tutsakların sayısı, kadın erkek 6000 olup, ayrıca ganimet olarak 24.000 deve, 40.000'den artık koyun, çok sayıda altın ve gümüştü. Bu ganimetler, Muhammed'in 24 Şubat'tan 9 Mart'a dek kalmış olduğu Ci'rane denen bir yere yığılmıştı. Muhammed'in ileri gelen ashabına vermiş olduğu kadınlar dışındaki bütün esirler de orada idi. Resul, Havazinlilerin gelip teslim olmalarını, Müslüman olmalarını burada epey bekledi; ama onlardan 14 kişilik bir delege kurulu, ganimet malları ve tutsaklar bölüşüldükten sonra geldiler. Orduda bulunan her askere dört deve ya da onun değerini sağlayacak ganimet vardı.

«Müellefei kulub»a yani kalbleri uzlaştırılan, İslâma ısındırılanlara elli ile yüz deve arasında pay verilmişti. Bunların bazılarına daha da çok verildi. Müellefei kuluba verilen bu mallar, bir söylentiye göre beytülmal payı olan beşte birlerden, başka bir söylentiye göre de paylaştırılmadan önceki yığından verilmiştir. Bunlara daha çok hediyeler verilmesi askerler arasında dedikoduya se-

hep olmuş Hz. Muhammed «Ey Ensar! Sizin içtenliğini-
ze güvenim var. Kureyş'liler ise henüz İslâm'a geldiler.
Şimdiye dek yaptığımız savaşlarda hep bizden felâket
gördüler. Onların kalblerini uzlaştırmak amacı ile fazla
pay verdim. Onlar evlerine bu ganimetlerle gidecekler, siz
ise Tanrı'nın Elçisi ile gideceksiniz. Buna razı değil mi-
siniz?» dedi. Onlar da «Sizin aramızda bulunuşunuz bi-
zimiz için dünyalara bedeldir. Allah gölgenizi üstümüzden
eksik etmesin» dediler. Bunun üzerine Resul, onların ken-
dilerine, evlâdlarına, ahfadlarına hayır dualar etti. Ger-
çekten, Muhammed Medine'li ashabı ile döndükten son-
ra arkasında, kutsal şehir Mekke'de, ekonomik bakı-
mdan da kendinden memnun ve kendine bağlı kişiler bı-
rakmak istiyordu.

Havazin delegeleri Taif kuşatması sırasında gelip
Müslüman olduklarını, mallarının ve tutsaklarının geri
verilmesini rica ettiler. Resul, kendilerine, ya mallarını
ya da tutsaklarını alabileceklerini bildirdi. Onlar da tut-
saklarını almağı tercih ettiler. Peygamber bir konuşma
yaparak «Her kim isteğı ile, karşılık beklemeden tutsa-
ğını geri verirse ne âlâ, karşılıksız vermek istemeyenlere,
Allah'ın vereceğı ilk ganimet malından her tutsak için
altı deve vereceğim» dedi. Muhacirler ve ensar «Bizim
payımıza düşenlerin nepsi Resulündür» dediler. Öteki ka-
bilelerden olan savaşçılar da aynı biçimde bir davranışla
tutsaklarını bıraktılar, böylece kısa sürede altı bin tut-
sak salıverilmiş oldu. Havazin ordusu komutanı Malik b.
Avf, Taif'e gitmişti. Resul «Gelip Müslüman olursa tut-
saklarını ve mallarını kendine geri verdikten başka yüz
deve daha veririm» diye haber gönderince o da gelip Müs-
lüman oldu; tutsakları, malları ve yüz deve verildi. Re-
sul, burada bütün işleri yoluna koyduktan sonra umre ni-
yeti ile Mekke'ye gitti.

Soru 58 : Hz. Muhammed'in Taiflilerle ilişkilerini ve bura halkının Müslüman oluşunu anlatır mısınız?

Taif veya eski adıyla «Vecc» şehri, Mekke'nin güneyinde ve ona 120 Km. uzaklıkta, deniz düzeyinden 1650 M. yüksekliktedir. Suyu bol, havası serin ve güzel, ağaçları, meyveleri bol bir yerdir. Halkı çok zeki olup çoğunlukla eskiden beri ticaretle uğraşırlar. Bu ticaret işini yüzyıllardır gâh kendi kendilerine gâh Mekke'lilerle ortak olarak yürütürler. Mekke'lilerle bu yakın ilişkileri, bir bölük Mekkelilerin bu kasabada bağ-bahçeye sahip olmaları sonucunu doğurmuştur.

Taif'te oturan Sakif sopu, Mekke'lilerle bu sıkı ilişkilerine rağmen çoğu kez birbirleriyle amansız rakiptirler de. Hz. Muhammed Mekke'de bulunduğu sırada, Kureyslilerle aralarındaki bu rekabet hissinden faydalanarak orada İslâm'ı yaymak umuduyla gittiği bu kasaba hakkında çok acı anıları vardır. Daha önce gördüğümüz gibi o zaman Peygamber, yanında azadlısı Zeyd b.Harise olduğu halde buraya gitmiş, on onbeş gün kalıp İslâm'ı yaymaya çalıştığı halde onlardan, küçümseme, hakaret hatta saldırı görmüş, bedeni yaralar içinde buradan kaçmıştı. Medine'ye göç ettikten sonra kendisine, yaşantısının en acı günü hangisi olduğu sorulduğunda, bu Taif yolculuğu olduğunu söylemiştir.

Bu haşin ve sert tabiatlı Sakifliler, herhalde Havazinlilerin başka kabilelerden de toplayarak organize ettiği büyük ordunun sayı üstünlüğünden çok şey beklemiş olmalıdır. Belki de Mekke'lilerin, çoktan Medine'lilere kaptırdığı Hicaz liderliğini kendileri almayı düşünüyorlardı. Bu hayal içinde onlar da, Huneyn vadisinde toplanan Hevazin ordusunda yer aldılar. Huneyn'deki bu bir

leşik ordu bozguna uğrayıp perişan olduktan sonra Sakif kabilesi de yurtları olan Taif şehrine sığınıp kalelerini onardılar. Havazin ordusu baş komutanı Malik b.Avfa da burada onlarla birlikte idi.

Huneyn vadisinde düşmanı bozan Müslümanların da zaferlerinin meyvelerini toplamaları gerekiyordu. Resul, savaş ganimetlerini ve tutsaklarını Ci'rane'ye yollayıp, bunları korumaya Abbad b.Biştir'i görevlendirdi. Halid b. Velid'i de öncü olarak Taif'e yolladı. Yolda «Liyye» adındaki yerde Malik b.Avfa'nın konağını bulup yıktılar. Taif'e varınca kuşatma başladı. Selman-ı Farisi'nin tavsiyesi ile mancınık da kullanıldı. Kaledeki Taifliler çok ok atarak Müslüman askerlerinden çoğunu yaraladılar. Kuşatma yirmi günden çok sürdü. Müslümanlar, Taif bağlarını tahrip etmeye başlayınca kuşatılanlar, bağların tahrip edilmesini rica ettiler. Peygamber de bu tahrip işini durdurdu. Kaleden çıkıp Müslümanlara katılacak kölelerin azad edileceği ilân edilince, on kadar köle gelip azad edildi. İslâm askerlerinden oniki kişi öldü, bir çoğu da atılan oklarla yaralandı.

Bu sırada Resul'ün, süt dolu bardağı bir horozun kanadiyle devirmesi şeklinde gördüğü düşün, Taif'in bu yıl alınamayacağı şeklinde yorumlanması üzerine kuşatma kaldırılıp Ci'rane'ye hareket edildi. Taif'in kuşatılması sırasında Ali b.Ebi Talib bir bölük askerle gönderilip çevredeki putlar kırdırıldı.

Ertesi yıl, Peygamber'in kuzeye yaptığı Tebük seferinden dönüşünde, Taifliler, Medine'ye gelip İslâm oldular. Önce namazdan affedilmelerini, bu kabul edilmeyince Lât adındaki putlarının üç yıl süre ile yıkılmamasını istediler; bu isteklerinden hiç biri kabul edilmeyince bütün şartları ile Müslüman oldular. Hz. Muhammed, Lât putunu yıkmak için Ebu Süfyan'la, Mugîre b.Şûbe'yi Taife yolladı; onlar da gidip yıktılar.

Soru 59 : Hudeybiye barışından sonra Peygamber'in komşu hükümdarları İslâm'a çağırışını anlatır mısınız?

Hız. Muhammed, Medine'ye göçtükten hemen sonra, çevredeki soplara adamlarını göndererek onları İslâm'a çağırdı; fakat bu soplalar öteden beri, Kâbeyi kutsal, Mekke'yi baş şehir ve burada oturan Kureyşlileri de Arap soyunun uluları tanıdıklarından ilk sıralarda bu çağırışa uydukları şüphelidir. Ama Hudeybiye barışına dek Peygamber'in, durumunu sağlamlaştırmak için müşriklerle bile dostluk ve saldırmazlık andlaşmaları yapmaya hazır olduğu muhakkaktır.

Hudeybiye'de siyasal varlığını Mekke'lilere tanıttıktan sonra anlaşma yaptığı soplardan, Allah'a ortak koşmamalarını, kendini Peygamber tanımalarını ve mallarının zekâtını vermelerini şart koşmuştur. Hele Huneyn savaşından sonra Hicaz bölgesindeki soplaların çoğu onunla anlaşma yapmaya can atmışlardır. Bu ittifaklar halkası gitgide genişlemiş, sonunda bütün Arabistan'ı içine almıştı.

Birçok eski Arap kaynakları Peygamber'in, Hudeybiye barışından ve Mekke'nin alınışından sonra, komşu ulusların krallarına ve çevredeki emîrliklere elçiler gönderdiğini söylerler. Mekke'den göç edeli beri İslâm'ı yaymak, siyasal gücünü arttırmak için bunca çaba harcayan bir kişinin, hele böylesine çabuk ve kesin sonuçlu başarılar elde ettikten sonra bunu yapmamasına imkân yoktur; ama bu, belki dendiği gibi bir anda olmamıştır. Onun davranışlarına baktığımızda işini daima temkinli, evmeden, gerektiğinde gerektiği biçimde yaptığını görürüz. Hatta gerekmişse bazılarını birden çok elçi yollamış, kimi ile karşılıklı yardım ve ittifak anlaşması, ırkdaşı olanlarından da İslâmı resmen kabul ve yaymalarını istemiş

olabilir. Çünkü o, hele Mekke'nin alınışından sonra kendini, bu biçim anlaşmalar yapmakta yeter ölçüde güçlü ve önemli buluyordu... Şimdi nerelere kimlerin yollandığını görelim:

Dihye b.Halifet ül-Kelbi'nin Bizans'a gönderilişi :

Dihye, Uhud veya Hendek savaşından sonra ortaya çıkmış görünmektedir. Peygamber'e dış ülkeler ve kabileler hakkında önemli bilgiler getirmek konusunda büyük yardımlarda bulunduğu, hatta kendisinin büyük bir tüccar olup Resul ile iş ortaklığı ettiği söylenir. Dihye, 670'lerde öldü. Mezarı, Şam'ın bir dış mahallesi olan Mezze'dedir. Dihye, altıncı hicret yılında (M. 628) Bizans için Şam'a yollanmış. O sıradaki Bizans hükümdarı Herakliyus'tur (saltanatı: M. 610-641). Bizans'ın başkenti İstanbul olduğuna göre, Dihye'nin, Şam'a gittiği zaman kralın orada bulunup bulunmadığı belli değildir. Arap kaynaklarına göre Dihye, Peygamber'in mektubunu Herakliyus'a vermiş hatta kral, o sırada Şam'da bulunan Ebu Süfyan'ı da çağırıp Hz. Muhammed hakkında bilgi almış, sonra Dihye'ye birçok hediyeler vermiş. Bu hediyeler, onun dönüşünde Cüzam kabilelerinden biri tarafından zorla alınmış, bunun üzerine onlara karşı Zeyd b.Hârise komutasında bir seriye tertip edilmiştir.

Batılı tarihçiler Peygamber'in yolladığı bu elçilerin çoğunu şüpheli görürler. Bu düşüncelerine delil olarak da, Peygamber hakkında en eski ve en sağlam kaynak olan İbrî-i İshak'ın, Arabistan dışına gönderilen bu elçiler üzerinde hiç bir söz söylememesini gösterirler. İbn-i Hişam'ın aldığı listeyi de sonradan eklenmiş sayarlar. Cahiliye çağından beri bütün Arapların, Yemen, Habeşistan, İran ve Bizans hakkında, onlarla ticarî ilişkileri dolayısıyla sağlam bilgilere sahip oldukları açık bir gerçektir. Böyle olmasa, İran ve Bizans'ın koflaşmış birer topluluk olduk-

larını bilmeseler, bir avuç insanla 10-15 yıl gibi kısa bir sürede buraları nasıl ele geçirmeye cüret edebilirlerdi.

Abdullah b.Huzafe b.Kays üs-Sehmî'nin İran'a yollanması :

Abdullah, İran'a, Sasânîler hükümdarı Husrev Perviz II'ye (saltanatı: M. 590 -'628) Medayin (Ctésiphone) şehrine yollandı, mektubu Perviz'e verdi. Kisra, Resul'ün adının kendi adından önce yazılmasına ve İslâmiyete davetine kızarak mektubu yırtıp yere attı, elçiye sınır dışı etmelerini emretti. Aynı zamanda Yemen'deki valisine «Hicaz'da peygamberlik iddiasında bulunan kişiyi bana yolla» diye emir yazdırdı. San'a şehrinde oturan İran valisi Bâzan da hemen Medayin şehrine, Kisra'nın yanına gitmesi için Hz. Muhammed'e mektup yazdı, mektubu iki elçi ile Medine'ye yolladı. Resul, bu elçilere çok saygı gösterdi, hediyeler verdi ve «Bâzan'a söyleyin, Müslüman olursa Yemen'i kendisine bırakırım; yoksa Allah oraları ümmetime verecektir» dedi. Tam bu sıralarda İran'da kısa sürede birçok saltanat değişikliği olmuş, Şîrûye, babası Firuz'u öldürtüp tahta geçmiş, Yemen valisine de Muhammed'e dokunmaması için emîr yazmıştı. Kısa bir süre sonra Bazan, adamlarıyla birlikte Müslüman oldu; Resul kendini San'a valiliğinde bıraktı.

Amr b.Ümeyyet ız-Zamrî'nin Habeşistan'a yollanması:

Amr, Necaşî'yi İslâm dinine çağırmak, ikinci kez Habeşistan'a göç edip 12 yıldan beri henüz oradan dönmemiş bulunan Müslümanları getirmek ve Ebu Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe (Remle)'yi Peygamber'le nikâhlamak gibi hususlar için bir mektupla Habeşistan'a yollandı. Söylentiye göre kral Asmaha, elçiye çok saygı göstermiş; Ümmü Habibe'yi Muhammed'e nikâh ettirdiği gibi, ülkesinde bulunan Müslüman göçmenler ile birlikte ka-

yığa bindirip Arabistan'a yollamıştır. Bunlar Hayber savaşı sırasında gelip savaşçılara katıldılar, ganimetten pay aldılar. Bu Habeş kralı öldüğünde Resul, Medine'de gıyabında cenaze namazı kılmış.

Hatib b. Abi Beltaal Lahmî'nin Mısır'a yollanması:

Hâtib, Resul'ün mektubunu Mısır Mukavkısı Cureyc b.Mîna'ya verdi. Bu sırada Mısır eyaleti Bizans'a bağlı olup vali anlamına gelen Mukavkıs, Bizans devleti tarafından atanırdı. Peygamber'in mektubunu alan Mukavkıs, Müslüman olmamışsa da elçiye çok saygı göstermiş, birçok hediye ile iki cariyeye, bir katır göndermiştir. Cariye olarak yollanan iki kız kardeş: Mariye ve Sirin, Mısır'da Nil kıyısında Asna bölgesinin Kıft köyünden idiler. Mariye'yi cariyeye olarak Resul yanında alakoymuş ve ondan İbrahim adında bir oğlu olmuştur (bu çocuk 630 Nisan'ında doğup 632 Ocak'ında ölmüştür). Sirin'i de Medine'nin ünlü şairi Hassan b.Sabit'e vermiştir.

Salit b.Amr-ı Âmiri'nin Yemame emirine yollanması:

Bu, Yemame emîri Hevze b.Ali katına gitmişti. Hevze Hristiyandı. Resul'ün mektubunu okuduktan sonra «Eğer beni kendisine veliahd tayin ederse Müslüman olur ve ona yardım ederim, yoksa onunla savaşırım» dedi. Bundan bir yıl sonra Hevze öldü, ülkesi çok geçmeden İslâmların eline geçti.

Şuca' b.Veheb Esedî'nin Gassânîler emîrine yollanması :

Şuca', Gassânîler emîri Haris b.Ebi Şimr katına gönderildi. Mektubu Şam'ın Guta veya Belka adlı yerde bulunan Hâris'e verdi. Gassânîler bu sırada Bizans yönetiminde küçük bir emîrlik olup Şam bölgesinin yöneticisi idiler. Haris, elçi Şuca'a hakaret edip, Medine üzerine yü-

rüyeceğini söyledi. Bu bölge Halife Omer b.Hattab zamanında Müslümanların eline geçmiştir. Bu yıl gönderilen elçilerden başka, sekizinci yılda da elçiler yollanmıştır ki bunlar da şunlardır:

Bahreyn'e elçi gönderilmesi :

Resul, Ci'rane'den dönüşünde Bahreyn emîri Münzir b.Saviy il-Abdî'ye, Ala' b.Hadramî'yi yolladı. Münzir, eyaleti halkıyla birlikte Müslümanlığı kabul etti; yalnız Yahudi ve zerdüşt dininde olan halk, eski dinlerinde kalmakta ayak dirediklerinden bunlara ne yapılacağını bir mektupla Peygamber'den sordu. Bu gibilerin cizye vermek sûretiyle eski dinlerinde kalabilecekleri bildirildi. Resul, Ala' b.Hadramî'ye de bir mektup yazarak Müslümanları zerdüştlerle evlenmekten, onların kestikleri kurbanları yemekten menetmesini ve deve, sığır, koyun gibi hayvanlardan, tarım ürünlerinden, meyve ve ticaret mallarından ne oranda zekât alınacağını bildirdi ki, bu hükümler sonradan öteki Müslüman ülkeler için de örnek alındı.

Uman'a elçi yollanması :

Uman'da yönetimi elinde bulunduran Celendî oğullarından Ceyfer b. Cülündii Ezdî'ye ve bunun kardeşi İyaz'a mektuplar yazılıp Amr b.As ile gönderildi. Bura halkının önemli bir bölümü biraz çekintiden sonra Müslüman oldular. Amr, Müslüman olan Arapların zenginlerinden zekât toplayıp yoksullara bölüştürdü; mecusîleri (zerdüştler) de cizyeye bağladı.

Gassan emîrine elçi yollanması :

Gassan emîrlerinden Belka bölgesinin yönetimini elinde bulunduran Hâris, bu yıl ölüp yerine Cebele b.Eyhem geçti. Resul kendisine gene Veheb-i Esedî'yi bir mektupla gönderdi. Cebele Müslüman olup Peygamber'e mektupla

birlikte hediyeler gönderdi. Bu Cebele, Halife Ömer zamanında hac için Mekke'ye geldiğinde bir bedevinin eteğine basması yüzünden çıkan olaya kızıp Bizans'a kaçtı ve Hristiyan dinine döndü.

Büyük Cüzam kabileler topluluğu başkanı Fürve'ye elçi yollanması :

Bu kabileler Suriye sınırında otururlardı. Başkanları Fürve b.Amr'a elçi ile mektup yollanıp İslâm'a çağırıldı. Fürve Müslüman olup Peygamber'e mektup ve hediyeler yolladı. Söylentiye göre bu zat sonradan Bizanslılar tarafından idam edilmiş veya öldürülmüştür.

Soru 60 : Hz. Muhammed'in İslâm'ı Yarımada dışına yayma çabasını anlatır mısınız?

Hicaz'ı ve Yarımadanın öteki bölgelerini kesin olarak yönetimi altına aldıktan sonra Hz. Muhammed artık, Suriye sınırlarındaki Arapları da İslâm'a sokmağa ve böylece gücünü Arabistan dışına, Bizans'a da tanıtmak istiyordu. İşe İran sınırından başlamayıp da buradan başlamasının bir nedeni, buralarla eskiden beri sürekli olarak ticaret ilişkileri bulunduğundan halkını, çevreyi ve yolları iyi tanıdıklarıdır. Hem de bu yol, Suriye'ye, Anadolu'ya ve Mısır'a giden ticaret yolu olduğundan çok daha önemli idi. Daha önemlisi, bunların büyük çoğunluğu Hristiyan olup Bizans'la sıkı ilişkileri bulunduğundan İslâm'a sokulmaları zor olacaksa da, sonucu da o kadar büyük olacaktı. Yani bunlar İslâm'a kazanılırsa bunlar yoluyla Müslümanlığın Hristiyanlar arasına yayılması daha kolay olabilirdi. Hem, dil ve gelenek birliğinden dolayı bunların Müslüman olmaları, Arap olmayan başka dindekilere oranla daha kolay olabilirdi

Peygamber'in bu bölgede varlığını hissettirmeye başlaması, Hayber savaşıdan hemen sonra başlamıştır. Bizans bu sırada İran'a karşı bir zafer elde etmiş ve böylece durumunu sağlamlaştırmıştı.

Suriye sınırı ile temaslar :

Suriye'nin güney bölgesindeki Bizans sınırı ile ciddi temas 629 Haziran'ında başladı: Hayber savaşıdan sonra (628 Aralık ayı) Resul, Bişr b.Sa'd Ênsarî başkanlığında 30 kişilik bir kuvveti, Fedek çevresinde oturan Beni Mürre kabilesine yolladı. Yapılan savaşta Müslümanların hepsi öldürülmüş, sadece komutan Bişr, ağır yaralı olarak kurtulup Fedek'e gelebilmişti. İşte bu saldırının öcünü almak ve Mürre kabilesine hadlerini bildirmek için 629 Haziran ayında, Galib b.Abdullah Leysî komutasında buraya 200 kişi yollandı, düşmana baskın yapıp birçoğu öldürüldü ve hayvanları ganimet alındı.

Gene bu yıl (629 Temmuz) Şüca' b.Vehb Esedî, Basra yolu üzerinde Vecre adlı yerde toplandığı haber alınan Havazinlilerden bir bölük halk üzerine 15-20 kişi ile yollandı. Şüca', düşmanı basıp bozguna uğrattı, birçok koyun ve develerini ganimet olarak alıp getirdi.

Gene bu yıl Temmuz ayında Kâb b.Umeyr Gıfarî, 15 kişi ile Zat ül-Kura yakınlarında toplandıkları haber alınan bir bölük düşman üzerine yollandı; fakat düşman çok olduğundan, Müslümanlardan biri kurtulup gerisi hep şehid oldu.

Amr b.As seriyesi :

Gene bu yıl (Ekim 629) Kudaa kabilesinin Beliy ve Ozre kolları halkından bazı kişilerin Medine'liler üzerine bir baskın yapmak için Vadi'l-Kura yönünde toplandıkları işitildi. Amr b.As'ın annesi Beliy kabilesinden olduğundan Peygamber, Amr komutasında buraya 300 kişilik

bir kuvvet yolladı. Said b.Zeyd, Sa'd b.Ebi Vakkas, Suheyb b.Sinan Rumî, Esid b.Hudeyr, Sa'd b.Ubade, Abbad b.Biştir gibi önemli kişiler de bu ordunun içindeydiler. Zat üs-Selasil suyu kıyısına inildiğinde düşmanın çok olduğu anlaşıldı. Amr, Medine'den yardım istedi. Resul, Ebu Ubeyde Âmir b.Abdullah el-Cerrah'ı 200 kişi ile yardıma yolladı. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer de bu yardımcı kuvvetlerin içindeydiler. Amr çok tedbirli bir kişi idi. Gece hava soğuk olduğu halde ateş yakılmasını şiddetle menetti, ileri gelenlerin itirazlarına rağmen bu kararım kesinlikle uyguladı. O bunu, Müslümanların sayısını düşmana belli etmemek için yaptı. Sabahleyin ansızın düşman üzerine saldırıldı, yenilip kaçtılar; pek çok ganimet ele geçirildi. Müslümanlar düşman topraklarında ilerledikçe her tarafı boş buldular, ele geçirdikleri deve, koyun ve başka şeyleri toplayıp Medineye döndüler. Medine'de bu baskına katılanlar Amr'dan üç konuda şikâyetçi olduklarını bildirdiler; biri: geceleyin soğukta ateş yaktırmaması, ikincisi: su olduğu halde cünüp olanların gusl etmelerine engel olup teyemmümle namaz kıldırması; üçüncüsü: savaş kazanıldığı halde düşmanı takib ettirmemesi.

Amr, ateş yaktırmamasını, ordunun sayısını düşmana belli etmemek, teyemmüm konusunu soğuktan dolayı hasta olmaya mani olmak; düşmanı takib etmemesini, onların yardımcı kuvvet almaları ihtimali ile izah etti. Hz. Muhammed, onun bu üç cevabını da haklı buldu ve kabul etti.

Muta savaşı :

Muta, Ürdün'ün doğusunda bir yerdir. Suriye'lilerle doğrudan temasın yapıldığı bu savaş M. 629 Eylül'ünde oldu. Nedeni: Peygamber, Haris b. Umeyr Ezdî'yi elçi olarak Bosra emîrine bir mektupla göndermişti. Elçi Muta'dan geçerken Gassanîlerin ileri gelenlerinden biri

tarafından öldürülmüştü. İşte bunun öcünü almak, fail-leri cezalandırmak üzere Hz. Muhammed 3000 kişilik bir ordu düzenleyip Zeyd b.Hârise'yi komutan yaptı, «Savaş- ta Zeyd ölürse yerine Cafer b.Ebi Talib geçsin; o da ölür- se Abdullah b.Revaha komutayı eline alsın; o da ölürse, asker kimi isterse onu komutan yapsın» dedi.

Peygamber bu orduyu Seniyet ül-Veda adlı yere dek uğurladı. Askerler uzun bir yolculuktan sonra Muta'ya vardılar. Karşılarına çıkan Suriye ordusu İslâm kaynak-larına göre 100.000 kişi olarak gösterilmekte ise de bu- nun 10.000'den daha çok olduğu sanılamaz. Savaşta Zeyd ve Cafer ve Abdullah b. Revaha öldürüldüler. Müslüman ordusu bu ağır kayıplar karşısında şaşkına dönüp dağıl- maya başlamıştı. Bu sırada Halid b.Velid, kaçanların önü- ne geçmek istedi ise de durduramadı; kendisi bir bölük arkadaşı ile savaş alanında direnmeye başladı. Kutba b. Âmir, kaçan askerlerin önüne geçip «Ey Müslümanlar! Kaçarken düşmanın atları altında ezilmektense mertçe savaşarak din uğrunda şehid olmak daha hayırlı değil mi- dir?» diyerek onları geri çevirmeyi başardı. Halid b.Ve- lid komutan seçildi ve savaşı o gün ve ertesi gün sür- dürdü. O gece karanlıktan faydalanarak ordunun arta kalan kişileri ile Medine'ye döndü. Resul, ona, bu taktik başarısı dolayısı ile «Seyfullah» yani Allah'ın kılıcı ün- vanını verdi.

Tebük Gazvesi (Ekim 630) :

Nabatlılardan birkaç kişi, Şam'dan, Medine'ye zey- tin yağı ve un getirmişlerdi. Bunlar, bugün kuzey Hi- caz'la Sina Yarımadasında yaşamakta olan ve sayıları 70.000'i bulan «Huveytat» denen halkın cedleridir. Bu Nabatlılar, Suriye'lilerin, Bizans'lılar emri ile Müslüman- lar aleyhine büyük bir ordu hazırladıklarını, Cüzam, Lahm, Gassan ve Âmile kabilelerinin de onlara katıldık-

larını, bu ordunun öncülerinin Belka'ya dek geldiklerini haber verdiler.

Hız. Muhammed hemen hazırlandı, çevredeki kabilelerden kuvvet toplattı. Öte yandan ordunun ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere kadınlardan bazıları takılarını verdiler. Halktan bazıları para, bazıları da yiyecek yardımında bulundular. Munafıklar aleyhte propaganda yaptılar, bu sebeple hiç bir mazeretleri yokken bazıları savaşa katılmadı ama gene de 30.000 kişi toplandı. Hız. Muhammed bu ordunun başına geçerek kuzeye yollandı. Bu kadar kalabalık bir ordunun yiyecek ve su ihtiyaçlarının temini pek kolay olmadığından biraz zorluk çekildi. Bu yolculukta çoğu öğle ile ikindi, akşamla yatsı namazları, gâh öğle namazından hemen sonra ikindi namazı, gâh ikindi namazından az önce öğle namazı, akşamla yatsı namazları da bu biçimde olmak üzere kılındı. Bu biçime, cem takdim, cem te'hir denir. Tebük yakınına varıldığında, Bizanslılardan veya gayri Müslim Arap kabilelerinden kimse görülmeyip geri döndü. Böylece Bizans'a göz dağı verilmiş oldu.

Ordu burada iken Akabe çevresinde bulunan Ayla hâkimi Yohanna gelip yılda 300 altın cizye vermek üzere bağlılığını bildirdi. Gene bu sırada Cerba ve Azroh bölgeleri halkı yılda yüzer altın vermek üzere bağlılıklarını bildirdiler.

Halid b. Velid 450 atlı ile Dûmet ül-Cendel emîri Ukaydır b. Abdülmelik üzerine gönderildi. Ukaydır tutsak olup, 2000 deve, 800 at, 400 er, zırh ve mızrak vermeye söz verildiğinden bırakıldı. Resul, Tebük'te yirmi gün kadar kaldıktan sonra geri döndü. Yolda munafıklardan birkaç kişi Hız. Muhammed'e suikast yapmak istediler; tedbirli davranılarak niyetleri boşa çıkarıldı. Ordu Aralık ayı başlarında Medine'ye geldi. Medine'liler orduyu şenlikler yaparak karşıladı.

Soru 61 : Medine’de gelen toplum düzeni ile ilgili dinî hükümler nelerdir?

Hız. Muhammed’e, 41. yaşına bastığında Mekke’deki Hıra dağında, Alak sûresinin «Oku!» diye başlayan ilk âyetleri vahyedildi ve o böylece peygamberlikle yani Allah’ın buyruklarını ve yasaklarını insanlara ulaştırmakla görevlendirilmiş oldu. Bu ilk âyetlerde Tanrı’nın bir pıhtıdan, canlı, düşünen bir insan yarattığı hatırlatılarak onun ululuğu anlatılmak isteniyor. Allah’ın varlığını ve yüceliğini kavramak için de bilim gerektiği, aynı sûrenin birinci kelimesi olan «oku» sözünde ve 4-5. âyetlerindeki «kalemle yazmayı öğretene, insana bilmediğini belleten..» ibarelerinde açıklanmaktadır. Esasen İslâm’ı gerçek anlamı ile kavramak için kişinin bilgili olması gerektir ve insanlar bilgileri oranında İslâm’ı daha iyi anlayabilirler. Bu nedenledir ki Hız. Peygamber «Bilginin uykusu cahilin ibadetinden hayırlıdır» demiştir.

Hız. Peygamber ilk günlerde, insanlara neleri bildirmekle görevlendirildi? Başlangıçtan beri Peygamber’in yaşantısını ve dinî kuralların sırasını, yerine getiriliş biçimini bildiren bir eser olmadığından bunu açıklıkla ve kesinlikle söylemek zordur; ama Peygamber’in, görevini yüklendikten sonraki sözlerinden, davranışlarından ve İslâm’ın ana temeli olan tevhid kelimesinden (lâ ilâhe illallah ve eşhedu enne Muhammed’en abduhu ve resulihi= Allah’tan başka Allah olmadığına, Muhammed’in, O’nun kulu ve elçisi olduğuna tanıklık ederim) bunların neler olabileceğini çıkarmak mümkündür.

Şüphesiz Hız. Muhammed, ilk Müslüman olan karısı Hadice’ye önce tevhid ve şahadet kelimelerini öğretmiştir. Bir sürü putu, Allah’la kul arasında aracı tanıyan ve onları Allah’a ortak koşan (müşrik) payenliğin terkedilmesinin ilk şartı bu olmalı.

İlk İslâm kaynakları Muhammed'in, birliğine, yüceliğine inandığı Tanrı'nın nimetlerine teşekkür etmek için abdest alıp iki rik'at namaz kıldığını söylerler. Abdest almak ve secdeye varmak, öteki semavî dinlerce de bildirilmiş ve öğretilmiş olduğundan Arapların yabancı oldukları şeyler değildi. Hatta, haniflerden bazılarının rükûa varıp secde ettiklerini biliyoruz; ama belki aslî şekilleri değişmiş bulunduğundan Peygamber, melek Cebrael'in öğretisi ile bunların nasıl uygulanacağını şekle bağlamış ve önce nereden başlanıp nerede bitirileceğini sıraya koymuştur. Dendiğine göre Muhammed ve ilk Müslümanlar sabah ve akşam vakitlerinde ikişer rik'at namaz kılıyorlardı; ama bunun farz olup olmadığı belli değildir. Bu durum, yani sonradan: şahadet kelimesi, namaz, hac, oruç ve zekât olmak üzere beşe çıkarılan şartları, başlangıçtan, Medine'ye göç öncesine kadar aşağı yukarı on yıl süre ile sadece şahadet kelimesi ve hac olarak uygulandı.

Hac, Hz. İbrahim'den beri, hiç olmazsa Hicaz Arapları tarafından yapılıyordu. İlk Müslümanlardan olup bu on yıl içinde ölenler, dinî ödevlerini bu iki üç şartı yerine getirerek yapmışlar ve Müslümanlıkları eksik sayılmamıştır.

Bütün kitabî dinler gibi İslâmiyet de toplumun faaliyetlerini düzenlemek için çaba gösterir. Bu nedenle daima toplumun gidişi ile ve gelişmesi ile ahenkli olarak yeni kurallar getirmiş veya eski kuralları toplumun yeni biçimine göre tadil etmiştir. Kur'an âyetlerinin, Peygamber'in ölümünden yirmi bir gün önceye kadar gelmeye devam etmesi, böylece dinin kurallarının yirmi iki yılda tamamlanmış olması bu durumu açıkça gösterir. İslâmiyet şekil dini değil, mana ve ruh dinidir. Kur'an-ı kerim'de sık sık «Allah'a ibadet edin» diye tekrarlanması sadece namaz kılın demek değildir. Arapçada «abd» kelimesi

kul, «ibadet» kelimesi de kulluk etmek demektir. Allah'a kulluk etmekte namaz kılmak da dahildir ama sadece namaz kılip oruç tutmak Allah'a kulluk için yeterli değildir. Başa bere giymek, sakal bırakmak veya kadınların başlarını boyunlarına kadar bohçalıyarak örtmeleri Müslümanlık için yeterli olsaydı iş çok basit ve kolay olurdu. İslâm dini insanı, mükemmel ve kusursuz insan etmeye çalışır, bütün buyruk ve yasaklarının amacı da budur. İnsanlık ise bere ile, sakal ile, baş örtüsü ile, Kur'an kursları açıp, manâsını öğretmeden Kur'an okutmakla, oralandaki çocuklara devrim ve Atatürk düşmanlığı aşılamakla olmaz. Kur'an'ın manâsını, Allah'ın buyruk ve yasaklarını kalblere, ruhlara yerleştirmek lâzımdır. Kâmil insan olmak epey zor bir iştir; onda iftira, yalan, çıkarıcılık, dedikodu gibi pislikler yoktur. İşte bu zor işi yapamayanlar kolayı tercih edip şekle saplanıp kalırlar, kendi çıkarları uğruna herkesi bu yola sürüklemek isterler.

İslâmiyet bütün öğretilerinde insanın insanlarla ilişkisi üzerinde durur. Bir hadis-i kutside Allahın «Bana kul hakkıyla gelmeyin. Bana karşı olan ödevlerinizdeki kusurlarınızı, yaptığınız bir iyiliğe karşı affedebilirim. Ama kul hakkını affedemem; çünkü o kul, öteki dünyada sizdeki hakkını alıvermemi benden ister» buyurduğunun bildirilmesi, kul hakkına yani, insanla insan arasındaki ilişkilere verilen önemi gösterir. İslâm'ın beş şartını yerine getir, kul hakkına aldırma; onu hiçe saysan da olur; yani yalan söyle, iftira at, haksızlık et, başkalarının can, mal, ırz ve şereflerine saldır ve gene de kendini mükemmel Müslüman say... Böyle şey olmaz İslâmiyette.

İslâm dini kurallarının gelişmesini iki dönemde: Mekke dönemi, Medine döneminde incelemek gerekir.

Mekke Dönemi :

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Peygamber'in ilk Müslümanlara ilk öğretileri şahadet kelimesi ve belki bir de günde iki kez ikişer rik'at namazdı. Ama bunun yanında o ashabına daha önemli olarak ahlâk kurallarını, eşitliği, birbirlerine karşı nasıl davranacaklarını öğretiyordu. O zamana kadar bir hayvan ve mal muamelesi gören köle ve cariyelere bile kendi öz evlâtları gibi muamele etmelerini söylüyor, kölesi Zeyd b.Harise'yi azad edip evlâd edinmek, hatta daha ileri gidip onu, halasının kızı Zeyneb binti Cahş'la evlendirmek suretiyle bunun fiilî örneklerini veriyordu. Zulmün, haksızlığın, zorbalığın normal sayıldığı bir devirde ve bir toplum içinde Peygamber'in bu davranışı eşsiz bir kalb yüceliğini gösterirdi. Medine'de iken elinde herhangi bir maddî güç olmadığından, bu insanlar ve toplumlar arası ilişkiler düzenine ancak vaaz ve nasihatlar şeklinde değinebiliyordu. Ama gene de çok etkili oluyordu. Burada Allah'ın kesin yasak ve buyrukları uygulanamıyordu; oysaki bu sırada Mekke'nin fakir halkından ve kölelerinden Müslüman olanlar için zekâtın uygulanması çok lüzumlu idi. Bu dönemdeki İslâm kurallarını özetleyecek olursak, şahadet kelimesi, çok eskiden ta... Hz. İbrahim zamanından beri yerine getirilen hac ve belki iki kez ikişer rik'at namaz, daha önemli olarak da insanların birbirleriyle ilişkileri üzerine Peygamber'in yaptığı vaaz ve öğütlerden ibaretti. Daha sonraki devirlerde büyük önem verilen (farz-ı ayn) cuma namazı bile henüz emr olunmamıştı. İleride göreceğimiz gibi cuma namazı, Medine'ye ilk giriş günü, Kuba ile Medine arasındaki yol yürünürken, farz kılınmıştı. Fıtır sadakası ve bayram namazları da Medine'ye gelindikten sonra emrolundu.

Medine dönemi :

Hz. Muhammed'in buraya geldiğinde ilk işi burada

bir mescid yaptırmak oldu. O zamanlar bu, devlet başkanının makamı, okul, konferans salonu, bir iş hususunda halkın toplanıp karar verdiği toplantı yeri ve namaz kılınacak yer olarak kullanılıyordu. Bu mescid'in mihrabı yani namazda dönülecek yön, Kudüs'teki Mescid-i Ak-sa'ya dönüktü. Kıblanın Mekke'deki Mescid-i Haram'a çevrilmesi, zekâtın, ramazan orucunun farz oluşları, fıtır sadakasının ve bayram namazlarının emrolunması ikinci hicret yılında olmuştur. Bunlardan aynı zamanda sosyal bir müessese olan zekât'ın miktarı âyetle (IX, 61 vd.) açıklanmamış, hangi mallardan ne kadar verileceğini Hz. Peygamber kendisi tesbit etmiştir ki bu metin Hz. Ebu Bekir yanında dururdu. İlk kez Ebu Bekir, Enes b.Malik'i Bahreyn'e gönderdiği zaman bir nusha yazdırıp onun eline vermişti. Fıkıh kitaplarındaki metin de buradan alınmıştır. Gene bu Medine döneminde, evlenmeye, boşanmaya, şahidliğe, kadınlara yapılan iftiraya, zinaya, adam öldürmeye ve diyetlerine ait hükümler gelmiş ve uygulanmıştır. Bu hükümlerden bir kısmı da Hz. Ömer'in Peygamber'e, Allah'a yalvarması için yaptığı sürekli ricalar üzerine gelmiştir ve bunlara «muva fakat-ı Ömer» denir. Ömer'in bu ricalarının nedeni şudur: bu hükümlerin geldiği olaylardan bazıları Medine'deki Müslüman topluluğu arasında huzursuzluklara sebep oluyordu. Bunların ayrıntıları fıkıh yani İslâm hukuku kitaplarında uzun uzun anlatılmıştır. Biz burada bunlardan yalnız iki tanesi, şarabın haramlığı ve kadınların örtünmesi olayları üzerinde birkaç söz söylemek istiyoruz:

Şarabın haram edilmesi :

Hz. Peygamber'in insanları İslam'a davete başladığından Medine'ye göçün dördüncü yılına kadar on beş yıla yakın bir süre Müslümanlar şarap içmişlerdir. Hatta bu hususta bir âyet de gelmişti (XVI, 67) ki bunda «size

hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının meyvelerinden içiririz; onlardan müskirat ve iyi rızık yapar, güzel güzel yiyerek beslenirsiniz. Bunda akıllı erenler için ibretler vardır» denmektedir. Şarap içilip kumar oynanmasının serbest olduğu bu dördüncü göç yılına kadar durum böyle sürmüştür. Şarap hakkındaki yasaklama üç aşamada tamamlanmıştır: Önce Hz. Ömer ve bazı kişiler Resul'den kumar ve şarap hakkındaki ahkâmın ne olduğunu sordular. Bunun üzerine (II,219) âyeti yani «Ey Muhammed! Sana şarapla kumarın hükmünü soruyorlar. Sen de ki bunlarda hem büyük günah, hem de insanlar için menfaat vardır; lâkin günahları menfaatlarından büyüktür» hükmü geldi. Bu âyetin gelişinden sonra, günahı faydasından çok diye ashabın bazıları şarap içmeyi terkettiler. Bir süre sonra, Abdurrahman b.Avî, verdiği bir ziyafette konuklarına şarap ikram etmiş ve hepsi sarhoş olmuştu; bu haldeler iken akşam namazını cemaatla kılmağa kalktılar. İçlerinden biri imam oldu ve Kâfirun sûresini baştan sonuna kadar «lâ» sız okudu. Bunun üzerine (IV, 42) âyeti geldi ki bu âyette: «Ey inananlar! Sarhoş olduğunuz zaman, söyleyeceğinizi bilecek hale gelinceye kadar namaza yaklaşmayınız» deniyor.

Bundan sonra da gene içenler oldu. Çünkü bunda da kesin bir yasaklık yoktu.

Bir gün ensardan İtban b.Malik bir ziyafet verdi. Muhacirinden Sa'd b.Ebi Vakkas da konuklar arasında idi. Yediler içtiler, sarhoş oldular ve soyları ile öğünmeye, bu yolda şiirler söylemeye başladılar. Sa'd kendi kavmini öven, ensarı kötüleyen nitelikte bir kaside söyledi. Ensardan biri Sa'd'a saldırıp yediği deve etinin kemiği ile başını yardı. Sa'd Resul'e gidip durumdan şikâyet etti. O sırada Peygamberin yanında bulunan Hz. Ömer «Ya Rabbi! Bize şarap hakkındaki emrini açık ve kesin olarak bildir» diye yalvardı. Birkaç gün sonra Mâide sûresinin

(V, 90) «Ey Mü'minler! Şarap, kumar, ibadet etmek üzere dikilen putlar ve fal oyunları (Meysir) şeytan işlerinden fena ve murdar şeylerdir. Onlardan çekinin, ta ki kurtuluşa eresiniz. Muhakkak şeytan şarap ve kumar ile aranıza buğz ve düşmanlık sokmağa ve sizi, Allahı anmaktan ve namazı yerine getirmekten alakor. Artık bunlara son vermez misiniz?» âyetinin geldiğini Hz. Muhammed haber verdi. Bu sûrenin 94. âyetinde de, daha önce bu işleri yapmış olanların af edildikleri bildirilmiştir.

Bu âyetler gelince Hz. Muhammed, Tanrı tarafından şarabın haram edildiğini, çarşı ve pazarlarda dellallarla duyurdu.

Kadınların örtünmesi:

Çok eski zamanlardan beri bu konu için tesettür (örtünme) terimi kullanıldığından biz de kullandık. Aslında Kur'an-ı Kerimde ele alınan konu, sanıldığı ve şimdiye dek yorumlandığı gibi örtünme konusu değil, kadınların, kendi ev halklarından başkalarına veya akrabalarından olmayan yabancı erkeklere karşı nasıl davranacakları konusudur. Bu hususta iki ayrı hüküm vardır: 1 — Peygamber karılarının bu bakımdan durumları, 2 — Öteki Müslüman karılarının durumları.

1 — Hz. Peygamberin karıları hakkındaki hüküm: Bu, bazı dikkatsiz ashabın, vakitli vakitsiz Peygamberin evine davetsiz olarak gelip onun kendini ve karılarını rahatsız etmeleri, özellikle, O'nun, Zeyneb binti Cahş ile evlenme düğününde düğün evinde uzun süre ve geç vakte kadar oturmaları üzerine gelmiştir ki bu durum âyetle açıkça ifade edilmektedir. Bu âyetle Peygamber ailelerinin bile örtünmelerinden bahis yoktur. Âyet (XXXIII, 53) şöyledir: «Ey iman edenler! Peygamberin evlerine, yemek vakti beklenmiş olmayarak, davetli bulunduğunuz vakitten başka vakitlerde girmeyin. Fakat davetli olduğunuz

zaman girin. Yemekten sonra dağılın. Birbirinizin sözüne dalıp kalmayın. Bu durum Peygamberi incitiyordu da kendisi bunu söylemekten utanıyordu. Hak Taalâ ise sözün doğrusundan çekinmez. Peygamberin karılarından işe yarayacak bir şey isterseniz onu perde ardından isteyin. Bu durum sizin kalblerinize ve onların kalblerine daha ziyade temizlik verir. Allahın Peygamberlerini incitmek, kendinden sonra karılarını almak, ebediyen caiz değildir. Bu davranış Allahın katında büyük bir günahdır».

2 — Öteki Müslüman kadınlar hakkındaki Kur'an hükmünde de, bugün tesettür, tesettür diye bir bardak suda fırtına koparan, 1968'de A. Ü. İlâhiyat Fakültesinde olaylar çıkartan, kandırıp kirli maksatlarına âlet edebildikleri kız öğrencilere birer manto ile birlikte başörtüsü hediye edip bu örtülerle başlarını boğazlarına kadar bohçalattıran çıkarıcı gerici zümrenin anladığı maksat ve mana yoktur. Bu âyette kadının kimlere karşı nasıl davranacağı anlatılmakta ve kapalı bir şekilde de örtülerini omuzlarına sarkıtacakları (başlarını bohçalamak değil) bildirilmektedir ki bu, o zamanın hür kadınlarının giyiniş tarzlarının tarifi idi. Onlar böylece, serbest hareket eden ve kendilerine her türlü kaba şaka yapılabilen cariyelerden ayırd ediliyor ve kötü bir muameleye maruz kalmaktan korunuyorlardı. Âyette kadının sakınması söylenen yerleri, tenasül organları, memeleri gibi şehvet uyandırıcı yerleridir ki bugünkü kadın da -en iffetsizi bile- buralarını sıkı sıkıya örter. Âyet şudur: «Mü'min kadınlara de ki: sağa sola bakmasınlar. Avret yerlerini (tenasül organlarını), zinetlerini (meme ve göğüslerini) göstermesinler. Ancak haliyle görülmesi gereken yerleri hariçtir. Göğüslerini örtsünler. Zinetlerini, kocalarından, babalarından, kocalarının babalarından, kendi oğullarından, kocalarının oğullarından, kendi kardeşlerinden, kardeş yeğenlerinden, kız kardeş yeğenlerinden, kendi cariyelerinden veya köle-

lerinden, erkeklikten kesilmiş kimselerden, bu gibi şeyleri henüz anlamayan çocuklardan başkasına göstermesinler. Yürürken ve gizli olan şehvet uyandırıcı yerlerini belirtmek için ayaklarını fazla vurmasınlar. Hepiniz Allah'a tevbe edin ey Mü'minler! Ta ki murada eresiniz» (XXIV, 31). Görüldüğü gibi âyette şehvetten korunmak için başını bohçalasın diye bir şey, hatta başını örtün diye bir şey yok. Ayette güdülen amaç eğer şehvet uyardırmaktan korumak için baş kısmının örtünmesi olsaydı, kadının en güzel ve en çok şehvet çekici yerleri olan yanaklarını, dudaklarını ve gözlerini örtmesi açıkça emredilirdi.

Namahreme görünmemesi için kadının çalışmaması, dört duvar arkasına kapanıp evden dışarı çıkmaması gerektiği gene aynı çevrelerce söylenir. Köle ve cariyelere bile hürriyet veren bir din hür kadınları nasıl hürriyetlerinden mahrum eder? Bu konuda hüküm çıkarılan âyet yukarıda. Neresinden bu mana çıkar? Ayrıca, kadını dört duvar arkasına kapatıp nefsi şehvetten korumak işin kolay tarafı. Asıl marifet, kadınlarla yan yana bulunulduğu, çalışıldığı vakit onlara kardeş gözüyle bakabilmek, nefse hâkim olmaktır.

Soru 62 İslâmiyetin yayılışı sırasında komşu devletlerden İran'ın durumu nasıldı?

İran, Hz. Muhammed'in ölümünden on yıl sonra bütününü Müslümanların eline geçmiş, birçok İslâm devlet müesseseleri bunlardan örnek alınarak kurulmuştur. Bunların nedenlerini kavrayabilmek için İran'ın bu sıradaki siyasi, toplumsal, ekonomik ve askerî durumunu bilmek gerekir.

Bu ülke, çok eski bir geçmişi bulunan ve, dil, ırk ve

gelenekler bakımlarından Araplarla aynı kökten olmayan bir ulusun oturduğu yerdir. Daha önceki sorularda gördüğümüz gibi burası, M.Ö. VI. yüzyıldan M.Ö. 330'a kadar oldukça güçlü bir imparatorluğun bulunuşuna şahit olmuş, M.Ö. 330'da Makedonya kralı büyük İskender'in saldırısına uğrayarak başkentleri Persepolis yakılıp yıkılmış, imparatorluk, M.S. 224'e kadar 550 yıl eski Yunan yönetimi ve kültürü etkisinde kalmıştır. Öyle ki bu süreçte ülkenin resmî dili yunanca olmuş, büyük şehirlerde Yunanca öğretim ve eğitim yapan okullar açılmış, Yunan tiyatro eserleri oynatan tiyatrolar kurulmuştur.

M.S. 224'de tahtı ele geçirip, başkentlerini biraz sonra Dicle kıyısındaki Medayin'e taşıyan Sâsânîler kral soyu, yıkılış tarihleri olan M. 642'ye kadar eski Yunan ve Mezopotamya'daki Sümer, Babil uygarlıklarından faydalanarak, Sâsânî uygarlığı denen bir uygarlık meydana getirmişlerdir.

Sâsânîler İranmda memleketin yönetimi krallıkla idi. Halk başlıca dört sınıftı: Din adamları Askerler - Memurlar - Çiftçiler ve Sanatkârlar. Bu sınıflardan her birinin yan dalları vardı. Örneğin din adamları sınıfına yargıçlar da dahildi. Memurlar yani bürokrasi sınıfı, yazarlar, hekimler, şairler ve müneccimlerden başka tüccarları da içine alıyordu. Bu sınıflardan her biri, bir başkanın yönetiminde idi. Bu başkan emrinde, nüfusu tesbit eden bir kontrolör ve devlete ait işleri kontrol eden bir müfettiş, çırakların işlerine bakan bir kalfa vardı. Moğbed denen din adamları Med'li bir kabiledendiler. Bunların başkanı, kral tarafından atanırdı ki bu da öteki din adamlarını atardı ve dinî konularda son söz bunda idi. Hükümdar üzerindeki etkisi ile imparatorluğa ait bütün işlerde etkili idiler. Bu din adamları bir dinî bürokrasi kurmuş bulunuyorlardı.

Memleketin resmî dini, ikili Tanrıçılığa dayanan Zer-

düşlük'tü. Toplum, aile ve mülkiyete dayanıyordu. Çok evlilik yaygındı. Perslerin resmî karılarından başka cariyelerden odalıkları da vardı. Kadının, kocasına itaatı kesindi. Erken evlenme tavsiye olunurdu. Yakın akraba arasında evlenme sıklı. Kardeş arasında evlenme de caizdi.

Kralla din adamları aristokrasisinin çatışması yüzünden halk çok ıztırap çekiyor, yer yer ayaklanmalar oluyor, hele sınırların çok genişlediği zamanlarda, yedinci yüzyılda, bunlar bastırılamıyordu da. Krallar din adamlarının etkisinden kurtulmak için, zaman zaman ortaya çıkan Mazdeizm, Maniheizm gibi yeni dinlere taraftarlık gösteriyorlardı. Bu din kurucularından Mani, birinci Şapur'un tahta çıkış günü olan 2 Mart 242'de, Hristiyanlığı ve Zerdüştlüğü düzeltmek için Allah tarafından yollanmış peygamber olduğunu iddia ederek açıkça vaaza başladı. Mani M. 215'de Medayinde doğmuş bir ressamdı; doktrinlerinde Babil ve Pers dinlerinin, Hristiyanlığın ve Budizmin dikkatli bir karışımı bulunur. En çok da Hristiyanlık ve Zerdüştlük unsurları vardır. Hâkim fikir, karanlığın ve ışığın; iyilik ve kötülüğün; ateş ve dumanın; ruh ve bedenin karşılıklı uyusmazlığıdır. Ona göre, dünyanın sonunda ruh bedeni terk edecek, iyilik ve kötülük sonsuz olarak ayrı kalacaklardır. Kurtulmuş, hür kalmış, iyi ruhlar, ışığın kaynağı olan güneşe katılacaklardır. Bir başka din de Mazdek dinidir:

Nişapur'lu Mazdek, Mani'nin öğretilerinden çok faydalanmıştır. Bu da ikili prensip kabul ediyordu, fakat bunda ışık serbest hareket ediyordu. Hassas ve bilgili idi. Halbuki karanlık, rasgele hareket ediyor, kör ve bilgisizdi. Kâinat, su, toprak ve ateşten doğmuştu. Mazdek, öteki dünyanın da bu dünya gibi oluştuğuna inanıyor; göklerin hâkimini, tahtında oturmuş bir hükümdar gibi tasavvur ediyordu. O, düşmanlığı, kini ve savaşı yok etmek

için, bunların nedeni olan kadın ve para sevgisinin ortadan kaldırılmasını istiyor, bunun için de kadının ve malın herkes için ortak olmasını emrediyordu. Bütün insanlar, su ve hava gibi onlardan da engelsiz faydalanmalıdır. Bunun doktrini imparatorlukta büyük karışıklıklara sebep oldu. Kendisini destekleyen kral Kubad, tahtını ve hayatını kaybetti.

İşte İslâmiyetin, Yarımada dışına taşmak üzere bulunduğu sırada İran'ın görünüşü böyle idi. Buna rağmen eski bir imparatorluk olan İran, köklü bir yönetim geleneğine sahip olduğundan ülkede, özellikle Mezopotamya'da, bölgenin kadastrosunu yapmak, su yolları, kanallar açıp tarımın gelişmesini sağlamak, sağlam bir maliye sistemi kurmak, parasının ayarını biteviye tutmak gibi önemli uygarlık müesseseleri yaratmış bulunuyordu. İşte Arap devleti halife Ömer'den itibaren bir küçük devletten koca imparatorluğa dönüştüğünde, yönetim, posta, maliye, adalet teşkilâtını kurarken İran'ı örnek almıştır. İran parası (dinar) ile Bizans parası (dirhem), Halife Abdülmelik'in İslâmî nitelikte paralar bastırmasından sonra da çok uzun bir süre tedavül etmekte devam etti.

Biraz ileride göreceğimiz gibi İran'la Arapların ilk büyük savaşları 636'da «Kadisiya Savaşı» ile başlamış, 637'deki Celula savaşında İran ordusu sallanmaya başlamış, 642'deki «Nehavend Savaşı» ile tamamiyle yenilip bir daha belini doğrultamamıştır. Bu ülkede Türk Gazneli Mahmud'un yönetimi ile millî bir İran şuuru uyanmaya başlamış, Büyük Selçuklu Türklerinin Rey (bugünkü Tahran) şehrini başkent yaparak aşağı yukarı M. 1050'lerden, 1501'e dek gene bir Türk soyundan hükümdarın, Şah İsmail'in bir İran devleti kurmasına kadar 850 yıldan çok bir süre gene yabancı işgali altında kalmıştır.

Soru 63 İslâmiyetin yayılışı sırasında komşu devletlerden Bizans'ın durumu nasıldı?

Bizans İmparatorluğu, Avrupa'nın büyük bir kısmını, İngiltere'yi, Fas'tan Mısır'a kadar kuzey Afrika'yı, Suriye'yi ve Anadolu'yu içine alan dev bir imparatorluğun yani Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasıyla doğu parçası üzerinde ortaya çıkmıştır. Bu imparatorluğun doğuşu şöyle oldu:

M. 378'de Roma İmparatoru olan Teodos'un ölümünde, geride bıraktığı iki oğlu M. 395 yılından başlayarak Arkadyus, doğuda; Honoryus, batıda olmak üzere imparatorluğu ortaklaşa yönetmeye başladılar ki tarihçiler, Bizans Devletinin kuruluşunu bu tarihten başlatırlar.

Arkadyus, büyük Konstantin tarafından M. 325 yılında 40.000 Got askeri çalıştırarak kurulmaya başlanıp 11 Mayıs 330 günü açılış töreni yapılan Konstantinopolis (Constantinopoliçe)'de yani bugünkü İstanbul'da oturuyordu. Bu sırada İmparatorluğun özellikle doğu sınırlarında, İsa'nın kişiliği anlayışında sert tartışmalar oluyordu. İskenderiyeli bir papas olan Aryus, Allahın oğlunun yaratıcı değil, yaratılmış olduğunu ortaya attı. Kayseri piskoposu Öseb ve İzmit (Nicomedia) piskoposu Öseb de bu fikri benimsediler. İskenderiye piskoposu İskender, Aryus'u aforoz etti. İmparator Konstantin M. 324'de İzmit'e geldi. Aryus'un lehindeki ve aleyhindeki şikâyetleri dinledi. İskender'e ve Aryus'a birer mektup yazıp barışmalarını ve iyi filozoflar örnekleri olmalarını tavsiye etti. İşin iyice önem kazandığını, dinî olayların İmparatorlukta birliği bozacağını, toplumu sarsacağını gören imparator 325 yılında İznik'te (Nicée) bir konsil topladı (dinî kongrelere konsil denir) ki, Hristiyanlıktaki görüş ayrılıklarını tartışan ünlü konsillerin ilki budur. Bu konsile 318 papasın katıldığı ve ihtiyarlığından dolayı gelemedi-

ği için Roma piskoposu yerine iki papasın katıldığı anlaşılmaktadır. Burada incelenen konunun en önemlisini Aryanızın teşkil etti. Konsile bizzat imparator başkanlık etti ve tartışmaları yönetti. Sonunda Aryus'un doktrini aksine «İsa'nın Allahın oğlu olduğu fakat babası tarafından yaratılmayıp babası ile aynı cevherden olduğu» karara bağlandı. M. 313 tarihinde yayınlanan bir fermanla Hıristiyan dinine girenlerin öldürülmesi, kovuşturmaya uğratılması yasaklanmışsa da Romanın resmî dini hâlâ puta tapıcılıktı. İmparator Teodos (379 - 395) 381'de İstanbul'da ikinci umumî konsil toplattı. Bunun esasları da aşağı yukarı birincisindekilerin aynıdır; fazla olarak «Ruh ül-Kuds»e ait bir madde eklendi ki bu, Ruh ül-Kuds'ü, baba ve oğulun birbirine eşit ve aynı cevherden olduklarını kabul eden dinî inancı takviye ediyordu. Bundan sonra gene dinî anlaşmazlıklar çıktı. Bunlara bir son vermek için 431'de bir 3. umumî konsil toplandı. Bu konsil Nasturiliği mahkûm etti. Nasturilik taraftarları Urfa'da toplanıp aralarında bir ekol teşkil ettiler. 489'da İmparator Zenon bu ekolü kaldırttı. Bu ekolün taraftarları dağıldı, büyük bir kısmı İran'a gitti, ama Nusaybin'de gene bir ekol kuruldu. İsa'da insani ve ilâhî tabiatın bir olduğunu savunan monofizit görüş Bizans imparatorluğunda çok taraftar bulunca ilk iki konsil taraftarı olan imparator Marsiyen, 451'de Kadıköy'de (Chalcédoine) dördüncü bir genel konsil topladı ki bu konsilin büyük önemi vardır. Çünkü bu konsil, 449'da toplanmış olan «Efes Şakaveti» kararlarını mahkûm ettirdi. Bunda yani Kadıköy konsilinde «karışıklık veya değişiklik bölünme veya ayrılık bahis konusu olmaksızın iki tabiatlı bir İsa» kabul ediliyordu. Bu kararlara uyarak, Bizans hükûmeti beşinci yüzyılda monofisizme karşı karşıt bir tutum takınmakla halkının büyük bir kısmı bu mezhepten olan doğu vilâyetlerinin, özellikle Suriye ve Mısır'ın elden çıkmasına sebep oldu.

Monofizitler, bu konsil kararlarından sonra gene inanışlarına bağlı kaldılar, herhangi bir aracı çareyi red ettiler. Dördüncü konsilden sonra 553'de birinci Jüstinyen zamanında ve 692'de ikinci Jüstinyen zamanında ve bir de VII. ve son konsil olarak 787 tarihinde toplanmıştır.

IV konsil sonunda aynı anlaşmazlık nedeni ile Mısır kilisesi, âyinlerde Yunancayı kaldırıp yerine, yerli dil olan kıptî dilini kabul etti. Mısır kilisesine bağlı olan Habeş kilisesi de aynı yolu izledi. Bu konsil kararlarının zorla uygulanması yüzünden Kudüs, İskenderiye ve Antakya'da karışıklıklar çıktı ve bunlar millî isyanlar halini aldı; askerî güçlerle ve zorla bastırıldı, fakat konu hallolunamadı. Bu hareketler yüzünden Mısır ve Suriye'nin yerli ahalisi Bizans'tan ayrılmak fikrine düştü ve VII. yüzyılda, önce İranlıların, sonra Arapların eline geçmesini kolaylaştıran şartları hazırladı.

Yahudilere karşı düşmanlık da Herakliyüs (M. 610-641) devrinde son haddini buldu. Bu nedenle Antakya'daki Yahudiler isyan edip patriki öldürerek parçaladılar. Herakliyüs buraya ordu göndererek birçok Yahudiye öldürttü. Gene aynı nedenle Yahudiler, Fenike eyaletinin merkezi olan Sur şehri valisini ve Hristiyanları öldürmek için sözleşmişlerse de planları önceden haber alınarak önlenmiştir; fakat bunlar dönüşlerinde şehir çevresinde bulunan kilise ve manastırları yıkıp içlerindeki malları yağma ettikten başka buralardaki köylere de aynı saldırı ve tahribatı yapmışlardır. Bunun üzerine hükûmet Sur'da bulunan Yahudileri öldürttü. Kısarya'da da, Yahudiler tarafından buna benzer olaylar yapıldığından İmparator, kardeşi Teodoros'u bunlar üzerine yolladı. O da burada ne kadar Yahudi varsa hepsini kestirdi. Yahudilerin, kendilerine bu kadar zalim davranan Bizans'tan öc almak için, İran'dan 80.000 Hristiyan tutsağı satın alıp kestikleri söylenir.

Kuruluşundan 1453'de Osmanlı İmparatoru Fatih Sultan Mehmet tarafından ortadan kaldırılışlarına kadar Bizans İmparatorluğu tarihi hemen hemen hep bu tür dinî karışıklıklarla doludur. Bu durum ise, İmparatorluğun, eyaletleri ile bağlarının gevşemesine, gücünün zayıflamasına, sonuç olarak da birçok eyaletlerinin elinden çıkmasına sebep oluyordu. Hele ülkesi içindeki halktan başka dinlerde olanların din hürriyetlerini koruyamaması işi iyice ağırlaştırıyor, halkla halk, halkla devlet arasındaki sürtüşmeleri körüklüyordu. Tabii bu durum yüzünden Suriye'nin ve Mısır'ın yerli halkı, tıpkı İstanbul'un Türkler tarafından alınışında olduğu gibi, Müslüman Arapları saldırgan olarak değil, bir kurtarıcı olarak karşılamışlardı. Böyle olunca resmî ordunun gücü, bu yeni kurtarıcıların ülkeye girmesine engel olmaya yetmiyordu.

Soru 64 İslâmiyetin yayılışı sırasında Mısır'ın, Suriye'nin, Kuzey Afrika'nın ve Habeşistan'ın durumları nasıldı?

A — Mısır :

Mısır'ın en eski yerli halkı samîlerle hiç ilgisi bulunmayan kıptî kavmi idi. Hatta, milliyet bakımından, M.S. birinci yüzyılda yukarı Mısır'daki kopt (kıptî) şehirleri yarı yarıya Araptı. Mısır, Roma İmparatorluğu 395 yılında ikiye ayrıldıktan sonra Bizans yönetimine geçmişken, bir ara buradan kopup batı Romaya bağlanmış ise de Jüstinyen devrinde gene Bizans yönetimine geçmiştir. Bu ülke Müslüman yönetiminde de eski durumunda kaldı; yalnız buranın öteki ülkelerden farkı, Mısır'da arazinin devlete ait oluşudur. Roma yönetimine girmeden önce Mısır'da hüküm süren, Büyük İskender imparatorluğunun kalıntısından olan Ptolemeler devletinin açık özelliği,

kralların, güçlü, köklü, sonsuz ve ilâhî bir kudrete sahip olmaları idi. Ülke Roma'ya veya Bizans'a geçtikten sonra da halk, kralları aynı özellikte ve aynı güçte tanımışlardır.

Bundan önceki soruda dediğimiz gibi, Aryanizm'den esinlenerek gelişen, İsa'nın iki tabiatının bir olduğunu savunan Monofisizm doktrini, Mısır ve Suriye'de, hatta Anadolu'nun Suriye sınırlarında çok taraftarlar buldu. Hele Bizans hükümetinin beşinci yüzyılda Monofisizm inancındakilere karşı cephe alması, ahalisinin büyük bir kısmı bu mezhepte olan doğu eyaletlerinin: Mısır ve Suriye'nin elden çıkmasına yol açtı. Ayrıca bu din tartışmaları, başlangıçtan beri Hıristiyan kiliselerinin ortak ibadet dili olan Yunancanın yer yer terk edilmesine, örneğin Mısır'da Yunancanın yerini yerli halk dili olan kiptîcenin, Suriye'de süryancanın almasına sebep oldu. Mısır kilisesine bağlı olan Habeş kilisesi de aynı yolu izledi. Burada Arap fetihlerinin çabuk ve kolay gelişmesinin başka özel nedenleri de vardır: Mısır'da bulunan Bizans askerleri sayı bakımından şüphesiz güçlü ve yeterli idiler; ama ordunun yapısı ve organizasyonu bozuktur. Burada ordu, eşit güce sahip beş muhtelif komutanın yönetiminde bulunan muhtelif gruplara ayrılmıştı. Bu komutanlar arasında işbirliği yoktu. Bu durum ise direnci azaltan bir sebepti. Vilâyetlerde çıkan olaylarda valilerin gösterdikleri kayıtsızlık, bunların kişisel rekabetleri ve askerî kabiliyetsizlikleri olumsuz sonuçlar doğurdu. Askerlerin durumu da aynı idi, disiplinsiz ve talimsizdiler.

Amr b.As komutasındaki Müslüman orduları tarafından ele geçirildikten üç yıl sonra, Bizans askerleri, Mısır'ın bu kadar kalabalık Hıristiyan halkını, Müslüman fatihlere bırakarak uzaklaşmışlardı. Müslüman kuvvetlerinin burada çabuk başarılar elde edebilmeleri, Bi-

zans egemenliğine karşı, hemzalımlar yönetimlerinden, hem de dinî akide ve inanışlarına gösterilen baskıdan dolayı nefret duyan Hristiyan halk tarafından gösterilen iyi karşılanıştan dolayı idi. Mısır Hristiyanlarının çoğunluğunu teşkil eden Monofizit Yakusiler, Bizans tarafından sert muamele gördüklerini, haysiyetlerinin kırılışını hiç bir zaman unutmamışlardı. Yakubî Hristiyanları denen Mısır'ın bu kıptî ahalisi, yüzyıllardır görmedikleri din hürriyetini Müslümanların getirdiğine şahit olmuşlardı. Haraç vermeyi kabul edince bunları kiliselerinde serbestçe ibadet ve âyin yapmakta serbest bırakmıştı. Kilise mallarına da iliştirmemişti. Bu serbest muamele ve insanî davranış, burada İslâm olanların sayısını da artırmıştı. Hatta bir Mısır valisinin, halife Ömer b. Abdülaziz'e, «Burada Müslüman olanlar çoğaldı bunlardan cizye almazsak vergi azalır» diye yazması üzerine, Halife «Cenab-ı Hak Peygamberi, insanlara hak ve gerçeği tanıtmak için yolladı, vergi tahsildarlığı için göndermedi» demiştir.

B — Suriye :

Birbirlerine yakınlıkları ve halkının büyük bir çoğunluğunun Arap oluşu dolayısıyla Mezopotamya ve Filistin de bu bölgede mütalaa edilmelidir. Şu farkla ki Suriye ve Filistin, Bizans'ın, Mezopotamya İran'ın eyaletleri idiler. Buralarda İslâm'dan önce kurulmuş bulunan emîrlikleri görmüştük. İslâmın yayılışı sıralarında, buralara sahip bulunan devletlerin buralar halkı ile ilişkileri daha çok vergi toplamak bakımındandı. Ayrıca İran ve Bizans, metbularını, dama taşı gibi kullanır, birbirleri ile savaşacakları zaman önce bu küçük emirlikleri birbirlerine saldırtırlardı. Suriye ve Mezopotamya halkının birbirleri ile sıkı bir ticaret ilişkileri vardı. Esasen buraların Hicaz halkıyla, tarih boyunca siyasî sürtüşmeleri

pek olmamıştır. Bizans ve İran, buralardaki Arap halkından asker almıyordular. Belki az sayıda yardımcı asker kullanıyorlardı. Müslümanlar zabt etmek için buralara geldikleri zaman, aynı dili konuşan ırkdaşlarından direnme değil yardım gördüler. Müslümanların Mezopotamya'da karşılaştıkları ordu tamamen İranlılardan müteşekkildi. Buradaki yerli Arap halkının dinleri, ırkları ve dilleri İranlılarınkinden ayrı olması, onları daha çok Müslümanlara yaklaştırıyordu. Ayrıca bu sıradaki İran yönetim ve ordusundaki bozukluklar, başkentleri Medayin'in ilk çarpışmalardan sonra düşmüş olması, Müslüman başarısının çabuk ve kesin olması sonucunu doğurdu.

Öte yanda Suriye ve Filistin halkının dinleri çoğunlukla yöneticilerinki ile aynı olmasına rağmen aralarındaki sert mezhep anlaşmazlıkları, buraların yerli halkını Hicaz'dan gelen Müslüman ırkdaşlarına daha çok yaklaştırıyordu.

Özetleyecek olursak, İran ve Bizans yönetiminde bulunan halkla efendileri arasında sıkı menfaat birliği bulunmadığından, tersine İran ve Bizans'ta askerî ve siyasî bozukluklar bulunduğundan Müslüman Arapların buraları ele geçirmeleri kolay oldu.

C — Kuzey Afrika (Mağrib) :

Kuzey Afrika'nın eski halkı hamî bir topluluktur; samî olan Araplarla dil ve ırk bakımlarından hiç bir ilişkileri yoktur. Bura halkının dili büyük bir çoğunlukla berbercedir. Buralar İslâm istilâsına kadar batı Roma yönetiminde kalmıştır. Yedinci yüzyılın başından itibaren gelişen Arap istilâsı burayı kuvvetle Araplaştırmış, özellikle İspanya'nın ele geçirilmesinden ve orada bir Müslüman devleti kurulmasından sonra burası, Arapların İspanya'ya gelip geçtiği bir köprü haline geldiğinden bu Araplaştırma daha da yoğunlaşmıştır.

M. 646 yılında, yani Hz. Osman'ın halifeliği sırasında mağribi ele geçirmek için Mısır arazisinden muzafferane ilerleyişlerinden bir yıl önce, Hıristiyan akidelerini bu kadar gayretle benimsemiş olan Afrika kilisesi «İsa'nın Allahlığının niteliği» inancına karşı şiddetli bir heyecanla mücadele deryasına dalmış durumda idi. Kartaca baş piskoposluğuna tabi bulunan «Moritanya», «Nümidya», «Bizansiya» ve Afrika prokonsüllüğü din adamlarının ileri gelenleri, İsa'nın uluhiyetinin niteliği inancını suçlamak için «sinod meclis-i ruhanisi» toplamışlar ve papa ile imparatora mektuplar yazmışlardı. Müslüman orduları buralara geldiklerinde, yerli otoriteler taraflarından dirençle karşılanmışlarsa da, kılınç gücü ile onlara üstün gelip, halk, hükûmet ve din adamlarından müthiş tazyik gördüklerinden karşı gelmemişler, böylece İslâmiyetin İspanya'ya kadar yayılabilmesi başarı ile temin edilmiştir.

D — Habeşistan :

Eski bir millet olan Habeşliler, önce de gördüğümüz gibi, Araplarla aynı ırktan, yani samî ırktandırlar. Bunların güney Arabistan'la yani Yemen'le ilişkileri milâdın ilk yüzyıllarına kadar çıkar. Bugün Habeşistan denen bölgeye samî göçünün ne zaman başladığı doğru ve kesin olarak bilinmiyor. Herhalde M.Ö. beşinci yüzyıldan daha sonra olamaz. Habeşlilerin ulusal gelenekleri, krallıklarının başlangıcını, aşağı yukarı M.Ö. onuncu yüzyıla çıkarıyor. Bununla birlikte kralları olarak gösterdikleri Menilek'ten bir süre sonra Zoskales adındaki bir kralın, egemenlik alanını genişlettiğini biliyoruz. Bunlar orada sonra Kauşu (Kaouchou). ırkı ile karıştılar. Habeşliler, siyasal ilgilerini kesmeden sürdürdükleri eski yurtlarına yani Yemen'e, türlü fırsatlarla geri gelmişlerdir. Yemen'e Habeş saldırısı herhalde M. 2. yüzyıl başlarında başlamış olmalı, Zeyla (Adulis) 'da ele geçen bir belgede bu açıkça yazıl-

miş bulunmaktadır. Onlar M. üçüncü yüzyılı sonlarında yeniden Yemen'e saldırdılar, Yemen'in ve Tihame'nin bazı yerlerini ele geçirerek Habeşistan'la Arap yarımadası arasındaki ticareti kolaylaştırdılar. Ordan elli yıl sonra gene Yemen'e saldırıp bütün Yemen'i ele geçirdiler. Habeşlilerin başkenti Aksum şehri olduğundan onlara Aksumlular da denir. Habeşlilerin M. 345'de Yemen'e yaptıkları saldırış, meydana getirdikleri etki bakımından çok önemlidir. Habeşliler bu tarihten az önce Frumence (Fromantos) adlı bir papasın gayreti ile Hıristiyan dinine girmişlerdi.

Habeşliler, Hıristiyanlığı Arap yarımadasında yayıp yerleştirmek hususunda Roma imparatoru Kostantin'in (ölümü M. 337) kışkırtması üzerine bu saldırıya geçmişler ve burada M. 375 yılına kadar kalmış görünüyorlar. Aksumluların bu 525'deki saldırılarının nedeni, Zunüvas adlı yerli bir hükümdarın Yemen'de Yahudiliği yayıp bütün Arapları bu dine sokmak istemesi, girmiyenleri kazdırdığı ateş dolu hendeklere attırması üzerine öteki Yemen halkının yardıma çağırmalarındandı. Bu çağırını üzerine Habeş kralı, Ebrehe adlı bir komutanını Yemen'e yollamış, Ebrehe, Zunüvası yenerek tahtından indirmiştir. Hatta Ebrehe daha sonra, Hz. Muhammed'in doğum yılı olan M. 571'de ünlü fili ile Mekke'ye kadar yürüdü.

C. Zeydan, Habeş saldırısının nedenini, Arap kaynaklarından başka olarak şöyle yazıyor: Bizanslılar Hıristiyanlığın yayılması ile doğuda sözlerini geçirir duruma geldiklerinden Bizans tüccarlarının doğu mallarını Basra körfezinden alıp Kızıl Deniz yolu ile Mısır'a ve kendi ülkelerine, Avrupa'ya taşımak için Hımyerliler ülkesinden geçmek kolaylaşmıştı. Çünkü Hımyerliler eski güçlerini kaybettiklerinden Bizans tüccarlarının bu geçişine engel olamıyorlar; onlar da Basra körfezinden aldıkları Asya içlerinden gelme doğu mallarını Yemen ve Kızıl Deniz yo-

luyla Habeşistan'a ve oradan da Mısır'a ve daha ötelere taşıyorlardı. Bu durum öteden beri Bizans'ın baş rakibi olan İranlılar tarafından önlenmek üzere Basra körfezi-ne ordu gönderildi. Bizans kralları, Habeşliler ve Hımyerliler eliyle bu üstünlüklerini elde tutmak istedilerse de İran'a dayanan ve güvenen Hımyerliler bu Bizanslı tüccarlara saldıрмаğa başladılar ve doğu ticaretine engel oldular. Bizans tarihçisi Teofanes'in (758-818) bildirdiğine göre Habeşliler ticaret yolunu emniyet altına almak için Kızıl Denizi geçip Hımyerlilere saldırdılar; Yemen hükümdarı Zu Nüvas'ı öldürüp Yemen'e yayıldılar.

Bu başarıdan sonra Aksumlulara yardım etmeleri şartıyla Bizans imparatoru Jüstinyen (M. 527 - 565) ile anlaşmayı yenilediler. İskenderiye'ye bir elçi kurulu yollayıp vaftiz yapmak ve dinî bilgileri öğretmek üzere bir papas istediler. Kendilerine Yohanna adında bir papas yollandı ki bu papas sonra Aksum şehrinde piskopos oldu. Habeşliler Yemen'de başarı kazanıp geri döndükten sonra, Hımyerliler bu ticaret yolunu gene kapadılar. Habeşliler Yemen'e ikinci kez saldırdılar. Bu sefer Esimafoyos adlı bir Hıristiyan, Yemen genel valisi oldu.

Hız. Peygamber'in doğumundan sonra, Habeş zulmüne dayanamayan yerli halk İran'dan yardım istemiş, oradan gelen yardımcılarla Habeşlileri yurtlarından sürmüşlerdi. Yemenle ilişkileri bu durumda olan Habeşlilerin, Hicaz halkı ile oldukça dostane ilişkileri vardı. Seyrekçe de olsa Mekke'lilerin ticaret maksadı ile bu ülkeye gidip geldikleri muhakkaktır. İslâmiyet'in ortaya çıkmasından sonra daha önce de gördüğümüz gibi Mekke'deki Müslümanlar iki kez Habeşistan'a göç edip, ikincisinde on iki yıl kadar Habeş başkenti Aksum şehrinde kaldılar. Habeşlilerin Müslüman oluşları M. XIII. yüzyıldadır. XVI. yüzyıl ortalarında bu ülkenin bir kısmı Osmanlı Türklerinin

eline geçtikten sonra buradakütle halinde Müslümanlığa giriş hareketlerini görüyoruz.

Soru 65 : Mekke'nin alınışından sonra Arap kabilelerine elçiler ve zekât tahsildarları (âmiller) yollanmasını anlatır mısınız?

Mekke'nin alınışından kısa bir süre sonra, dokuzuncu hicret yılında, Arabistan'daki kabile ve devletlere geniş ölçüde elçiler gönderilmiş olduğundan bu yıla «Senet ül-Vüfud» denir. Bu yılda geçen olaylar İslâm tarihinde büyük bir önem taşır. Gerçekten bu yılda, Tebük'te Bizans orduları ile yapılan savaş ile, İslâmiyet, millîlik ve mahallîlik sınırlarını aşarak uluslar arası bir nitelik kazanmış, bütün Müslüman soplara zekât tahsildarları yani âmiller gönderilerek zekât verebilecek durumda olanlardan toplanan zekât, yardıma muhtaç olanlara dağıtılmıştır. Zekâtın böyle genel bir uygulamaya geçilmesinin, yarımada İslâmiyetin geniş ölçüde yayılmasına büyük yardımı olmuştur. Buralara yollanan zekât tahsildarlarının geniş yetkileri ve sorumlulukları vardı. Çoğu, vali, hatta genel vali derecesinde idiler ve kendilerine yüksek ücretler ödeniyordu; herhalde gözü toplanan zekât mallarında kalmasın diye. Hem vali, hem de zekât toplayıcı durumunda bulunanların yanında yeteri kadar asker de bulunuyordu. Gücü yetenlerden toplanıp, yoksullara dağıtıldıktan sonra artan mal, başkent Medine'ye yollanıyor veya bu işe geçici olarak atanmışlarsa Medine'ye dönüşlerinde yanlarında getiriyorlardı.

Gerçekte İslâmın bir düzene soktuğu, Allah'ın buyruğu olarak Kur'an'da yer alan zekâtın, miktarı, oranı ve hangi maddelerden alınacağı ayrıntıları ile yazılmış değildir. Toplumun durumuna, zamanın gerekliliğine göre

değişiklik yapılması icabeden konularda olduğu gibi bunun yorumlanması ve uygulanması da o toplumun başında bulunan kişinin (Ülül emr) takdirine bırakılmıştır. Hz. Peygamber, zekâtın neler üzerinden, ne ölçüde alınacağını, zekât verebileceklerde aranacak şartları tesbit etmiştir ki bu açıklama ve bildiri, kendisinin ölümünde, Hz. Ebu Bekir'de bulunuyordu ki, Ebu Bekir bunu ilk kez, Bahreyn tarafına âmil olarak yolladığı Enes b.Malik'e yazmıştı. Bu talimat o zamandan bu yana temel olarak alınıp uygulanmakta devam edilmiştir. Hz. Muhammed, kendi sağlığında yolladığı âmillere, güler yüzle ve iyilikle halka muamele etmelerini, zekât payı olarak halktan alacağı mallarda, en iyisini almamasını sıkı sıkıya öğütlemiştir.

Suriye sınırlarında da savaşlara başlanmasından sonra, önceleri Müslümanlar İslâmiyete çağırmak için kabilelere gidip, bu dini kabul etmeyenlerle savaşıldığı halde, bu kez, yarımadadaki soplear, Peygambere delegeler yollayarak Müslümanlığı kendiliklerinden kabul etmeye başlamışlardır.

Bu dokuzuncu hicret yılının Muharrem ayı başlarında (M. 630 Nisan sonları) «halka iyi muamele edin, sakın onların mallarının en iyisini zekât olarak almayınız» öğüdü ile şu kişileri Müslüman kabilelere yolladı:

Kâab b.Malik	Gıfar ve Süleym soplearına,
Abbad b.Bişr	Müzeyne ve Eslem soplearına
Rafi b.Mekis	Cüheyne sopuna,
Amr b.Âs	Fezare sopuna,
Dahhak b.Süfyan	Kilap sopuna,
Bişr b.Süfyan	Kâab sopuna,
Abdullah b.Leysiyye	Zübyan sopuna.

Tebük savaşına dek, çevredeki sopleara altı ay seriye yollanmıştı. Bu seriyelerin en önemlisi Ali b.Ebi Ta-

lib komutasında Tay kabilesi üzerine M. 630 Temmuz'unda gönderileni idi. Bu seriyede birçok ganimet ve tutsak alınmıştı. Bu sop, cömertliği ile ün salmış Hatem Tâî'nin sopu idi. Hatem, bir süre önce ölmüş veya Suriye'ye gitmiş, bir oğlu ile kızı kalmıştı. Hatem'in oğlu Adiy de sopunun başında değildi. Sonra Medine'ye geldi, Müslüman oldu ve Tay sopunun zekât âmilliğine tayin edildi. Kızkardeşi Şefane de, babasının cömertliğine saygı gösterilip isteği üzerine sopuna geri yollandı.

Daha önce de dediğimiz gibi, Arap yarımadasındaki kabilelere, emirliklere, Arabistan dışındaki krallara Peygamber, Hüdeybiye barışından sonra, özellikle Mekke'nin alınışından sonra, birçok elçiler yollamıştır; yalnız bu elçilerin hangileri, nereye, ne zaman yollandı, belli değildir. Biz bunların birçoğunu Hüdeybiye barışından sonra gönderilenler arasında saydık, bu itibarla burada tekrara lüzum görmedik. Tabiidir ki orada sayılanlardan başka elçiler de aynı veya başka yerlere yollanmıştır.

Soru 66 : Arabistan kabilelerinden Medine'ye mebuslar (delegeler) 'ın gelişini anlatır mısınız?

Mekke ele geçirilerek, bütün yarımada halkının ulu tanıdığı Kureyş sopunun tümünün İslâm olması, Bizans'a karşı büyük bir ordu ile harekete geçilmesi, Hicaz bölgesinin, Kureyş'ten sonra en kalabalık ve nüfuzlu bir sopu olan Taifli Sakiflilerin ve Hevazinlilerin Müslüman olmaları üzerine yarımadanın öteki gayr-ı Müslim Arap kabileleri bölük bölük Medine'ye delegeler yollamaya veya kabilelerin ileri gelenleri kendi başlarına gelmeye başladılar.

Her elçi kurulunun gelişinde Hz. Peygamber en güzel giysilerini giyer ve onlara ikram eder, herkesin durumuna, şanına uygun hediyeler verir, her sopun örf ve geleneğine göre söz söylerdi. Bu şekilde gelen kabilelerin başlıcaları şunlardır:

Beni Temim delegeleri :

630 yılı Nisan ayı sonlarında Bişr b.Süfyan, gidip Huzae sopunun bir kolu olan Beni Kâ'b'ın zekâtlarını topladı. Temim kabilesi onlara «Bu kadar malınızı neden veriyorsunuz?» diyerek kışkırttıkları gibi, Bişr'in zekât malını Medine'ye götürmesine de engel oldular. Bu görevli kişi gelip durumu Peygambere anlatınca o da üzerlerine elli kişilik bir seriye yolladı. Bu seriye ansızın basıp kadın, çocuk ve erkeklerinden birtakımmı tutsak edip, mallarını da sürüp getirdi. Bu Beni Temim'in ileri gelenleri, şairleri, hatipleri toplanıp Medine'ye geldiler. Peygamber evinde uykuda idi. Evden çıkmasını bekleyecekleri veya terbiyeliye ona başvuracakları yerde kapıdan «Ey Muhammed! Çık» diye bağırdılar. Başka bir söylentiye göre de «Biz sana karşıt olmadığımız halde neden çoluk çocuğumuzu tutsak ettin» diye gürültü etmeleri üzerine uyanıp dışarı çıktı ve kızdı. Temimliler üstelik, şiir, hitabet ve üstünlük yarışına başladılar. Peygamber'in yanındakiler cevap verip Temimlileri alt edince Müslüman oldular, Peygamber mallarını ve tutsaklarını verdi, ayrıca hediyeler de takdim etti. Bunlardan başka Özre kabilesinden on kişi, Beni Fezare'den yirmi kişi, Beni Darim'den on kişi, Beni Mürre'den on üç kişi, Beni Esid'den on kişi, daha birçok kabilelerden Medine'ye gelip Müslümanlığı öğrendiler, gidip kabilelerine öğretiler. Yukarıda dediğimiz gibi Arabistan'ın ulusu olan kabileler İslâm'a girdikten sonra ötekilerin de girmeleri zarurî idi. Ekonomik, sosyal ve siyasal bir sistem getir-

miş olan, bir barış nizamı (pax islamica) kurmuş olan İslâm dininin vücuda getirdiği bu birliğin dışında kalacak Arapların yaşantılarını sürdürebilmeleri çok zordu.

Bazı kabilelerden gelen ünlü kişiler kabile adına değil de kendi başlarına geliyorlardı. Örneğin Beni Mustalik'ten Haris b.Ebi Dırar, Medine'ye gelip Müslüman olup dinî hükümleri öğrendi. «Ey Tanrı Elçisi; Kabileme gidip onları Müslüman edeyim, zekâtlarını topluyayım, filan zaman bir kişi yollayın, Medine'ye getirsin» demiş, gidip kabilesini Müslüman etmiştir.

Peygamber, Medine'ye göç edeli beri yani dokuz yıldır hac etmemişti. İslâmın beş şartından biri olan hac ödevlerini İslami şekilde nasıl yapacakları hakkında Müslümanlara hiç bir bilgi vermemişti. Üstelik, bütün müşrikler ve hatta bütün yarımada halkı arasında hiç kimsenin Kâbe ziyaretinden menedilmemesi hakkında eskiden beri genel ve doğal bir anlaşma olduğu gibi, bazı kabilelerle özel anlaşmalar da vardı. Mekke henüz ele geçirildiği, Yarımadanın her yerinden elçiler gelip Müslüman oldukları ve kendilerine, dinin kurallarını öğretecek veya zekât toplayacak kişiler gönderilmesini istediklerinden ve yapılacak daha bir sürü işi bulunduğundan Hz. Muhammed bu yıl da hacca gidemeyeceğinden, yeni yöntemleri halka göstermesi için Ebu Bekir'i emiri hac tayin edip Mekke'ye yolladı. Müslüman halkın daha uzun süre yanlış yöntemle hac yapmaları doğru olmazdı.

Ebu Bekir 631 yılı Mart ayının ilk yarısına doğru Medine'den yola çıktı. Zülhuleyfe adlı yerde ihrama girdiler, yani hac yöntemine başlamış oldular (hac için gerekli dikişsiz giysiyi giydiler). Ebu Bekir'in yola çıkmasından sonra kabilelerle eski anlaşmaların kaldırıldığı ve Tebük gazvesine katılmayanlar hakkında Beraet sûresi geldi. Bir de öteden beri Kâbe'yi (Beytullah yani Allah'ın evi) çıplak olarak, türkû söyleyerek ve el çırparak ta-

vaf edenler vardı. Hz. Peygamber, Ali b.Ebi Talib'i şu hususları tebliğ için arkadan yolladı:

1 — Beraet sûresini hacılara okuyacak, 2 — Bundan sonra müşrikler Mescid-i Haram'a yaklaşamayacaklar, 3 — Hiç kimse çıplak olarak Beytullah'ı tavaf etmeyecek, 4 — Müşriklerden Resul'le özel anlaşmaları olanların anlaşma süreleri sona erinceye dek uyulacak, anlaşmaları olmayanlara veya olup da sona erenlere dört ay süre tanınacak; bu süre içinde Müslüman olmazlarsa kanlarının akıtılacağı kendilerine bildirilecekti.

Ali, yolda Ebu Bekir'e yetiştiğinde Ebu Bekir kendisine memur olarak mı, emîr olarak mı geldiğini sordu. O da memur olarak geldiğini bildirdi. Mekke'ye vardıklarında Ebu Bekir, duraklarda okunması gereken hutbeleri okudu. Hac usul ve merasimini öğretti; Müslümanlar bu yöntemlere göre hac yaptılar. Müşrikler de eski geleneklerine göre yerine getirdiler. Hz. Ali, nahr günü (kurban bayramının birinci günü) Beraat sûresinin 1-40 âyetlerini hacılara okudu.

Soru 67 : Peygamber'in Medine'de ölümünden önceki son ayları nasıl geçti?

Peygamber'in, Medine'deki son ayları, onuncu göç yılının son ayları ile on birinci yılın ilk üç dört ayını (M. 632 yılı Şubat-Haziran arası) içine alır. Bu sürede geçen başlıca olaylar: Veda haccı, iki yalancı Peygamber'in çıkışı, son âyetlerin gelişi, son seriye, Peygamber'in hastalığı ve bu hastalık sırasında geçen şeylerdir. Şimdi bunları kısaca gözden geçirelim:

Peygamber'in veda haccı (22 Şubat — 15 Mart 632) :

Resul, Mekke'den göç edeli hac etmemişti. Bu yıl ni-

yet etti ve bu hacca, hac sırasında okuduğu hutbede «Belki bundan sonra hac edemem» diyerek ashabıyla vedalaştığından dolayı «Veda haccı» denir. Resul'ün hacca gideceği, memurlar yollanmak suretiyle hemen bütün kabilelere haber verildi. Bütün Müslümanlar sevinçle hazırlandılar ve akın akın Medine'ye geldiler. Hz. Muhammed, 22 Şubat (25 Zilkade) günü hazırlanıp kurbanlarını ayırıp, öğle namazını mescid'de tam olarak kıldıktan sonra, ehli beyti ve ashabıyla Medine'den çıktı. Zülhuleyfe denen yere vardığında ikindi namazını kısa kıldı. Ertesi gün günlük giysilerini çıkarıp ihram bağladı. Öteki hacı adayları da ihram bağlayıp «Lebbeyke'l-Lahümme lebbeyk» diye telbiyeye başladılar. Öğle namazından sonra, 40.000 kişi olarak Mekke'ye yöneldiler. Ertesi günü (Vadi'l-Akik) denen yerde «kıran»a, yani hac ile umre'yi birleştirmeye niyet etti ve öteki Müslümanları, yalnız hac ile «kıran»a niyet etmekte serbest bıraktı. Halbuki «Cahiliye çağı»nda hac aylarında umre etmek büyük günah sayılırdı. Böylece o, bu inancı kaldırmış oldu. Umre, hac mevsimi dışında Kâbe ziyareti demektir. Batha'ya varıldığında Ebu Musa'l, Eş'arî, Yemen kafilesi ile gelip katıldı. Zilhicce'nin dördüncü günü (3 Mart 632) sabah namazı kılındıktan sonra «Mualla»dan Mekke'ye varılıp Beni Şeybe kapısından Mescid-i Haram'a girildi. Resul Kâbe'yi gördüğünde «Ya Rab! Sen bu beytin (evin) şanını, şerefini ve ululuğunu artır» diye dua etti, haccın yolunu yöntemini halka açıkladı ve hac günlerinde onlarla ve kendi önderliğinde hac ödevi yerine getirildi.

Bu haccın asıl önemi, Hz. Peygamber'in bu hac sırasında halka söylediği hutbesidir. O, bu hutbesinin bir yerinde «Bütün Câhiliye geleneklerini ayaklarımın altında çiğniyorum» demiştir ki bu, eskinin bütün hurafelelerini, boş ve uydurma âdetlerini kaldırdığının bütün Araplara bildirilmesi demektir.

Bu hutbeyi hemen bütün eski eserler değişik metin halinde verirler, en geniş «İkd ül-Ferid» adlı eserdir. Genel olarak hutbenin kapsamı şöyledir: «Şükür ve minnet sanadır ya Rabbi! Bütün şan ve şerefler sanadır. Senden başka tapacak yoktur; ortağın olamaz; bütün mülkler senindir. Yaşatan, öldüren sensin, herşeye gücün yeter. Kuluna yardım ettin, aleyhinde birleşenleri bozguna uğrattın.

«Ey ahali beni dinleyin! Belki bu yıldan sonra burada sizinle bir daha buluşamam. İslâmiyetten önceki bütün Cahiliye geleneklerini ayağımın altına alıp çiğniyorum. Araplar ve Arap olmayanların birbirleriyle üstünlükleri yoktur; çünkü bütün insanlar, topraktan yaratılmış bulunan Âdem'in oğullarıdır. Ey ahali! Sözlerimi anlayarak dinleyin. Her Müslüman birbirinin kardeşidir. Bir kimseye kardeşinin malı kendi isteğiyle vermedikçe helâl olmaz. Kendinize zulmetmeyin. Kölelerinize yediklerinizden yedin, giydiklerinizden giydirin. Affedemeyeceğiniz bir hatayı işlerlerse onlardan ayrılın, onlar da Allah'ın kullarıdır, kendilerine kötü muamele edilmemek gerekir. Bütün kan davaları kaldırılmıştır. Bunlar yalan ve uydurma şeylerdir. Kaldırdığım ilk kan davası, amcam Hâris'in kanı davasıdır. Her türlü tefecilik (riba) yani kat kat faiz alma kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk riba, amcam Abbas'ın ribasıdır. Sermayeleriniz gene sizindir. Ne zulmedin, ne de zulüm görün.

«Ey ahali! Sizin, kadınlarınız üzerinde birtakım haklarınız vardır; onlar sizin bu haklarınızı gözetmelidirler. Onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Onlara karşı iyi davranınız. Eşlerinize şefkatle muamele edin. Siz onları Allah'ın ahdi ile aldınız; onlar size Allah'ın ahdi ile helâl olmuşlardır.

«Ey ahali! Sizin mallarınız ve kanlarınız, Allahınıza kavuşacağınız zamana dek bu günün, bu yerin, bu ayın

ve bu şehrin kutsal olduğu gibi kutsaldır. Birbirinizin kanı ve malı ötekine haramdır. Âhirette Tanrı'nın huzuruna çıkacaksınız; o da size, yaptıklarınızı bir bir soracaktır ve ona göre ceza veya mükâfat verecektir. Sakının, kâfirler gibi birbirinizin boynunu vurmayın. Yanında bir emanet bulunan bir kişi bu emaneti sahibine vermelidir. Ey ahali! Size öyle bir şey bırakıyorum ki, ona sıkıca sarıldıkça yanlış yola sapmazsınız. O da Allah'ın kitabıdır ve elçisinin davranışlarıdır. Allah, her hak sahibinin hakkını vermiştir. Bu nedenle vârisler için vasiyet yapmağa lüzum yoktur. Çocuk, kimin yatağında doğmuşsa onun-
dur. Zina edenlerin hakkı, şer'i sopa (had)'dır. Onların hesabı Allah'a aittir. Babasından başkasına ait olduğunu iddia eden kişi, efendisinden başkalarına giden köleler Allah'ın lanetini kazanır.

«Ey ahali! Her şeyde aşırılıktan sakının. Sizden önce gelenlerin mahvolmalarının nedeni dinde aşırı olmalarıdır. (Burada, bundan sonra, hac mevsimi, haram ayları ve önceleri bu ayları değiştirmiş olanlardan söz ediliyor).

«Ey insanlar! Bir kadının, kocasının izni olmadıkça, onun malından bir şeyi başkasına vermesi câiz değildir. Borç ödenmelidir. Kiralanan mal geri verilmelidir. Hediye hediye ile karşılık vermek yakıştır. Başkalarına kefil olan kişi o kefaletin sorumluluğunu yüklenmiş demektir.

«Her adam öldüren, suçundan kendisi sorumludur. Hiç bir kaatilin işlediği suç çocuklarını sorumlu kılamaz. Hiç bir oğulun ve kızın suçu babayı sorumlu edemez. Ey topluluk! Şeytan, bu yurdunuzda sizler tarafından tapılmaktan umudunu kesmiştir. Ama birtakım hor gördüğünüz küçük kötü işlerden dolayı sevinir. Ondan sakının. Müslümanları doğru yola yöneten adam, burnu kesik bir zenci de olsa ona uyun ki cennetlik olasınız.

«Burada bulunanlar, bulunmayanlara sözlerimi duyursunlar. Belki o bulunmayanlar içinde sözlerimi, bura-

da bulunanlardan daha çok hatırdâ tutacaklar vardır. Allah'ın, size bildirmemi istediği şeyleri sizlere bildirdim mi?» dedi. Oradaki toplumun hepsi «Evet bildirdiniz» dediler. Bunun üzerine Peygamber «Şahid ol ya Rab!» dedi ve devesini sürüp ilerledi.

Hz. Muhammed'in Arafattaki bu hutbesinden sonra şu âyet geldi: «Bugün size dininizi tamamladım. Size verdiğim nimetleri tamamladım ve din olarak size İslâmiyeti seçtim (V, 3)».

Hz. Peygamber, hac günlerinde haccı yerine getirdikten ve kurbanlarını kestikten sonra 15 Mart 632 tarihinde Medine'ye döndü.

İki yalancı peygamber'in ortaya çıkışı :

Hz. Peygamber, veda haccından döndükten sonra biraz hastalanmıştı. Bu haber çevreye yayılınca, Yarımada da bazı kişiler peygamberlik iddiasına giriştiler. Bunlardan biri Yemame'de, Beni Hanife sopundan Mesleme b. Habib, öteki, San'a'da Mezhiç sopunun bir kolu olan Ans'lilerden Abhala b. Kâ'b'dır. Bu sonuncu, Esved Ansî veya Zülhimar lakapları ile da anılır. Mesleme'ye, alay ve küçültme amacıyla «Müseylime» denir. Bu haberi duyan Peygamber, mescidde minbere çıkıp «Ey topluluk! Ben bir rüya görmüştüm: bileklerimde iki altın bilezik bulunuyordu, buna üzüldüm, sonra onlara üfürdüm, hemen ikisi de kayboldu. İşte bu düşü şu iki yalancı peygamberle yordum» dedi.

Yalancı peygamberlerden Abhale, yüzünü peçe ile örttüğünden kendisine Zülhimar denmiştir. Bu sırada güney Arabistan'da patlak veren bir millî ayaklanmanın başına geçti ve kısa sürede bu bölgedeki İran egemenliğine son verdi; Necran'ı ele geçirdi. Eski İran valisi Bazan'ın oğlu Şahr'ı öldürdü, San'a'yı ele geçirdi. Bu bölgedeki Hz. Muhammed'in zekât toplayıcıları ve memurları Medi-

ne'ye veya Hadramavt'a kaçtılar. Esved, öldürdüğü İranlı Şahr'ın veya Bazan'ın karısı Merzbane ile zorla evlendi. Mezhiç sopunun başka bir kolundan olan Kays b.Hübeyre, başlarında Dazaveyh ve Firuz bulunan yenilmiş İranlılarla birleşti. Zaten istemediği halde kendisiyle zorla evlendiği Merzbane'nin yardımı ile kaleye girmeyi başardılar. Söylentiye göre Peygamber'in ölümünden birkaç gün önce Esved'i yatağında öldürdüler ve bundan sonra Kays, İranlılardan ayrılıp yönetimi eline aldı. Firuz Deylemî, Merzbane'nin amcası oğlu idi.

Esved Ansî, bir sürü acaip marifetler gösterip halkının gözünü boyayan bir sihirbazdı. Söylendiğine göre kendisinin «Sahik» ve «Şakik» adlarında iki şeytanı varmış, ona gizli haberler getirirlermiş. Kendisini öldürmek üzere gece evine girenlerin saldırısı üzerine danalar gibi bağırınca, karısı, yardımına gelmek isteyen muhafızları «kendine vahiy geliyor» diyerek savmıştı.

Müseylimet ül-Kezzab (yalancı Müseylime) Yemen'de ortaya çıkıp peygamberlikte Muhammed'le ortaklık iddiasına kalktı ve bu hususta Peygamber'e bir mektup da yazdı. Bu da Rahman adındaki bir meleğin kendisine vahiy getirdiğini söylediğinden Rahman-ı Yemame denir. Bunun ortadan kaldırılması Peygamber'in sağlığında mümkün olmadı, Ebu Bekir zamanına kaldı.

Son âyetin geliş, son seriy:

Abdullah b.Abbas'tan rivayet edildiğine göre son gelen âyet Bakara sûresinin «Öyle bir günden sakının ki (o gün) Allah'a döneceksiniz, sonra herkese, kazandığı tas-tamam verilir ve onlara zulmedilmez» mealindeki 281. âyeti gelmiştir.

Suriye ticareti Arapların geçim yolu olduğundan, bu bölgenin emniyet altında tutulması için 23 Mayıs 632'de, Suriye'de Belka çevresine yollanmak üzere Peygamber

bir ordu hazırladı; 24 Mayıs'ta Zeyd b. Harise'nin oğlu Üsameyi komutan yapıp «Haydi, babanın öldürüldüğü yerlere git, düşmanları atlarına çığnet. Yola çıkmakta çabuk ol ki düşman sezip hazırlık yapmasın. Allah'ın yardımını ile zafer elde ettikten sonra oralarda çok durma, yollarda casussuz ve delilsiz gitme» diye öğütledi. Ordu, Medine dışında Curf denen yerde toplandı, fakat Peygamber'in rahatsızlığı arttığından yola çıkamadı.

Peygamber'in hastalığı :

632 Mayıs sonlarında Peygamber, baş ağrısı ile birlikte sıtmaya tutuldu. Hastalığı gittikçe artıyor, ateşler içinde yanıyordu. Yedi kuyudan su getirip karıştırarak soğuk soğuk dökündü; biraz gözünü açar gibi oldu; kollarına girilerek mescide geldi, minbere çıktı. Tanrıya hamd ve senadan sonra «Ey ahali! Kimin sırtına vurmuşsam işte sırtım gelip vursun.» dedi. Sonra Uhud savaşına katılanlara dua etti. Arap yarımadasından müşriklerin koğulmasını, Medine'lilere karşı iyi davranılmasını, çevreden gelen elçilere, kendi zamanında olduğu gibi saygı gösterilmesini tavsiye etti. Ebu Bekir'den çok memnun olduğunu belirtti ve mescide açılan yan kapıları kapatıp, yalnız Ebu Bekir'inkinin açık bırakılmasını emretti. «Sizleri Tanrıya emanet ediyorum» deyip odasına çekildi.

Bu hastalığı sırasında bir de vasiyetname konusu vardır. O arada yanına ashabın toplandığı bir sırada Hz. Muhammed «Kalem kâğıt getirin, size bir vasiyetname yazayım, benden sonra şaşırırmıyasmız» dedi. Ashab arasında anlaşmazlık çıktı. Bir bölümü kalem kâğıt getirelim yazsın dedi, bir bölümü, Resul hastadır, böyle bir işle yorulmasın, belki de hastalığı fazla olduğundan sayıklıyordur diye ileri geri konuşmaya başladılar. Resul, «Peygamberler katında ashabın tartışması saygısızlıktır» dedi.

H. Peygamber, ölümünden üç gün öncesine dek, na-

maz vakitlerinde mescide girip namaz kıldırırdı. Üç gün önce yatsı vaktinde, mescide gidemeyeceğini anlayınca Ebu Bekir'in imamlık etmesini emretti. Ebu Bekir böylece vekâleten on yedi vakit namaz kıldırmıştır ki birisinde, Peygamber de kendisine uyarak kılmıştır.

Soru 68 : Peygamber'in ölümü ashab üzerinde ne gibi bir etki yaptı?

Suriye sınırına gidecek orduya komutan atanan Üsame gelip, dalgın bir durumda yatan Resul'ün yanına girdi. Resul, ellerini göğse kaldırıp içinden dua etti, Üsame'nin sırtını okşadı. Ertesi gün, ashab Ebu Bekir'in arkasında namaz kılarken mescide geldi. Ümmetini topluca ibadet ederken görüp sevindi, tebessüm etti. Peygamberin mescide geldiğini anlayan Ebu Bekir mihraptan çekilip yerini ona bırakmak istedi. Resul, yerinde kalmasını işaret etti, sol yanına varıp oturduğu yerde ona uyup namaz kıldı. Onun tamamiyle iyileştiğini sanan halk sevindi; fakat namazdan sonra Ayşe'nin odasına gidip yatağa girdi ve bir daha kalkamadı ve 8 Haziran 632 pazartesi günü öldü.

Ölüm haberini duyan Üsame, Ömer b.Hattab ve Ebu Ubeyde b.Cerrah ordugâhtan kalkıp mescide geldiler. Peygamber'in karıları feryada başlayınca ashab şaşırıldı. Ali dondu kaldı. Osman konuşamaz oldu, Ömer ne yapacağını şaşırıldı ve munafıkların «Eğer Muhammed hak Peygamber olaydı ölmezdi» dediklerini duyunca kılıncını çekip «Kim Resul öldü derse kılıcımla ikiye biçerim; Musa Peygamber'e olduğu gibi ona da baygınlık gelmiştir; munafıkların dillerini kesinceye dek bu dünyada kalacaktır» diye dikildi. Ebu Bekir, kara haberi duyunca ağlayarak geldi. Resul'ün yüzünü açtı, ellerini, alnını, yüzünü, sakalını öptü. Ehl-i beyti teselli ettikten sonra mes-

cide geldi. Ömer'in ayakta durup «Resul ölmemiştir» diye yemin ettiğini ve ahalinin toplanıp ileri geri söylenmekte olduklarını gördü. «Ömer! Boşuna söylenme; Peygamber ölmüştür. Kur'an'da «Senden önce insanların hiç birine sonsuz yaşantı vermedik; acaba sen ölürsen onlar sonsuz yaşayacaklar mı? (XXI, 34)» buyurulmuyor mu?» dedi ise de Ömer'i sözünden çeviremedi. Bu kez onu bırakıp minbere çıktı. Allah'a hamd-ü Sena, Peygamber'in ruhuna duadan sonra «Ey ahali! Her kim Muhammed'e tapıyorduyorsa bilmeli ki Muhammed öldü. Kim Allah'a tapıyorsa bilmeli ki o bakidir» dedi ve Uhud savaşında gelen «Muhammed sadece bir elçidir. Ondan önce nice peygamberler gelip geçti. Eğer evinde veya savaşta ölürse acaba siz geri mi döneceksiniz? Kim geri dönerse Tanrıya bir zarar erişmez. O, Müslümanlık şükrünü yerine getirenlere ödülünü verecektir (III, 144)» Sonra, «Ey Muhammed! Elbette sen de öleceksin, müşrikler de ölecekler (XXXIX, 30)» âyetini okudu. Bundan sonra Hz. Ömer'in aklı başına geldi ve Peygamber'in ölümüne inandı. Ashab da uykudan uyanır gibi ayıldılar ve «İnna li'l-Lahi ve inna ileyhi raciun (II, 156)» dediler. Üsâme ordusu şehre döndü, sancağı Peygamber'in kapısı önüne diktiler. Bu durum halka daha büyük bir keder verdi. Ordunun yola çıkmasından önce Peygamber'in gömülmesi ve halife seçilmesi gerekiyordu.

Hız. Peygamber'in ölümünün gömülmesi :

Hız. Muhammed'in ölümünden hemen sonra, yerine geçecek kişinin kim olacağı konusunda muhacirler ve Ensar arasında anlaşmazlıklar başlamış, Hazrec ve Evs sopalari Beni Sâide gölgeliğinde toplanarak aralarında bir halife seçmek çabasına düşmüşlerdi. Verilecek yanlış bir kararın Müslümanlar arasında onulmaz yaralar açacağını bilen Ebu Bekir, Ömer b. Hattab'ı ve Ebu Ubeyde b.

Cerrah'ı yanına alıp oraya gitmişti.

Peygamber'in akraba ve yakınları (Ehl-i Beyt): amcası Ebu Talib'in oğlu Ali, öteki amcası Abbas ve bunun oğulları Fazl ve Kusaym ve daha iki üç kişi, Resul'ün öldüğü odaya girip kadınların bulunduğu bölüme perde gerdiler, kimsenin içeri girmemesi için de kapıyı sürgüleyip ölüyü yıkamağa başladılar. Yıkama işini Ali yaptı. Yıkama bittikten sonra Sahul bezinden bir kefene sardılar, üzerine kokular saçtılar, kendisinin vasiyeti üzerine cese di bir süre kendi haline bıraktıktan sonra namazını kılmağa başladılar. Önce Ehl-i Beyt, sonra erkekler, kadınlar, çocuklar, köleler bölük bölük gelip teker teker (cemaat halinde değil) namaz kıldılar.

Peygamber'in nereye gömüleceği üzerinde de ashab arasında türlü görüşler ileri sürüldü. Ebu Bekir'in, Resul'den naklettiği bir hadis uyarınca içinde öldüğü Hz. Ayşe'nin odasına gömüldü. Birçok İslâm kaynakları, Resul'ün ölümü ile gömülmesi arasında türlü nedenlerle birkaç gün geçmiş olduğunu yazarlar.

Peygamber'in mezarı bugün, —sonradan genişletildiği için— Mescid-i Nebevî'nin içinde kalmıştır.

Hz. Peygamber, ölmeden, yerine geçecek kişiyi bildirmemişti. Eğer sağlığında bir halife atasaydı, hem kişilerin doğal hakkı olan seçim hürriyetini tanımamış, hem de birbirinize danışınız buyruğuna aykırı davranılmış olurdu. Bundan başka Peygamber'in, halkın selâmeti adına onların davranışına dair olan sözleri vahiyle olduğundan halife, «Ben vahiyle halife oldum» diyebilir, ondan sonra gelecek halifeler de «Ben, vahiyle gelen halifenin tavsiyesi ile geldim» der ve bu suretle, bir sorumsuzlar sınıfı egemenliği kurulmuş olabilirdi ki, İslâmiyette ruhbanlık yasak edildiği halde, gücünü dinden alan bir diktatörlük ortaya çıkarılmış olabilirdi. 1445 yılında Mısır'ın Süyut kasabasında doğmuş olan Abdurrahman Süyûtî'nin

Tarih ül-Hulefa adlı eserinin önsözünde şöyle bir hadis yer almıştır: «Bize bir halife atamaz mısınız?» demişler, «Hayır! çünkü atarsam, ona karşı geldiğinizde size azap emrolunur» cevabını vermiş.

Ölümünü önceden haber vermediğine dair sözlere gelince: Burada veda haccındaki sözlerini ve sonra gelen âyetleri hatırlatmak yeter. Zaten Hz. Muhammed, her fırsatta, kendisinin de bir insan olduğunu, bu nedenle de ölümlü olduğunu ve her kişi gibi öleceğini açıklamış, kehaneti ve gaipden haber vermeyi reddetmiştir. Buna rağmen, bir peygamber olarak yaşantısının sona yaklaştığını sezip bildirmiş ve kendisinden sonra sapıtmamaları için gerekli öğütleri vermiş, böylece peygamberlik görevini sonuna dek yerine getirmiştir.

Soru 69 : Peygamber'in evlenmeleri, evlenme nedenleri, çocukları ve maddî mirası hakkında bilgi verir misiniz?

Hız. Peygamber, 7-8 yaşlarındaki kızlarla 10-12 yaşlarındaki erkeklerin evlenebildiği bir iklim şartı içinde yaşadığı halde 25 yaşına dek evlenmemiştir. Niçin bu yaşa dek bekâr kaldığını bilmiyoruz; ancak babası da anesiyle evlendiğinde yirmi yaşından fazla, kızı Fatıma ile evlendirdiği amcası oğlu Ali de yirmi yaşın üstünde idi. Herhalde böyle geç evlenmeler seyrekli.

Hız. Muhammed çok şefkatli, vefalı ve karılarının haklarına son derece riayet eden mükemmel bir koca idi. Mekke'de ilk karısı kırk yaşındaki Hadice ile 596 yılına doğru evlendiğinde kendisi yirmi beş yaşında idi. O, Hadice'nin ölümüne dek (596-621) geçen yirmi beş yıl, çok mutlu bir hayat sürmüş, sınırsız birçok evlilik yaygın iken ondan başka bir kadın almamıştır. Hadice öldük-

ten sonra biri Mekke'de olmak üzere on kadınla daha evlenmiş fakat, geçen olaylardan anlaşıldığına göre, hiç biriyle Hadice ile olduğu şekilde sonsuz bir mutluluk yaşıntısı sürmemiştir.

Onun, böyle yirmi beş yıl, iki kocadan dul kalmış, kendinden on beş yaş büyük bir kadınla yetinerek Medine'ye göçtükten sonra birdenbire çok evlenme yolunu tutması, bazı yazarların dediği gibi, cinsî duygu tutkusuna kapılma değildir. Bir insanın cinsî duygularının en coşkunu olduğu çağları, gençlik çağlarıdır. Halbuki Peygamber, Medine'ye göçtüğünde yani çok evlenmeye başladığında elli yaşını geçmiş bulunuyordu. Ayrıca, hayatı boyunca kendileriyle evlilik bağı kurup kısa ya da uzun süre birlikte yaşadığı kadınlardan Ayşe binti Ebu Bekir hariç, hepsi dul, çoğu da yaşlı idiler. O, bu evlenmelerinde daha çok, dinin yayılmasını sağlamak için ünlü ve etkili kişilerle akrabalık bağları kurmak istiyordu. Mekke'nin en büyük ve etkili sopu olan Beni Ümeyye başkanı Ebu Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe ile evlenmesi, gene aynı soydan olan Osman b.Affan'a, biri ölünce öteki olmak üzere iki kızını vermesi hep bu amaçlardır. Yahudi Beni Nadiyr kabilesi ulularından Huyey b. Ahtab'ın kızı Safiyye-i İsrailiyye ile evlenmesi de Yahudilerle dostluk kurmak, hiç olmazsa kötülüklerinden korunmak içindir. Onun bir kısım evlenmeleri de, yakın arkadaşları ile akrabalık bağı kurmak için oldu: Ebu Bekir'in kızı Ayşe ile ve Ömer b.Hattab'ın kızı Hafsa ile evlenmelerinde olduğu gibi. Bazen de kırılan bir akrabasının gönlünü hoş etmek ve bir Cahiliye geleneğini kaldırmak için olmuştur. Örneğin, halasının kızı Zeyneb binti Cahş'ı, evlâtlıklarından Zeyd b.Harise ile evlendirmiş fakat Zeynep ve kardeşi Abdullah, kendilerini hor gördü diye başından sonuna kadar kırgın kalmışlardı. Gönülsüz başlayan ve yürümeyen bu evlilik Zeyd'in Zeyneb'i boşaması ile sonuçlanmış ve

Resul onunla evlenmiştir. Böylece hem halası çocuklarının kırgınlığı giderilmiş, hem de cahiliye çağında günah olan evlâtlıkların boşadığı kadınla evlenme yasağı kaldırılmış oldu.

Bu çok evlilik devresinde Peygamberin karılarıyla ilişkilerine gelince: Medine'de, mescidin duvarlarına bitişik olarak yapılmış odalarda oturan Resul'ün karıları, zaman zaman huysuzluk yapıp küslük yaratarak onu tedirgin etmişler, hatta bir defasında onları terk edip bir ay kendilerinden uzak kalmıştır. Dokuzuncu göç yılında (630/631) ve Mekke'nin ele geçirilişinden sonra cereyan etmiş olan bu olaya «İlâ ve tahyir olayı» denir.

Bu olayın nedeni hakkında çok şeyler söylemiş ve yazılmıştır. Anlaşıldığına göre, özellikle Mekke'nin alınışından sonra yapılan savaşlarda ve baskınlarda elde edilen büyük ölçüdeki ganimetler ashaba dağıtılmış, ekonomik durumları düzelmiş olan ashab da bolluk içinde yaşamağa başlamışlardı. Bu ganimetlerin beşte biri beytül-mal hissesi için alakondduğu, bunların harcama yerlerinin biri de Peygamberin karılarının da dahil bulunduğu yakın akrabaları (ehl-i Beyt) olduğu halde, gelirin çokluğuna rağmen Peygamberin, kendinin ve ailelerinin, alçak gönüllü ve aza kanaat eder bir geçim düzeni sürdürerek ashabına örnek olmak istemesi onun kadınlarından bazılarını bunaltmışa benziyor. Tabii bir kısmının huysuzlanmasında kıskançlık payı da var.

İşte bu nedenlerle Peygamber bir ay onlardan uzak kaldı ve XXXIII, 28 âyetinde dendiği üzere onlara, daha bolluk içinde yaşamak, dünya nimetlerinden daha çok faydalanmak arzu edenlerin, babalarının evine gitmekte, kendisinin sürdürmekte olduğu yaşantı tarzını kabullenenlerin de yanında kalmakta serbest ve muhayyer olduklarını bildirdi. Sonunda, hepsi, kocalarının uygun göreceği yaşantıya razı olarak onun yanında kalmayı seçtiklerini söylediler.

Hız. Muhammed, ayrıca otuz kadar kadınla daha evlilik ilişkisi kurmak istemiş hatta, bunlardan bazıları ile nikâh bile kıyıldığı halde birleşme olmamış, çoğu ile de bir sürü nedenlerle nikâhlanılamamıştır. Burada dikkati çeken bir nokta da Peygamberin aslâ, Medineli bir kadınla evlenmemiş olmasıdır. Bu bir tesadüf müdür? Yoksa buna özellikle dikkat mi etmiştir? Bunları kesti-rebilmek, nedenini anlamak çok güç.

Bilindiği üzere Peygamberin, ölümünde arkada bıraktığı karılarının, başka Müslümanlarla evlenmeleri XXXIII, 53 âyeti ile yasaklanmıştır.

Şimdi, Hız. Peygamberin evlendiği, kısa ya da uzun süre birlikte yaşadığı kadınları kısaca gözden geçirelim; bunların altısı Kureş'tendir.

1) **Hadice binti Huveylid.** Künyesi Ümmü Hind'dir. M. 557'de doğmuş, 596'da Muhammed'le evlenmiş ve 621'e doğru ölmüştür (Bu tarihler kesin değildir). Önce Âiz b. Abdullah Mahzûmi ile evlenmiş olup kendisinden bir kız, bir oğlan çocuğu oldu. Sonra Ebu Hale Malik b.Nebbaş Temimî ile evlendi. Bundan da Hale ve Hind adlı iki çocuğu oldu ki Hind sonradan, Peygamberin terbiyesinde büyüdü. Peygamberle evlendiğinde kendisi kırk yaşlarında olup kocasından on beş yaş büyüktü. İlk Müslüman olan budur. Hız. Muhammed'den bir erkek, dört kız doğurmuştur. Zengin, zekî ve herkes tarafından sayılan bir kadındı. Medine'ye göçten bir yıl kadar önce 64 veya 65 yaşlarında iken ölmüştür.

2) **Sevde binti Zem'a.** Künyesi Ümmü Esved'dir. Önce, amcası oğlu Sekran b.Amr ile evlenmişti. Bundan Abdurrahman adında bir oğlu oldu. Bu Abdurrahman, İranlılarla 637'de yapılan savaşta öldü (Celula savaşı). Sevde, kocası Sekran'la birlikte Habeşistan'a göç etti. Bir süre sonra oradan dönüp Mekke'ye geldiler. Peygamberin

ilk karısı Hz. Hadice'nin öldüğü sıralarda Sekran da ölmüş bulunduğundan, dostlarının tavsiyesiyle 621 yılına doğru evlendiler. Sevde 644 yılına doğru öldüğünde bir hayli yaşlı bir kadındı. Çok uzun boylu bir kadındı. Hz. Muhammed bununla pek mutlu bir evlilik sürmedi; hatta bir defasında onu boşadı ya da boşamak istemesi üzerine Sevde ona boşamaması için yalvarınca vazgeçti.

3) **Ayşe binti Ebu Bekir.** Künyesi, kız kardeşi Esmâ'nın oğlu Abdullah'a nisbetle Ümmü Abdullah'tır. 614'e doğru doğdu. Mekke'de ve altı yaşında iken Muhammed'le nikâhı kıyılıp 623'e doğru, dokuz yaşında bulunduğu sırada, Medine'de evlendiler ki bu sırada Peygamber elli iki yaşlarında bulunuyordu. Resul'ün ölümünde, on sekiz yaşında bir dul olarak kaldı. Kendisi 678 Temmuzunda 64 yaşlarında bulunduğu bir sırada Medine'de öldü. Hiç çocuğu olmadı. Kendisinden 174 hadis rivayet edilmiştir. O, Ali b. Ebi Talib'e fena halde kırgındı; çünkü Ali Ayşe'nin Müreysi gazvesinde, kayb olan gerdanlığını aramak için geç kalması üzerine adı bir iftiraya karıştığında Peygambere: «Kadın kıtlığı yok ya boşayıver» gibi bir söz söylemişti. Ayşe bunu unutamayıp, Osman öldürülerek yerine Ali halife seçildiğinde, kendisinden birer valilik bekledikleri halde verilmeyince gücenen Talha ve Zübeyr'in Ali aleyhine adamlar toplayarak Basra yakınlarında tutuştukları savaşta Ayşe de onlara katılmış ve gereksiz yere 12.000 Müslümanın ölümüne sebep olunmuştur.

4) **Hafsa binti Ömer b.Hattab.** 606'larda doğup 666 larda ölmüştür. Önce Huneys b.Huzafe ile evlenmiş ve kocası Habeşistan'a göç edip dönmüştü. Huneys, Uhud savaşında öldürülünce dul kalan Hafsa Peygamberle evlendi. Kendisinden altmış kadar hadis nakledilmiştir. Resul'ün öteki karısı Ayşe ile çok samimî idiler.

5) **Zeyneb binti Huzeyme b.el-Haris.** Önce, Peygam-

ber'in amcası Hâris'in oğlu Tufeyl ile evli idi. Tufeyl boşadıktan sonra, Tufeyl'in kardeşi Ubeyde onu aldı. Ubeyde Bedir savaşında ölünce kendisiyle, Peygamber'in halasının oğlu Abdullah b.Cahş evlendi. Abdullah b.Cahş da Uhud savaşında ölünce, dul kalan Zeyneb'i Hz. Peygamber aldı ve Peygamber'le 3 veya 8 ay kadar evli kaldıktan sonra öldü. Fakirlere çok yardım ettiğinden «fakirler anası» (Ümmül-mesakin) diye anılırdı.

6) **Ümmü Seleme binti Ebi Ümeyye.** Aşağı yukarı 596'larda doğup 680'lerde ölmüştür. Peygamber'in halası Âtike'nin kızıdır. Asıl adı Hind'dir. Önce Ebu Seleme Abdullah b.Abdüleşed'le evli idi. Birlikte Habeşistan'a göç ettiler. Ümmü Seleme'nin orada dört çocuğu oldu, sonra Medine'ye döndüler. Ümmü Seleme'nin bu ilk kocası Peygamber'in öteki halası Berre'nin oğlu idi. Abdullah, Uhud savaşında aldığı yaradan Medine'de öldü. Ümmü Seleme böylece dul kalınca Peygamber kendisi ile evlendi. Söylentiye göre, ilk kocasının ölümünden sonra Ömer ve Ebu Bekir onunla evlenmek istemişler, Ümmü Seleme ikisine de red cevabı vermiştir.

7) **Zeyneb binti Cahş.** Asıl adı Berre iken Hz. Muhammed, kendisiyle evlendikten sonra Zeyneb'e çevirmiştir. Bunun annesi, Peygamber'in halası Ümeyme'dir. 589 yılına doğru doğmuş 642'ye doğru 53 yaşlarında ölmüştür. Peygamber onu önce, azadlı evlâtlığı Zeyd b. Harise ile evlendirdi. Gerek Zeyneb gerekse kardeşi Abdullah bu evliliğe, Zeyd azadlı bir köledir, diye karşı idiler; Peygamber'in ısrarı ile evlendi fakat hiç uyuşamadılar; bir yıl sonra Zeyd onu boşamak zorunda kaldı, Resul 627 Nisan'ında onunla kendisi evlendi. Peygamber'in vakitsiz ziyaretlerle ve yanında uzun süre oturmak suretiyle rahatsız edilmemesi ve Peygamber'in karıları ile öteki Müslümanların perde arkasından konuşmaları hususundaki (XXXIII, 53) âyet bunun evlenme düğünü sırasında gelmiştir.

8) **Cüveyriye bint el-Hâris.** 608 veya 614 yıllarında doğmuş 671 veya 677 yıllarında altmış üç yaşlarında ölmüştür. Cüveyriye önce amcası oğlu Mesafi' b.Safvan'la evlenmişti; bu zat, Müreysi' gazvesinde Müslümanlar tarafından öldürülünce, savaş dönüşünde Peygamber kendisi ile evlendi (626/627).

9) **Ümmü Habibe binti Ebi Süfyan.** Asıl adı Remle dir; Hind'dir diyenler de vardır. Osman b.Affan'ın halasının kızıdır. Önce, haniflerden ve Peygamber'in halasının oğlu Ubeydullah b.Cahş'la evlendi. İkisi de Müslüman olup Habeşistan'a göç ettiler. Ubeydullah orada Hristiyan oldu ve bir süre sonra öldü. Remle dininden dönmedi. Hz. Peygamber Hayber savaşından az önce Habeşistan'a gönderdiği elçi ile onunla nikâhlandı. Söylentiye göre vekâleten nikâhı Habeş Necaşisi kıymış, Peygamber'e birçok hediyeler de yollamış. Hayber savaşı dönüşünde ve Safiyei İsrailiyye ile evlenmesinden kısa bir süre sonra zifaf oldu. Ümmü Habibe 664 yılında öldü.

10) **Safiyye binti Huyey b.Ahtab.** Yahudi asıllıdır. Medine'den koğulan Beni Nadir Yahudi kabilesi ulularından Huyey b.Ahtab'ın kızı idi. Aşağı yukarı 611 yılında Medine'de doğdu. Ölüm tarihi üzerinde üç söylen-ti vardır: 657'de veya 670'de yahut da 672'de ölmüş. Safiyye önce Yahudi Selam b.Mişkem ile evlenmişti; bunun kendisini boşaması üzerine Kinane b.Rebi ile evlendi. Kinane de Hayber savaşı sırasında Müslümanlar tarafından öldürülünce dul kaldı ve tutsaklar arasında Müslümanların eline geçti. Resul onu, kendisine eş yapmak üzere ayırdı ve azadlığı mihrine sayılmak üzere nikâhlandı. Safiyye bu sırada 17 yaşında bulunuyordu. Kendisi, Hz. Osman'ın âsiler tarafından kuşatılmasında Osman'la onlar arasını bulmaya çok çalışmış, Osman'a el altından yiyecek ve su yollamıştır. Ölümünde mal ve arazi olarak 100.000 dirhem değerindeki servetinin üçte bi-

rini, Medine'de oturan ve Yahudi dininde bulunan kız kardeşinin oğluna bırakmıştır. Medine'deki konağını, Emevî halifesi Muaviye 180.000 dirheme satın almıştır.

11) **Meymune bint il-Hâris b.Hazn Âmiriye-i Hilâliye.** Himyer veya Kinane kabilesindendir. Asıl adı Berre idi. Peygamber kendisiylé evlendiğinde Meymune'ye çevirdi. Meymune, Yemen'den müştaktır ve bereket demektir. Meymune'nin anlamı da mübarek'tir. Meymune, Cahiliye çağında Mes'ud b.Amr-ı Sakafî'nin karısı idi. Bundan ayrıldıktan sonra Abdül'uzza evlâdından biri ile evlendi. Bunun ölümünden sonra dul kalmıştı. Resul, kaza umresi sırasında amcası Abbas'ın tavsiyesi üzerine evlendi ki Abbas'ın baldızı idi. Meymune, hicretin 51. yılında (M. 671/672) Mekke yakınındaki Serf'denen yerde öldü ki Peygamber'le zifafı da burada olmuştu. Meymune aynı zamanda Halid b.Velid'in teyzesidir. Peygamber'in en son evlendiği kadın budur. Peygamber'in hemen hemen bütün kadınları gibi bu da birçok hadis rivayet etmiştir.

Peygamber'in çocukları :

Peygamber'in, Mısır'lı cariyesi Mariye'den olan İbrahim adlı oğlu hariç, bütün çocukları, ilk karısı Hadice'den olmuştur. Hadice'den Kasım adında bir oğlu oldu ki Peygamber bunun adıyla Ebü'l-Kasım olarak künyelenmiştir. Anlaşıldığına göre bu çocuk çok küçük yaşta ölmüştür. Öteki çocukları hakkında eski kaynaklarda verilen bilgiler şöyledir:

Zeyneb: Bu, aşağı yukarı 601 yılına doğru doğdu. Cahiliye çağında, Hadice'nin kızkardeşinin oğlu Ebü'l-Âs b. Rebi'e verildi. Bu, Peygamber Medine'ye göçtükten sonra da müşrik olan kocasıyla Mekke'de kaldı. Ebü'l-Âs, Bedir savaşında Müslümanlara tutsak oldu, karısı onu kurtarmak için fidye olarak annesinin evlenmesinde hediye ettiği değerli bir kolyeyi yollamıştı. Peygamber üzüldü, bu-

nu sattırmadan ve fidye almadan Zeyneb'in kocasını bıraktılar. Yalnız Peygamber ona, «Kızım müslüman, sen müşriksin; kızım sana haramdır. Döndüğünde kızımı bana yolla» dedi. Ebü'l-Âs da Mekke'ye dönünce karısını Medine'ye yolladı. Ebü'l-Âs, bir süre sonra Müslüman olup Medine'ye geldi, karısıyla yeniden evlendi.

Rukayye: 604'e doğru doğdu. Cahiliye çağında Resul onu, Amcası Ebu Leheb'in (Abdül Uzza b. Abdülmuttalib) oğlu Uteybe'ye nikâhlanmış, zifaktan önce Ebu Leheb'i lânetleyen Tebbet sûresi gelince evlenmekten vazgeçince ona Osman b.Affan talip olmuş, evlenmiştir. Osman'ın Rukayye'den Abdullah adında bir oğlu olmuş, bu çocuk iki yaşına girdiğinde bir horoz gözünü oymuş, bu yaradan ölmüştür. Rukayye, Hz. Peygamber Bedir savaşında iken (624 Mart'ı) Medine'de öldü; kendisi bu sırada yirmi yaşlarında idi.

Ümmü Kelsum Âmine: Hadice'den doğma üçüncü kızıdır, ama doğum tarihi hiç bir eserde yazılı değildir. Bu da Ebu Leheb'in oğlu Utbe ile nikâhlı idi. Tebbet sûresinin gelmesi üzerine zifaf vaki olmadan boşamıştır. Medine'ye geldi ve Osman b.Affan'la evli bulunan ablası Rukayye öldükten bir süre sonra, 625'de Osman buna talib oldu. Hz. Muhammed onun bu isteğini kabul edince Osman Peygamber'in ikinci kez damadı oldu. Ümmü Kelsum 631 yılında Medine'de öldü.

Fatıma: Peygamber'in en küçük kızıdır, 606'da veya 609'da doğdu. 624'de 15 veya 18 yaşında iken Ali b.Ebi Talib ile evlendi. 632 sonlarında veya 633 başlarında yani babası Hz. Muhammed'in ölümünden altı yedi ay sonra öldü. Fatıma'nın, Ali'den Hasan, Hüseyin, Muhsin, Zeyneb, Ümmü Kelsum ve Rukayye adlarında altı çocuğu oldu. Muhsin ve Rukayye çok küçük iken öldüler. Zeyneb'i Abdullah b. Cafer'e, Ümmü Kelsum'u da Ömer b. Hattab'a verdiler, fakat bu ikisinden nesil kalmadı. Hz. Peygam-

ber'in bütün nesli, Ali b.Ebi Talib'in Fatıma'dan doğma Hasan ve Hüseyin adlı oğullarından üredi.

Hız. Peygamber'in maddi mirası :

Hız. Peygamber, ölümünde, biri maddi, öteki manevi olmak üzere iki tür miras bırakmıştır. Onun arkada bıraktığı karılarının geçimi, Beytülmal den temin edilmiştir. Hız. Ömer, halifeliği sırasında savaşlardan gelen çok büyük ganimetleri Araplara paylaştırdığında Peygamber'in karılarına yılda onar bin dirhem maaş tahsis ettirmişti. Muhammed'in ölümünde yalnız, küçük kızı Fatıma kalmıştı.

Peygamber'in geride bıraktığı maddi mirası şunlardır: Üzerinde «Muhammed Resulullah» gümüş bir mühür ki bu, kendinden sonra halife olanlar tarafından resmî mektupların altına basmakta kullanılmış fakat Osman b. Affan onu «Eris» adlı kuyuya düşürmüş, o kadar aramaya rağmen bulunamamıştır. Bundan başka bir karyola, bir ak katır, ve silahlar. Bunlar da damadı Ali b.Ebi Talib'e verilmiştir. Bir zırhı bir Yahudide 95 kgr. arpaya rehinde idi. 20 sağılır devesi, 100 koyunu, bir miktar keçisi, Fedek çiftliği, Hayber'de bir miktar hissesi vardı. Bunların gelirleri, sağlığında olduğu gibi karılarının ihtiyacına sarfedilmiş, artanı yoksullara dağıtılmıştır. Hız. Ebu Bekir'in halifeliği sırasında Resul'ün kızı Fatıma gelip babasının mirasını istedi. O da «Hız. Peygamber, biz peygamberler zümresi miras da almayız, miras da bırakamayız dedi. Ben ancak Peygamber'in halifesiyim. Onun, sağlığında baktıklarına ben de bakarım; bu itibarla senin harcını da benim görmem boynumun borcudur» dedi. Hız. Ömer halife olunca Peygamber'in ehl-i beyti, Fedek'teki arazi gelirini veya bordro yaptırdığı dağıtım payını almakta muhayyer bıraktı. Hız. Peygamber'in ölümünde

azad edilmemiş hiç bir kölesi veya cariyesi yoktu. Sağlığında onların hepsini azad etmişti.

Soru 70 : Hz. Peygamber'in manevî mirası nedir?

Resul'ün büyük mirası, İslâm dini ve onun temel kurallarını kapsayan Kur'an, sünnet, ashab veya ümmettir. Hz. Muhammed'in, peygamber olmak sıfatıyla hayatında başlıca üç türlü çalışması vardır:

- 1 — Vahiy geldikçe onu Müslümanlara bildirmek,
- 2 — Gelen bu âyetleri kavli ve fiili ile açıklayıp uygulamak,
- 3 — Yeni nesli İslâmın gerçekleştirmeye çalıştığı iyi ve mükemmel insan olarak yetiştirmek, onları, kendinden sonra yürüyecekleri yolda güçlü ve bilgili kılmaktır.

Bu çalışmalar, en iyi bir biçimde yapıp yerine getirilerek Müslümanlık olgunlaşmış, sonsuzluğa dek sürüp gitmek güç ve niteliğini kazanmış, her çağın ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak bir genişlik kazanmış, istenilen dünya ve âhiret mutluluğu ve kurtuluş, bütün nesiller ve çağlar boyunca sürüp gidecek biçimde kurulmuştu. (II, 185) ve (XXI, 107) âyetlerinin bildirdiği hikmetin, Müslümanlığın geniş ve cömert bir yol olduğunu bildiren «ene buistu bi'l-hanefiyet is-semhat is-sehleti» hadisindeki fikrin gerçekleşmesi bu anlayışla mümkün olmuştur.

Kur'an ve sünnet, İslâm dininin her çağı için iki temel kaynaktır. Ashabın reyleri ve ictihadı, tartışmaları da Müslümanlara davranışlarında örnek olacak bir yol göstericidir. Başka bir deyimle Kur'an prensipleri, sünnet açıklamaları ve konuları, ashab yani Peygamberin sohbetinde bulunmuş yakın arkadaşları da yorumlamayı ve uygulamayı ifade ederler. Peygamber'in büyük mirası ve emaneti olan «Müslümanlık» her şeyden önce bir iman

konusudur. İman da amel yani kişinin tüm gidişi ile kendini gösterir. Amel denen bu davranış ve gidiş de, biri Allaha, öteki onun yarattıklarına ve özellikle insanlara karşı hak ve ödevlerinden ibarettir. Bunlar da: ibadet, ahlâk ve halkla ilişkiler demek olan muamelât adları altında toplanırlar.

Kur'an :

Allah tarafından Peygamber'e, insanları doğru yola yöneltmek için vahiy yoluyla gönderilmiş, her türlü kuşkudan uzak bir kitaptır. Kur'an âyetlerinin gelmesi M. 610 yılında Hz. Muhammed'in peygamberlikle görevlendirilmesi (bi'set) ile başlamış, onun ölümünden 21 gün öncesine dek sürmüştür. Bu âyetler çoğu 5-10 âyet birden ya da küçük sûreler halinde, bazen tekrarlanarak gelmişlerdir. Her âyet geldikçe Peygamber, bu âyeti, filan sûrenin filan âyetinden sonraya koyunuz demek sûretiyle sûreler içindeki yerlerini almışlardır. Sûrelerin bugünkü sıralanışı, onların geliş sırasıyla değil, en uzununun başa konması ve daha kısalarının daha arkaya gelmesiyle yapılmıştır. İlk gelen âyetler (Alâk, yani XCVI, 1-6), son âyet ise (Bakara, yani II, 281)'dir. Bu iki âyet arasında beşeriyetin maddî, manevî ihtiyaçlarını karşılayacak, dünya ve âhirette onları mutluluğa ve kurtuluşa ulaştıracak geniş ve doğru bir yolun safhaları ve merhaleleri vardır. Kur'an (114) sûre ve (6211) âyettir. Bu sûrelerin 92'si veya 88'i Mekke'de, 22'si veya 26'sı Medine'de gelmiştir, hepsi bir bütün teşkil eder. Bu itibarla Medenî sûrelerde (Medine'de gelenler) Mekki, Mekkî sûrelerde (Mekke'de gelenler) Medenî âyetler bulunur. Mekkî sûreler, küçük, âyetler kısa ve heyecanlıdır. Korkutma ve va'd etme daha çoktur. Müşriklerle, hurafelerle, bağnazlıkla, kabile taassubu ile, cahiliyetle savaşma ruhu görülür. İnsanları, düşünmeye yönelterek tek Tanrıya inanmaya ve ona kul-

lık etmeye çağırır. Âhireti ve âhirette olacakları anlatır ve öteki dünyadaki cezaların şiddetini tasvir eder.

Medine'de gelen sûreler ise uzun, âyetler büyükçedir. Fikir ve düşünceler, yargılar, ilmî ifadeler halinde açık ve kesindir. Bunlarda daha çok ibadet yani Allah'a kul-luk etme, hükümler, haram ve helâl konuları üzerinde durulur. İman ve ahlâkın uygulanmasına, gerçekleşmesi-ne, insan haklarının açıklanmasına geçilir.

Kur'an âyetlerinin kontrolü ve sıraya konuşu:

Peygamber zamanında gelen âyetler ramazan aylarında okunur, ashab, Resul'ün katına gelerek ezberledikleri parçaları okurlardı. Peygamber kendi de, hayatının son ramazanında, Kur'an'ın o zamana dek gelen kısmını iki kez okumuştur. Ashab arasında Kur'an'ı tümüyle ezbere bilenler epey çoktu ki bunlara (kurra) denirdi. Peygamber'in ölümünden biraz sonra, vahiy kâtiplerinden meydana gelen kurul, Resul katında, yazılmış ve ezberlenmiş mütevâtir âyetleri topladı. Bu kurulun genel sekreteri Zeyd b.Sâbit'tir. Bu kurulda bulunan Ömer b.Hattab, Osman b.Affan, Ali b.Ebi Talib, Talha, Sa'd, Ebu Derda, Mikdad, Übey b.Kâ'b, Ebu Müse'l-Eş'arî, Abdullah b.Mes'ud gibi bütün öteki ashabca tanınmış hafızların büyük emekleri geçmiştir. Halife Ömer'in kendisi, ashabı çağırıp bu suretle toplanan Kur'an'ın bütününü onlara okumuş, uzmanlar kurulunun oybirliğini genel oybirliği ile teyid ettirmiştir, bu nushaya «Emam» adı verilmiş ve Ebu Bekir tarafından kutsal bir emanet olarak saklanmıştır. Ebu Bekir'den sonra Ömer'e, onun da ölümünde, Peygamber'in karısı Hafsa'ya verilmiştir. Halife Osman zamanında yapılan savaşıardan birinde, muhtelif Arap kabileleri katındaki Kur'an metinlerinde değişik kelimeler bulunması yüzünden anlaşmazlık çıkmıştı. Bu anlaşmazlığın nedeni şu idi:

Özellikle Hudeybiye barışından sonra yarımadanın türlü yerlerinden Peygambere gelip Kur'an'ın o zamana dek gelmiş bulunan âyetlerini onlara bildirdiğinde, o kabilelerden bazıları, Kureyş lehçesi üzerine olan Kur'an'daki bazı kelimeleri anlayamamışlar, Hz. Peygamber'e «Kabilemiz halkı şu şu kelimeleri anlayamazlar; bizim lehçede bunların karşılıkları şu şu kelimelerdir. Bunları bizim lehçedekilerle değiştirebilir miyiz?» demşler; amaç Kur'an'ın buyruk ve yasaklarının iyi anlaşılması olduğundan Peygamber «Evet» cevabını vermiş, böylece türlü kabilelerdeki Kur'an metinlerinde aynı mânada kelime değişiklikleri yer almış. Ayrıca tecvit ve manâyı farklılaştıracak okunuşlar da vardır; (seb'a) veya (aşere) kıraatlarının olduğu da söylenir.

İşte bu anlaşmazlıkların ve tartışmaların ileride kötü sonuçlar doğurabileceğini düşünen halife Osman elerde bulunan ve türlü lehçelerle yazılmış bütün Kur'an'ları imha ettirip, Medine'deki, Peygamber zamanından beri birkaç kez kontrolden geçmiş asıl metinden çoğalttığı nushaları her tarafa yollamış ve bunlardan başka metinlerin kullanılmasını, okunmasını yasaklamıştır.

Kur'an'ın ilk toplanişı Peygamber devrinde ve son ramazanında olmuştur. O zamana dek âyetler tahtalar, kemikler, deriler üzerine yazılıyordu; çünkü o zaman kâğıt Araplar arasında bilinmiyordu. Kur'an'ın ikinci toplanişı Ebu Bekir devrinde, üçüncü toplanişı Osman b. Affan devrindedir ki, bunda, Kureyş lehçesiyle olan esas alınmıştır. Osman'a «Camiül Kur'an» denmesi bu nedendir. Bu okunuş değişikliklerinin bir nedeni de o sıralarda yazıda nokta ve harekelerin bulunmamasıdır. Kur'an'a: nokta, hareke, tenvin, Hz. Ali'nin işaretleriyle ilk kez «Ebü'l-Esved Düelî» tarafından; hemze ve şeddeler, İmam Halil (ölümü: M. 786), öteki işaretler de «Nasr b. Âsım»

tarafından konmuştur. Bu tür işlerde Irak genel valisi Taifli Haccac b.Yusuf Sakafî'nin de büyük yardımı olmuştur.

Mushaf kelimesini ilk kullanan Ebu Bekir'dir. Kur'an'ın ilk yazısı Hîre yazısı iledir ki sonraları buna «Kûfi yazı» denmiştir. Bu yazı noktasızdı.

Haricîlerden bir fırka «Yusuf Sûresi»nin, Kur'an'dan bir parça olduğunu inkâr ederler. Şia fırkasının ihbâriye kolu, Osman'ın toplattığı mushafı kabul etmezler. Fazlullah Hurûfî'nin eseri olan «Cavidan»ın, Kur'an'dan, gizli bir cüz olduğunu söyleyenler de vardır ki bu, batînîlerin sonradan uydurdukları yalan ve sapık sözlerdir.

Kur'an'ın içinde neler vardır:

Kur'an'daki hükümler dört grupta toplanabilir:

1 — İnsanı, yerdeki gökteki sonsuz ibretlere ve kendi ezikliğini, Tanrı'nın gücünü anlamaya çağıran bölüm;

2 — İnsanın maneviyatını yapan, inanç veren, Allah'ın birliğine, âhirete, Peygamberlere ve kitaplara inanmayı sıkılayan ve inançlarımızın birer ifadesi olan kulluğumuzun ve dualarımızın temellerini, yol ve yöntemlerini anlatan bölüm;

3 — Dünya ve âhîret selâmetinin kazanılması için güdülecek yolu, buyruk ve yasaklarıyla, ahlâkî öğütleriyle uygulanacak hükümleri, helâl ve haramı gösteren bölüm;

4 — Eskiden gelip geçmiş peygamberler'in ibret verici kıssalarını, hikmetlerini ve eski insanların bunlarla olan ilişkilerinden ve yaşantılarından ders almağı öğreten bölüm. Bütün bunlar gözönüne alınırsa Kur'an, aynı zamanda İslâm terbiyesinin de kaynağıdır. Zaten, ibadet-

leriyle, öğütleriyle İslâm'ın amacı, insanı, zulümden, iftiradan, yalandan, haksızlıktan, ahlâksızlıktan yani ırza, mala, cana el ve dil uzatmaktan uzak tutmak ve en iyi insan haline getirmektir.

Kur'an'ın tercüme edilmesi ve Arap harflerinden başka harflerle yazılması:

Kur'an, bütün insanlara seslenen ilâhî bir bildiri olduğuna ve dinin her türlü temellerini, inancın her türlü temellerini, İslâm'ın binasını, Allah'ın zat ve sıfatlarını, kulluğun şartlarını, yöntemlerini, ahlâk kurallarını, helâl ve haram, buyruk ve yasak, hayır ve şerri, ceza ve mükâfatı bildirdiğine göre onu her ulustan bütün kişilerin anlayabilmeleri için her dile çevrilmesi Müslümanlara düşen bir görevdir. Manâsım anlamadan Kur'an okumanın faydası olmadığına dair bir sürü âyet ve hadisler bulunduğu, asıl amacın da Kur'an'daki buyruk, yasak ve öğütlerin iyi anlaşılması olduğuna göre onun, Arap olmayan Müslüman toplumunun diline çevrilmesinden makul, mantikî ve doğru bir şey olamaz. Zaten Arap harfleriyle telaffuz etmeye Türk hançeresi müsait değildir; Türk, Arap harfleri ile okuduğu zaman da Türk harfleriyle yazılmış gibi okur, çünkü bazı harfleri Arap gibi telaffuz edemez, özentî ile kendini sıkarak okusa bile gene doğru okumadığı sırtıdır. Doğru da okusa, tek kelimesinin bile anlamını bilmedikten sonra faydası ne? O halde Türk harfleriyle yazılarak namaz sûrelerinin Türk halkı tarafından kolayca ezberlenmesi, ayrıca Türkçeye çevrilerek de Allah'ın buyruk, yasak ve öğütlerinin belleneşi mümkün kılınmalı. Ayrıca bunlar, başsız boğsuz ve acaip şeylerin öğretildiğini bildiğimiz mahalle okullarında yani Kur'an kurslarında değil devlet ilkokullarında yetenekli öğretmenler tarafından öğretilmeli.

Soru 71 : Peygamber'in manevî mirası olarak sünnet, ashab ve ümmet nedir?

Sünnet:

Lugat anlamı, kişinin görünüşü ve gidişi demektir. Terim olarak «Sünnetullah» Allah'ın hükmü; sünen-i enbiye (Peygamber'in sünneti): geçmiş peygamberlerin koyduğu kurallar ve geleneklerdir. «Sünen-i salihin» iyi kişilerin hayır işleri; «sünen-i Resul» Hz. Muhammed'in yaşayış biçimi, dinde tuttuğu yol anlamına gelir. Kur'an, vahy-i metlu veya vahy-i celî; hadisler, vahy-i gayr-i metlû olduğuna göre her ikisi LIII, 3 âyetinin ve «sünen-i peygamberî» mefhumunun kapsamına girer. II, 151 ve III,31 âyetleri bu gerçekleri ifade ederler. «Ehl-i sünnet ve'l-cemaat» dendiği zaman burada sünnet, Peygamber'in bütün manevî mirası, cemaat da bütün ashabın ittifakı (ümme-tin birleşmesi ve İslâm cemaatının fikir birliği) manâsındadır. Sünnet, bir de kendisinden ahkâm çıkarılan hadislerle denir; «sünen-i Tirmizî», «sünen-i Ebu Davud» dendiği zaman, burada sünnet, ahkâm hadisleri anlamında kullanılır. Hadisçilerin çoğu, hadis tabirini, Peygamber'e dek çıkarılan sözlere hasrederler. Bizim burada konu edinmek istediğimiz hadis, Hz. Peygamber'in sözlerini, işlerini içine alan hadislerdir. Onun büyük mirası olan Kur'an'dan sonra gelen ikinci derecedeki geniş kaynak budur; sünnetin meşhur anlamı da budur.

İşte sünnet bu anlamıyla, Kur'an'ın verdiği prensipleri açıklar, bunların mücmel veya mutlak, muhtemel veya müşkil olanlarını yorumlayıp sınırlarını belirtir. Hayatın yeni ihtiyaçlarından doğan yeni olaylar karşısında yeni prensipler kor. Kur'an'da hükmü açıklanmamış konular karşısında, zaman ve mekân şartları içinde nasıl bir yol tutulması gerektiğini gösterir.

Ümmet ve ashab :

Ümmet ve ashab burada, İslâm topluluğu, fikir ve davranışları bakımından ashab, tâbiin ve ahlâf anlamına kullanılır. İcmaî ümmet terimindeki ümmet kelimesinin anlamı da budur. Çoğul halinde (ashab), (sahabe), tekil olarak (sahib), (sahabî) denir. Bilimsel terim olarak ashab, Peygamber'in sohbetinde bulunmuş, onu görmüş veya onunla görüşmüş olan Müslümanlara denir. Bunlar Tanrı yolunda peygamberle birlikte çalıştıklarından kendilerine saygı göstermek gerekir. Bunlar, İslâmiyetin yayılması ve yücelmesi yolunda mallarıyla, canlarıyla çalıştılar. «Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız doğru amaca ulaşırsınız» hadisi, bunların her bakımdan güvenilecek ve sayılacak kişiler olduklarını anlatmak ister. Bunların çoğu, türlü alanlarda birer bilgin ve müctehid olarak yükseldiler. Bir kısmı Peygamber zamanında fetva verir, kadılık görevi yapardı. Abdurrahman b.Avî, Huzeife b.Yeman, Übey b.Kâ'b, Ammar ve Selman fetva verirler, Ömer, Ali ve Muaz kadılık ederlerdi. Genel olarak, ashabın hepsi birbirine eşittir, aralarında fark yoktur derseniz de bazılarının ötekilerden üstün olduğu görünüyor, çünkü bazıları, örneğin on kişi, sağlıklarında cennetlikle müjdelenmiş iken diğerlerinin böyle bir imtiyazları yoktur.

Resul, sağlığında her olayı, hal ve duruma göre, Kur'an ve aklı selimi ile hallederdi. Onun ölümünden sonra ashab, Kur'an ve sünneti esas alıp, bu iki kaynaktan örneği olmayan olaylarda fikirlerinin toplanması ile hallederlerdi. Kur'an'da (III, 110) «İnsanlar arasına çıkan ümmetin en hayırlısı siz oldunuz» âyetinin ümmet müessesesine verdiği değer bundandır. «Rabbimden, ümmetim sapıklık üzerine birleşmesin diledim, isteğim bana verildi» hadisi, ashabın üzerinde birleştiği reylerin kabul olduğunu ifade eder. «Ümmet'in icmaî huccet, ihtilâ-

fı rahmettir» sözündeki gerçek budur. «Mü'minlerin iyi gördüğü şey Allah katında da iyidir» hadisi, mü'minlerin ictihadına verilen değeri ve bu kurumun genişliğini gösterir. İcma', tabiî peygamber zamanında olamazdı. Onun ölümünden hemen sonra başlamıştır. Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesi icma ile olmuş hükümlerdendir. Rey ve ictihad, peygamber zamanında da vardı. Örneğin, Bedir savaşına gidildiğinde Peygamber'in seçtiği konaklama yerine karşı, ensardan Habab b.Münzir «Burası uygun değildir, su kuyuları arkamızda kalmak üzere ileriye geçmeliyiz» demiş ve bu görüşü kabul edilmiştir. Bedir tutsaklarından fidye alınmak konusunda ictihadlardaki aykırılıklar da İslâm'da reye verilen önemi gösterir.

Gene, Hendek savaşının sıkıntılı günlerinde peygamber, Medine hurma ürününün bir kısmını, düşman saflarındaki büyük kabilelerden birine vermek suretiyle onları savaştan uzaklaştırmak istemiş, hatta bu iş için bir anlaşma da yazdırmıştı; fakat buna Sa'd b.Muaz ve Sa'd b.Ubade karşı çıkınca Resul, kendi ictihadı hilâfına Sa'd'ların fikrini kabul etti. Ezan şeklinin kararlaştırılmasında da aynı şekilde türlü fikirler ileri sürülmüştü... Hz. Ayşe'nin Berire adlı bir cariyesi vardı; bunu bir köle ile evlendirdikten sonra azad ettiler. Kadın hür olunca nikâhı feshetti. Kocasını ağlayarak Muhammed'e gelip aracılık etmesini rica etti, peygamber de kadına nikâha dönmesini iltimas etti. Kadın «Bu sözünüz emir mi? İltimas mı?» diye sordu. «İltimastır» cevabını alınca «Öyle ise ben bu kişiyi koca olarak istemem» dedi, reddetti. Bu olay, bazı emirlerin kişisel isteğe bağlı olup ibaha ifade ettiğini ve kişinin aslî hürriyetini etkilemeyeceğini gösterir.

Ashabın tabakaları :

Ashab beş tabakaya ayrılır: 1 — Sabikun-u evvelun, 2 — Muhacirun, 3 — Ensar, 4 — Muhsinun, 5 — Mesbukun.

Birinciler, Müslümanlığın ilk gününden Bedir savaşına dek olan çileli günlerde Müslüman olup peygambere yardım edenlerdir.

2 — Muhacirun: Mekke'den ve çevresinden, Mekke'nin alınışına dek Medine'ye gelen Müslümanlardır.

3 — Ensar: Mekke'nin alınışına dek, Medine'den ve çevresinden Müslüman olanlardır.

4 — Muhsinun: Mekke'nin alınışından sonra Müslüman olup daima peygambere yardım, ashaba ikram ve Müslümanlığa fiilen hizmet eden kişilerdir.

5 — Mesbukun: Mekke'nin alınışından sonra Müslüman olan fakat, peygamberi bir ya da birkaç kez görüp, sürekli olarak Medine'de bulunmayan ve ideale kalben bağlı olan kişilerdir. Yani bunlar, uzaktan Medine'ye gelip gidenler ya da hizmet çağında bulunmayan çocuklar ve sonraki Müslümanlardır.

Ümmet fikri bakımından ashab bir tabakadır. Bunları, Tabiîn ve Tebei Tabiîn izler. Bundan sonra İslâm topluluğunun durumu, bir bakıma Kûfe'ye, Basra'ya, Şam'a, Yemen'e göre sınıflandırılmış, bir bakımdan da tefsirciler, hadisçiler, fıkıhçılar tabakaları olarak mütalaa edilmişlerdir.

Soru 72 : İslâm dinine göre ibadet nedir?

İslâmın teemli ibadettir. Bu itibarla ibadetin manâsı ve ibadet kavramı çok iyi anlaşılmak gerektir; yanlış anlaşıldığı Müslüman topluluklarında iş, şekle, bağnazlığa, gericiliğe, yenilik düşmanlığına, çıkarcılığa dönüşür, dinin asıl amacı olan ruh ve manâ ortadan kalkar.

İbadet kelimesi Arapça «abd» kelimesinden gelir. Abd, kul; ibadet de kulluk demektir, yani Allah'a kulluk etmek. Buradaki kulluk, kölelik anlamında değildir, çün-

kü Tanrı'nın kulu her yönden hür olan kişidir; tutsak olan köle anlamında değil. Tutsak olan köle, daima efendisinin emrinde ve hizmetinde olduğundan bir çok İslâmî farzlar ondan düşer. Örneğin, bir Müslüman köleye, cuma namazı, hac gibi şeyler farz değildir. O halde buradaki ibadet yani kulluk, Allah'ın isteklerine uygun hareket etmek, yasaklarından kaçınmak, buyruklarını yerine getirmek, öğütlerini tutmak anlamındadır. Bu, özellikle Türkiye'mizde yanlış anlaşıldığından, İslâm'ın mânası, ruhu, şartları, bundan sorumlu ve bu işle görevli bulunan Diyanet İşleri örgütü tarafından, yayın yoluyla olsun, radyo konuşmalarında olsun iyi anlatılmadığından ibadet dendimi sadece namaz kılıp, oruç tutmak ve hacca gitmek anlaşılır. Bunların da manâsı bir yana bırakılıp şekli alınmıştır; örneğin, abdest alan bir kişiyi seyredecek olursak ağzını, burnunu, yüzünü, öteki yerlerini yıkarken nasıl bir otomatiklikle, yasak savma gibi baştan savma yaptığını hayretle görürüz. Oruç da öyle: hastalara, şeker hastalarına, ayakta duramayan ihtiyarlara oruç tutturmak istenir; iğne vurulması gereken hastalara, orucun bozulur fetvasıyla iğne vurdurulmaz. Halbuki bu şekilde mazereti olanların, yerlerine bir fakire bir günlük yiyeceğini vererek oruç ödevlerini yerine getirmiş olacakları Kur'an'da açıklanmıştır. Haccın uygulanışı da Türkiye'mizde bir felâket halini almıştır. Hacca gitmek için tarlasını takkasını, ticaret, sanat ve ziraat araç ve gereçlerini satanlar, borç para alanlar, ölmüş bir kimenin yerine vekâleten gitmeler, bir kez gidip hac ödevini yerine getirdiği halde türlü maksatlarla üç beş kez gitmeler... Bu tür hacların hiç biri kabul değildir.

Elbette ki ibadetin (Allah'a kulluğun) içinde, İslâm'ın beş şartını, tam anlamı ile, edepleriyle, erkâniyle yerine getirmek de var; ama sade bunların yerine getirilmesi yeterli değil... Allah'ı memnun etmek için insanla-

ra ve insanlık yararına yapılacak daha birçok şeyler de vardır. Onların da yerine getirilmesiyle ibadet tamamlanmış olur.

Dinimizde her hükmün, her ibadet türünün bir niteliği (mahiyeti), bir nedeni (hikmeti) vardır. Mahiyeti tamamlayan iç kısımlara «rûkn», dış kısımlara «şart», gerektirici nedene «delil», menşesine, amaçlarına, faydasına ve manâlarının ruhuna da «hikmet» denir. Hikmeti tamamlayan başlangıca «sebeb», sonuca da «amaç» denir. Sebebi amaca ulaştıran hal, bu dünya için yarar, öteki dünya için savab özelliğini taşır. Dinî duygu bir ihtiyaçtan doğmuştur ki bunun şuurlaşması iman, vicdana yerleşip amel ve davranış olarak ifadesi de ibadettir. Bu iki güç yani imanla amel, insanı kurtuluşa götürür; yalan, iftira, haksızlık, zulüm gibi kötülüklerden korur, iyi insan yapar. Müslümanlık, kulun Allah'a ve insanlara karşı ödevlerini toptan içine alan bir bütündür. Sadece namaz, oruç gibi İslâmın beş şartını yerine getirip ötekileri bırakmak olmaz. Peygamber «İslâm, insanların, senin elinden ve dilinden emin olmasıdır», başka bir hadiste «İslâm, kendiniz için arzu ettiğinizi öteki insanlar için de arzu etmenizdir» buyuruyor.

Türkiye'mizde din anlayışında bir hata da din ve dünya işlerinin birbirine karıştırılması, laikliğe ters mana verilmesidir. Din işleri, iman ve ibadet, helâl ve haramdır; ötekiler dünya işleridir. Hz. Peygamber, hem din hem devlet lideri olduğundan bu ikisini zorunlu olarak birlikte yürütmüştür. Zorunluluk kalkınca işin gerekliliğine uymak, bunları birbirine karıştırmamak lâzımdır. Bu, dinsizlik değil, Allah'ın, kulun ve hükûmetin haklarını ayrı ayrı mütalaa etmektir ki lâiklik de budur. Her şey dinin içine sokulursa o zaman işin içinden çıkılmaz; nitekim bir zamanlar (Bıyık sakal kesme, pantolon, şapka veya fes giyme, kravat takma, frenk gömleği giyme,

çatal kaşık kullanma, masada ve ayrı kapta yemek yeme, doktora gitme, dişini doldurtma, kolonya sürme, ispiрто ocağında yemek pişirme) demek suretiyle yiyip içmeye, sağlık işlerine ve giyime müdahale yapılmıştı.

Daha acısı ondokuzuncu yüzyılın sonlarında Buha-ra, Taşkent gibi Türk şehirlerine Rus saldırısı yapılır-ken oradaki Türk uleması okullara sıra girsin mi? Gir-mesin de öğrenciler hasırlar üzerinde mi otursun? diye şiddetli tartışmalarla uğraşıyorlardı. Bunlar dinî konu-lar değil, kişinin sağlığı ve rahatlığı için gerekli şeyler-dir. Örneğin, çay, kahve ve tütün içmek hususunda din-de bir hüküm yoktur. Bunlar hakkında dinî bir hüküm vermek, temizlik için kolonya kullanmak haramdır, sarık sarmadan veya cübbe giymeden imam olmaz demek dine müdahaledir.

Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta dinî hükümleri ruhban sınıfı yani hahamlar veya papaslar yerine getirir. İslâm-da ruhbanlık da, hahamlık da yoktur. Düşünme ve icti-had her bilgin için serbesttir. Namazları (Cuma, bayram ve cenaze namazları hariç) herkes istediği yerde, tek ba-şına veya cemaatla kılar. Her yer camidir. Namaz kıl-dırmasını bilen herkes imam olabilir ve istediği giysiyi giyer. Yahudilikte namaz kılarken başı açık bırakmamak ve kayış bağlamak, Hıristiyanlarda papasların uzun giy-siler giymeleri, bellerine kemer bağlamaları şarttır; bun-larsız ibadet olmaz. Bu gibi şeyler Müslümanlıkta yok-tur. Hıristiyanların (katolik ve ortodokslar) saç sakal kesmemeleri, kara bir cübbe giymeleri İsa'ya benzetmek içindir. Müslümanlıkta taklitçilik, körü körüne şekle bağ-lanmak yoktur. Hz. Peygamber «Güçleştirmeyin kolaylaş-tırın; korkutmayın müjdeleyin» buyuruyor.

Müslümanm, namaz, oruç gibi Allah'a karşı olan borçlarından ayrı bir de insanlara karşı olan borç-ları vardır. İslâmiyetin asıl amacı İslâmiyeti asıl ayak-

ta tutacak, toplumu uygarlığa yöneltecek: bilim, sanat öğrenmek, çalışarak çoluk çocuğunun geçimini temin etmek, yurdunu korumak, âdil, merhametli, başkalarına yardımcı olmak gibi farzlar da vardır ki Kur'an'da, namaz, oruç, zekât gibi şeyler için nasıl buyruklar varsa bunlar için de aynı şekilde kesin buyruklar vardır. Bunlar da insanları Allah'a yaklaştırır, onu ruhî gerginliklerden kurtarır, kişiyi yüceltir, toplumu olgunlaştırır, mükemmelleştirir. Bu nedenle bunların her biri de ayrı ayrı birer ibadettir. İnsanlar bunları yerine getirmezlerse hem Allah, hem de kul katında günahkâr ve sorumlu olurlar. Bu bakımdan, hem ilâhî hem insanî olduklarından daha büyük önemleri vardır. Tanrı, kendine karşı bir ödevin yerine getirilmeyişini affedebilir ama kul hakkı yerine getirilmedikçe affedilmez.

Bizde bir acaıplık de, bazı kimselerin, İslâmiyet hakkında basit, çoğu kulaktan dolma bilgilerle kendini bu alanda en büyük bilgin sayması, daha büyük tehlike de herkesin kendi gibi düşünmesini istemesi, kendi düşüncesini gerçek olarak kabule zorlamasıdır. Böyle bir davranışa kimsenin hakkı yoktur. Herkesin düşünce ve inancına saygı göstermemiz bir ödev, kendi düşünce ve inancımıza saygı beklememiz de hakkımızdır. İslâmiyette taassup (bağnazlık) yok, hoşgörü vardır. Hz. Peygamber hayatı boyunca cahillerin, puta tapıcıların taassubu ile savaştı. Sonra Türkler yüzyıllarca bağnaz Hıristiyan hacılarıyla ile uğraşmış, bu taassub orta çağlarda Müslümanların cahillerinin eline geçmiş ve bunu, birbirlerine karşı kullanmışlardır. Taassub, hürriyeti tanımamak, vicdanlara baskı yapmaktır. Vicdan hürriyetini tanımamak ahlâkı da bozar, halkı samimiyezsiz ve riyakâr, çıkarıcı yapar, toplumdaki kişiler arasına, sevgi, saygı ve kardeşlik yerine ayrılık, bölücülük ve düşmanlık sokar; ulusun ilerlemesine, ülkenin yükselmesine engel olur. İs-

lâmiyet, kişiyi aklın kabul etmediği inanç ve hurafelerden kurtarmayı, akla ve düşünceye değer vermeyi, ilme teşvik etmeyi amaç almıştır.

İslâmiyet, dünya işleri ile, âhiret işlerini birlikte yürütmeyi öngörür. Bunun için evlenmeyi, çoluk çocuk sahibi olmayı öğütler. İnsanları, aracılardan, çıkarıcıların, hahamların, papasların, şeyhlerin elinden kurtarıp kişiye onur ve özgürlük verir. İslâma göre herkes hürdür, eşittir. Dilediği yerde ibadet eder, dilediği helâl şeyleri yer içer, kimseden izin almadan dünya ve din işlerini görür. Herkes kendi yaptıklarından sorumludur; başkalarının günahını yüklenemez. Kimse suç bağışlayamaz ve kimseyi kurtaramaz; böyle şeyler Müslümanlıkta yoktur. Bu nedenle Müslümanlar dinî baskı altında değildirler ve olamazlar. Kimse, şöyle inanacaksın diye kimseyi zorlamaz, vicdanlara baskı yapamaz.

Özetlersek ibadet, kişinin Allah'a ve insanlara karşı olan ödevlerinin tümüdür. İslâmiyette asıl amaç kişiyi, iftira, yalan, mala, cana, namusa el uzatma, zulüm, haksızlık ve adaletsizlik gibi kötü şeylerden uzak tutup onu, faydalı, hoşgörülü, güler yüzlü, iyi insan yapmaktır. Bilim ve teknik öğrenmeyi, sınırda nöbet beklemeyi, çoluk çocuğunun geçimini kazanmak için çalışmayı ibadet sayan, başkalarına bilim öğretmeyi en büyük sadaka sayan yüce bir din basitleştirilemez, taassup çamuru ile kirletilemez. İbadet, tüm insanlık kurallarıdır. Elde tesbih, başta takke ve sakal koyuvermekle, kadınlarda başı bohçalamakla iyi Müslüman olunamayacağı gibi tüm ibadet görevi de yerine getirilmiş olmaz.

Namazın vakıtları ve rik'atları, türlü İslâm memleketlerinde değişik biçimde uygulanmaktadır. Örneğin Mısır'da ve Suudî Arabistan'da, yalnız farzları kılıyorlar, başka bölgeler halkından da böyle yapanlar çok. Bizde ise sünnetler bile farz haline getirilmiş. Örneğin dört rik'-

at sünnet iki rikat farz olan cuma namazları onaltı rik'ata çıkarılmıştır. Hindistan ve Pakistan'daki Müslümanların çoğu beş vakit namazı (sabah, öğle-ikindi, akşam-yatsı) olmak üzere üç vakitte kılıyorlar. Orada bulunurken kendilerine bunun sebebini sordum. «Dünya meşgaleleri artmıştır üç vakitte toplamak mümkündür» dediler. Onlar da yalnız farzları kılıyorlar.

Soru 73 : İslâmiyetin benimsediği, cahiliyeden kalma âdetler nelerdir?

İslâmiyet akıl ve mantık dinidir. Bu durum «aklı olmayanın dini olmaz» hadisinde ifadesini bulmuştur. Bu itibarla İslâmiyet, kişi ve toplum yararına olan kuralları ve gelenekleri, menşeleri ne olursa olsun benimseyip almıştır. Nitekim bu türden birçok cahiliye âdetleri alınmıştır. İslâm kaynakları bunların hepsini İbrahim Peygamber'in yaymakla görevlendirildiği dinin kuralları olarak gösterirler; ama her halde bunlar arasında onlar dışında da insanlık ve toplum için yararlı kabile âdetleri vardı. Esasen İbrahim Peygamber Hicaz'da çok kalmamıştı. O, ara sıra, 14-15 yaşlarında getirip bıraktığı oğlu İsmail'i görmeye gelirdi. Hicaz bölgesine Peygamberlikle yollanmış bulunan İsmail de babasının getirdiği dinî, sosyal ve ekonomik kuralların korunmasına çalıştı.

Arabistan, daha önce gördüğümüz gibi, gelenek, örf, din bakımlarından hattâ lehçe bakımından birbirinden çok farklı bölümlere ayrılmış durumda idi. Hele Yemen'in, Hicaz kuzeyinin, Bahreyn Uman ve Hadramavt'ın, Hicaz'la sürekli ilişkileri bulunduğu şüphelidir. Yani İbrahim Peygamberin şeriatı, getirdiği dinî kurallar, —aradan 2500 yıla yakın bir süre de geçmiş bulunduğundan— bütün Yarımada yaygın değildi. Hz. Muhammed de bu

Cahiliye geleneklerini İbrahim Peygamber'den kalma sayar ve bunlara İslâm tarihinde «sünnet-i müekkede» yani, pekiştirilmiş, yeniden kabul edilmiş eski Peygamberler kuralları denir. Birçok eski Arap kaynaklarında yer alan bu geleneklerden bazıları şunlardır:

Cahiliye çağı Araplarında, kız kardeşlerle, annelerle evlenmek, iki kız kardeşi aynı zamanda bir adamla evermek yasaktı. Babalardan arkaya kalan üvey analarla evlenme çok azdı ve bunu yapanlar çok kötü kişiler sayılırlardı.

Temizlenme konusunda da, ağız ve burun temizliğini (mazmaza ve istinşak), büyük abdest bozduktan sonra taharetlenmeyi (istinca), dişleri misvakla temizlemeyi, tırnak kesmeyi, tenasül âletlerindeki ve koltuk altlarındaki kılları kazımayı, cinsî münasebetten veya düş azmasından sonra boy abdesti almayı (gusül) biliyor ve bunları titizlikle yerine getiriyorlardı.

Ayrıca, yılın bazı kutsal günlerinde oruç tutuyorlar, Kâbe'yi hac ve ziyaret ederek, ihrama girip umreye giderek Beytullah'ı sa'y ve tavaf etmek, duraklarda durup (vakfeye durmak) şeytana taş atmak, hırsızın sağ elini kesmek, konuk ağırlamak, erkek çocukları sünnet etmek, yol kesen eşkiyayı asmak, haram aylarında kan dökmek, ölüleri yıkayıp kefenledikten sonra namazlarını kılmak, sözünde durmak gibi hususlara dikkat ediyorlardı.

İslâmiyet, bu cahiliye geleneklerinden bazılarını aynen, bazılarını değişikliklerle kabul etmiş, topluma yayılsız olanlarını da kaldırmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂMIN ARABİSTAN SINIRLARI DIŞINA YAYILMASI DÖRT HALİFE DEVRİ (HULEFA-İ RAŞİDİN)

Soru 74 : İlk İslâm fetihlerinin başarı sebepleri nedir?

Bizans ve İran ordularını yenip ülkelerini ele geçirdikleri sıralarda Arap ordularındaki askerlerin sayısı, bu iki devletten her birinin yalnız bir şehrindeki muhafız askerlerinin sayısından bile azdı. Bundan başka Araplar, büyük devletlerle yapılacak savaşlar için gerekli savaş tekniğini bilmiyorlardı. Ekonomik durumları, savaş araçları almağa yetersizdi. Bizans ve İran ise o zamanki dünyanın iki büyük devleti idi. Mükemmel savaş araçlarına, çok sayıda askere, her yanda düzgün kale ve korunaklara sahiptiler. Üstelik Araplar bu memleketlere, onları pek bilmeden ve ahalisinden yardım göreceklerini ummadan gidiyorlardı. Bizans ve İran, dinî ve sosyal karışıklıklarla güçten düşmüşlerdi. Araplar ise, eskiden beri çöllerde yaşayan kabilelerdi. Kaba saba giysiler giyerler, arpa ve darı unu ekmeği yerlerdi. Silâhları ip ile bağlanmış mızraklardan, bele bez parçalarıyla asılmış kılınçlardan ibaret küçük bir asker topluluğu ile bu iki ülkeyi almaya sevkeden âmil, onların Müslüman olduktan sonra yepyeni bir

ruh kazanmış olmalarıdır. Kendilerine koca ülkeler ele geçirme güç ve cesaretini veren şey de, İslâm dininin doğruluğuna ve sıhhatine inanç ve onun hükümlerine tam uymaktı. Müslümanlar, Tanrının adının yücelmesi, onun şan ve şevketi uğrunda ülkeleri feth etmekte olduklarına, Allahın yer yüzünde İslâmiyeti yaymağa kendilerini görevlendirdiğine, kendilerinden bu uğurda öleceklerin şehit olacaklarına, âhirette dünyadakinden daha değerli ve sürekli mükâfatlar bulunduğuna, sarsılmaz ve sağlam bir inançla inanıyorlardı. Büyük ve eziyetli teşebbüslere katlanmaları hususunda kendilerine güç ve cesaret veren duygu, o sağlam inanç ve İslâm dininin aydınlığı idi. Peygamberin sağlığında yapılan savaşlarla, çevreye gönderilen seriyelerden elde edilen başarıların tadı da onları heveslendiriyordu; çünkü başarılar tehlikeleri küçük gösterir.

Kadisiye savaşında İran orduları komutanı Rüstem, Mûgîre b.Şûbe'ye «Siz, amacınız uğrunda ölümü hiçe sayıyorsunuz» deyince Mûgîre «Bizden ölenler cennete, sizden ölenler ise cehenneme giderler; bizden sağ kalanlar da sizden sağ kalanlara üstün gelir» demişti.

Mısır valisi Mukavkıs (Kyros), Ubade b.Samet'i, Bizans askerlerinin çokluğu ile korkutmak istediği ve onlara üstün gelmek mümkün olmadığını bildirdiği zaman Ubade ona «Bu sözlerle kendini ve arkadaşlarını aldatma. Kuvvet ve çokluğunuzu bize söylemekle bizi korkutamaz ve cesaretimizi kıramazsm. Eğer dediğin doğru ise, bu durum bizi savaşa daha çok bir istek ve gayretle girişmeye sevkeder; çünkü savaşta bir neferimiz kalmayıncaya dek hepimiz şehid olursak Allahın katına daha fazla mazur olarak çıkar, onun cennetine daha çok lâayık oluruz. Bu ise istediğimiz mutluluğun son sınırıdır. Bizim için bundan daha değerli bir şey olamaz. Sizinle savaşmakta iki nimetten birini bekleriz: ya size üstün gele-

rek dünya nimetine konmak, yahut size yenilip öterek âhîret nimetine nail olmak. Elimizden gelen gayreti sarfettikten sonra ikincisi bizce birincisinden daha çok istenir. Kur'an'da, sayıca az nice toplulukların çok olanlara üstün geldiklerine ve hayır edenlere yardım edileceğine işaretler vardır. İçimizde tek bir kişi yoktur ki şehitlik şerefine nail olarak memleketine dönmemeği, çoluk çocuğuna kavuşmamağı hergün sabah akşam Tanrıdan temenni etmesin. Bizden hiç kimse arkada bıraktığı şeylerin hiç birini düşünmez. Biz onları Allaha emanet ederiz. Geçim bakımından, kılık kıyafetçe ihtiyaç ve darlık içinde bulunduğumuza dair olan sözlerine gelince: Biz kendimizi bu halimizle cihanda en zengin, en mutlu kişilerden sayarız. Dünya bizim olsa şu fanî dünyadan kendi nefsimiz için elimizdekinden daha çok bir şeye heves etmeyiz» demiştir.

Hemen biraz sonra göreceğimiz Arap fetihlerinin başarı nedenlerini madde halinde birer birer görelim. Böylece hızlı başarılarının nedeni daha iyi anlaşılır:

1 — Arapların, genellikle doğu uluslarının tez canlı olmaları, ağır yükleri olmaması; çünkü bunlar çöl ve step yaşantısına alıştıklarından sade bir hayat sürer, açlığa, susuzluğa önem vermezlerdi. Savaşa gittiklerinde kendilerini ve hayvanlarını yoracak bir şey taşımazlar, develerin de bunların başarılarına çok yardımcı olmuştur, çünkü deveye binerler, yüklerini taşıtırılar, sütünü içerler, gölgesinde otururlar. Develer ise çöllerde kuru otlarla ve dikenlerle karınlarını doyurup açlığa, susuzluğa günlerce katlanırlar. Halbuki İran ve Bizans orduları arabalar, ağırlıklar vesaire ile külfetli bir örgüte sahipti.

2 — Müslümanların kaza ve kadere ve bir insanın eceli gelmeden ölmeyeceğine, eceli gelince nerede olursa olsun öleceğine, eceli gelmemişse en tehlikeli hallerde ve

verlerde bile hayatının kurtulacağına inançları, başarı nedenlerinden biridir.

3 — Ok atmak ve ata binmekteki yetenekleri çok iyi idi. Arap atları da, Bizans ve İran atlarından daha iyi, daha sür'atli ve dayanıklı idi. Çoğu zaman iki taraftan birer kişinin karşılıklı dövüşmesine dayanan bir savaş yönteminde bunun büyük rolü vardır.

4 — Dört halife devrinde en yüksek evsaf ve meziyetlere sahip askerî ve idarî kişilerin bulunuşu da bu başarı nedenlerindendir. Halid b.Velid, Halid b.Said, Ebu Ubeyde b.Cerrah, Ebu Ubeydet üs-Sakafî, Sa'd b.Ebi Vakkas, Yezid b.Ebi Süfyan, Ali b.Ebi Talib bunların en ünlülerindendir.

Amr b.Âs, Muaviye b.Ebi Süfyan, Mûgîre b.Şûbe ve Ziyad b.Ebihi, zekâ, dehâ, siyaset ve yönetimde başta sayılan kişilerdir. Ebu Bekir ve Ömer b.Hattab da, zamanın nadir yetiştirdiği iki şahsiyetlerdir.

5 — Arapların savaşlarda gösterdikleri sabır ve direnme ve düşmana vakit kaybettirerek zayıf düşürme yöntemleri, bir orduda aranan belli başlı meziyetlerdendir. M. 830'da yapılan Muta savaşında Bizans'ın savaş gücünü, yöntem ve araçlarını öğrenmişlerdi. Böyle ağırlıklı, kalabalık bir ordunun bir yerde uzun süre durması, ordunun gücünü sarsardı. Araplar ise ağırlık vesaireleri olmadığından ve zaten kanaata alışmış durumlarıyla ufak tefek akınlarla kendilerine uzun süre yetebilecek yiyeceği temin edebilirlerdi. İran, Şam ve Mısır ve Endülüs fetihlerinde, özellikle bu yöntemlerle büyük başarılar sağlamışlardı.

6 — İslâm orduları, fütuhât için gittikleri Irak ve Şam taraflarında bulunan kendi ırklarından olan Araplar tarafından yardım görmüşlerdir. İran'a tâbi bulunan Hîre, Bizans'a bağlı bulunan Gassânî emîrlikleri Arap soyundan olup, tâbi bulundukları devletlerle olan iliş-

kileri içten ve dostane değildi. Gerçekten M.602'de ikinci Husrev, Hîre emîri beşinci Münzir'i ortadan kaldırarak buradaki, kendilerine tâbî Hîre emîrliğini fiilen ortadan kaldırdığı gibi, bu bölgede oturan Arap kabileleri, Müslümanlar müşrik Mekkelilerle Bedir savaşını yaparlarken, İranlılarla Zukar'da savaşmışlar ve İranlılara üstün gelmişlerdi. Halid b.Velid buralara geldiğinde bunlarla kolayca bir anlaşmaya varmıştı. Gene İslâmiyetten önce İranlıların Yemen'i feth etmeleri, bura halkının onlara karşı nefret duymasına sebep olmuştu. Mezopotamya'da oturan Rebia kabilesi de İranlıları sevmediklerinden İslâm fütuhâtı sırasında İran'dan öc almak için Müslümanlara yardım etmişlerdi.

7 — Müslümanlar savaşlarda hep çölü arkalarına almışlar, bozulacaklarını anladıkları zaman buraya çekilmişlerdir. Bizans ve İran orduları çöle girmeye kolay kolay cesaret edemezlerdi. Düşman eski yerine dönünce, Araplar gene saldırırlardı. Bu usulü Mısır ordusu Yavuz Sultan Selim'e uygulamak istemiş, savaş tekniğinde Türk ırkına özgü, deha denilebilecek bir yeteneğe malik bulunan büyük komutan bu engeli aşarak ordusunun başında Mısır'a girmiş, her bakımdan hak kazandığı halifeliği elde etmiştir.

8 — Özellikle Bizans'ın Suriye'deki topraklarında bulunan Yahudiler, din çatışmaları dolayısıyla Bizanslılara çok düşmandılar. Çoğu kez Müslüman ordusuna yardım ediyorlar, Kısaryenin alınışında olduğu gibi, zaif noktaları ve şehirlere girilecek yerleri göstermekte yol göstericilik yapıyorlardı.

9 — Müslümanların halka gösterdikleri iyi davranış, zühd ve takva, büyük başarılarının önemli sebeplerindendir. Müslümanların bu durumu, Bizans ve İran halkından Müslüman yönetimine girenler üzerinde çok iyi etki bırakıyordu.

Halife Ebu Bekir Suriye'ye gönderdiği ordu komutanı Üsame b.Zeyd'e şu öğütte bulunmuştu: «Geçtiğiniz yerlerde kimseye hıyanet ve zulmetmeyin; tutsakların kollarını bağlamayın; kimseyi eziyetle öldürmeyin. Çocukları, ihtiyarları ve kadınları öldürmeyin. Kimsenin hurma ağaçlarını kesip yakmayın; meyve ağaçlarını kesmeyin. Tanrı yoluna olmazsa, koyun, sığır ve develerden bir şey boğazlamayın. Yolunuz üstünde manastırlara çekilmiş kişilere raslayacaksınız, bunları kendi hallerine bırakın ve dokunmayın.»

İlk komutanların halka adaletle davranmaları, ele geçirilen yerler ahalişi üzerinde olumlu etki yapmıştır. Daha sonraları bu usulü Emevî halifesi Ömer b.Abdülaziz'den başkası uygulamamıştır. Bu büyük kişi, Horasan valisi Cerrah'a yazdığı mektupta «Arkanda her kimin namaz kıldığını görürsen cizye alma» demiş; bu hali hoş görmeyenlerden bazıları Cerrah'a «Herkes cizyeden kurtulmak için İslâm oluyor; bunlar sünnet oluyorlar mı? Kontrol etsen iyi olur» demeleriyle Cerrah durumu halifeye yazdığında, Ömer b.Abdülaziz «Allah Hz. Muhammedi, halkı doğru yola davet edici olarak yolladı; sünnetçi olarak yollamadı» cevabını verdi. Halife aynı şeyi Mısır valisi Hayyan'a da yazdı: Hayyan, halifeye «Halkın İslâm oluşu cizye gelirini azalttı» diye yazmıştı. Halife ona da «Mektubunu aldım; beceriksizliğini bile bile seni oraya vali atamıştım. Bu kez yolladığım adama, başına yirmi değnek vurmasını emrettim. Müslüman olanlardan cizyeyi kaldır; zira Allah Hz. Muhammed'i doğru yolu gösterici olarak yolladı, para tahsildarı olarak yollamadı» cevabını verdi.

10 — İslâm egemenliğine giren ahâlinin, din, davranış ve başka işlerde önce hangi durumda idiyseler, kendilerine dokunulmayarak o halde kalmalarına izin verilmesi, İslâmın başarı nedenlerindendir. Arap fütuhâtı as-

keri bir işgalden ibaret olup, yerleşme amacıyla değildi. Cizye olarak aldıkları mallar da ahaliyi tecavüzden koruma karşılığında idi. Kendilerine tabi olan ahalinin korunmasını fiilen yerine getirmeksizin cizye almağı kabul etmezlerdi. Nitekim Yermük savaşı sırasında Yermükte toplanmaları gerekince Humus halkına, aldıkları cizyeyi geri verip «Biz şimdi başka işle meşgulüz, size yardım edip koruyamayacağız, başınızın çaresine bakınız» dediler. Humus ahali, o zamana dek Müslümanların yüksek ve vefalı özelliklerini anlamış olduklarından «Sizin ege-menliğiniz ve adalet severliğiniz daha önce içinde bulunduğumuz zulüm ve mağduriyet haline bin kat tercih edilir. Valiniz bizimle kalsın, Bizans ordusu şayet şehre saldırırsa valinizle biz onları püskürtürüz» diyerek kadir bilirliklerini göstermişlerdir. Bundan başka Müslümanlar, buyrukları altına giren gayri Müslim ahali kendileriyle birlikte düşmana karşı savaşmayı üzerlerine alırlarsa çoğu zaman onları cizyeden muaf tutarlardı.

Soru 75 : Hilâfet nedir?

Halife terimi, Kur'an'da, Peygamberin ölümünden sonra ona vekâlet edecek kişi anlamında hiç geçmez. Hz. Muhammed'in kendisi de, ölümünden sonra yerine kimin geçeceği hakkında hiç bir şey söylememiştir. Ancak O'nun ölümünden sonra Medineliler toplanıp, İslâmın gelişmesine ve yayılmasına yaptıkları yardımın bir karşılığı olmak üzere, kendilerinden bir halife seçmek istemişler ise de bu davranışları, Hz. Ebu Bekir'in soğukkanlılığı, sağ duyusu ile bir çatışmaya gitmeden önlenmiştir.

Bilindiği gibi ilk halife, Hz. Ebu Bekir seçilmiş, ilk sıralarda (Emir el-Mü'minin), (İmam el-Müslimin), (Ha-

lifet Resul Allah) terimleri eşdeğer olarak kullanılmıştır. Tarikatlarda, özellikle Kadiriye tarikatında halife, tarikat şeyhinin sınırlı bazı yetkilerle vekili olup han-kahtan uzak yerlerde onu temsil eder. Ticânîlerde halife, tarikat kurucusunun ruhânî gücünün mirasçısı olup, şeyh ünvanı yalnız kurucuya verilir. Mehdilik eylemlerinde halife, mehdînin halefi (kendisinden sonra gelen kişi) demektir. Osmanlı İmparatorluğu bürokrasi teşkilâtında, on yedinci yüzyıldan başlayarak Bab-ı Ali kalem kâtiplerine «halife» denirdi. Örneğin, Kâtip Çelebi'nin batılılarca bilinen «Hacı Halife» veya «Hacı Kalfa» biçimindeki ünvanı, kendisinin vaktiyle devlet kalemlerinde halifelik etmiş olmasından dolayı verilmiştir. Eski mahalle okullarının yardımcılara, saygı alâmeti olarak verilen «kalfa» adı da bundan bozmadır. Fas'ta şehir vali muavinlerine de halife denir; genel olarak herhangi bir memurun veya yetkili kişinin muavinine de halife denir. Türkiye'mizde ta esnaf loncaları teşkilâtı zamanından beri usta ile çırak arasında orta işçiye «kalfa» denir.

Müslüman topluluğunun dinî-idarî başkanı olarak halife, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonraki Ali-Muaviye tartışmalarında ortaya çıkmış, gitgide, babadan oğula geçen bir post işi ve sultanlık halini almıştır. Konu, gerçekte, dinî olmaktan çok bir dünya yani bir hükûmet işidir. Bir başka deyimle bu, itikat konusu değil halka ait hukuk ve halk hizmetidir; hilâfet demek hükûmet demektir.

Ali-Muaviye çekişmesinde ortaya çıkan «şii» ve «hâricî» fırkaları hilâfeti başka başka nitelemişler, işin çığırından çıkmakta olduğunu gören sünnî bilginler de halifelîğin, emîrliğin tanımlamasını ve yorumunu yapmışlardır.

Şii fırkalardan bazıları kendi halifelerine imam adını verir ve imamlarının ilâhî bir yanı olduğuna inanır; imam, bilgiyi ve öğretiyi doğrudan doğruya Tanrıdan alır der-

ler. Bunlar, Hz. Muhammed'in Ali b.Ebi Talib'e bir sır bıraktığını, bu sırrın babadan oğula Ali evlâdına geçtiğini, bu nedenle imametin yalnız Ali sopundan gelenlere geçebileceğini iddia ederler. İmam, kendinden önceki imamdans aldığı bu bilgileri «Huccet» denen kişiye, o da «bab»a, bab da mü'min'e öğretir (talim eder). Bu nedenle bunlara «Talimiye Fırkası» denir. Bu fırkalardan bir kısmına göre Kur'an'ın, hem genel (zahirî), hem özel (batınî) anlamı vardır, asıl olan batınî anlamıdır. İşte bu nedenle bunlara «Batınîler» denir.

Gene Ali-Muaviye çekişmesi sırasında «Allahtan başka kimse hüküm veremez» sözüne dayanarak, İslâm'da hükûmet kurulmasının gereksiz hatta caiz bile olamayacağına inanan bir topluluk ortaya çıktı. Bunlara, hükûmete karşı ayaklandıklarından Haricîler (Havaric) dendi. Bunlara göre Tanrı, Müslümanların uymaları gerekli kuralları, Peygamber aracılığıyla gönderdi; o da bunları halka bildirdi, herkes duydu, anladı. Müslüman topluluğunu yönetmesi gereken yasa, bu kurallardır; bu nedenle kişinin yönetmesine gerek yoktur, gerçek Müslüman kendini bu kurallara uydurmalıdır. Bunlar, Müslümanların birbirlerini kırmasına, başkanlık, halifelik davasını sebep gördüklerinden, İslâm toplumuna kimse başkanlık edemez diyorlardı. İşte böyle Şii ve Haricî fırkalar, hilâfet üzerinde türlü türlü yorumlar ve nitelemeler yapınca ehl-i sünnet uleması da bu karışıklığı önlemek için konuyu ele almışlardır. Özellikle büyük İslâm hukukçusu Maverdi, hilâfet ve imamet terimleri üzerinde çok durmuştur.

Sonradan saptanan hilâfet koşulları yani halifenin kendinde bulunması gerekli nitelikler şunlardır: 1 — ilim, 2 — adalet, 3 — kifayet (ehliyet ve kişilik), 4 — Selâmet-i havas (beden ve kafa sağlığı). Bazı bilginler halifenin Kureyş sopundan olması koşulunun da gerekli olduğunu ileri sürerlerse de bunda bilginler arasında oy birliği yok-

tur. Bu beşinci koşul benimsenirse, Araptan olmayan bir kişinin halife olarak Müslüman toplumuna başkanlık edemeyeceği anlamı çıkar. (Bu konuda İslâm Ansiklopedisi «Halife» maddesinde geniş bilgi var). Bu Kureyş'ten olma koşulu, tartışmalı olmasına ve bütün İslâm bilginlerince benimsenmiş olmamasına rağmen Osmanlılara dek uygulandı; yani Kureyşlilerden başka kimse halifelığa talip olmadı.

Türkler, İslâm âleminin her yerinde birçok güçlü devletler kurup uzun süre Abbâsî halifeliğini bile himayelerine almışlarsa da, gölge bir Kureyşli halifeyi yanlarında bulundurup kendileri sultan ünvanını kullanmayı yeterli görmüşlerdir. Selçuklu İmparatorluğu ve Mısır'daki Kölemenler devleti iki önemli örnektir. Bununla birlikte bütün Müslümanların, tek bir halifenin dinî liderliği altında birleşmiş bulunması prensibi çok önceleri bozulmuş bulunuyordu. Bir kez, daha Emevîler sülâlesi kurulmadan aynı anda Kûfe'de, Şam'da ve Mekke'de olmak üzere üç halife bulunmuş, M. 750'de Abbâsî'ler, Emevîler soyunun, dünyevîleşip saltanat biçimini almış hilâfetine son verdiğinde, Emevîlerden Abdurrahman adında biri Endülü's'e (İspanya'ya) kaçıp 756'da orada Endülü's Emevîleri halife sülâlesini kurdu.

Kureyşli olduğu şüpheli Mehdi adında biri 909'da Mısır'da halifeliğini ilân edip Fatımîler Devleti'ni kurdu ki bunları ortadan kaldıran Eyyûbîler, 1171'de Mısır'ı Eyyûbîler yönetimi altına aldılar.

Kureyşlilerden hatta Arap ırkından olmayan ilk halife, Osmanlı İmparatoru Yavuz Sultan Selim'dir. Yavuz'un halifeliği ele geçirişi şöyle olmuştur: Moğol kralarından Hülagü, 1258'de Bağdad'ı ele geçirip son Abbâsî halifesi el-Musta'sım Billah'ı öldürmesi üzerine Abbâsîler hilâfeti sona erdi. Bu Moğol kırımından Mısır'a kaçan Abbâsî sülâlesinden biri, Mısır Abbâsî halifeleri sü-

lâlesini kurdu ki bu sülâlenin halifeliği, Mısır Kölemenleri sultanlarının sarayında bir kukladan başka bir şey değildi. Osmanlı İmparatoru Yavuz Sultan Selim 1517'de Mısır Kölemenlerini ortadan kaldırarak Mısır'a girdiğinde, Mısır Abbasileri halifelerinin sonuncusu el-Mütevekkil Alallah III'ü alıp İstanbul'a getirdi ve halifeliği kendine devrettirdi.

Osmanlılar halife sülâlesinin ilki olan Yavuz, Mısır'dan, hilâfet alâmetlerini de kapsayan kutsal emanetleri getirdi. Bunlar: Peygamber'in bir hırkası, bir dişi, saçından birkaç tel, ayağına giydiği nalın, bayrağı, İbrahim Peygamber'in zemzem suyu içtiği söylenen iki demir su kabı, İmam Azam Ebu Hanife'nin cübbesi, Yahya Peygamber'in kolu. Osmanlı halife-sultanları her yıl, Ramazan ayının 15. günü, devlet ileri gelenlerinden büyük bir alayla bunları ziyaret ederlerdi... Ayrıca Mekke emîri Seyyid Berekât'ın oğlu da yeni halifeye, Mekke'deki kutsal emanetleri yolladı. Mısır'dan ve Mekke'den gelen bu kutsal emanetler, Yavuz Sultan Selim'in yaptırdığı hırkai saadet binasında saklanmaktadır.

Osmanlı sultanları (1517-1923) 406 yıl, İslâm âleminde halifelik yapmışlardır. Birinci Cihan Savaşında Osmanlı İmparatorluğu yenilince, yüzlerce yıl hep Türk nimetlerinden faydalanmış olan Arap dindaşlarımız, değil halifeliğe yardım etmek, tersine Osmanlıların Hıristiyan düşmanları ile işbirliği ederek Osmanlı İmparatorluğundan ve halifeliğinden ayrılma hevesine kapılmış, Mısır'da, Lübnan'da, Ürdün'de, Suriye'de, Irak'ta, Hicaz'da ve Yemen'de Türkleri arkadan vurmuşlardır. Halbuki Osmanlı halifeleri Hicaz Araplarına her yıl surra alayı adı altında katar katar develerle altun yolluyor, Mekke'nin ve Medine'nin taşını toprağını altun kaplıyordu. Birinci Cihan Savaşında düştüğümüz felâket karşısında tutumları bu olan Araplar, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılışlarından

kısa bir süre sonra Yahudilerin Filistin'e yerleşip devlet kurarak kendilerini çöller ve kanalın öte yakasına sürmeleri üzerine, halifeliği kaldırdı diye Türkiye'yi suçlamaya başlamışlardır. 1968 Şubat'ında davet edildiğim Pakistan'daki İslâm Kongresinde tanışmakla kıvanç duyduğum eski Kudüs müftüsü sayın Emin el-Hüseynî, verdiği konferanslarda, Arapların, Türklere yaptıklarının cezasını çekmekte olduklarını söylemiş, «Arap semalarından Türk ay-yıldızı kaybolunca karanlıkta kaldık, yolumuzu şaşırdık» demiştir. Kendisi ile sık sık yaptığımız özel konuşmalarımızda sayın müftü «Ben bir Arap olarak itiraf ederim ki biz en mutlu zamanlarımızı Osmanlı yönetiminde yaşadık» demiştir.

Kur'an'da ve hadiste söz edilmeyen ve dinî hiç bir niteliği bulunmayan hilâfet, 1517 yılında ülkemize gelişinden 1924'de kaldırılışına dek biz Türklere bir fayda sağlamamış, üstelik, kutsal yerleri, Arap dindaşlarımızın mal ve can güvenliklerini sağlamak için milyonlarca Türk askeri Arap ülkelerinde canlarını vermişlerdir.

Ord. Prof. Enver Ziya Karal, hilâfetin kaldırılışını ve nedenlerini, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nde şöyle anlatıyor:

«Milliyetçilik temelleri üzerinde yükselecek bir Türkiye'de halifeliğin manâsı kalmamıştı; çünkü Türkiye iç işlerine hiç bir devletin karışmasını istemezken, başka devletlerin iç işlerine karışmak için halifelikten faydalanmayı nasıl düşünebilirdi. Bundan başka halife veya taraftarları, dine aykırıdır diye yapılması düşünülen ıslahatın önüne de dikilebilirlerdi. Bu itibarla halifeliğin ilk fırsatta kaldırılması düşünülmekte idi. Abdülmecit Efendi beklenen fırsatları, halifeliği anlayış tarzı ile yaratmakta gecikmedi. Büyük Millet Meclisi kendisine «Hali-fei Müslimin» tabirinden başka unvan kullanmamasını, hilâfete seçilişinden dolayı memnunluğunu belirtmesini,

Vahdettin'in davranışını takbih etmesini, Anayasa hükümlerinin Türkiye ve İslâm âlemi için en uygun yönetim biçimi olduğunu ilân etmesini istemişti. O ise bu koşulları tanımadığı gibi fırsat düştükçe Osmanlı hânedarından söz etmekte ve her cuma günü namazını bir başka camide kılarak propaganda yapmakta idi. Bazı komutanlar ve Meclisin seçkin milletvekillerinden bir kısmı türlü vesilelerle halifeyi ziyaret ediyorlardı.

Saltanat ile hilâfet ayrılırken, halifenin hakları açıklanmamıştı. Halifeden çok, halife taraftarları, halifelik müessesesinin hakları üzerinde durmaya başladılar. Meclis içinde ve dışında hocalar ve aydınlar arasında halifeye, dinî yetkilerden başka siyasî yetkiler de verilmesi gerektiğini savunan kişiler çıktı. Henüz Cumhuriyet ilân edilmediği ve devlet başkanlığı ve Anayasa ile tasrih edilmiş olduğu için bunlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi ile halifelik arasında bir köprü kurulabileceği düşüncesinde idiler.

Afyon milletvekili Şükrü efendi, bir risale yayınlayarak şöyle diyordu:

«Türkiye Büyük Millet Meclisinin tabiî başkanlığını halifenin yapması, yani kanunların ve hükûmet kararlarının halife tarafından tasdik edilmesi şeriat icabıdır. Müslümanlar izah ettiğimiz bütün kısımlarıyla Allah'ın hükümlerine itaat ederler. Onlar İlâhî birtakım ahkâm tanıdıkları için mazmunlarına muhalefeti cenabı Hakka isyan mahiyetinde telâkki ederler».

Şükrü efendinin düşüncesine göre «hilâfet makamının tasdik etmediği herhangi bir kanun ve karar şeriata aykırı olduğu gibi halife tarafından tasdik edilmemiş kanun ve kararlara itaat da Tanrıya isyan demektir.»

Mısır'a kaçan şeyhülislâm Mustafa Sabri, hilâfetle saltanatın ayrılışı üzerine T.B. Millet Meclisi tarafından verilen karar dolayısıyla, Kahire'de yayınlanan «el-Mukat-

tam» gazetesinde bir makale yayınlamıştı. Mısır'a ayak bastıkları dakikadan itibaren Mısır halkı tarafından nefret ve soğuklukla karşılanan bu çıkarıcı kişiler Mısır'da tutunamayacaklarını anlayarak Hicaz'a giderken Mısır'da da fesatlıkta bulunmak istemişlerse de Mısır uleması tarafından kendilerine gerekli cevap verilmiştir. El-Mukattam gazetesinde 6 Ocak 1923 günü, Abdülgani Seniyy adında Mısırlı bir bilgin, Mustafa Sabri'nin iddialarını çürüten ve onu yere batıran uzun bir cevap yayınlamıştır.

Olayların bu biçimde gelişmesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi hararetli tartışmalardan sonra 429, 430 ve 431 sayılı kanunları çıkardı. Bunlara göre «halkın işlerine ait hükümlerin kanunlaşması ve yapılması» T.B. M. Meclisi ile onun teşkil ettiği hükûmete devredildi. Şer'iyye ve Evkaf Bakanlığı kaldırıldı. Türkiye içindeki bütün bilimsel kurumlar ve okullar Millî Eğitim Bakanlığına bağlandı. Halife hal' ve hilâfet makamı kaldırıldı (3 Mart 1924).

Soru 76 : Laiklik nedir?

Herkesin başka başka anlam verdiği, tartışıp durduğu konulardan biri de laikliktir. Laiklik dinsizlik demek değildir. Laiklik, din ile dünya işlerini birbirinden ayırmak, başka bir deyimle, dünyaya ait işleri dinî kurallarla yönetmemek demektir. Laiklik prensibini kabullenmiş devletlerde toplumlar ve kişiler arası ilişkileri dinî kurallar değil, gelenek, görenek ve sosyal kural ve yasalar yönetir ve yürütür. Gerçekte laik görüş Türkiye'mizde çok önceleri, katı ortodoks İslâm görüşüne karşılık, dünya işlerine de önem veren derviş tarikatlarının çekişmesi ile başlamıştır. Dine, çalgılı kadınlı erkekli törenleri sokan

bektaşilik ile, gene çalgıyı ve raksı sokan mevlevilik iki somut örnektir.

Aslında İslâm dini naklî yani dogmatik değil rasyonel (aklî) bir dindir. Atomun parçalanmasını, insan öğlunun aya ayak basmasını mümkün kılan pozitif bilimleri, kozmoğrafyayı, fiziği, kimyayı Kur'an'da var sayan bir zihniyet, İslâmiyeti gerçek anlamı ile anlayamaz. Pozitif bilimler sürekli olarak değişir, yeni kurallar ortaya atar. Kur'an ise, genel çizgiler halinde yasaklar, buyruklar koyarak, örneklerle öğütleyerek kişi ve toplum ilişkilerinin moral yapısını kurma amacını güder. Kuralları ebediyen değişmeyecek bir din kitabından, Kur'an'dan temeli sürekli değişiklik ve düzeltmeye dayanan pozitif bilimleri öğrenmeye çalışmak, dini anlamamak, hatta onunla alay etmek olur. Bu tür sakat düşünce sadece marazî bir fantazi olarak kalsa, kişiyi ilgilendirir bize ne deyip geçebilirdik ama Avrupa'da dünyayı kâinatın ortasında gören ve güneşi ayı onun etrafında döner kabul eden Batlamyos varsayımını çürütüp bugünkü modern kozmoğrafyanın temelini kuran Kopernik'in (Copernic), yerçekimi kanununu bulan İzak Nüyton (İsac Newton)'un, Galile'nin, Kepler'in buluşları, o zamana kadarki bilim kurallarını kökünden değiştirirken, reformasyonlar, rönesanslar Avrupa'da yeni bir dünya görüşü getirirken, buhar ve elektrik güçleri tekniğe uygulanarak sanayi ve ticaret yepyeni bir yön alırken, matbaa, fikir ürünlerini dünyanın dört bir yanına yayarken bizdeki medrese uleması, bütün bilimlerin Kur'an'dan başka bir yerde bulunamayacağını ilân ediyorlardı. Madem öyleydi kendileri niye matbaayı, buharlı makinayı, elektriği icad etmediler. Her şeyi dine bağlayan bu sakat anlayış ve tutum, bilimin ve tekniğin Osmanlı ülkesine girişini üçyüz yıldan çok bir süre geciktirdi.

Memleketimizde din ve ibadet anlayışında çelişkiler

vardır, din ve dünya işleri hep birbirine karıştırılır, laikliğe ters anlam verilir.

Din işleri: iman ve ibadet, haram ve helâldir. Ötekiler dünya işleridir. Bunları birbirine karıştırmamak, Allah'ın, kulun ve hükûmetin haklarını ayrı ayrı görmek gerekir; lâiklik de budur. Her şey dinin içine sokulursa o zaman işin içinden çıkılmaz. Nitekim bir zamanlar, «bıyık sakal kesme, pantolon, şapka veya fes giyme, kırat takma, frenk gömleği giyme, çatal kaşık kullanma, masada ve ayrı kaplarda yemek yeme, doktora gitme, çürüyen dişini doldurtma, kolonya kullanma, ispiroto ocağında yemek pişirme» demek suretiyle yiyip içmeye, giyme ve sağlık işlerine karışılmıştı. Başka bir acı örnek: 19. yüzyıl sonlarında, Buhara, Semerkand, Taşkent gibi Türk kentlerine Rus saldırıları başladığı sırada Buharalı İslâm uleması, düşmana karşı koyacak yerde, okullara sıra girsin mi? Öğrenciler hasır üstünde mi otursunlar? Gibi saçma şeyler yüzünden şiddetli tartışmalara girişmiş bulunuyorlardı.

Bu gibi şeyler dinî konular değil, kişinin sağlığı ve rahatlığı için gerekli şeylerdir. Din ise Allah'la kul arasındaki bağ ve bir ahlâk ve vicdan prensibidir. Onu dünya işlerinden ayırıp pratik yaşantının her zaman değişen gerçeklerini pozitif bilimlere bağlamakla, Türk devrimi din müessesesine de en büyük saygıyı göstermiştir. Zaten bugün dünyada tamamen dinî kurallarla yönetilen bir devlet kalmamıştır. Suudi Arabistan bu iddiada ise de kara, hava, deniz ticaret kanunları, bankacılığın her türlü işlemleri memleketlerinde uygulandığına göre bankacılığa ait kanunlar, gümrük kanunları gibi laik ülkeler kanunlarını kullanmaktadırlar.

Türkiye Cumhuriyeti layisizmi 9 Nisan 1928 günü Anayasada yaptığı değişiklikle kabul etti. T.C. Anayasasının 2., 19., 57., 77., 121. ve 153. maddeleri laiklik ve vic-

dan hürriyeti prensiplerini ve konularını kapsar. Laikliği tarif eden ve açıklayan 2. madde şöyledir (9/7/1961 günlü Anayasa)

«Madde 2. Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.»

Kurucu Meclis tarafından hazırlanıp halkoyuna sunulurken kabul edilen bu Anayasanın bu madde hakkındaki gerekçesi de şöyledir: «Türk Cumhuriyetinin vasıfları dört prensip içinde ifade edilmiştir: 1 — Türkiye Demokratik bir cumhuriyettir: halk iradesi ve halk idaresine dayanır. Milletın kendi kendisini idare etmesi esası kabul edilmiştir. Demokratik tabirine, aynı zamanda (hukuk devleti prensiplerine riayet etme esası) da dahildir.

2 — Türkiye Cumhuriyeti laiktir: dinin devlet işlerine karışmasını ve hukukun aklı olmayan (naklî) kaynakların tesiri altında bulunmasını reddeder. Bunun dini inkâr manâsına gelmediği, ancak dinin fertlerin vicdanına terkedildiğini ifade ettiğİ şüphesizdir. (19. maddede din ve vicdan hürriyeti hakkında konulan hükme bakınız).

3 — Türkiye Cumhuriyeti Hürriyetçidir: İnsan hak ve hürriyetleri temeline dayanır. Her ne kadar batılı manâda (demokratik) mefhumu aynı zamanda (hürriyetçiliğİ) kapsarsa da, bu iki mefhum muhakkak surette birbirinin içinde telâkki edilmek zorunda değildir, veya hiç değilse bu yolda temayüller mevcuttur. Onun içindir ki, sadece millî irade ve seçim esasının kâfi gelmeyip, millî iradenin dahi ferdî hak ve hürriyetler esasına riayet etmesi lüzumunu ifade eden hürriyetçilik ilkesi ayrıca belirtilmiştir. Bu ilkenin belirtilmesi, dördüncü vasıf olan sosyalliğın, asla totaliter istikamette tefsir edilemeyeceğinin de en sağlam teminatını teşkil eder.

4 — Nihayet, Türkiye Cumhuriyeti sosyal bir dev-

lettir. (Bunun gerekçesi uzun olduğundan ve konumuzla doğrudan ilgili bulunmadığından buraya almadık).

Vicdan, düşünce ve inanç hak ve hürriyetlerinden bahseden 19. madde şöyledir:

«Madde 19 — Herkes, vicdan ve dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.»

Kamu düzenine veya genel ahlâka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dinî âyin ve törenler serbesttir.

Kimse ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlarını açıklamaya zorlanamaz, kimse, dinî inanç ve kanaatlarından dolayı kınanamaz.

Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteği-ne ve küçüklerin de kanunî temsilcilerinin isteğine bağlıdır.

Kimse, devletin sosyal, iktisadî, siyasî veya hukukî temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya şahsî çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne sûretle olursa olsun, dinî veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtan gerçek ve tüzel kişiler hakkında, kanunun gösterdiği hükümler uygulanır ve siyasî partiler anayasa mahkemesince temelli kapatılır.» (Mad-denin anlamı açık, gerekçe de uzun olduğu için gerekçe buraya alınmamıştır.)

Soru 77 : Kaza ve Kader nedir?

Yüzyıllar boyu İslâm bilginleri, mezhep ve tarikat mensupları arasında en çok tartışılan, anlamı ve niteliği üzerinde en çok fikir ileri sürülen konulardan biri de kaza ve kader konusudur.

Bu, günah ve sevab, iyilik ve kötülük, hayır ve şer insanlara Tanrı tarafından mı yaptırılır? Yoksa kul bunları kendi irade ve isteğiyle mi yapar? Bir başka deyimle kişi yaptıklarının sonucundan sorumlu mudur? Değil midir? konusudur. Kişi yaptıklarının sonucundan sorumludur tezini savunanlar, Tanrı, bütün kâinatı, yeri, göğü küllî iradesi (sınırsız yapma gücü) ile yaratmış, biz insanlara da cüz'î irade (sınırlı yapma gücü) vermiştir. Biz insanlar bu yapma gücümüzün sınırı içinde ve kendi istek ve arzularımızla iyi, kötü; günah, savap; hayır, şer gibi şeyleri yaparız ve bunların sonucundan da sorumlu-yuzdur, derler.

Kişinin kendi yaptıklarından sorumlu olduğuna (insan kendi fiilinin hâlikıdır) inananlara «kaderiyeciler» denir. Bunlara göre Tanrı kişiye bir işi yapıp yapmamak gücünü vermiştir. Eğer böyle olmasaydı kişi yaptığı iyi ya da kötü işlerden sorumlu olmazdı. Kişinin âhirette sorumlu tutulması, tam hareket özgürlüğüne sahip olmasındandır. Öyle ya aklî dengesi bozulmadıkça kimse, kaldırıp kendini denize, ateşe, yüksek yerden aşağıya atmaz. Kendi malına, canına zarar verecek şeyleri yapmaz, yararına, çıkarına olan şeyleri yapar. Eğer Tanrı kulun bütün yaşantısı boyunca yapacaklarını önceden saptayıp kul da buna uyararak günah, şer ve kötü işler işler, Tanrı âhirette kendisini sorguya çekip cehenneme sokarsa bu, zulüm ve adaletsizlik olur. Oysa Tanrı kimseye zulüm etmez ve kimsenin hakkını yemez. Bu husus Kur'andaki âyetlerle bildirilmiştir. Bu âyetlerden bazıları şunlardır: «Şüphesiz ki Tanrı insanlara hiç bir şeyle zulmetmez; ama insanlar kendi kendilerine zulmederler» (Yunus sûresi: 44).

«Tanrı hiç kimseye gücünün yeteceğinden çok yüklemes, herkesin kazandığı (hayır) kendine, yaptığı (şer) kendi zararınadır» (Bakara: 286).

«Kim iyi amel işlerse kendisi için işler, kim kötülük ederse kendine eder, Tanrı kullarına zulmetmez» (Fussilet: 46).

Görüldüğü gibi mütezile bu iddialarını Kur'an âyetlerine dayamak istiyorlar. Ayrıca, siyasî bir başka neden de onları bu prensibi kabule zorladı: bu da devlet adamlarının zulmünden kurtulmaktı. Eğer kişi kendi yaptıklarından sorumlu olmazsa Tanrı onu âhirette cezaya çarptıramaz. Böyle bir düşünce ise yöneticileri zorbalığa, zulme yönetebilirdi. Halbuki kişinin kendi fiilinin hâlikı (yaratıcısı) olduğu kabul edilirse, kralların, sultanların, halifelerin yaptıkları zulümlerin cezasını çekmekten korkarak yönetimde adalet üzerine davranmaları sağlanabilirdi.

Öte yandan bir bölük halk, iradei cüz'iyeyi yani kulun kendi istek ve iradesi ile bir iş yapma yeteneğini red ve inkâr ederler. Bunlara göre Allah kulun yapacağı her şeyi ezelde tesbit etmiştir. Kul bunun dışına çıkamaz; ancak o, Allah'ın tesbit edip yazdığı şeyleri yapar. Tanrı'nın, kulu, kendi istediği şeyleri yapmaya zorladığına inandıklarından bunlara «cebriyeciler» denir. Halk topluluğunun büyük bir kısmı buna inanır ve «Alnıma ne yazılmışsa başıma o gelir» der; başa gelen felâketlere de «alın yazısı» derler.

Eğer bu inanç doğru olsaydı Tanrı'nın zalim olması gerekirdi. Öyle ya hem kişinin bütün yapacaklarını önceden tesbit edip onu o şeyleri yapmaya zorlar, bunların kötülerinden dolayı da hesap sorup buyur cehenneme derse bu adalet olamaz. Tanrı kat'iyen zulüm yapmaz. O, âdildir, merhametlidir.

Cebriyeciler «işledikleri her şey defterlerde; ve küçük büyük hepsi yazılı» (Kamer sûresi: 53); «Herhangi bir musibet ancak Tanrının izniyle gelir, iman edenin kalbine Allah doğru yolu bulma dileğini verir ve Tanrı her-

şeyi çok iyi bilir» (Tegâbun: 11); «Nerede bulunursanız bulunun, iyice onarılmış kale burçlarında dahi bulunsanız ölüm sizi bulur. Kendilerine bir iyilik gelirse bu Tanrı tarafındandır derler; bir kötülük gelince de bu senin yüzündendir derler. De ki: hepsi Allah'tandır» (Nisa: 79) şeklindeki âyetlere dayanırlar.

O halde «kaza ve kader» konusunu nasıl anlayacağız? Nasıl yorumlayacağız? Bu husustaki ehl-i sünnet anlayışı şöyledir: Tanrı kişilere «cüz'î irade» vermiştir; her şeyi bilmek özelliği ile de o kişinin, cüz'î iradesi ile ve kendi isteğiyle, bütün yaşantısı boyunca ne yapacağını bilir. Tanrı işte bu bilgisi ile o kişinin, yaratıldıktan sonra bütün yaşantısı boyunca yapacaklarını önceden bir deftere yazmıştır. Bu, Tanrının o kişiyi, iyi kötü her şeyi yapmaya zorlaması demek değil, o kişinin kendi istek ve iradesi ile yapacağı şeylerin önceden o kişinin amel defterine yazılmasıdır. İşte alın yazısı budur.

Kişi, iyi ya da kötü davranışları kendi yaratmaz ve yaratamaz. O halde bu iş nasıl oluyor? Kişi cüz'î iradesi ile iyi ya da kötü şeyleri yapmaya karar verip işe başladığı anda Tanrı o fiili yaratır yani, kişi iyi şey yapmak istediği anda Allah iyi şey, kötü şey yapmak istediğinde kötü şey yaratır. Bunu şöyle bir örnekle açıklayalım:

Her canlının Tanrı tarafından saptanmış belli bir ölüm biçimi ve yaşama süresi vardır. Canlılar o süre boyunca yaşar, süre bitince ölür. Hiç bir canlının eceli erken gelmediği gibi uzatılamaz da. Bir başkası tarafından öldürülen de Tanrı tarafından saptanmış süre içinde ölmüş olur. Kaatil, onun yaşam süresini kısaltmış olmaz. Ancak, kaatil, Tanrının takdirinin ne biçimde olacağını bilmediği halde dinimizce yasaklanmış olan öldürme işi ni kendi irade ve isteğiyle yapmış olduğundan sorumludur. İşte bu işte kaatilin öldürmeye teşebbüs ettiği anda Tanrı ölümü yaratır.

İşte, birçok mezheplerce türlü ayrıntıları olan «ka-za ve kader», «iradei kül-iradei cüz» konularının özeti budur.

Soru 78 : Hz. Ebu Bekir'in halife seçilişini ve yönetimi süresinde geçen olayları anlatır mısınız?

Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesi :

Hz. Muhammed, kendisinden sonra ümmeti yönetecek halife konusunda açıkça bir şey dememekle birlikte, örtülü olarak düşüncesini açıklamıştı. O, Hz. Ebu Bekir'i öteki bütün ashaba üstün tutardı. Mekke'den, Medine'ye göç edişi sırasında yanına yol arkadaşı olarak onu seçmiş, ölüm döşeginde iken yerine namaz kıldırarak onu vekil atamıştır ki Ebu Bekir bu sıfatla on yedi vakit namaz kıldırarak, hatta bir kez de Hz. Muhammed, Ebu Bekir'in arkasında namaz kılmıştır. Ayrıca, mescidde ashabına veda hutbesinde en çok Ebu Bekir'den memnun olduğunu söylemiş ve Mescid'e açılan yan kapılardan yalnız Ebu Bekir'e ait olanını açık bırakarak ötekilerini kapattırmıştır. Ayrıca veda haccından bir yıl önceki hac emirliğine de Ebu Bekir'i tayin etmişti. Bütün bunlar, Ebu Bekir'i öteki ashaptan önde tuttuğunu gösterir.

Durum böyle iken, Peygamber'in ölümü üzerine ensar (Medineli yardımcıları)'dan bazıları, kendi içlerinden başkan seçmek istediler ve Beni Saide gölgesiğinde toplandılar. Hazrec sopunun başkanı Sa'd b.Ubade, hasta olduğu halde oraya gelip, Ensar'ın, Hz. Muhammed'e ve Müslümanlığa yaptığı yardımları hatırlatarak, başkanlığın Ensar'ın hakkı olduğunu ve bunu ellerinden kaçırmama-

malarını söyledi. Orada bulunanlar da «Doğru söyledin Tanrı başarımızı artırsın; biz de seni emîrliğe seçeriz» dediler.

Öte yandan Evs sopu, kendi başkanları olan Esir b. Hudeyr'in başına toplandılar. Bu iki sop, İslâmiyetten önce birbirleri ile çatışma durumunda iken İslâmiyetten sonra birleşmişler ve iki sop arasından oniki kişiyi nakib (şehir ileri geleni) seçmişlerdi ki bu Sa'd ve Esid bunlardan ikisi idi.

Eğer başkan Ensar'dan seçilecek olsa, bu iki kişiden biri olmak gerekiyordu ki, hangisi olsa, iki sop arasında anlaşmazlık çıkmış olacaktı. Mekkeli Muhacirler ise, Kureyş sopu öteden beri Yarımada soplalarının en saygıdeğeri ve ulusu sayılacağından, başka soptan bir başkanın yönetimi altına girmek istemeyecekler, karşı koyacaklar ve bu yüzden büyük bir ayrılık ortaya çıkacaktı.

İşte böyle korkulu bir sırada, Ebu Bekir, Ömer ve Ebu Ubeyde Âmir b.Cerrah, Ensar'ın toplandığı Beni Sâide gölgeliğine geldiler. Bu sırada Ensar'dan biri «Bizler Resulullah'ın yardımcıları ve hazır askerleriyiz. Ey muhacirler! Siz bizim içimize girerek sığınmış bir topluluksunuz. Emîrlik bizim hakkımızdır» diyordu. Oysa Peygamber, her toplantıda Ebu Bekir'i sağına, Ömer'i soluna alır, Ebu Ubeyde hakkında da «O bu ümmetin emnidir (cn doğrusu)» derdi. Bu üç kişinin birden burada görünmesi, oradakiler üzerinde, Peygamber dirilmiş de oraya gelmiş gibi bir etki yaptı. Herkes onların söyleyecekleri sözlere kulak vermeye başladı. Hz. Ebu Bekir, Hz. Muhammed'in yaptığı gibi, söze Tanrıya şükür ve övgü ile başladı ve «Bu ümmet önceleri putlara tapardı. Tanrı, onlara doğru yolu göstermesi için Peygamber gönderdi. Araplara, atalarının dinini bırakmak güç geldi. Tanrı muhacirleri iman ile yüceltti. Onlar Peygambere yardımcı oldular ve onunla birlikte müşriklerin eza ve cefasına

tahammül ettiler. Bu nedenle onlar, emîrliğe herkesten çok haklıdırlar. Ey ensar! Sizin de İslâmiyette kıldeminiz ve yardımınız inkâr olunamaz. Tanrı sizi dinine ve Resulüne yardım için seçti. Bizce de ilk muhacirlerden sonra sizin derecenizde başka kimse yoktur. Allah'ın Resulüne yardım ettiniz, onun için iddia ettiğiniz fazilet ve şeref ehlisiniz; fakat emîrlik konusunda Arap soplaları eskiden beri Kureyşlileri tanırırlar; başkasının emîrliğini kabul etmezler. Çünkü Kureyş kavmi, soy sopca Arabın ulusudur; ülkeleri de yarımadanın ortasıdır. Biz emîrlere; siz de vezirlersiniz. Hiç bir işte size sormaktan geri durmayacağız. Sizin düşünceniz sorulmadıkça bir iş görülmeyecektir», dedi. Ömer de: «Resul, hasta iken sizi bize emanet ve vasiyet etti. Eğer siz emîr olacak olsaydınız bizi size vasiyet ederdi» dedi.

Ensardan Habab b. Münzir «Bizden bir emîr, sizden de bir emîr seçilsin» dedi. Ömer: «İki emîr birleşemez» deyince Habab: «Ey Ensar! Bu dine Arap kavmi sizin kılınçlarınızla boyun eğdi; hakkımızı başkalarına kaptırmayınız» dedi. Hz. Ömer'le aralarında tartışma oldu. Bu arada Ebu Ubeyde söze başlayıp: «Ey Ensar! Bu dine ilk yardım edenler sizdiniz; sakın ilk bozan da siz olmayınız» dedi.

Ensardan Zeyd b. Sabit: «Ey Ensar! Muhammed Kureyş'tendir; kendi kavmi onun halifeliğine daha lâayık ve haklıdır. Gerçi bizim İslâm olmakta öncüllüğümüz, savaş ve yardım etme hakkımız vardır fakat, biz bunları Tanrının ve Elçisinin rızalarını almak için yaptık. Bundan dolayı da dünyaca karşılık ve çıkar beklemeyiz» dedi. Ensardan buna da itiraz edenler oldu.

Bu sırada Ebu Bekir «Size şu iki kişiyi seçtim; birine biat edin» diyerek Ömer'le, Ebu Ubeyde'yi gösterdi. Onların ikisi de «Hz. Peygamber'in ileri geçirdiği bir zatın önüne kim geçebilir» diyerek kabul etmediler. Ensar,

hiç olmazsa hilâfetin nöbetleşe olmasını yani, önce Kureyş'ten, onun ölümünden sonra Ensar'dan olmasını ve böyle sürüp gitmesini önerdiler. Bu arada gene tartışmalar arttı. Ömer sözü kestirip Ebu Bekir'e dönerek: «Resul'ü Ekrem seni, dinin temeli olan namazda kendisine halife tayin etti ve hepimize imam etti. Elini ver ben sana biat edeyim» deyip Ebu Ubeyde ile birlikte biat edecekleri sırada Ensar'dan bazıları koşup Ebu Bekir'e biat ediverdiler. Ömer ve Ebu Ubeyde de biat edince oradakilerin çoğu biat etti ve böylece büyük bir fitne önlenmiş oldu. Öte yandan Beni Haşim'den ve Beni Ümeyye'den bazı kimseler Ali'ye, halifelik senin hakkındı biz sana biat edelim dedilerse de, fitne çıkar İslâm birliği bozulur diye bu teklifleri kabul etmedi. Peygamber'in kızı olan karısı Fatıma, babasına yas tuttuğundan ve Ali çoğu onun yanında bulunduğundan Ali, Peygamber'in ölümünden altı ay kadar geçinceye yani Fatıma'nın ölümüne dek Ebu Bekir'e biat etmedi. Ensardan Sa'd b. Ubade de kıskançlığından biat etmedi. Beni Saide gölgeliğindeki biatın ertesi günü hemen bütün Medine halkı Ebu Bekir'e biat etti ve böylece Ebu Bekir halife seçilmiş oldu.

Biat töreni bittikten sonra Ebu Bekir Mescitte minbere çıkıp Tanrıya şükrettikten sonra «Ey halk! Üzerinize emîr oldum; oysa aranızda en güçlü ve en hayırlınız ben değilim. Eğer iyilik edersem bana yardım edin. Kötü işler yaparsam bana doğru yolu gösterin. Doğruluk emniyet, yalancılık hıyanettir. Hiç biriniz müşriklerle savaşı (cihad) terk etmesin. Cihadı bırakan uluslar zelim olur. Ben Tanrıya ve onun elçisine uydukça ve itaat ettikçe siz de bana itaat edin. Eğer ben asî olursam, sizin de bana itaat etmeniz gerekmez», dedi. Ebu Bekir Hz. Muhammed'den iki yaş küçüktü ki halife seçildiğinde 61 yaşında bulunuyordu.

Ebu Bekir mescitteki hutbesinden sonra, Hz. Mu-

hammed'in son günlerinde, Üsame b.Zeyd komutasında Suriye yönüne yollamak üzere topladığı orduyu, 632 yılı Temmuz başlarında yola çıkardı. Üsame'nin ordu komutanlığı için çok genç olduğu yolunda halkın söylentilerine de «Peygamber'in atadığı komutanı ben değiştiremem» cevabını verdi. Bu ordu arasında Ömer de vardı. Ebu Bekir, komutan Üsame'den, onu kendisine yardımcı olmak üzere Medine'de bırakmasını rica etti, Üsame de onun bu isteğini kabul edip Ömer'i Medine'de bıraktı. Üsame, kuzeyde Belka bölgesine varıp Kudaalılarla ve başka kabilelerle ufak tefek savaş ve çarpışmalar yaparak, ganimetler alarak iki, iki buçuk ay sonra Medine'ye döndü.

Peygamber'in ölümünden sonra ortaya çıkan dinden çıkma ve yalancı peygamberler olayı :

Mekke, Medine ve Taif şehirleri dışındaki bazı kabileler Peygamber'in ölümünden sonra zekât vermek istemediler. Abs kabilesi ve başkaları bununla da yetinmeyip Medine'yi yağma etmeye yeltendiler ve günlerce o bölgeler halkını kuşattılar. Büyük zorluk, ordunun Suriye sınırına yollanmış olup Medine'nin savunmasız oluşunda idi. Ama Ebu Bekir'in ve tecrübeli arkadaşlarının gayreti bu tehlikeyi önledi. Şöyle ki:

Resul'ün ölümünde Uman'da bulunan Amr b.Âs, Bahreyn'e de uğrayarak Medine'ye geldiğinde, Bahreyn'den, Medine'ye dek bütün Arap kabilelerini savaşa hazır durumda gördüğünü söyleyince ashab tasaya düştü. Uman'da Ezd sopundan Lakid b.Mâlik adında biri peygamberlik davasına kalkıp oraları karıştırdı. Uman emîrleri dağlara kaçıp halifeden yardım istediler. Bahreyn emîri Münzir b.Sâvî'nin ölümü üzerine, halkının çoğu irtidat etti (İslâm dininden ayrıldı). Abdülkays ve Bekr b.Vâil sopaları toplanıp Hîre hükümdarlarının sonuncusu olan Nu'man b.Münzir'in oğlu Münzir b.Nu'man'ı Bahreyn emîrlğine getirdiler.

Beni Esed kabilesi emîri Tuleyha b. Huveylid «Bana Zünnün adında bir melek vahiy getiriyor» diye peygamberlik iddiasında bulunup Gatafan, Hevazin ve Tay kabileleri ona uydular. Böylece bölgede bir sürü âsîler ortaya çıktı; ancak bunların elebaşları, kendilerine katılanları eski dinleri için savaşa kışkırtmıyorlardı, yani kendilerini ayaklandıran şey, kök salmış bir vicdanî inanç ve buna karşı duyulan güçlü bir iman değildi. İslâmiyetin getirdiği düzeni ve inancı külfetli ve zahmetli bulduklarından silâha sarılıyorlardı. Bu ise heyecan yaratacak ya da onları gerçekten büyük işler becermeye yöneltecek bir neden değildi. Âsîlerin elebaşları bunu kendileri de biliyorlardı. Bu durumda «Muhammed başarıya bu fikir sayesinde ulaştı» diyerek, kendileri de peygamberlik sevdasına kapıldılar. Onlar bu hususta bir denemede bulunmak istiyorlardı; yalnız bir şeyi unutuyorlardı ki o, güçlü bir imana malikti ve direktifi Tanrı'dan alıyordu. Kendilerinde bu eksikti. Dök-tükleri sel gibi kanlara rağmen ayaklanmaları, gülünç karakter ve kişiliklerini alana çıkarmaktan başka bir işe yaramadı.

Çirkin ve alız bir adam olup Yemame'de peygamberlik iddiasında bulunmuş olan Müseylime b.Habib, bayağı bir şarlatandı. Mûcize olarak, dar boğazlı bir şişe içinde kırılmamış yumurta gösteriyordu. O, keyfine göre bir Kur'an tasarladı ve böylece Beni Hanife sopundan pek çoklarını kandırdı.

Gene bu sırada Mezopotamyalı bir kadın olup Beni Temim, Beni Tağlib ve öteki soplardan kurulu büyük bir ordunun başına geçen Secah bint el-Hâris, Müseylimeyi, bulunduğu yerde kuşatınca onun keyfini kaçırdı. Mamafih Müseylime buna da bir çare buldu. Secah'a birçok hediyeler gönderdi ve kendisini gizli bir buluşmaya çağırdı. Buluştular ve söyleşileri uzun sürdü. Secah,

adamlarının yanına dönünce ne konuştukları sorulduğunda «Müseylimeyi gerçek bir peygamber buldum ve onunla evlendik» cevabını verdi. Temimliler «Elbette bize de bir düğün hediyesi yapar değil mi?» dediler. Se-
cah «Bu konuda bir şey söylemedi» dedi. Onlar «Peygamber'in bir bağışta bulunmadan evlenmesi, hem size hem de bize karşı ayıp olur. Bizim için ondan bir hediye istemelisin» önerisinde bulundular. Bu sırada Müseylime kalesine sığınmıştı. Haberci geldiğinde kapıları açtırmadı. Ne istediklerini kale duvarlarının üzerinden sordurmakla yetindi ve ne istediklerini öğrenince: «Peki, Habib'in oğlu ve Tanrının Resulü Müseylime'nin, Muhammed'in kendilerine farz kıldığı beş vakit namazdan birinci ve sonuncu vakitlerini Temimliler üzerinden kaldırdığını ilân ediniz» diye cevap verdi. O zamandan sonra Temimliler, İslâm'a geri girdikten sonra bile bir süre günde yalnız üç vakit namaz kıldılar.

Ciddiyetten tamamen uzak olan bu âsiler topluluğu, sağlam bir inanç ve sarsılmaz, güçlü bir irade sahibi olan ve bu türlü fasit anlaşma önerilerini gururla geri iten bir kişi ile, Ebu Bekir ile, çarpışacaklardı. Eğer Ebu Bekir isteseydi, üzerlerinden zekâtı kaldırma karşılığında beş vakit namazı kılacaklarını bildiren kabilelere biraz yumuşak davranarak bunların yardımını, hiç olmazsa tarafsızlıklarını kazanabilirdi. Halbuki o, bütün bu tür önerileri şiddetle reddetti. Karakterinin sağlamlığı ve ayaklananlar arasındaki uyuşmazlıklar, kendisine umudunun üstünde bir güç kazandırdı.

Önce kendisini bir kahraman biçiminde göstermiş, sonra Peygamberlik iddiasında bulunmuş olan Tuleyha b.Huveylid'in çeteleri üzerine, Halid b.Velid gönderildi. Tuleyha kendisi savaşa katılmayıp abasına bürünmüş durumda savaş alanından uzak bir yerde, gökten bir vahiy gelmesini bekliyordu. Vahyin gelişi için epey bir süre

re bekledi. Beklediği vahiy ordusu yenilmeye başladığı sırada gelmiş olacak ki, askerlerine «Elinizden gelirse benim gibi yapın» deyip, atına atlayıp dolu dizgin kaçtı.

Bu olayların gelişmekte olduğu sırada Üsame komutasındaki İslâm ordusu Suriye yakınlarında bulunuyordu. Mekke ve Taif emîrleri halifeden aldıkları buyruk gereğince Yemen bölgesinde toplanan mürtedler (İslâmdan dönenler) üzerine yürüyüp onları dağıtmakta idiler. Mürtedlerden Abs ve Zübyan soplaları, Medine yöresindeki Ebrak adlı yere inmişler, Tuleyha'ya bağlı olan bir topluluk da Necid'de Zülkassa adlı yere konmuşlardı. Bunlar namazları kılmak fakat zekât vermek istemiyorlardı. Önerileri reddedilince Medine üzerine yürüdülerse de Ebu Bekir, yanına toplanan Müslümanlarla karşı çıkıp onları dağıttı. Bu sırada Üsame ordusu Medine'ye dönüp biraz dinlendikten sonra halifenin atadığı on bir komutan yönetiminde âsî kabileler üzerine gittiler.

Bunlardan Halid b.Velid, Adiy b.Hâtem ile gitti. Adiy, kendi Tay kabilesini İslâm'a döndürüp Halid'e katıldı. Beni Esed, savaşla İslâm'a döndürüldü. Havazin, Süleym ve Beni Âmir kabileleri de Halid'e gelip imanlarını tazelediler. Havazin, Süleym ve Tay kabilelerinden bazı kişiler, Hz. Ayşe'nin azadlı cariyesi Selma binti Mâlik b.Huzeyfe adlı bir kadının çevresinde toplanıp ayaklanmışlarsa da Halid bunlara saldırıp, yüz kişi kadarını öldürüp Selma'yı yakaladı.

Tuleyha, bir süre Şam bölgesinde dolaştıktan sonra Esed ve Gatafan kabilelerinin İslâma döndüklerini duyunca geri gelip İslâm oldu.

Bitah şeyhi Mâlik b.Nüveyre, Secah'a uymuşken, bu kadının Mezopotamya'ya gitmesi, Temim kabilesinin de İslâm olması üzerine şaşkınlık içinde bulunuyordu. Halid'in askerleri Mâlik'i, karısını ve yanındakilerden bazılarını yakalayıp getirdiler. Bunların Müslüman oldukları

na şahitlik edenler olduysa da Halid bunları hapsettirip çoğunu öldürttü; Halid, Mâlik'in çok güzel olan karısı ile evlendi. Bu nedenle Mâlik'in öldürülmesini bu evlenme ile ilgili görenler oldu. Olay Medine'de duyulunca iş büyüdü; Mâlik'in kardeşleri Medine'ye gelip kan davasında bulundular. Ömer kısas yapılmasını yani, Halid'in de öldürülmesini istedi. Ebu Bekir «Yanlışlıkla olmuştur» deyip diyetini beyt ül - malden verdi. Ebu Bekir, Halid'i bu kez Yemame'ye, yalancı peygamber Müseylime üzerine yollandı. Halid, 632 Aralık ayı sonlarında ya da 633 Ocak ayı başlarında oraya vardı. Müseylime ordusu daha önce buraya gelmiş bulunan İkrime ordusunu bozmuştu. Halid sağlam bir taktikle saldırdı; bu sırada Hz. Hamza'nın kaatili Vahşi, Müseylime'yi harbe ile öldürdü. Kanlı bir savaş sonunda Müseylime ordusunu teşkil eden Beni Hanife kabilelerinden 20.000 kişi, Müslümanlardan da 2000 kişi öldü.

Müseylime'nin öldürülmesinden sonra Secah kuzeye çekilip Mezopotamya'da Tağlib kabilesi arasında bir süre yaşadıktan sonra peygamberlikten vaz geçip İslâm oldu.

Bahreyn'e gelince: Ala' b.Hadramî, yolda kendisine katılan halkla büyük bir ordu toplayıp Bahreyn'e vardı. Bekr ve Vâil kabileleri arasından çıkan Hatm adındaki adamın başına mürted ve gayr-i Müslimlerden birçok kişiler toplanmıştı. Bahreyn emîrliğine seçilen ve Hîre kralının oğlu olan Münzir b.Nu'man da bunun yanında idi. Cuvasa denen yerde yığınak yapmış bulunan bu ordu siperlere çekildiklerinden savaş oldukça uzun sürdü, sonunda düşman yenilip dağıldı. İslâm ordusu Bahreyn emîrlerinden Ceyfer ve Abd ile haberleşip Deba adlı yerde birleştiler ve yalancı peygamber Lâkıyt b.Mâlik ile savaşa tutuştular. Lâkıyt ordusundan birçok kişi ölüp Lâkıyt kaçtı, adamları dağıldı. Huzeyfe b.Yeman Uman'da kaldı, İkrime b.Ebi Cehil,Mehre'ye gitti, oradaki mürtedleri İslâma soktuktan sonra Yemen'e vardı. Muhacir b.Ümeyye de buraya gelmiş

bulunduğundan buradaki ayaklanma da bastırıldı, böylece bütün Arap yarımadasında barış dengesi kurulmuş oldu.

Ebu Bekir devrinde yapılan İran ve Suriye savaşları:

İranlıların 628'de Bizanslılar tarafından uğratıldıkları büyük yenilgiden sonra Sasânîler tahtında sık sık kral değişimleri olmuştu. M. 628'den sonra Şîrûye, babası ikinci Husrev'i öldürterek yerine geçmiş, ondan sonra da ardı ardına sık sık hükümdar değişiklikleri olmuş, 632'de üçüncü Yazdgerd İran tahtına oturmuştu. 602'de Hîre hükümdarlığı da İran hükümdarları tarafından ortadan kaldırıldığından Araplarla İranlılar arasında bir aracı emîrlik kalmamıştı. Bu bölgedeki Arapların bir bölüğü Hıristiyanı ki bunların İranlılarla aralarındaki bağ, sadece Bizans saldırısının yarattığı korku idi.

Bahreyn'de Ala' b.Hadramî'yi kurtaran Seyban kabilesinden Müsenna b.Haris, bu sırada kabilesinden Müslüman olanlarla Irak'a saldırmak üzere Ebu Bekir'den izin istemiş, bu izni alınca planlı olarak saldırıya geçmiş, öte yandan Ebu Bekir ona yardımcı olarak Halid b.Velid'i ve İyaz b.Ganem'i de yolladı. Halid ile Müsenna, Irak ile Hicaz arasındaki yolun ortasında Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Yemame'ye giden beş yolun ağzında bulunan Nebac adlı yerde birleştiler. Önce Hîre'nin iken sonra Kûfe'ye bağlanan Banıkya ve Barsuma köyleri cizye karşılığında barış istediler. Halid Übülle'yi ele geçirdikten sonra Hufeyr'de, ünlü İran komutanı Hürmüz'le savaşağı İyaz b.Ganem, Adiy b.Hâtem ve bir orduya bedel sayılan, Temim kabilesinden Ka'ka' yetiştiler. Kâzıma'da Halid, İran komutanı Hürmüz'ü öldürdü ve yüz bin dirhem değerindeki tacını aldı.

Halid, Kâzıma'dan Hîre şehri üzerine yürüdü, Hîre cizye karşılığında teslim oldu. Aynı şekilde Anbar, Ayn üt-Temr ele geçirildi. Bu sırada, Dûmet ül-Cendel'deki Müs-

lûman ordusu komutanı İyaz, Suriye çevresindeki Hıristiyan Arapların asker toplayıp Müslümanlar üzerine gelmek istediklerini Halid'e bildirince Halid o tarafa yöneldi.

İran, Bizans ve Mezopotamya sınırlarında bulunan Firaz adlı yerde, İran, Hıristiyan Arap ve Bizans askerleri birleşti. Halid bunlar üzerine saldırıp yapılan kanlı savaştan sonra düşmanı büyük bir bozguna uğrattı.

Suriye ve Ürdün üzerine ordu yollanması:

İran sınırındaki çabuk, fakat çabuk olduğu kadar bol ganimet getiren büyük başarılar Arap Yarımadasının her yerindeki Arapları savaşlara katılmaya yöneltti. Her gün katar katar develer Medine'ye savaş ganimeti getiriyor, bu gelenlerin, kazanılanın beşte biri olduğunu düşünen Araplarda cephelere koşmak isteği uyanıyordu. Ebu Bekir, Arapları, Suriye ve İran savaşlarına gönderilmek üzere Medine'ye çağırıyor, onlar da koşa koşa bu davete geliyorlardı. Suriye'ye birkaç koldan ordu yollandı. Bizanslılar da Kelb, Gassan, Lahm, Cüzam vb. kabilelerden birçok asker topladılar. Halid b.Said, Amr b.As, Yezid b.Ebi Süfyan, Halid b.Velid gibi komutanlar yönetimindeki Arap askerleri durmandan şehirler, kasabalar ve köyler ele geçiriyorlardı. Bizanslılar işin ciddiyetini anlayınca büyük bir orduyu Ecnadin denen yerde topladılar.

30 Temmuz 634'de Ecnadin'de yapılan kanlı savaşta Arap orduları baş komutanı Halid b.Velid idi. Kesin sonuç verecek olan bu önemli savaş sürüp giderken, Medine'den bir haberci geldi. Ebu Ubeyde ve başka birkaç kişi onun çevresinde toplandılar. Haberci, Ebu Bekir'in öldüğünü, yerine Ömer b.Hattab'ın halife tayin edildiğini ve bu yeni halifenin, Suriye'deki İslâm orduları başkomutanlığına Ebu Ubeyde'yi tayin ettiğini bildiriyordu. Ömer, Halid'in askerî dehasını takdir ediyor fakat onun bazı huylarını sevmiyordu. Başkomutanlıktan azli işi de bu

yüzden yapılmış bulunuyordu. Ama şimdi bu savaş sırasında komutan değiştirmek akıl kârı değildi. Ebu Ubeyde bu emri, savaşın sonuna dek sakladı, böylece Halid'in komutaya devam etmesini sağladı. Savaş çok şiddetli oldu. Sonunda Aretian (Artebun) komutasındaki Bizans ordusu bozguna uğrayıp kaçtı, çok ölü verdi. Müslümanlar da çok ölü verdiler: İkrime b.Ebu Cehil, Hişam b.Âs, Nazr b.Hâris, Said b.Hâris, Said'in oğlu Amr, İkrime'nin oğlu Amr ve Eban gibi ileri gelenler öldü, ama bu savaştan sonra Bizans ülkesinin kapıları da İslâm ordularına açılmış oldu.

Fahil (Pellat) savaşı (Ocak 635):

Ecnadin savaşından sonra Bizanslılar, Ürdün tarafında bulunan Fahil adlı yere çekilip büyük bir ordu toplayıp savaşa hazırlandılar. Bunlar, Ecnadin'den kaçan askerlerle birlikte, Beysan'daki su bentlerini yıkarak İslâm ordusunun, kendi bulundukları yere gelmesine engel olmaya çalıştılar; ama buna rağmen Halid orduyu karşıya geçirmeyi başardı. Bizanslıların Pellai dedikleri Fahl'de, Beysan'ın güney doğusunda, doğu Ürdün'ün doğu yamacında, onların toplandıkları yerde tekrar saldırı, geri püskürtüp Şam'a kadar kovaladı. Bu arada küçük bir Müslüman ordusu, Bizanslıların boşalttığı bölgede kuzeye doğru ilerlemiş ve Humus (Emessa) şehrini ele geçirmişti.

Halid b.Velid, Bizanslılarla Şam surları önünde bir kez daha savaştı ve onları şehre kapanmaya zorladı. Altı aylık bir kuşatmadan sonra Şam şehri, 635 yılı Eylül ayında teslim oldu.

Hız. Ebu Bekir'in ölümü (23 Ağustos 634):

Ebu Bekir 634 yılı Ağustos ayının ilk haftası sonunda hastalandı, 15 gün mescide gidemeyip Ömer'i imamlık

için vekil atadı. Kendinden sonraki halife için de onu uygun görüyordu. Gene de Ensarın ve Muhacirlerin ileri gelenlerinin bu konudaki düşüncelerini sordu. Kimi uygundur dedi, kimi de Ömer'in çok sert tabiatlı olduğunu söyledi ise de Ebu Bekir «Onun sertliği benim yumuşaklığımı tadil içindir; iş kendi başına kalınca o hallerinden vaz geçer» dedi ve kararından vaz geçmedi. Ebu Bekir'in 573'de doğduğu tahmin edildiğine göre 23 Ağustos 634'de öldüğünde 61 yaşlarında idi. Kendisi bez ve kumaş satıcısı idi. Halife seçildiği günün ertesi sabahı gene mal satmak için çarşıya çıkmışsa da kendisine ayda 200 ile 500 dirhem arası bir aylık bağlanarak bütün gününü halkın işine bakmakla geçirmesi sağlandı. Ölümünde Esmâ, Ayşe ve Ümmü Kelsüm adlarında üç kızı ve Abdurrahman ile Muhammed adlarında iki oğlu kalmıştı. Ebu Bekir'in babası, oğlundan 6 ay sonra Mekke'de öldü.

Soru 79 : Ömer b.Hattab'ın halifeliğini ve yapılan savaşları anlatır mısınız?

Ömer, İslâm olmadan önce Müslümanlara ne kadar düşman idi ise, İslâma girdikten sonra dine o kadar çok yardım ve hizmet etmiş, dillere destan olan doğruluğu, adaleti, yüzyılları geçerek günümüze dek ulaşmış bir kişidir. O, halifelik makamına geçer geçmez Ebu Ubeyde b.Cerrah'ı, Suriye orduları başkomutanlığına atadı. Ebu Bekir'in öğüdü uyarınca genel biat günü yaptığı konuşmada halkı Irak savaşlarına çağırdı ve «Hicaz size merkez olacak yer olmayıp ancak otlak arayacak bir yurttur. Hicaz halkı buraları ancak bu yolla elde tutabilir. Tanrının sözünü yerine getireceği zamanlardır. Hadi Muhacirler! Tanrının size vermek üzere vadettiği yerlere yü-

rüyün. Cenab-ı Hak Kur'an'ında İslâm dinini, öteki dinler üzerine üstün kılacağını vaad etmekle, dinini açıklayıp dine yardım edenleri mutlu edecektir. Tanrının sadık kulları nerede?» deyince bütün ileri gelenler onun emrine koştular. Bu sırada mescitte bulunan Müsenna b.Haris «Müslümanlar! Biz zerdüştlerle kılınçlarımızı ölçtük; onların iyi savaştıklarını görmedik, tersine Irak'ta birçok yer ele geçirdik ve üstünlüğümüzü onlara tattıttık. Bundan sonra da Tanrının yardımı bizimledir» dedi.

Çabucak toplanan büyük bir ordu Ebu Ubeydet üs-Sakafî komutasında İran'a yollandı. Bu sırada İranlılar, Arapların aldığı yerleri ele geçirmek için büyük çaba gösteriyorlardı. İran orduları başkomutanı olan Rüstem, ünlü komutanlarını ayrı ayrı yerlere yollayıp Arap ordularını parçalayarak yenmek istemiş, öte yandan Fırat kıyılarındaki köylüleri Müslümanlar aleyhine kışkırtmıştı. İki taraf ordularının büyük parçası Natif denen yerde ve Zap suyu köprüsünün İran yönünde savaşa tutuştu. İran komutanı Behmen Caduye, İranlıların ünlü tarihî bayrağını, «Drefş-i Kâviyan»ı, önde çektiyordu. Müslüman ordusuna Ebu Ubeydet üs-Sakafî komuta ediyordu. İran ordusundaki filler Arap atlarını ürkütmüş, ordu paniğe kapılmıştı. Ebu Ubeyde bir filin hortumunu kılınçla kesti ama azgın fil bu ünlü komutanı çiğneyip öldürdü; komutayı Müsenna eline aldı ama bir kez ordu çözülmüş, köprünün Müslüman tarafına geçmek için kaçıyordu. Bereket tam bu sırada İran'ın başkenti Medayin'de isyan çıktığı haberi geldiğinden İranlılar Müslümanları kovalamadan vaz geçtiler.

Halife Ömer ordunun Köprü'de yenildiğini duyunca çok üzüldü, çevredeki kabilelere, Müsenna'ya yardım etmeleri için emirler yolladı. Müsenna de Irak çevresindeki Arap kabilelerini çağırdı. Hatta Hıristiyan olan Ne-

mir kabilesi «Biz kendi kavmimizin yanında savaşıyoruz» diyerek kalabalık bir topluluk halinde Müsenna'ya katıldılar. Bu sırada İranlılar Hîre'ye yeniden asker yollamışlarsa da yapılan savaşta yenildiler. Müsenna, Dicle kıyılarına dek gidip Anbar kasabasını ve çevresini ele geçirdi ki böylece Fırat ve Dicle nehirleri arası Müslümanlar eline geçti.

Saad b.Ebi Vakkas'ın İran'a yollanan orduya başkomutan atanması:

İran, büyük bir ordu toplayıp başkomutan Rüstem ile Firuzan komutasında Übülle, Hîre ve Anbar taraflarına yolladı. Müsenna durumu halifeye yazıp yardım beklerken, Irak halkı ayaklandığından ordusunu Zikar'a çekti.

Halife Ömer de büyük bir ordu toplayıp başkomutanlığa, Havazin kabilesine zekât tahsildarlığına yollanmış olan Saad b.Ebi Vakkas'ı atadı. Öte yandan Müsenna'ya; ordusunu İranlılar arasından çekip daha güneyde nehir boyuna yaymasını, Rebia ve Mudar Arap kabilelerini savaşa yollamasını yazdı.

Saad, ordusuyla Sayraf adlı yere geldiğinde Müsenna, Köprü olayında aldığı yara yüzünden ölmüş bulunuyordu. Saad hemen ordusunu savaş düzenine soktu. Buradaki İslâm ordusunun sayısı 6 - 38 bin, İranlılarınki ise 30 - 120 bin olarak gösterilir. O tarihlere yakın bir çağda yaşamış bulunan Ermeni tarihçileri tahminleri gerçeğe daha yakın gibidir. Bunlara göre İranlılar 80.000 kişi, Araplar da, savaş sonlarında gelen 6000 Suriye yardımcı kuvvetleri hariç, 9 - 10 bin kişi idiler. İki ordu, Necef'in hemen güneyinde Kûfe'ye 30 Km. uzakta bulunan Kadisiye'de karşı karşıya geldi. Saad önce elçi yollayıp barış teklif etti. Bir iki kez gidip gelen elçiler görüşmesinden bir sonuç alınamayınca 636 ilk baharında

savaş başladı. Savaş dört gün sürdü. İkinci gün Suriye'den, Ebu Ubeyde b.Cerrah'ın, Haşim b.Utbe b.Ebi Vakkas komutasında yolladığı, içinde Ka'ka' b.Amr et-Temimî'nin de bulunduğu 9 - 10 bin kişilik ordu geldi ve hemen savaşa girdi. İran ordusunda 17 fil vardı ki Arap atları ve develeri bunlardan ürküyordu. Ka'ka', kendi tarafındaki askerlere «Ey müslümanlar! Dalkılıç olun, insanlar kılınçla biçilir» emrini verdi. Develer üzerine perdeler çektirip heybetli göstererek İran atlarının ürkmesini sağladı. Ebu Bekir, Ka'ka' hakkında «Ka'ka' gibi bir komutanı bulunan ordu yenilmez» demişti ki burada Ka'ka bu sözün hakkını verdi.

Savaşın dördüncü günü, maneviyatları sarsılmış ve gözleri yılmış İranlılarda bozgunluk belirtileri görüldü. Öğleye doğru Hilal b.Alkame, Rüstem'i öldürdü, İran ordusu kaçtı, Direfş-i Kâviyan Müslümanlar eline düştü, büyük ölçüde ganimet ele geçti. Müslüman ordusu, Basra Körfezi kıyısındaki Übülle (Apolopos) şehrini ele geçirdi.

İranlılarla Araplar arasındaki ilk büyük savaş, bu Kadisiye savaşıdır. Bu savaşın kazanılması Medine'deki Müslümanları o denli sevindirdi ki, hemen bir genel af ilân edildi. Bu af İranlılarla Arapların birbirlerine daha çok yaklaşmasına, İranlılarla Araplar arasında evlenmelere yol açtı.

Bu Kadisiye savaşından sonra Übülle, Babil ve Behreşir savaşları olmuş ve Saad, ordusunu durdurmadan ilerleyip Sâsâniler imparatorluğunun yüzyıllarca başkenti olmuş bulunan Medayin (Ctésiphone) şehrine girdi. Elde edilen ganimet ve sarayın hazineleri toplanıp listesi yapılarak Medine'ye yollandı. Bu ganimetler arasında bulunup başlı başına bir medeniyeti temsil eden çok büyük, üzerinde nehirler, saraylar ve ağaçlı kır manzaralarını tasvir eden «Bahar» adlı halı, bütün olarak bir kişiye ve-

rilmek ya da saklamak uygun görülmediğinden parçalanarak taksim edilmiştir.

Başkentlerini elden çıkaran İranlılar bir yıl sonra son bir umutla, Hürzad adlı komutanın yönetiminde Araplar üzerine bir ordu daha yolladılar. Bu ordu Arapların karşısına Diyala ırmağına dökülen Celula suyu kıyısında çıktı. İran ordusu gene yenilip Celula şehrine kaçtı fakat Arap saldırısı karşısında tutunamayıp şehri teslimle kaçtılar (637). Yezdicürd (Yezdigurd), ordusunun Celula'da yenilip perişan olduğunu öğrenince Rey (bugünkü Tahran) şehrine gitti. İranlılar bundan sonra Arapların karşısına ancak beş yıl sonra 642'de çıkıp Nehavend yakınında savaştı, bunu da kaybedip tarihten silinerek 1501 tarihlerinde gene bir Türk hükümdarı olan Şah İsmail'in şii tarikatına dayanan, yarı yerli bir hükümet kurmasına dek 300 yıl Arap, 500 yıldan çok da Türk yönetiminde kalacaktır. Büyük Selçuklu İmparatorluğunun başkentinin, Rey yani bugünkü Tahran şehri olduğunu hatırlatırsak bu durum daha iyi anlaşılır.

İran'ı, Kadisiye'de 636'da ve Celula'da 637'de iki büyük savaşta yere seren Saad Cezire'nin yani Mezopotamya'nın fethini tamamladı. İyaz b.Ganem komutasında yolladığı ordu bir yıl içinde Bizans'ın ünlü şehirlerinden olan Edessa (Ruha - Urfa) ya dek varmış, bu şehir ve Karkisiya, Suruç, Samisat, Meyafarikin, Nusaybin, Harran, Rakka ele geçirilmişti ki böylece Irak-ı Arap ile Suriye birleştirilmiş oldu.

642'de Nehavend'de yapılan savaş, İran'ın son kuruluş denemesi olup bunu da kaybettiğinden Araplar bu savaşa «feth el-fütuh» yani fetihler fethi derler ki sonra Hz. Ömer'i şehid eden Ebu Lü'lü' Firuz bu savaşta tutsak edilmişti. Nehavend'de son umutları kırılan İranlılara nefes aldırmadan saldırmak ve bütün İran'ı işgal etmek için halifenin emri ile her bölgeye bir komutan

atanıp, Suriye de uygulandığı gibi, bu ayrı kuvvetler, gerektiği ve sıkışıldığı sırada birbirlerinin yardımlarına yetişmek suretiyle ilerlemişler, Horasan'a dek varmışlardı. Daha önce başlayan Fars bölgesine ilerleyiş 644 yılında tamamlanıp burası kesinlikle İslâm yönetimine girmiştir.

Sasâniler kralı Yazdicerd, son bir çare olarak Horasan'a çekilip Çinlilerden yardım alarak Araplara karşı savaşmak istemiş, yapılan savaşta Çinliler birkaç kayıp verince «Biz niçin başkaları için ateşten kestane alan kendi pençesi olalım» diyerek savaştan çekilmişler; şah, kaçmış, sığınmak istediği Merv şehri kapılarını ona kapamıştır. Bir değirmenci kendini evinde sakladı; Kralı aleyhinde çalışan İran'ın Horasan genel valisi (Satrap) 651 yılında Yazdicerd'ü saklandığı bu yerde öldürttü. İşte son Sâsânî imparatorunun sonucu böyle oldu; onun anısı, millî İran dininin son taraftarları, takvimlerini onun tahta çıkışı ile başlatan Hindistan'daki Parsîler arasında bugün hâlâ yaşamaktadır.

Tüm Suriye'nin ele geçirilişi:

Ecnadin savaşında Bizanslılar ağır kayıplara uğramışlardı. Müslümanlar sürekli olarak Suriye şehirlerine saldırarak birer birer ele geçiriyorlardı. Bizans kralı Herakliyus (saltanatı: 610 - 641), kale savunmaları ile Arap ilerleyişinin durdurulamayacağını anlayarak 70.000 kişilik bir ordu hazırladı. Müslümanlar 25.000 kadardı. 20 Ağustos 636 günü Yermük, yani şimdiki Şeria nehri kıyısında Ebu Ubeyde b.Cerrah komutasındaki İslâm ordusu ile Sakellarias Teodoros komutasındaki Bizans ordusu karşılaştı. Bizanslılar müthiş bir yenilgiye uğradılar ki bu savaş İranlılarla olan Nehavend savaşı gibi kesin sonuçlu bir savaştı. Bundan sonra Bizanslıların direnmeleri kırılmış, yer yer küçük kale savaşları başla-

mişti. Bu arada Humus ikinci kez alındı, Kinnesrin ele geçirildi. Bu arada Bizans'a bağlı Tenuh ve Tay soplaları Müslüman oldular, Halep, Antakya ele geçti, Halid b.Velid Anadolu'nun içerilerine yürüyüp Maraş'a vardı ve Hıristiyanların iç Anadolu'ya göç etme koşulunu kabul ederek kendileriyle barış yaptı.

Kudüs'ün ele geçirilişi:

Filistin bölgesinde yapılacak savaşların yönetimi Amr b.Âs'a verilmişti. Amr, sıkışık sıralarda Ebu Ubeyde'nin yardımına koşuyor, tehlike atlatılınca kendi bölgesine dönüyordu. Amr, Kudüs çevresini ele geçirdikten sonra Kudüs'ün kendini kuşattı. (Kudüs'e Tevrat ve İncil'de İlya, bazen de Orşelim denir. Batı dillerindeki «Jérusalem» şekli de bu Orşelim'den gelmiştir).

Amr'ın Kudüs'ü kuşatması sırasında Ebu Ubeyde de kendisine yardıma geldi. Hıristiyanlar, Kudüs patriki Sofronyus (Sophronius)'un kışkırtmasıyla yaptıkları iki yıllık savunma ve direnmeden umutlarını keserek, Halife Ömer'in kendisi ile barış yapmak istediklerini önerdiler. Bu öneri halifeye duyuruldu. Ömer, kan dökülmesini önlemek için yola çıktı. Yolda Cabiye'ye uğradığında Yezid b.Ebi Süfyan'la Halid b.Velid taraflarından karşılandı. Ömer bu komutanları süslü giysiler içinde görünce çok kızdı, kendilerine ağır sözler söyledi, burada birkaç gün kalarak Kudüslülerle yapılacak anlaşmayı hazırladı ve sade, gösterişsiz giysiler giyip Kudüs'e girdi. Önce «Mes-cid-i Aksa»ya girmiş, sonra Hıristiyan kiliseleriyle öteki yerleri gezmiştir. Hıristiyanlar ona büyük saygı göstermiş ve şehrin anahtarını vermişlerdi.

Halife Ömer burada iken, çevrede bulunan komutanlarını yanına çağırıp kendilerine direktifler vermişti. İleride göreceğimiz, ashaba yani, Muhacirler ile Ensar'a ve Peygamberin akraba ve yakınlarına maaş bağlama, dü-

zenli bir liste hazırlama işinin de Ömer'in burada topladığı büyük kurulda saptandığı söylenir. Ömer'in dönüşünden sonra Mezopotamya'nın henüz Araplara katılmamış halkı Herakliyas'a haber gönderip 30.000 kişilik bir ordu ile kendine yardım edeceklerini, kendisinin Humus önünde onları beklemesini söylemişler, Herakliyas Humus önüne ordu yollamış, Mezopotamyalılar da 30.000 kişi toplamışlar ama Müslüman orduları bunlar üzerine yürüyünce Bizanslıları yalnız bırakıp yurtlarına dönmüşler, Herakliyas'a yardıma söz veren öteki Arap kabileleri de nedamet getirip verdikleri sözden dönmüşlerdi.

Böylece İslâm ordularıyla baş başa kalan Bizans ordusu Humus önlerinde ağır bir yenilgiye uğrayarak, Suriye'yi ebedî olarak Arap egemenliğine bırakıp çekilmişlerdir, 639.

Bu yıl içinde yani 639'da Amvas adlı kasabada çıkan veba (taun) hastalığı kısa sürede Irak'a, Suriye'ye ve Mısır'a bulaştı, aylarca sürdü; yirmi beş binden çok insan öldü. Halife Ömer, bütün ordu komutanlarına emirler yazarak hastalıktan korunmaları için ne yapmaları gerektiğini bildirdi. Hastalık biraz tavsayınca da durumu yerinde incelemek için yeniden Suriye ve Filistin'e gitti. Ashaba ve ilk Müslümanlara maaş tahsisi işinin bu gidişinde yapıldığını söyleyen kaynaklar da vardır.

Mısır'ın ele geçirilmesi :

Mısır'ın eskiden beri buğday anbarı tanınması ve yönetiminin bozukluğu Medine yöneticilerinin gözünden kaçmıyordu. Bizans İmparatoru Herakliyas, 628 yılında ülkeyi Sâsânîlerden geri aldıktan sonra kıptî monofizitler'i, imparatorluk kilisesi ile birleştirip aradaki mezhep sürtüşmelerini ortadan kaldırmak istedi. Bu düşünce ile 631 yılında, Kafkasya'nın Phasis piskoposu bulunan, İslâm kaynaklarında Mukavkas olarak geçen Kyros adında-

ki kişiyi, İskenderiye patriği ve sivil yönetim başkanı olarak Mısır'a getirdi. Kyros'un kilise siyasetinin ve vergi isteklerinin baskısı Mısırlı kıptilere o denli ağır geldi ki, Suriye'deki din kardeşleri gibi bunlar da, Arapları bir kurtarıcı olarak karşılamaya hazırdılar. Filistin'e gönderilen ilk İslâm ordusu komutanı Amr b.Âs, söylentiye göre, halife Ömer'in haberi olmaksızın 639 Aralık ayında, yetersiz birliklerle, verimli Feyyum ovasına saldırdı ve 640 yılı Ocak ayında Pelusium'u ele geçirdi. Amr, önce, daha ileri gitmeye cesaret edemedi; çünkü Babilon'da Avgustulis Theodoros, eski Menfis (şimdiki Kahire'nin hemen güneyinde) şehrine güçlü bir ordu göndermişti.

Amr, halifeden yardım isteyince Hz. Ömer, Zübeyr b.Avşam'ı 5.000 kişilik bir birliğin başına geçirerek Mısır'a yolladı. 640 Haziranında Amr, Bizanslıları bir meydana savaşı için kalelerinden çekip çıkardı ve onları, Heliopolis'te yendi. Bu sırada Babilon kalesi henüz tutunuyordu. Bizzat Kyros orada Amr ile anlaşmaya girişti ve sonra İmparator'dan, Araplarla yaptığı anlaşmanın onayını almak için Bizans'a gitti. Herakliyüs O'na karşı hain işlemi yaptı, fakat bunda daha ileri gitmeye ömrü yetmedi; çünkü 11 Şubat 641'de öldü.

Bu sırada Arap akıncıları Mısır içlerinde ilerliyorlardı. Theodoros boş yere yardım istedi durdu; oysa Bizans'ta daha henüz 11 yaşında bulunan imparator ikinci Konstans'ın vasileri doğudaki işleri kendi acıklı durumuna bırakmak zorundaydılar; çünkü kendilerinin, başkent İstanbul'u korkutan bir ayaklanmaya karşı orduya ihtiyaçları vardı. Bundan başka İtalya'da da Langobard'larla savaşta idiler. 4 Nisan 641 günü Mısır'daki Babilon kalesi teslim oldu ve Amr, Nil nehri üzerinden İskenderiye'ye yürüdü. Bunun üzerine Bizans Hükûmeti, Kyros'u, Amr ile anlaşma yapması için Mısır'a yolladı; belli bir cizye karşılığında kiliseleri ve Hristiyan topluluğuna ait işle-

rin yönetimi kendilerine bırakıldı; 17 Eylül 642'de İskenderiye Araplara teslim edildi. Amr b.As, Fustat'ta (bugünkü Kahire) kendi adını taşıyan bir cami yaptırdı. Bizanslılar 645 yılında bir donanma ile İskenderiye'yi geri aldılarsa da Amr, onları 646'da yeniden şehirden sürüp attı.

Soru 80 Halife Ömer b.Hattab nasıl öldürüldü?

642 yılında İranlılarla yapılan Nehavend savaşında tutsak olan Ebu Lü'lü künyeli Firuz adındaki Hıristiyan, Basra valisi Mugîre b.Şûbe'nin kölesi olup Medine'de çalışıyor, kazancını sahibine teslim ediyordu. Ebu Lü'lü', efendisinin kendisinden almakta olduğu ücretin çok olduğunu halifeye şikâyet etmiş, halife kendisine sanatını sorduğu zaman dülgerlik, demircilik ve nakkaşlık yaptığını söylemişti. Halife, bu sanatlara göre yevmiyesinin normal olduğunu bildirince kızarak yanından ayrılmıştı. Firuz, ertesi günü sabah namazından önce camiye girip saklanmış, namaz başlayınca Ömer'in üzerine saldırıp hançerle altı yerinden ağırca yaralamış, üzerine varan Müslümanlardan birkaçını da hançerleyerek, kurtulamayacağını anlayınca intihar etmişti.

Yarasının ağır olduğu anlaşılnca, devlet başkanlığını kime bırakacağı sorulduğunda, Abdurrahman b.Avfi, Sa'd b.Ebi Vakkas, Talha b.Ubeydullah, Zübeyr b.Avvam, Osman b.Affan ve Ali b.Ebi Talib'in toplanarak içlerinden birini, seçmelerini tavsiye etmişti. Ömer, bu kurula, seçilmemek, sadece oyların eşitliği halinde Abdurrahman'ın bulunduğu tarafa oy vermesi kaydıyla oğlu Abdullah'ın da katılmasını istemişti.

Halife Ömer b.Hattab, yaralandığının üçüncü günü (M. 3 Kasım 644) öldü. Bu suikast, söylentiye göre, Medine'de bulunan İranlı ve Suriyeli yabancıların tasarladık-

ları ortak bir olaydır. İran komutanlarından olup Şuster kuşatmasında teslim olan ve Medine'ye geldiğinde Müslüman olarak kendisine 2.000 dirhem yıllık ödenek bağlanan Hürmüzan, Ebu Lü'lü' ve Hîreli bir Hıristiyan, suikasttan bir gün önce aralarında konuşmakta iken ve yaralama aracı olan hançeri, Hürmüzan elinde oynarken Ebu Bekir'in oğlu Abdurrahman üzerlerine varmış, şaşkınlıklarından hançer yere düşmüş. Abdurrahman bunu normal bir konuşma sanmış, ertesi gün olay patlak verince Abdurrahman, bir gün önceki görgüsünü Ömer'in oğlu Ubeydullah'a anlatmış, o da gidip Hürmüzan'ı ve arkadaşlarını öldürmüş. Böyle yargılanmaksızın bir öldürme olayının cezası kısas (aynı cezanın öldürene verilmesi) iken kısas, diyete çevrilmiş, Hz. Osman halife olunca, diyetin tutarını kendi malından vermiş; buna rağmen Ubeydullah'ın bu davranışı halk tarafından çok tartışılmıştır.

Hz. Ömer'in on yıl gibi kısa süren hilâfeti sırasında İran, Mezopotamya, Suriye ve Mısır gibi büyük ülkeler ele geçirilmiş, İslâmiyetin sağlam temellere dayanan kurumları ve örgütü kurulmuştur ki, bizim için siyasî tarih kadar belki de ondan daha önemli olan bu kurumların ve örgütlerin incelenmesi, kaçınılmaz bir zorunluktur. Şimdi bunların incelenmesine geçmeden önce Ömer'in kişiliği ve din anlayışı üzerinde birkaç söz söylemek istiyoruz.

Soru 81 Hz. Ömer'in Müslümanlık anlayışı ve yönetime getirdiği yenilikleri anlatır mısınız?

Hz. Ömer, gençliğinden beri ve Müslüman olmadan önceki devirlerde çok sert bir kişi idi. Zulme, yalana, haksızlığa, yürürlükteki düzeni bozmak isteyenlere hiç ta-

hammülü yoktu. O, bu tür tutumundan dolayı Mekke'de tek başına bir denge unsuru sayılıyordu. Önceleri İslâm dinine karşı şiddetle direndi, onun yayılmasında olumsuz etkilerde bulundu ama onun doğru ve mantıkî bir din olduğuna inandıktan sonra hemen kabul etti ve en sağlam savunucularından oldu. O, hurafelere, mantıksızlıklara inanmaz, daima makulü tercih ederdi. Halife olduktan sonra tevazuda, sadelikte ve adalette herkese örnek oldu.

O, toplum düzeninin iyi işlemesi, onun kötülüklerden korunması için gerekli kurallar hakkında hüküm gönderilmesi için Hz. Peygambere, Tanrıya yakarması için telkinlerde bulunmuş ve onun bu yoldaki teşebbüsleri ile 14 hüküm gelmiştir ki bunlara «Muvafakat-ı Ömer» denir. Şarabın haram edilişi, Peygamberin kadınlarının örtünmesi konuları bunlardandır.

O'nun İslâm anlayışı akıl ve mantık ölçüleri içindedir: örneğin, Hacer ül-Esved hakkında «Senin, hiç bir şeye yaramıyan bir taştan başka bir şey olmadığını biliyorum ama üzerine Peygamberin dudakları değdiğinden saygı gösteriyorum» demiştir.

Mekke'nin alınışından sonra kendilerine İslâma girmek için mühlet tanınan ve «Müellefei Kulûp» denen Kureyş ileri gelenlerine, savaş ganimetlerinden, daha fazla hisse verilmesi Kur'an hükmü olup Peygamber ve halife Ebu Bekir devirlerinde hep uygulanmış iken kendisi halife olunca bu tür ödemeyi durdurmuştur. Bu tür davranışı için ikinci örnek: Savaşlarda alınan ganimet mallarının beşte dördünün savaşa katılan gazilere bölüştürülmesi gene Kur'an hükmü iken, savaş ganimeti olarak ele geçirilen taşınmaz malların, onlarda gelecek kuşakların da hakları var diye, gaziler arasında paylaştırılmasını men etti.

Valilerin, vergi toplayıcıların ve öteki devlet memur-

larının doğru ve adaletle iş görmelerini sağlamak için, vilâyetlere müfettişler yollayarak halkın şikâyetlerini dinlettiği gibi hac mevsimlerinde her yandan Mekke'ye gelen kişilerin bazılarını yanına çağırıp, bölgelerindeki devlet memurlarının durumlarını, görevlerini doğru yapıp yapmadıklarını sorardı. O, Dicle kıyısında çobansız kalıp kurt yiyen kuzunun durumundan kendini sorumlu tutar, bu düşünce ile geceleri Medine sokaklarında dolaşır, fakirlerin halini sordururdu.

Teravih namazını toplu halde kılmayı da Ömer emretti. Bir nafile namazı olan teravih namazını halk, 636 (hicrî 14) yılı ramazanına dek, yatsı namazını cemaatla kıldıktan sonra evlerine gidip kendi kendilerine kılarlardı. Bu yıl ramazan ayında Hz. Ömer Mescid-i Nebevi'de kandiller yaktırdı ve yatsı namazından sonra dağılmayıp cemaatla teravih kılmalarını tenbih etti; valilere, öteki İslâm şehirlerinde de aynı şekilde yapmalarını emretti. Suriye'ye gidişinde, oradaki İslâm orduları komutanlarından bazılarının ipekli, süslü, azametli giysiler giymiş olduklarını görünce kendilerini taşla kovalamış, «siz böyle kırallar gibi süslü giyinirseniz yanınızdakiler neler yapmazlar» diye çıkışmıştı.

İslâm'da takvimin kabulü: Günlük olaylar, askerlik ve vergi bakımlarından, bir takvimin gerekliliği kendini iyice göstermişti. Hz. Ömer'den önce Arabistan'da, kullanılmaya elverişli ve doğru bir takvim yoktu. Cahiliye çağında olaylar, önemli konulara dayandırılarak sıralanırdı. Örneğin, Habeşlilerin fil ile Mekke'ye yürümeleri bir tarih başlangıcı sayılmış, daha sonra, çok önemli bir kişi olan ve Halid b.Velid'in babası bulunan Velid b.Mûgîre'nin ölümü tarih başlangıcı sayılmıştı. Çok önceleri de Kâ'b b.Lüey'in ölümü de takvim başlangıcı olarak kullanılmıştı. Ömer, sağlam bir tarih başı kabul etmek istiyordu. Özellikle H. 21. yılda halifeye getirilen ve üzerin-

de tarih olarak şaban ayı yazılmış bir senetten doğan tartışma üzerine bu zorunluk iyice kendini gösterdi; çünkü bu senette yazılı şaban ayının, içinde bulunulan yıla mı, yoksa geçen yıla mı ait olduğu belli değildi. Bunun üzerine Ömer danışma kurulunu toplamış bir takvim başı saptamalarının zorunluğunu anlatmıştı; kurul üyelerinden kimi Zerdüşt takvimini, kimi Hristiyan, kimi Yahudi takvimini önermiş, sonunda Ali b.Ebi Talib'in yaptığı öneri yani Peygamberin Mekke'den Medine'ye göç etmesinin başlangıç sayılması önerisi oybirliği ile benimsenmiştir. Zaten, Muharrem ayından başlayan ve gök ayının dünya çevresindeki dolaşışına dayanan ve bugün hicrî kamerî aylar dediğimiz aylar, İslâmiyetin çok öncelerinden beri kullanılıyordu. Yani fil yılı, Kâ'b'ın ve Velid'in ölümlerinin başlangıç alındığı zamanlarda ay olarak bunlar kullanılıyordu. Araplar, çok eskiden beri, hangi takvimi kullanırlarsa kullansınlar, yıl başlarını Muharrem ayının birinci gününden başlatırlardı. Peygamberin göçünü (Mekke'den Medine'ye hicret) takvim başlangıcı kabul edince, ufak bir değişiklik yapmak gerekti. Çünkü Peygamber 8 Rebiülevvelde (20 Eylül 622) Göç etti. O yılın Muharrem ayının birinci günü ise 16 Temmuz'a denk geliyordu; bu nedenle hicreti Muharrem'in birinci günü (16 Temmuz 622) yapılmış farz edip takvimi bu günden başlattılar.

Böylece hicri takvim, halife Ömer tarafından 643. yılda kabul edilmiş oldu. Hicrî takvimde aylar, gökteki aya göre hesaplanır. Ayın hilâl biçiminde görüldüğü gün ayın başıdır. Aylar 29 - 30 gün olarak kabul edilir. Aylar her yıl 10 - 11 gün geri gider; milâdî takvimdeki gibi aynı yerde kalmaz. Doğum, ölüm günleri yılda 10 - 11 gün erken geldiğinden yıl içinde dolanır. Hz. Peygamber 20 Nisan 571 günü doğduğu halde, doğum günleri kutlamaları (mevlid okutma günleri) bazen kışa, bazen yaza, ba-

zen de bahar mevsimlerine gelir. Vergi toplama işinde de öyle; vergilerin, hicrî ayların belli günlerinde ödenmesi kararlaştırılsa, bir süre sonra yazlık mahsul vergilerinin kışın, kışlık mahsul vergilerinin yazın alınması gibi garip bir durum ortaya çıkar. Bu nedenlerle daha Osmanlı devrinde hicrî yılın ayları milâdî takvimin ayları ile değiştirilerek düzeltme yoluna gidilmiş, bu sakat durum da Cumhuriyetin ilânından sonra hemen hemen bütün uygar dünya milletlerinin kullandığı milâdî takvim alınarak sona erdirilmiştir.

Soru 82 Hz. Ömer'in düzenlediği örgütler ve kurumlar nelerdir?

İkinci halife Ömer b.Hattab, yönetimi ve sorumluluğu üzerine aldıktan sonra bütün işlerde Kitab (Kur'an) ve sünnet'i (Hz. Peygamberin sözleri ve davranışı) temel almakla birlikte, bunlar dışında kalan konularda «Danışma Kurulu»na danışırdı ki bu kurula: Ali b.Ebi Talib, Osman b.Affan, Abdurrahman b.Avî, Muaz b.Cebel, Übey b.Kâ'b, Zeyd b.Sabit ve daha başka ashabın ileri gelenleri katılıyordu. Ayrıca, çok önemli ve toplumu ilgilendiren işlerde Muhacirin (Mekke'den gelenler) ve Ensar (Medineliler) çağırılır, o zaman aynı zamanda Millet Meclisi olarak da kullanılan Mescit'te toplanılır, konuşulup bir sonuca varılırdı. Örneğin, Suriye ve Irak'ın alınmasından sonra, ele geçirilen yerlerin askerlere paylaşılması üzerinde direildiğinde bu genel kurul toplanmış, tam bir hürriyet içinde herkesin düşüncesini açıkça söylediği tartışmalar günlerce sürmüştü. İran'la yapılan Nihavent savaşı sıralarında da böyle bir toplantı yapılmıştı. Ömer, günlük işlerin tartışıldığı başka bir kurul daha düzenlemişti. Her gün vilâyetlerden alınan ha-

berler halife tarafından bu kurula getirilirdi. İranlılara cizye kesilmesi konusu önce bu kurulda tartışılmıştı. Bunlardan başka halkoyu da devleti denetlerdi. Örneğin, haraç toplayıcıları, Kûfe, Basra ve Şam gibi bazı şehirlerde halkça seçilir, valiler vilâyetler halkının isteklerine göre atanır ya da böyle atanmış olan validen halk memnun olmazsa bu vali değiştirilirdi. Nitekim, Sa'd b.Ebi Vakkas, Kûfe'ye vali atanmış, halk kendisinden memnun olmayınca hemen görevinden alınmıştı.

Hız. Ömer, İslâm tarihinde ülkeyi pratik yönetim bölgelerine ayıran ilk kişidir. Ülkenin, tümü henüz ele geçirilmemiş bulunan İran dışındaki yerleri şu sekiz bölgeye ayrılmıştı: 1) Mekke, 2) Medine, 3) Suriye, 4) Mezopotamya (Cezire), 5) Basra, 6) Kûfe, 7) Mısır, 8) Filistin.

Bu bölümler genel niteliktedir; çoğu zaman ele geçirilen yerlerdeki eski yönetim bölgeleri olduğu gibi bırakılmış olduğundan Ömer devrinde ve daha sonra yönetim bölgeleri bu sekizden daha çoktu. Örneğin Mısır: 1 — Yukarı Mısır, 2 — Aşağı Mısır olarak iki büyük parçada 32 bölgeye; Filistin: 1 — İlya (Kudüs bölgesi), 2 — Remle gibi iki büyük parçada on bölgeye; İran: 1 — Horasan, Herat, Nişabur, Merv, Merv-i Rud, Far-yab (veya Farab), Beyhak (Sebzevar), Talkan, Belh, Buhara, Badgis, Tus (Meşhed)... 2 — Azerbaycan, Taberisten, Rey (Tahran), Kazvin, Zencan, Kum, Isfahan, Nihavend, Deynever, Masebezan, Damgan... 3 — Fars, Istahr (Persepolis), Şiraz, Nüvidcan, Cur, Kâzerun, Ehvaz, Sus, Tüster... gibi bölgelere ayrılmıştı.

Hız. Ömer zamanında vilâyetlerde şu memuriyetler vardı: 1 — Valilik, 2 — Kâtiplik, 3 — Divan kâtipliği (askerlerin atanma, yer değiştirme ve terfi, maaş işlerine bakardı), 4 — Sahib-i Haraçlık (Vergilerin toplanması

işlerine bakardı), 5 — Şurta (polis ve güvenlik işlerine bakardı), 6 — Sahib-i Beyt ül-Mal (devlet gelirlerine ve mallarına bakardı), 7 — Kadılık (hukuk ve şeriat işlerine bakardı).

Gerektiğinde bu görevlerden birkaçı aynı kişiye verilir. Memur atamalarında, onun bütün mallarının ve eşyasının bir listesi yapıp devletçe saklanır, ilerde bu kişi yolsuzluklarla çok mal ve para biriktirirse o listeler yardımı ile bu durum kolayca anlaşılır, kendisine ceza verilir ve malları müsadere edilirdi.

Bunlardan daha önemli olarak gene Hz. Ömer, özellikle Âmilleri yani cizye, haraç ve zekât toplayıcıları ve valileri Hac mevsiminde Medine'ye çağırır, ülkenin her yanından gelen hacılara, bunlardan bir şikâyetleri olup olmadığını sorar, gerekli tedbirleri ve kararları alırdı.

Ömer, ayrıca Âmillerin aleyhinde yapılan şikâyetleri incelemek için bir görev kurmuş, buraya Muhammed b.Melemet ül-Ensârî'yi atamıştı. Bir yerde böyle bir şikâyet olunca Muhammed b.Mesleme oraya gider incelemesini yapıp halkın tanıklığına başvururdu. İranlılarla yapılan Nihavend savaşından az önce ve en sıkışık bir sırada, hem Irak orduları başkomutanı, hem Kûfe valisi bulunan Sa'd b.Ebi Vakkas hakkında bir şikâyet yapılmıştı. Muhammed b.Mesleme hemen oraya gönderildi. Durumu halktan birçok kişiye sormuş, Sa'd'ın da ifadesini aldıktan sonra Sa'd'ı Medine'ye götürüp denetiminin ayrıntılarını halifeye bildirmiş, Hz. Ömer de Sa'd'ı sorguya çekmişti. Basra valisi Ebu Musa'l-Eş'arî hakkında da şikâyet olduğunda aynı şekilde davranılmıştır.

Bütün bunlara rağmen Hz. Ömer, büyük memurlara mevkileri ile orantılı bir yaşantıyı sürdürebilecek ve daha çok paraya tamah etmeyecek ölçüde yüksek ücretler verirdi.

Soru 83 : Ömer devrinin gelir kaynakları nelerdi?

Ömer'in halifeliğe geçişinde, Ebu Bekir devrinde başlayan İran ve Suriye savaşlarına daha büyük bir önem verildi. Sık sık yeni bir savaş kazanılıyor, sayısız ganimetler alınıyor, yeni yeni şehirler, bölgeler ele geçiriliyor, halkı cizye ve haraca bağlanıyordu. Bu gelirlerin büyük bir parçası Medine'ye ve Arabistan'ın öteki bölgelerine gidiyor, böylece Araplar, tarihlerinin hiç bir çağında görmedikleri bolluğa kavuşmuş bulunuyorlardı. Çabuk ve bol kazançlar her yerde ve her zaman olduğu gibi burada da lükse, zevk ve safaya, pahalılığa yol açtı. Bereket versin ki bu başarılar yüz yıla yakın uzun bir süre devam ettiği için sefalete yol açmadı. 635'lerde ilk çetin savaşların başlamasından 660'lara dek geçen 20-25 yıl içinde, kendi yağıyla zor kavrulmakta olan Hicaz şehirlerinde öylesine servet yığılması oldu ki herkes, eline geçen bu denli yüklü para ile ne yapacağını şaşır-
dı. Medine yakınlarında ilk sıralarda yüz-yüz elli dirheme satılan tarlalar 400.000 dirheme alınır satılır oldu. Ashabın ileri gelenleri buralardan tarla alıp bahçe yapmakta, süslü büyük saraylar, köşkler kurmakta oldular. Medine'nin 15-20 Km. uzaklarına dek uzanan bu bahçeli villaların lükslüğü, büyüklüğü dillere destan oldu; Sa'd b.Ebu Vakkas'ın, Abdurrahman b.Av'ın, Zübeyr b.Av'ın, Talha b.Ubeydullah'ın ve öteki sahabîlerin kiler çok meşhurdu. Bu kişilerin herbirinin yüzlerce, hatta binlerce köle, cariye, at ve develeri vardı. Hz. Ömer, sade, âdil ve kanaatkâr bir hayat sürerek, yamalı elbiselerle halkın karşısına çıkarak onlara örnek olmak istiyorduysa da, onun bu davranışının etkisi sınırlı ölçüde olmak üzere kendisinin ölümüne dek sürdü; ondan sonra kişisel çıkarlar gemi aızıya alıp Hz. Osman zamanında gördüğümüz acıklı ve ibretli olaylar ortaya çıktı.

Ömer, dinî, siyasi ve sosyal işlerin hepsine kendisi bakardı. O, sık sık çarşıları dolaşır, alış verişi ve fiyatları kontrol ederdi. O zamanın kanunları demek olan şeriat kuralları Kur'an'dan çıkarıldığından halkın bu kuralları iyi öğrenmesi için çöllerdeki bedevî kabilelere Tanrının buyruk ve yasaklarını ve öğütlerini öğretmek üzere hafızlar yollardı. Şarap içenlere seksen değnek vurulması kuralını da o koydu. Ömer, halka adalet ve şefkatle muamele eder, yoksulların karnını doyurmak için sofralar kurdurur, bu sofralarda onlara onar onar çanaklarla yemek verirdi. Asker ve komutanlar şehirden uzakta görevde iken çoluk çocuklarını ziyaret ederek ihtiyaçlarını görürdü. '

Hz. Muhammed zamanında İslam devletinin gerçek bir serveti yoktu, çünkü o zamanlarda para artırıp saklamazlardı. Beyt ül-Mal da yoktu. Onlar bir ganimet ele geçirdimi aralarında paylaşırlardı; sadaka ve zekâtlar da muhtaçlara dağıtılırdı. Sadakaların çoğunu deve, at gibi dört ayaklı hayvanlar teşkil eder, bunlara, yani mirî mallara bizzat Peygamber damga vururdu. Hz. Muhammed zamanında mirî mallar deve, at vb. gibi... 40.000 kadardı.

Daha sonra İran, Suriye ve Mısır ülkeleri ele geçirilince gelirler, altın, gümüş olarak gelmeye başladı. Bu paralar o kadar çok geliyordu ki Araplar, bunlarla ne yapacaklarını şaşırdılar. O zamana dek, özellikle çöl Arapları daha çok değiş tokuşla ihtiyaçlarını giderdiklerinden kuru para hakkında pek fikirleri yoktu. Paranın daha güçlü bir alış veriş aracı olduğunu anlayınca kuru paraya önem vermeye başladılar.

Söylentiye göre Bahreyn valisi Ebu Hureyre, Ömer'in yanına Medine'ye geldiğinde Ömer «Ne getirdin?» diye sormuş, Ebu Hureyre «500.000 dirhem» karşılığını verince Hz. Ömer, paranın çokluğundan şaşırarak «Ey

Ebu Hureyre! Ne dediğinin farkında mısın?» demiş, Bahreyn valisi «Evet, ne dediğimi biliyorum; 500.000 dirhem para getirdim» demiş. Bunun üzerine Ömer halkı camiye çağırıp minbere çıkarak: «Ey ahali! Bize pek çok para geldi. Ölçü ile almak isterseniz ölçü ile, sayı ile almak isterseniz sayı ile size veririz» demiştir.

Halife Ömer zamanında devlet gelirleri çok artıp Divan (Bakanlıklar) kurulduğu zaman valilere, kadırlara maaşlar bağlamış, Müslümanları tarımla uğraştırmaktan ya da tarımla uğraşanlarla ortaklık kurmaktan menetmişti; çünkü İslamların ve ailelerinin, hatta köle ve azadlılarının geçimleri Beyt ül-Mal'den sağlanıyordu. Hz. Ömer, bu yasaklamayı, Müslümanların hep asker kalıp savaşa hazır durumda bulunmalarını sağlamak için yapmıştı. Bir memleketin yerlisinden biri İslâm olursa, daha önce elinde tuttuğu tarlaları ve evi onun köyü halkına paylaştırılarak verilir, onlar da o tarlalar için ödenmekte olan haracı öderlerdi. İslâm olan kişiye taşınan malları, köleleri, hayvanları verilir ve öteki Müslümanlar gibi divandan kendisine maaş bağlanırdı. Özetlersek Ömer, Müslümanların tarımla uğraşmasını, Müslüman olmayanların da silâh taşımalarını yasaklamıştı.

İslâmî gelir kaynaklarının niteliği ve niceliği:

Daha önce konup, ayrıntıları Ömer zamanında saptanan İslâmî gelir kaynakları iki grupta toplanır: 1 — Ganimetler, II — Vergiler.

Ganimetler: Müslümanların savaşlarda ele geçirdikleri mallardır. Bu mallar dört türlüdür: 1) Savaş tutsakları: savaş sırasında ele geçirilen düşman savaşçıları; 2) Âdî tutsaklar: savaşlarda Müslümanların eline geçen kadın ve çocuklardır ki bunları öldürmek yasaktır; 3) Arazi; 4) Eşya.

1-2) Tutsaklar: sahipleri ve uyruğu bulundukları hü-

kümetler tarafından, para karşılığında (kurtuluş fidyesi) geri alınabilirler ki bu yolla gelen paralar öteki ganimet mallarına katılır.

3) Arazi: Savaşlarda ele geçen veya zorla alınarak halkı yerinden çıkarılmış, ya da halkının savaş yapmadan, korkarak yerlerini bırakarak gittikleri veyahut bir takım koşullarla yapılmış barış yoluyla Müslümanların eline geçen topraklardı ki bu tür arazi (fey') sayılıp beytülmal arazisi durumuna düşerdi.

4) Eşya: Bunlar, hayvanlar ve başka taşınır mallardır.

Ganimetleri böylece özetledikten sonra şimdi vergilere geelim:

II — Vergiler: Hz. Peygamberden sonra hukukçularca ayrıntıları, nitelikleri ve nicelikleri belirtilen vergiler dört türlüdür: 1) Zekât, 2) Öşür, 3) Haraç, 4) Cizye.

Zekât: Asıl ihtiyaçlarından artık nisaba malik olanların, üzerinden bir yıl geçmiş mallarının kırkta birini her yıl ayırıp gerçek yoksullara yani çalışıp çabaladığı halde çoluğunun çocuğunun yiyeceğini giyeceğini yetiremeyenlere veya çalışacak güçte olmayanlara yahut da bakacak kimsesi bulunmayan sakat ve yaşlılara vermesinden ibaret yıllık malî bir ibadettir.

Asıl ihtiyaç: yiyip içecekler; oturacak ev; yazlık ve kışlık giysi; tarım ve sanat araç ve gereçleri, örneğin tezgâh, traktör, fabrika; ev eşyası; binecek at, araba; hizmetçi, köle, câriye, kişinin okuyacağı kitapları ya da bilginin kitaplığındaki kitapları vb. şeylerdir.

Nisab: Aslî ihtiyaç dışında olan her tür maldan zekâtın vacib olduğu ölçüdür. **Mal** ise: kâr, ticaret, doğum ve çiftleşme ile artan ve sahibinin nemalandırmağa gücü yettiği maldır.

Zekât-ı Sevaim, Zekât-ı Nukud ve Uruz, Zekât-ı Âşir, Zekât-ı Rikâz, Zekât-ı Hâriç gibi türlere ayrılan zekâtı

Müslümanlar verir. Hayvan, arazi ve öteki tür vergilerin zekâtı sayıldığı, Behcet ül-Fetavâ, Ali Efendi fetvaları vb. gibi fetva kitaplarında yazılıdır.

Öşür: Harman zamanında toprak ürünlerinden alınan mala denir. Öşür, Öşrî Arazî'den alınır. Öşrî Arazî: 1) Gayr-i Müslimlerden zorla alınıp onda hakkı olan Müslümanlara paylaştırılan topraklar, 2) Kendiliklerinden İslâm olan sahiplerine bırakılan topraklar, 3) Arazii Mevat denen, ve Müslümanlar tarafından dağ, fundalık ve bataklıklardan arınarak ekilip dikilir duruma getirilen topraklar olmak üzere üçe ayrılır ki sonuncuya «arz-ı sadaka» da denir. Bunlardan birincisine örnek Hz. Muhammed zamanında Medine'deki Beni Nadîr ve Beni Kurayza ve Hayber'deki Yahudi kabileleri toprakları, ikincisine örnek de Medine ve Taif topraklarıdır.

Öşür; yağmur ve dere sularıyla sulanan tarla ürünlerinden tam öşür, dolap, motor ya da başka araçlarla sulanan tarlalar ürünlerinden yarım öşür alınır.

Öşrî arazi de haracî arazi gibi malik ve sahiplerinin tasarrufları bakımından aynıdır. Yani, her iki tür arazi sahipleri de bu malları üzerinde satış, hibe, rehin, vakıf ve vasiyet gibi tasarruflarda bulunabilirler. Müslümanların tarla ürünlerinden alınan öşür, Müslümanın taşınmaz malının zekâtı sayılır.

Öşür ilk bakışta harac'a göre daha az bir vergi ise de gerçekte Müslümanların verdiği vergiler toplamı, gayr-i Müslimlerinkinden daha çoktur. Müslümanların verdiği bu öşür, taşınmaz mal zekâtıdır. Onlar bundan başka taşınır mallarının zekâtını da verirler. Başka bir husus, zimmîler'in (gayr-i Müslim) ölüp çocuksuz kalmaları ile, kaçmaları ile, devlete karşı ayaklanmaları ile veya istekleri ile topraklarını bırakıp başka işe geçmeleri ile Müslümanların eline geçen haracî arazi, Müslümanlar eline geçti diye öşrî arazi olmaz, gene haracî ara-

zi olarak kalır; yani, haracî arazinin Müslüman sahibi gene bu toprakların haracını verir.

Haraç: Haraç geliri, Hz. Ömer devrine dek Müslümanlarca bilinmeyen bir gelir idi; gerçi İslâmiyetin ilk devirlerinde Hayber alındığında, buranın sahipleri olan Yahudiler tarım işlerinden daha iyi anladıklarından tarlalar, ürünlerinden bir pay vermeleri şartıyla, kendilerine bırakılmıştı. Bundan başka ahalisi İslâmiyete giren memleketlerde topraklar, ürününün onda birini, yani oş-rünü vermeleri karşılığında sahiplerine bırakılmıştı ki bu yolla tarlaların zekâtı toplanmış oluyordu.

Hz. Ebu Bekir devrinde bir parçası ele geçirilmiş olan Irak'tan, gelir olarak götürü bir para toplanmıştı. Hz. Ömer, ele geçirilen ülkelerin toprak durumlarını düzenleyeceği sırada, ordu komutanlarının, ele geçirilen toprakların savaşçılar arasında pay edilmesini ve halkının amele ya da köle olarak çalıştırılmasını istemeleri gibi bir engel ortaya çıktı. Ömer, toprakların asıl sahiplerine bırakılmasına karar vermiş ve konuyu incelemek için danışma kurulunu toplamış; şimdi bu topraklar askerlere paylaştırılırsa ordu gereklerinin ve memurların maaşının temininde zorluk çekileceğini belirtmiş ve Haşr sûresinin 8. ve 10. âyetlerine göre, ele geçirilen yerlerde gelecek kuşakların da hakları olduğuna göre, askerlere paylaştırılırsa bu buyruğun yerine getirilemeyeceğini söyleyerek kurulu ikna etmiş, sonuç olarak savaşla ele geçirilen toprakların devletin olmasına karar verilmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer, Irak'ta Sasanî kralı Kubad (M.488-531)'ın yaptırıp Nuşirevan (M. 531-579)'ın geliştirdiği vergi yöntemini düzeltmek üzere tarlaların ölçülmesini emretti ve bu işe, uzmanlığı dolayısı ile Osman b.Huneyf'i atadı. Arazi, bir kumaş parçası ölçülür gibi ölçüldü. Dağ, kanal, çöl ve göl gibi ekilmeyen yerler çıkarıldıktan sonra, ekime elverişli yerlerin 36 milyon ce-

rib olduğu anlaşıldı. Cerib 2.400 metre-karelik bir toprak parçası olduğuna göre 36 milyon Cerib, 86.4 milyar dekar eder (bir cerib aynı zamanda 40 Kgr. gelen bir ağırlık ölçüsüdür.)

Sasânîler devrinde kamu yararına ve dinî vakıflara bağlanmış toprakların geliri gene kamu yararına bırakılmıştı. Başka topraklar ele geçirilişi sırasında kimde idiye gene ona bırakıldı. Osmanlı İmparatorluğunun savaşıla ele geçirdiği Sakız, Midilli ve Kıbrıs adaları haracî arazi idi. Haracî arazi dört türlüdür, ama biz burada bu ayrıntılarına, konuyu gereğinden çok uzatmış olmamak için, girmeyeceğiz.

Toprağın verimine ve ürünün türüne göre, her cerib başına yılda alınan haraç tutarı: Buğdaydan 2-4, yulaftan 1-2, öteki tahıllardan 3-4, pamuktan 5-6, yağlı tohumlu ürünlerden 8 dirhemdir. Böylece Irak'ın yıllık haracı ilk sıralarda 80 milyon, birkaç yıl sonra 100 milyon dirheme varmıştı ki bu miktar, Harun er-Reşit devrinde bile 50 milyonu geçmemiştir.

Irak'ta yapılan bu arazi ölçümü işinin başka yerlerde yapılmadığı anlaşılıyor. Suriye ve Mısır'da eski yöntem ve kurallar olduğu gibi kalmış, yalnız, halkın zararına olan yanları düzeltilmiştir. Halkın alıştığı vergilerin eskisi gibi bırakılması, ağır gelen, zulme kaçabilen biçim ve durumların düzeltilmesi hemen her çağda uygulanan bir yöntemdir. Nitekim Osmanlılar, Suriye ve Balkanlarda böyle yapmışlardır.

Hz. Ömer, Mısır'da her cerib başına (2.4 dekar) bir dinar harac alınmasını emretmişti ki bu, Bizanslıların aldıklarına göre çok ılımlı bir vergi idi. Mısır'dan alınan haraç geliri 10 milyon dinarı buluyordu ki bir dinar 4.25 gramlık bir altın para olduğuna göre bugünkü değerle bir buçuk milyar Tl.na yakın bir para tutar. Hz. Osman devrinde bu gelir 14 milyon dinara yükselmiş ve halife, Mısır

valisi Amr b.Âs'a yazdığı mektupta «Görüyorsun ki inek eskisinden çok süt veriyor» demiş, Amr da «Amma danaları aç bırakılıyor» karşılığını vermişti. Haraçta ürünün en az onda biri, en çok yarısı alınırdı. Hz. Muhammed Hayber ve Fedek arazisine ürünün yarısına kadar haraç koymuştur.

Tarla başına konan haraçta (harac-ı muvazzaf), yılda kaç kez ürün alınırsa alınsın haracı yalnız bir kez alınır.

Hz. Ömer devrinde Suriye geliri de 14 milyon dinarı buluyordu. Fars, Kirman, Horasan ve Ermenistan bölgelerinin geliri hakkında hiç bir bilgi yoktur. Bizanslılar ele geçirdikleri toprakları komutanlara paylaştırmışlar ya da kiliselere vakıf yapmışlar, asıl sahipleri olan halk buraları ancak icarla ekip biçmişlerdi ki Hz. Ömer bu toprakları, eski sahiplerinde bırakmış ve sadece haracını almıştır. Önce de dediğimiz gibi, ele geçirilen yerlere askerlik ve başka nedenlerle yerleşen Arapların tarımla uğraşmaları yasaklanmıştı; bunun amacı, savaşçı güçlerin azalmasını önlemektir. Orduda asker olarak görevli bulunanların dışındaki kişilerin silâh kullanması da yasaklandı; bunun amacı da bir ayaklanmayı önlemektir. Ömer, bütün ele geçirilen yerlerin bayındırlık işlerine büyük önem vermiş, buralarda kanallar açtırmış, sel önleme işleri yaptırmıştır. Yalnız Mısır'da bu gibi işler için, devlet hazinesinden verilen gündeliklerle 120.000 işçi bütün yıl çalıştırılmıştı.

Cizye : Cizye, harac'da olduğu gibi, gayri Müslimlerden alınan bir vergidir. Yalnız haraç, gayri Müslimin elinde bulundurduğu araziden alındığı halde, cizye, tarlası olsun olmasın kişi başına alınan bir vergidir, yani bir tür baş vergisidir. Cizye vermekte olan bir gayri Müslim İslâm olursa bu vergiden kurtulur, yani cizye üzerinden düşer.

Cizye, İslâm'dan önceki uluslarca da bilinen ve alı-

nan bir vergi idi. Milattan beşyüz yıl önce, Atina Yunanlıları, Fenikelilerin saldırısından koruma karşılığında Anadolu kıyıları halkından cizye alıyorlardı ki bu sırada Fenikelileri İranlılar koruyorlardı. Romalılar da egemenlikleri altına aldıkları uluslar üzerine, örneğin Mısır ve Suriye uluslarından cizye alıyorlardı ama Romalıların buralardan aldıkları cizyeler Müslümanların aldıklarından çoktu. Gene Romalılar Gol (Fransa) ve Britanya (İngiltere) uluslarından da cizye alıyorlardı. Bu vergiyi, Sasânîler, devlet görevlileri, soylular, askerler ve sınır beyleri dışındaki bütün uyruklarından alıyorlardı. Vergi tutarı halkın gücüne göre 4-6-8-12 dirhem idi.

Cizyenin oranı ve farz oluşu: Müslümanlar tarafından cizyenin oranı Hz. Peygamber zamanında onun tarafından duruma, yerine ve işin gereğine göre ve cizyeyi verecek olanlarla yapılan anlaşmalarla belirtilirdi. Cizye, ya kişi başına veya bir toplumdan belli bir miktar üzerinden topluca alınırdı.

Hz. Muhammed, Necranlılarla anlaşma yaptığı zaman Necran halkına, her yıl Safer ayında 2000 ve Receb ayında da 1000 kat giysi cizye koymuştu. Her kat giysinin değerini de bir okye olarak belirtmişlerdi (Bir okye 40 dirhemdir ki bir dirhem 3.75 ağırlığında gümüş paradır). Gene Peygamber, Ezruh halkıyla, her yıl Receb ayında verilmek üzere 100 dinar cizye üzerine anlaşma yapmıştı (Dinar 4.25 gram ağırlığında altın paradır). Mekna halkına gene Peygamberin koyduğu cizye, kereste, iplik, hayvan, zırh ve meyvelerinin dörtte biri idi.

Cizye'nin böyle anlaşmaya bağlı olarak alınması Hz. Ebu Bekir'in halifeliğinin sonuna dek sürdü. Hz. Ömer halife olduğunda İran, Mısır ve Suriye'den büyük toprak parçaları ve buralarda oturan geniş halk topluluğu katılınca bunlardan alınacak cizye oranının belirtilmesi gerekti. Ömer, savaşları yöneten komutanlarına, sakalı bı-

yığı gelmiş kişilerden 40 dirhem ya da 4 dinar almalarını emretmişti. Cizye, Tevbe (IX.) sûrenin 29. âyetiyle farz edilmiştir. İslâm hukuku bu âyete dayanarak cizyeyi, Hristiyanlar, Yahudiler, Mecusîler ve Sâbiîlerce ödenmek üzere kişi başına konmuş kişisel bir vergi sayar. Bu vergiyi ödeyenler, İslâm topluluğu ile, sadece inanç ve törelerine hoşgörülü davranmak değil, mal, can ve ırzlarının korunmasını da istemek üzere bir anlaşma yapmış sayılırlar. Cizyeyi, yalnız, beden ve kafaca sağlam, ödeme gücü olan reşit erkekler verir. Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar ve din adamları bu vergi dışında bırakılmışlardır. Osmanlılarda cizye; yoksul, orta halli ve zengin olmak üzere üç derece olarak alınırdı; ve bu vergi, savaşa yardım karşılığı tutulurdu yani şer'an cizye verenlerin fakirlerinin yaya, orta hallilerinin atlı, zengin olanlarının kendisi ile birlikte bir başkasını atlandırarak savaşa yardım edecekleri farz edilerek üçe ayrılmıştır ve cizye vergileri, bu biçimde yardım edildiğinde hâsıl olacak masraf miktarına göre hesaplanarak belirtilip kural yapılmıştır. Cizye para olarak veya mal olarak ödenir. Hz. Ömer zamanında cizye veren halk ayrıca Suriye ve Mezopotamya'da bulunan Müslümanların herbirine yiyecek olarak ayda iki mud (125 Kgr.) buğday, üç kışt (5 Kgr.) zeytin yağı vermek zorunda idiler.

Bir gayr-i Müslim İslâm olursa üzerinden cizye kalkar. Orta Asya'da ve Mısır'da toplu olarak İslâma girmeler cizye ve haraç gelirini düşürdüğünden İslâm olanlardan da gene eskisi gibi bu vergiler alınmak istenmiş. Emevî halifesi Ömer b.Abdülaziz zamanında Horasan valisi Cerrah b.Abdullah, halifeye: «Herkes cizyeden kurtulmak için İslâm oluyor, halbuki bunlar sünnet olmuyor» diye bildirince Ömer b.Abdülaziz, Cerraha: «Cenab-ı Hak Hz. Muhammed'i, halkı doğru yola yöneltici olarak yolladı; sünnetçi olarak yollamadı» cevabını vermişti.

Gene aynı halife Ömer b. Abdülaziz, aynı işlemi Mısır'da valisi bulunan Hayyan b. Şureyh'e de yaptı. Hayyan, Halifeye «Halkın Müslüman olması cizye gelirini düşürdü; o kadar ki memurların maaşlarını ödemek için borç almak zorunda kaldım. Aldığım bu borcun, Emîr ül-Mü'minin tarafından ödenmesini rica ederim» diye yazmış, Ömer b. Abdülaziz, Hayyan'a «Yazını aldım; beceriksizliğini bile bile seni Mısır'a vali yaptım. Şimdi yolladığım adama, başına yirmi değnek vurmasını emrettim. Müslüman olanlardan cizyeyi kaldır çünkü Tanrı, Muhammed'i doğru yol gösterici olarak yolladı; vergi tahsildarı olarak yollamadı» cevabını verdi.

Yukarıdan beri saydığımız İslâmî gelir kaynaklarından başka, gemilerden, madenlerden, otlaklardan, güm-rüklerden, darphanelerden, tuzlalardan, orman ürünlerinden v.b. gelirleri de vardı ki bunlar haraçtan sayılıyordu. Bu tür vergilerin çoğuna İslâm hukukunda oşür denir. Osmanlı kanunnamelerinde bir de «dimos» kelimesi geçer ki bu, Arapçadaki oşr kelimesinin karşılığıdır. Fransızcası «dîme»dir, ürünün onda biri demektir. Oşr vergisi, dinler kadar eskidir; hemen her dinde vardır. Hz. İbrahim'in, Hz. Yakub'un, Hz. Musa'nın a'sar toplanması ve sarf yerleri hakkındaki buyrukları bilinmektedir. Hristiyanlıkta da önceleri malî ibadetten sayıldığı halde, dördüncü yüzyıldan başlayarak zorunlu olmuştur. Onlarda bu vergi din adamları ile derebeylerine aitti. Bir örnek verilmek gerekirse Salahaddin Eyyubî üzerine yürüyen üçüncü haçlı ordularının masraflarını karşılamak için İngiltere ve Fransa kralları taraflarından, Salahaddin vergisi (dîme Saladin) adıyla olağanüstü büyük bir gelir sağlamak üzere bir vergi konmuştu. Bu nedenle Dimos terimine Osmanlıların Suriye defterlerinde rastlanır.

Soru 84 : Hz. Ömer devrinde toplum yararına yapılan işler nelerdi?

Halife Ömer devrinde, zekât, öşür, ganimet, haraç ve cizye v.b. gelirlerinin pek çoğaldığını gördük. Ömer bunlarla hemen hemen bütün Araplara maaş bağladığı gibi, ülke ve toplum yararına bir sürü bayındırlık işlerine de girişmişti. Bunlardan bazılarını örnek olarak görelim:

1) **Ebu Musa Kanalı:** Basra şehrinin içme suyu kıt olduğundan halk 9.5 Km. uzaktan su taşırdı. Şehir halkı bu durumdan yakınıp Ömer'e baş vurunca 14.5 Km. uzunluğunda bir kanal açılıp Dicle ırmağının suyu Basra'ya dek getirilip halkın bol bol ve rahatça faydalanmasına kondu.

2) **Nehr-i Sa'd:** Bugünkü Bağdad'ın bulunduğu yerdeki Anbar şehri halkı, buranın sahibi olan Sasânî Kralına şehirlerine su getirtilmesi için başvurdukları halde bu istekleri yerine getirilmemişti. Halife Ömer devrinde bölge valisi Sa'd b.Ebi Vakkas tarafından bu su getirme işine başlanmış, açılan kanal yolunda büyük bir kayaya raslanıp bu kaya atılamadığından yarım kalmış, daha sonra ünlü Irak valisi Haccac b.Yusuf es-Sakafî tarafından bu taşlık bölüm kaldırılarak kanal açılmış ve şehre su getiren bu kanala «Nehr-i Sa'd» adı verilmiştir.

3) **Nehr-i Emir ül-Mü'minin:**

Hz. Ömer devrinde açılan kanalların en önemlisi, en büyüğü ve en faydalısı, Nil nehrini Kızıl Deniz'e birleştiren ve «Nehr-i Emir ül-Mü'minin» adıyla anılan kanaldır. Bu kanal şu olay nedeni ile açılmıştır: M. 639 yılında Arabistan'da şiddetli bir kıtlık olmuştu. Hz. Ömer, ülkenin her yanına, buğday yollanması için yazı yazdı; Suriye'den ve Filistin'den geldiği halde, buğday anbarı sayılan Mısır'dan geç geldi, çünkü uzun bir kara yolundan ve Tih Çölü geçilerek getiriliyordu. Bu uzun kara yolu engelini

ortadan kaldırmak için ve gerektiğinde Mısır ürünlerinin daha çabuk getirilebilmesi için bu işe girişilmişti. Bunun için Ömer, Mısır valisi Amr b.Âs'ı ve kanal işlerinden anlayan birkaç kişiyi Medine'ye çağırıp Nil ile Kızıl Deniz arasında gemilerin gidip gelebileceği bir kanal açılmasını emretti. Kanal işi gerçekleşince hem Mısır'da ekilebilen tarla çoğalacak, hem de Mısır-Medine yolu kısalmış olacaktı. Amr b.Âs, Mısır'a döner dönmez işe girişti. Kanalin kuzeyden Kahire şehrine uzaklığı 19 Km.dir, Nil neh-rinden Kızıl Deniz'e ise 111 Km. dir.Bütün bu uzun ka-nalın açılması altı ay gibi kısa bir sürede bitirilmiştir. Nil'den kalkan büyük kayıklar bu kanaldan geçip Kızıl Deniz'e iner, oradan Cidde limanına gelirlerdi. Kanalin bitirildiği ilk yıl, buradan Kızıl Deniz'e geçen 20 gemi, 4800 ton buğdayı Cidde'ye getirmişti. Bu kanal, Emevî halifelerinden Ömer b.Abdülaziz zamanına dek (M. 717-720) Mısır ticaretine büyük faydalar sağlamış, bundan sonra bakılmadığından bazı yerleri dolmuş ve daha sonra Abbasî halifesi Mansur, özel nedenlerle kanalı bús-bütün kapattırmıştır ki daha sonra gene açılıp bir süre daha işletilmiştir. Nil nehrinin Kızıl Deniz'e birleştirilmesi işi Firavunlar çağında da gerçekleştirilmiş ve uzun süre kullanılmıştı. O da daha sonra bakımsızlıktan kapan-mıştır.

Nil'in Kızıl Deniz'le birleştirilmesinden daha önemli olarak, Amr b.Âs, Ak Deniz ile Kızıl Deniz'i birleştirme işlemine girişmişti; hatta bu iş için gerekli olan krokiyi de yaptırmış ve Ferma'dan yukarı 112 Km.lik yerin göz-lemine kendisi yapmıştı. Ömer, Amr'ın bu yeni işe girişi-şini öğrenince, bu kanal açılırsa Bizans gemileri Arabis-tan kıyılarına saldırır, hacıların mallarını yağma ederler diye bundan vazgeçmesini yazdı.

Akdeniz'i, Kızıl Deniz'e birleştirecek olan bu kanalın açılması işine girişilmesi, Osmanlı İmparatorluğunda

XVI. yüzyıl sonlarında büyük vezir Sokollu Mehmet Paşa tarafından, Hazar Denizi'nin, Karadeniz'le birleştirilmesi işi ile birlikte ele alınmış, hatta ikincisine hemen başlanıp kanalın epey bir parçası açıldığı halde yarım bırakılmıştır. Süveyş kanalının açılması işi, Avrupa büyük devletlerinin de katılmalarıyla 1869'da gerçekleştirilmiştir.

Hız. Ömer devrinde bunlardan başka, Basra, Kûfe, Fustat, Musul ve Cize (Fustat karşısında ve Nil'in batısında) gibi şehirler de yeniden yapılmışlardır.

Divan Tertibi: Bu kurum, on-onbeş yıldan beri, zaman zaman ve yer yer yapılan savaflara katılan savaşçıların durumunu düzenlemek için ortaya çıkarılmıştır; çünkü bu zamana dek savaşan Müslüman askerleri, savaşlarda elde ettikleri ganimetlerin beşte dördü ile geçiyorlardı. Toprak ele geçirmeleriyle genişleyip daha zengin ve büyük ülkeler almaya başlanınca elde edilen ganimetlerin ve malların bir düzen içinde dağıtılması gerekti. Cizye, haraç ve savaş ganimetlerinin beyt ül-mal payları Medine'ye akmaya başlayınca Ömer, danışma kurulunu toplamış, bu paralarla ne yapmak gerektiğini sormuştu. Ali b.Ebi Talib ve Osman b.Affan, bazı düşünceler ileri sürmüşler, Velid b.Hişam, Suriye'de Bizans valilerinin ve İran'da komutanların ordu mevcudu ve maaşları hakkında defter tuttuklarını ve bu işe bakmak üzere ayrı bir kurum kurduklarını söyleyince, bu fikri Ömer beğenerek kendilerinin de onlarınki gibi defter tutmalarını uygun görmüştü. Esasen Ömer, bütün Müslümanları askerleştirmek amacıyla olduğundan M. 636 yılında bu iş için önce Kureyş ve Ensar'dan başlamak üzere o zaman soybiliminde büyük uzmanlıkları olan Akil b.Ebi Talib, Cübeyr b.Mut'im ve Mahreme b. Nevfel'den kurulu bir kurul bu işe atandı. Bunlar önce Beni Haşim'i, sonra Ebu Bekir'in soyunu, daha sonra öteki soyları yazdılar. Maaş

bağlama (Bağlanan bu maaşlar yıllıktı) konusunda şu ölçüler uygulandı.

5000	dirhem :	Bedir savaşına katılmış olan gazilerin herbirine,
4000		Uhut gazilerine ve Habeşistan'a göçmüş olanlara,
2000		Bedir gazileri ailelerinden herbirine,
3000		Mekke'nin alınışından önce Medine'ye göç edenlere,
2000		Mekke'nin alınışından sonra İslâm olanlara,
2000		Kadisiye ve Yermük gazilerine,
2000		Kadisiye ve Yermük'ten sonraki savaşlara katılan gazilere,
400		Yemen halkından herbirine,
12000		Hız. Muhammed'in karılarından herbirine,
12000		Hız. Muhammed'in amcası Hız. Abbas'a,
8000		Ali b.Ebi Talib'e,
5000		Ali b.Ebi Talib'in oğulları Hasan ve Hüseyin'den herbirine,
3000		Ömer b.Hattab'ın oğlu Abdullah'a,
4000		Üsame b.Zeyd'e,
2000		Muhacirin ve Ensar oğullarından herbirine,
200- 600		Muhacirin ve Ensar karılarından herbirine.

Hız. Ömer, yoksullara da, karınlarını doyuracak kadar un tahsis etmişti ki buna «rızk» denilirdi; bunun verilceği kişiler her ay gelip beyt ül-malden paylarını alırlardı.

Hız. Ömer ordusunda, Deylemliler, Yezdicerd ordusunda Türk asıllı Zut'lar vardı ki bunlar, Sus savaşından sonra İslâm olup Müslüman ordusuna katılmışlardı; kendileri Basra şehrine yerleştirildiler. Ayrıca İslâm ordu-

sunda Rumlar da vardı; bunlar, Mısır savaşlarına katılmışlar, Amr b.Âs'ın Fustat şehrini kurması üzerine kendilerine bir karargâh ayrılmıştı. İslâm ordusunda Yahudiler de vardı; Mısır savaşlarında bin kişi daha katıldı. Ayrıca ordunun gönüllüler (Mutatavvîa) bölümünde binlerce zerdüşť yer almış bulunmakta idi. Bütün bu yabancı soydan ve dinden olan ve Müslümanlarla aynı saflarda savaşan askerler, Müslüman silâh arkadaşları kadar maaş alırlardı.

Hız. Ömer, ordudaki kişilerin, tarım, ticaret ve sanat gibi işlerle uğraşmalarını istemediğinden bunların bütün ihtiyaçlarını hazineden karşılamayı ve kendilerine olabileğince yüksek maaş vermeğ-i düşünürdü. Orduda en az maaş alan, yılda 200 dirhem alıyordu. Bu miktar bir süre sonra 300 dirheme çıktı, büyük komutanlarınki ise 7000'den 10.000'e çıkarıldı. Savaşlarda alınan ganimetlerin beşte dördü de askerler arasında paylaştırılıyordu ve bu, maaşlardan ayrı bir gelirdi. Askerlerden başka ülkenin her yerindeki Müslümanlara, o zamanın kanunları demek olan şeriat kurallarını kapsayan Kur'an âyetlerini öğretmek için hafızlar atamış olup bunların herbirine ayda on beşer dirhem aylık veriyordu. Bu hafızlar halka, evlenme, boşanma, miras, şahitlik, ticaret hukuku v.b. konulara ait kuralları kapsayan Bakara, Nisa ve Maide sûrelerini ezberletiyorlardı. Gene Hız. Ömer devrinde halka hac yöntemlerini öğretmek ve mescitlerde namaz safalarını düzeltmek için aylıklı adamlar atanmıştı.

Askerlerle komutanlarının çocuklarına bağlanan aylıklar, çocukların memeden kesilmesinden değ-il, doğdukları günden başlıyordu. Savaş sırasında askerlere yiyecek bulma iş-i, Kadisiye savaşı sırasında olduğı gibi, yakın köyler ürünlerine parası verilerek elkonmak suretiyle yapılıyordu; yalnız ilk sıralarda ordunun et ihtiyacı Medine'den gönderiliyordu. Savaş alanları uzaklara gidince

çevre köylerden alınmaya başlandı. Yukarıda gördüğümüz gibi ele geçirilen ülkelerden alınan cizyelerden bir parçası tarım ürünü ve başka mallar olarak alınmaya başlanmış, bunlar depolara yerleştirilip gerektiğinde orduya sarfedilmiştir. Örneğin Mısır'da cizye yerine zeytin yağı, bal, sirke alınıp bunlar askerlere dağıtılıyordu. Mezopotamya'da da aynı kural uygulandı; ama bir süre sonra cizyenin mal olarak verilmesi zulme sebep olduğundan Ömer, bunların para olarak alınmasını emretti.

Her askerî birlikte bir veznedar, bir muhasip, bir kadı, birkaç tercüman, doktor ve veteriner bulunurdu. Askerler, kendilerine ait kişisel araç ve gereçlerini birlikte taşırlardı (iğne, makas, aygıt heybesi, yay, ok, kılıç v.b.). Mancınık kullanmağa, Hz. Muhammed zamanında Selman-ı Farsî öğretisi ile Taif kuşatmasında başlanmıştır. Hz. Ömer devrinde koç başları, yürür kuleler kullanılmış ve geliştirilmiştir. İlk sıralarda Müslümanlar ok ve yay kullanmakta mahir olmayıp, attıkları oklar pek uzağa gitmediğinden İranlılar bunları «çuvaldız» diye küçümsemişken sonraları, özellikle Türklerin ve İranlıların İslâm ordusuna girmeleriyle, bu alanda da önemli ilerlemeler olmuştur.

Hız. Ömer devrinde gayr-i Müslimlerin durumu: Müslüman ordularının ilerlemelerinden önce, gerek Bizanslılar, gerek Sasânîler, yenik ulusları köle gibi çalıştırır ve onları kendi dinlerine döndürmeğe zorlardı. Özellikle Bizanslıların Mısır ve Suriye'de bu alanda daha bağınaz davrandıklarını biliyoruz. Gene bu iki devletin uyruğu olan kişiler, kesin olarak toprağa sahip olamazlardı. Toprak, üzerinde yaşayan kişilerle birlikte alınıp satılmak suretiyle elden ele geçerdi ki bu bakımdan, orta zamanlar boyunca Avrupa'da uygulanan Fiyef sistemi ile büyük bir benzerlik gösterir. Hz. Ömer ele geçirilen yerlerdeki halka tam anlamı ile din özgürlüğü tanıdığı

gibi, can, mal, ırz kutsallıklarının korunmasını da devletin başlıca görevlerinden saymış ve bunu yerine getirmeye bütün gücüyle çalışmıştır. Kudüs, Hîre, Cürcan ve Azerbaycan'ın ele geçirilmelerinde yapılan bildiriler bu anlamı kapsarlar. Gayr-i Müslimler, bu özgürlük ve bağışıklıkların verilmesine karşılık cizye ve haraç ödüyorlardı ki kendilerinden, savaşlarda faydalanıldığı zamanlarda cizye alınmamıştır. Bundan başka bir bölge halkı toplu olarak İslâm ordusuna yardım ederse onlardan, bir yıl veya daha uzun bir süre cizye alınmıyordu; 643 yılında Azerbaycan ve Ermenistan halkından bazılarına böyle bir cizye bağışıklığı tanınmıştı.

Soru 85 : Hz. Osman nasıl halife seçildi?

Hz. Ömer, Ebu Lü'lü' Firuz tarafından bıçaklanıp ölüm döşegine düştükten sonra kendisinden, yerine kimin geleceğini sordular. O, daha önce Ebu Ubeyde Âmir b.Cerrah'ı halifelîğe yarayışlı görüyordu; çünkü Ebu Ubeyde hem, tüm yaşantısı boyunca doğruluğu, alçak gönüllülüğü kendine amaç edinmiş, hem de Peygamber onun için «O bu ümmetin emindir» demişti. Amma ne yazık ki Ebu Ubeyde M. 639 yılında Amvas vebasında ölmüştü. Öldüğünde Suriye'de büyük bir etkisi ve yeri olduğu halde evinde, yalnız savaş araçları, bir koyun postu ve bir su testisi bulunmuştu. Ömer'e göre Ebu Ubeyde'den sonra halifelîğe yaraşır ikinci kişi, Ebu Huzeyfe'nin azadlı kölesi Salim'di ama bu sırada o da ölmüş bulunuyordu. Hz. Ömer'in amcası oğlu ve eniştesi olan Said b.Zeyd, Yermük savaşı ve Şam kuşatmalarında bir savaş eri gibi bulunduktan sonra Kûfe'ye gidip yerleşmiş ve dünyadan elini eteğini çekmişti; yani halife olacak bir kişi değildi. Bu nedenle «Aşerei Mübeşşere» den yani

sağken cennetlikle müjdelenen on kişiden sağ kalan altısı üzerinde durmak gerekiyordu. Ömer, halifelik için genel bir seçime gitmenin karışıklıklar doğurabileceğini hesapladığından, yerine geçecek halifenin, sağ kalan on cennetlikten biri olmasının uygun olacağını düşünmüş, işi, içlerinden birini seçmeleri için bunlara bırakmıştır. Bu altı kişi:

1 — Abdurrahman b. Avf: Bu zat halifeliğe uygundu ama, Uhut savaşında yirmi yerinden yaralanmış ve topal olmuştu; üstelik yaşlılık da buna katıldığından halifelik görevini yerine getirebilecek durumda değildi; ayrıca Hz. Ömer'in bu husustaki teklifini de kabul etmemişti.

2 — Sa'd b.Ebi Vakkas: İran savaşlarında büyük yararlıklar göstermişse de, halifeliği başarabileceğine Hz. Ömer'in güveni yoktu. Ayrıca, Sa'd, Kûfe valisi iken halk kendisinden memnun kalmamış, Ömer'e şikâyetle bulununca görevinden alınmıştı. O, zevkine ve keyfine de düşkündü. Medine yakınında Akik adındaki yerde kalın ve yüksek duvarlı ve geniş avlulu bir konak yaptırarak üst katlarında da balkonlar yaptırmıştı.

3 — Zübeyr b. Avvam: Hz. Peygamber'in ilk karısı Hadice'nin yeğeni, Ebu Bekir'in damadıdır. Kendisi, ticaretten lezzet almış ve bu yolda da çok zengin olmuştu. Birisi Basra'da, öteki Mısır'da, üçüncüsü Kûfe'de, dördüncüsü Medine'de olmak üzere kendisi için dört konak yaptırmıştı. Ölümünde arkada bıraktığı paranın sekizde biri 50.000 dinar'a, bugünkü parayla yaklaşık olarak altı buçuk milyon Türk lirasına varıyordu. Ayrıca bin at, bin cariye bırakmıştı. Bunlarla birlikte olaylardan anlaşıldığına göre bu sırada halifelikte gözü yoktu. Hz. Ömer, bu cennetlik kişilere çok önem verdiği için, Mısır'ın ele geçirilişinden sonra Zübeyr'i, Mısır'a vali atamak istemiş o, emîrlik heveslisi olmadığını, sırf savap için gideceğini

söylemiş, oğulları Abdullah ve Muhammed'le Mısır'a varıp savaşılar katılmışlar, büyük yararlıklar göstermişlerdir.

4 — Talha b.Ubeydullah: İslâmiyete büyük yardımlarda bulunmuş, Uhut savaşında Peygamberi korumak için çalıştığı sırada kolundan yaralanıp çolak kalmıştı. Kendisi için Kûfe şehrinde bir konak yaptırdığı gibi Medine'deki evini de kireç ve kiremit ve saç ağacı kerestesinden yaptırmıştı. Irak çevresindeki akarlarından gelen günlük geliri bin dinara varıyordu ki Serat bölgesinden gelen ise Irak'tan gelenden daha çoktu. Zenginliği derecesinde süslü de giyinir, parmağına kıymetli taşlı yüzükler takardı. Bu nedenle Hz. Ömer onun bu tür davranışlarını beğenmezdi.

5 — Osman b.Affan: İki kez Peygamber'in damadı olmuş bulunan ve Emevî soyundan olan Osman, belki de ashabın en zengini idi. Evinde bıçaklanarak öldürüldüğü zaman 150.000 dinar (20.000.000 Türk lirasından çok) ve bir milyon dirhem kuru para bırakmıştı. Vadiülkura ve Huneyn'deki ve başka yerlerdeki köyleri ise 100.000 dinar değerinde idi. Bunlardan başka binlerce köle, cariye ve at, deve bırakmıştı. Kendisi öteden beri ticaretle uğraştığından halifenin ticaretle uğraşmasını hoşgörür, bu suretle dünya ve âhiret mutluluğuna ulaşacağına inanırdı. Çok yumuşak huylu olduğundan, akrabaları olan Beni Ümeyyeliler kendisinden kolayca görev ve ödev alabilirler, bu durum ise öteki kabilelerin, özellikle haşîmîlerin rekabetini üzerine çekip bir fitne çıkmasına sebep olabilirdi.

6 — Ali b.Ebi Talib: Âbid, zâhid, mücâhid ve kanaat-kâr olup Ömer de onun halifeliğe ehliyetini tasdik ederdi ama huyu alaya ve şakaya meyilli idi.

Hz. Ömer son anlarında Abdurrahman b. Avf'ı yanına çağırdı ve «Seni yerime aday göstermek istiyorum»

dedi. O da «Bana, bu işi üstüne al diye öğütler misin?» deyince «Edemem» demesi üzerine Abdurrahman «Ben de ebediyen bu işe giremem» cevabını verdi. Bunun üzerine Ömer işi, yukarıda adları geçen altı «cennetlikle müjdelenmişler»e havale etti; yani işi onların aralarından birini halife seçmelerine bıraktı. Oğlu Abdullah'ı da, seçilmemek kaydıyla, bu kurulda bulunup sadece oy vermek üzere görevlendirdi ve kurulun, dışarda bulunan Talha'yı üç gün beklemesini, bu arada gelmezse, karar vermelerini söyledi. Sonra, ensardan Ebu Talha'yı yanına çağırıp «Ey Ebu Talha! Çok kez Tanrı seninle İslâmı yüceltmıştır. Bu kez de hizmet et. Danışma kurulu bir evde toplanacak; sen de ensardan elli kişi ile kapıda bekle dışardan kimseyi içeri sokma» dedi. Mikdad b. Esved'i çağırıp «Mikdat! Beni mezara gömdükten sonra danışma kurulunu topla, içlerinden birini halife seçinceye dek onları orada tut» dedi. Suhayb-i Rûmî'ye de üç gün halka namaz kıldırmasını ve danışma kurulunun başında bekleyip, dördü ya da beşi birleşip biri ya da ikisi ayrıcalık ederse ayrıcalık edenlerin başlarına vurmasını, oylarda eşitlik olursa oğlu Abdullahı hakem tanımalarını, onu kabul etmezlerse Abdurrahman'ın bulunduğu yanı tercih etmelerini tenbih etti. Oğlu Abdullah'a da oylarda ayrıcalık olursa çoğunluk yanı tutmasını, eşitlik olursa Abdurrahman'ın bulunduğu yanı tutmasını söyledi. Oğlu Abdullah, babasının Hz. Ali'nin halifelğine meyilli olduğunu görmekle «Ey Emir el-Mü'minin! Ne engel var, onu seçiversene» deyince «Ey oğlum! Bu yükü sağ iken taşıdık, öldükten sonra da mı taşıyalım?» cevabını verdi. Abdullahı, Peygamberin karısı Ayşe'ye, Hz. Muhammed'in yanına gömülmesine müsaade etmesini ricaya gönderdi; o da müsaade etmekle, ölümünde oraya gömüldü.

Danışma kurulunda önce Abdurrahman söz aldı; durumun inceliği ve ayrıcalıktan çekinilmesinin gerektiği

üzerinde konuştu. Herkes ayrı ayrı düşüncesini söyledikten sonra Abdurrahman gene söze başlayıp «Hanginiz, hilâfeti, içinizden en iyi olana vermek için üzerine alıp kendini bu işin dışında tutar» sorusunu sordu. Kimse cevap vermeyince «İşte ben böyle halife adaylığının dışında tutuyorum» diyerek, kendisinin uygun göreceği bir kişiye razı olup buna karşı koyan olursa, ona karşı kendisiyle birlik olmak üzerine söz vermelerini istedi ve bu hususta en doğru biçimde davranacağına dair teminat verdi.

Abdurrahman, danışma kurulu üyelerinin çoğunluğunun Ali ve Osman üzerinde durduğunu anlayıp, halkın ne düşündüğünü de öğrenmek için dışarı çıkıp halkın ileri gelenleri, askeri komutanlar ve Arap büyükleri ile ayrı ayrı görüştü. Üçüncü gün Zübeyr ile Sa'd'ı yanına çağırdı, ne düşündüklerini sordu. Her ikisi de Ali üzerinde birleştiler. Bundan sonra Osman ve Ali ile ayrı ayrı sabaha dek konuştu ki bunların neler olduğu gizli kalmıştır. Sabahleyin halkın ileri gelenleri mescide çağırıldı. Burada daha karar bildirilmeden, ashabdan bazıları, halifenin Haşimîlerden ya da Emevîlerden olması üzerinde tartışmaya başladılar. Abdurrahman «Ey topluluk! Susun, başınıza bir iş çıkarmayın. Ben düşündüm taşındım, gerekenlere danıştım» deyip Ali b. Ebi Talib'i yanına çağırdı ve kendisine «Tanrının kitabı ve Peygamberinin sünneti ve ondan sonra gelen iki halifenin yaptıklarını örnek alarak çalışacağına Allah adına and iç» dedi. Ali «Bilgimin ve gücümün yettiğince öyle davranacağımı umarım» karşılığını verdi. Abdurrahman, iki kez daha aynı soruyu sordu. Ali de iki kez aynı karşılığı verdi. Ali'nin verdiği karşılık doğru ise de vakit dar ve nazik olup öyle kayda şarta müsait değildi. Bu yüzden Abdurrahman bu kez Osman b. Affan'ı yanına çağırıp üç kez Ali'ye söylediklerini söylediğinde hiç duraksamadan «Evet öyle davranırım» dedi. Abdurrahman başını kaldırıp, eli Osman'ın eli üzerinde olduğu

halde «Ya Rab! Tanık ol, boynumdaki emaneti Osman'ın boynuna koydum» diye biat edince halk da biat etti. Söylentiye göre Ali b. Ebi Talib'in çekimser karşılık vermesi, Amr b. Âs'ın bir hilesi sonucu imiş. Bu söylentiye göre, Osman'la Ali'den birinin halife olacağı anlaşılınca Amr, önce Ali'ye gitmiş «Halifelik sana teklif edildiğinde kabulde acele edersen halk, senin bu mevkie haris ve hevesli olduğunu zannedip, seçmekten çekinebilir. Bu itibarla - gücüm yettiğinde bu koşullarla yerine getiririm - dersen, Osman'a da aynı teklif yapıldığında o da aynı çekimserlikte bulunur, ikinci kez sana teklif edilince kabul edersin ve bu kabulün şer'an ve aklen makbul ve kusursuz olmuş olur» demiş. Ali'yi böyle kandırdıktan sonra Osman'a gidip, Ali ile aralarında geçen konuşmayı anlatmış ve kendisine yapılacak ilk teklifi kayıtsız şartsız kabul etmesini öğütlemiş. Bu söylenti pek tutarlı görünmez; çünkü Ali ve Osman toplandıkları evden üç gün dışarı çıkmamışlar ve hiç kimse içeri alınmamıştır. Bu söylenti belki de Ali - Muaviye çekişmesinde Amr b. Âs'ın oynadığı kötü rolden sonra çıkarılmıştır.

Mescitte Osman'a biat yapıldıktan sonra dışarda bulunan Talha da gelmiş ve biat etmiştir. Hz. Osman, kendisine biat edildikten sonra hutbe okumak üzere minbere çıktı fakat dili tutuldu «Her şeyin başlangıcı güçtür; yaşarsam size yoluyla hutbe okurum» deyip minberden indi.

Soru 86 : Osmanın halifeliğinin ilk yıllarını anlatırmısınız?

Hız. Ömer, Medine camiinde bıçaklanıp yaralanmasından kısa bir süre sonra 23 Kasım 644 günü öldü; kendisinin vasiyeti üzerine toplanan yedi kişilik kurul Osman b. Affan'ı halife seçti.

Osman'ın, kesin olmamakla birlikte altıncı fil yılında yani 577'de Taif'te doğduğu söylenir ki buna göre Hz. Peygamberden altı yaş küçük olmuş oluyor. Halifelige seçildiğinde 67 yaşlarında, öldüğünde de 79 yaşlarında bulunuyordu. Oniki yıl kadar halifelik yapmıştır. Önce de dediğimiz gibi kendisi Emevî sülâlesindendir. İlk kez Peygamberin kızı Rukayye ile, bunun ölümü üzerine de öteki kızı Ümmü Külsüm Âmine ile evlendiğinden, Peygamberle iki kez akraba olmuştur; iki kez nurlanmış anlamına olmak üzere kendisine Osman-ı Zinnureyn denir.

Hız. Osman 644 Kasımında halifelik makamına oturduktan kısa bir süre sonra, Bizanslıların denizden İskenderiye'ye yaptıkları saldırı ile, İran'da Rey (şimdiki Tahran), Hemedan ve Istahr halkının, bir süre sonra da Azerbaycan ve Ermenistan havalisinin ayaklanmaları ile karşılaştı. M. 645 yılında Bizanslılar, deniz yoluyla Mısır'ın İskenderiye kıyılarına çok asker yolladılar. İskenderiye'deki Hıristiyan halk da gelenlerle birleşti. Şehrin Müslüman koruyucusu bu Bizans ordusunu içeriye almadı. Bu kez Bizans ordusu Mısır'ın içerilerine doğru yürüdü. Mısır valisi Amr b. Âs, bunlara karşı çıkıp yenerek ülkede düzeni sağladı. İran'daki ayaklanmalar da Sa'd b. Ebi Vakkas tarafından bastırıldı, ama ikinci kez Kûfe valiliğinden alındı. Sa'd, önce Kûfe valisi iken Hız. Ömer tarafından azledilip yerine Mûgîre b. Şûbe atanmış fakat Ömer ölürken Sa'd'ın gene eski yerine atanmasını söylediğinden, ölümü üzerine onun bu isteği yerine getirilmişti. Sa'd'ın bu ikinci kez yerinden alınmasının nedeni şudur: Sa'd, Kûfe'de Beyt ül-Mal memuru olan Abdullah b. Mes'ud'dan ödünç para almıştı. Sa'd bunu gününde veremediğinden İbn-i Mes'ud borcunu hemen ödemesini istedi. Bu iki kişi arasındaki kavga Kûfe halkına da bulaşıp iki bölük oldular. Bir bölüğü borcun hemen ödenmesini, öteki bölük taksite bağlanmasını istiyordu. İslâmiyetle

halk arasında çıkan ilk ayrılık budur ve «ehl-i Irak ehl-i şikak» deyiimi bu olaydan kalmıştır. Bu tartışmayı duyan halife Osman, Sa'd'ı Kûfe valiliğinden azl edip Ukbe b.Ebi Muayt'ın oğlu ve kendisinin ana bir kardeşi olan Velid b. Ukbe'yi Kûfe valiliğine atadı. Hz. Ömer, «Ebu Muayt oğullarını Müslümanların başına belâ etme» diye Osmana nasihat ettiği halde, onun tersini yapması halk arasında iyi karşılanmadı; çünkü Velid ve babası Ukbe, daha Peygamber zamanında çok kötü tanınmış kişilerdi.

Bu sırada Azerbaycan bölgesinde isyan çıktı; Irak ve Şam orduları Azerbaycan'da birleşip ayaklanmayı bastırdılar; fakat Iraklılarla Şamlılar arasında Kur'an'ın okunması konusunda anlaşmazlık çıktı; her biri kendilerinin doğru okuduklarını söylediğinden tartışma büyüdü, az kalsın kan döküleyazdı. İşte önce söz ettiğimiz, Kur'an'ın Kureyş lehçesine göre düzenlenmesi bu tartışma üzerine yapılmıştır.

Gene bu yıl içinde büyük bir Bizans ordusu Sivas ve Malatya çevrelerine doğru geldiğinden, Irak ve Şam orduları Anadolu'ya girerek birçok kaleleri ele geçirdi ve birçok ganimet alıp döndü. Bundan sonra Muaviye komutasındaki bir ordu Anadolu'ya dalmış, Amuriyye'ye dek gidip Antakya ve Tarsus arasındaki kalelere asker yerleştirmişti.

Afrika'ya ordu yollanması : Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh, Mekke'nin alınışında genel af dışında tutulmuşken, Hz. Osman'ın süt kardeşi olduğundan bunun aracılığı ile affedilmişti ve bu sırada Amr b. Âs'ın ordusunda görev almış bulunuyordu. M. 645 yılında Osman, bunun, bir ordu ile Afrika'ya gönderilmesini Amr'a yazıp, bu yolda görevlendirilmişken, ileri gitmeye cesaret edemeyip geri döndü. Bu sırada Mısır'ın askerî ve malî işleri Amr'dan alınıp Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'e verildi. Bu iki kişiden her biri ötekini işine karıştığını ileri sürerek şikâ-

yet etmekle Osman, Amr'ı azledip Abdullah'ı Mısır valisi atadı. Bundan çok üzülen Amr Medine'ye dönüp Osman'ın aleyhtarları arasında yer aldı.

Abdullah b. Sa'd büyük bir ordu ile Afrika kuzeyine yürüyeceğini halifeye bildirdi. O da, içlerinde Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr'in bulunduğu yardımcı bir ordu daha yolladı. Bu ordu 649/650'de büyük bir başarı kazandı. Abdullah b. Sa'd, on beş ay süren bu sefer sonunda, başarı haberi ile ganimetin beşte birini Abdullah b. Zübeyr ile Medine'ye yolladı. Bu ganimetler Medine'ye geldiğinde, hayvanların ve öteki eşyanın hak sahiplerine bölüştürülmesinde güçlük çekildiğinden bunlar toptan satışa çıkarılıp Hz. Osman'ın amcası oğlu ve kâtibi Mervan b. Hakem'e ihale edildi. Mervan, bunların parasının hepsini ödeyemediğinden borcunun bir parçası affedildi ki bu da halk arasında birçok dedikoduya yol açtı.

Hz. Osman, 647 yılında Mekke'de, Mescid-i Haram çevresindeki evlerden bir çoğunu istimlâk edip yıktırarak genişletti ve güzelleştirdi.

M. 648/649 yılında Muaviye, Kıbrıs'ı ele geçirmeyi aklına koydu. Bu sırada bazı komutanların ölümü, bazılarının da istifası üzerine bütün Suriye bölgesinin emîrliği Muaviye b. Ebi Süfyan elinde toplanmıştı. Kendisi bu sırada Kıbrıs'a saldırmak için halifeden izin istemiş ve bu isteği kabul edilmişti. Bu deniz yolculuğuna ashabın ileri gelenlerinden birçok gönüllü katıldı. İslâm ordusu Suriye kıyılarından gemilerle yola çıktı. Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh de gemilerle Mısır'dan yola çıkmış olduğundan, iki ordu Kıbrıs'ta birleşti. Şiddetli savaşlar sonunda çok sayıda tutsak ve mal ele geçirildi. Kıbrıs halkı karşı koymaktan vaz geçip yılda yedi bin altın cizye vermek üzere barış yapmak zorunda kaldılar.

M. 649/650'de, Osman, amcası ve Mervan b. Hakem'in

babası Hakem b. Ebi'l-Âs'ı üzerinden sürgün cezasını kaldırıp Medine'ye getirdi. Halk bunu hoş karşılamadı. Çünkü bu zatı, sırrını açıkladı diye Hz. Peygamber Reseze köyüne sürmüştü. Halife Ebu Bekir ve Ömer, Peygamberin ona verdiği bu cezayı kaldırmamışken Osman'ın kaldırması iyi karşılanmadı.

Soru 87 : Hz. Osman devrinde yönetimde bozulmanın başlaması nasıl oldu?

Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk yılları, Hz. Ömer'in kurduğu, âdil, disiplinli ve sağlam yönetimin hızı ile düzgün yürür görünmüş fakat, o'nun akrabalarına düşkünlüğü, yönetiminin gevşekliği ve kontrolsüzlüğü anlaşıncaya ülkenin her yanında yolsuzluklar, vurgunculuklar ve memnuniyetsizlikler başlamıştır.

Osman, Ebu Bekir ve Ömer zamanında atanmış valileri ve yüksek mevkilerdeki memurları yerli yersiz azledip yerlerine, kendi akrabalarını, Ümeyye soyundan olan kişileri atayordu. Bunlar ve kendinden önceki halifeler devrinde uyulan kural ve geleneklerden bazılarını da kendi ictihadına göre değiştirmesi halkın ondan soğumasına, aleyhinde dedikodular yapmasına sebep oluyordu. Bunlarda bol gelirlerin halkın refahını artırmış olmasının, buna rağmen Hz. Ömer'in onları ölçsüz, zevk ve safaya dalmamaları için sıkıştırmasının gerginliğinin etkisi de çoktu.

Osman'ın yönetimde gevşekliğini ve halkın memnuniyetsizliğini gösteren işlerinden bazıları şunlardı :

Ömer b. Hattab'ın ölüm döşeginde tavsiyesi üzerine Kûfe valiliğine atadığı Sa'd b. Ebi Vakkas'ı azl edip kendi ana bir kardeşi Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt'ı Kûfe valiliğine gönderdi. Velid beş yıl Kûfe valiliğinde kaldı; ken-

disi çok şarap içen sarhoş bir kişi idi. Çoğu zaman sarhoş olarak camide imamlık ederdi. Hatta bir sabah namazına sarhoş gelip farzı dört rek'at kıldırmış ve «Bugün keyfliyim isterseniz daha fazla kıldırayım» demiş.

Basra halkı, valileri Ebu Mûsa'l-Eş'arî'den şikâyet edince, hemen Ebu Mûsa'yı azl edip kendi halası oğlu Abdullah b. Âmir'i atadı. Bu Abdullah, Basra'ya gelir gelmez İran'da, Fars bölgesi şehirlerinden Istahr, Şiraz halkının ayaklandıklarını haber aldı, ordu ile üzerlerine yürüdü, İran içlerinde başlamış olan isyanların hepsini bastırıp güvenliği sağladı.

Mısır'ı fetheden ve bu nedenle kendisine Mısır Fatihi denenen ve o zamandan beri Hz. Ömer tarafından Mısır valisi olarak bırakılan ve Sehm boyundan olan Anr b. Âs'ı azl edip süt kardeşi Abdullah b.Sa'd b.Ebi Serh'i Mısır valisi atadı. Bu Abdullah, Mekke alınmazdan önce Müslüman olup Medine'ye gelmiş ve vahiy kâtipliğine atanmıştı. Bir süre sonra vahiyleri yanlış yazdığı gibi kendisine de vahiyler geldiğini söylemesi üzerine cezalandırılacağını anlayarak İslâmdan çıkıp Mekke'ye geldi. Mekke fethinde genel af dışında tutulup, Peygamberin, «Kâbe örtüsüne sarılmış görseniz bile öldürünüz» emrini verdiği 11 erkekten biri idi. Sonra Hz. Osman'ın ricasiyle affedilmiştir.

Gerçekte Emevî sülâlesi Kureys'in en büyüğü en güçlüsü idi ama bunların çoğu İslâmiyeti ancak Mekke'nin ele geçirilmesinden ve başkanları olan Ebu Süfyan Müslüman olduktan sonra kabul etmişlerdi. İlk Müslüman savaşlarında hiç bir yardımları olmamıştı. Bu nedendir ki Hz. Ebu Bekir halife olduğu zamanlarda bunlara memuriyet vermez, kendisinden iş istedikleri zaman kendilerine: «Öteki Müslüman kardeşlerinizin savaş faziletleri mertebesine erişin de ondan sonra gelin» derdi. Osman halife olunca iş temelinden değişti; bütün büyük görevle-

ri ve valilikleri akrabalarına verince bu durum sahabeye ağır geldi. Emevîler, Cahiliye çağında hâkimiyet kendi ellerinde iken İslâmiyetten sonra, Peygamber Hâşimîlerden olduğundan, Hâşimîlere geçen hâkimiyeti gene elde etmeyi düşünmeye başladılar. Hz. Osman, savaşlardan gelen pek çok ganimetlerin çoğunu, büyük görevlere atadığı kendi akrabasına verirdi. Nitekim, Abdullah b. Sa'd, Afrika savaşlarından 2.500.000 dinar (325 milyon T.L.) değerinde ganimet malı getirince, Osman, bunun beşte birini (65 milyon Türk Lirası) akrabası Mervan b. el-Hakem'e vererek kızını onunla evlendirdi. Halbuki bu beşte bir Beyt ül-Mal'in hakkı idi. Osman, valilerden hesap sorulmasını da kaldırdı, çünkü çoğu yakın akrabası idi ve onlar kontrol istemiyorlardı. Suriye valisi Muaviye b. Ebi Süfyan, Hz. Ömer'in, Arapları ziraatla uğraşmaktan ve tarla çiftlik sahibi olmaktan men eden sıkı kuralını ilk bozan kişi oldu.

Müslümanlar Suriye'yi ele geçirdiklerinde toprakların eski sahiplerine bırakıp buralardan haraç almışlardı. Burada toprakların büyük bir parçası Bizans'ın büyük komutanlarının idi. Onların savaşlarda ölmeleri ya da kaçmaları sonucunda bunların köyleri ve çiftlikleri sahipsiz kaldığından Müslümanlar bu yerleri Beyt ül-Mal'a vakf ettiler. Bir kişi kendi köyünü nasıl kiraya verirse valiler de bu köyleri öyle kiraya verir, gelirlerini de Beyt ül-Mal'a teslim ederlerdi. Muaviye, Şam valisi olup israfta ve çok uşak, hizmetçi kullanmakta Bizanslıları taklide koyulunca aldığı aylık kendisine yetmemeye başladı. Hz. Osman'da bu hususta gevşeklik ve umursamazlık gördüğünden kendisine verilen maaşın, ordu komutanlarınca yollanan kurullara, memurlara ve Bizanslılarca yollanan kişilerin ve görevlilerin ağırılanması masraflarına yetmediğini kendisine yazdı. Bu mektubunda biraz önce sözünü ettiğimiz köy ve çiftliklerin mevcudiyetinden bahsile bunların sa-

hipsiz ve Müslümanların koruması altında bulunan gayr-i Müslimlerin köylerinden ve haraç topraklardan olmadığını bildirip bunların kendisine ikta' edilmesini istedi. Hz. Ömer, Muaviye'ye yılda bin dinar aylık veriyordu. Hz. Osman, istediği köyleri ve çiftlikleri Muaviye'ye verdi ki o bunların gelirlerini, kendi soyundan olan yoksullara tahsis etti. Muaviye, bu yoldaki başarısı ile, daha sonra halife olduğu zaman, geniş topraklara sahip olarak onları satmakta ve aynı yetkiyi tüm Müslümanlara vermekte cesaret buldu.

Muaviye'nin tuttuğu bu yola öteki valilerle sahabiler tarafından da gidilerek özellikle Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebi Vakkas, Yemen valisi Ya'la b. Münebbih v.b. gibi sahabîlerin büyükleri köy ve gelir sahibi olmuşlardı. Hz. Osman'ın kendisi de birçok köyleri elde etmiş ve birçok mal toplamıştır.

Hz. Osman ile kendisinden sonra gelen halifelerin, sahipleri bilinmeyen birçok toprakları kira ya da iltizam türünden Beyt ül-Mal'e biraz para ödenmek şartıyla mukataa yoluyla vermeleri de Müslümanlar arasında mal ve toprak sahibi olmak geleneğinin yayılmasına sebep olan şeylerdi. M. 701 yılında haricîlerden Abdurrahman b. Eş'as fitnessi ortaya çıkıp divanın yanması üzerine, herkes elinde bulunan o tür topraklara sahip kesildi. Müslümanların çoğu, Muaviye'nin bu tür tutumundan memnun değildi; bunların çoğu, İslâm hukukçuları ve dindar kişiler, Muaviye'ye düşman kesildiler.

Halkın Osman'a kızma nedenlerinden biri de O'nun, Hz. Peygamberin yazdığı mektuplara bastığı, ölünce de Ebu Bekr'e, ondan da Osman'a kalan mühürü, Eris adlı kuyuya düşürmüş olmasıdır.

Peygamber zamanında, Ebu Bekir'in ve Ömer'in halifeliklerinde cuma günü imam minbere çıkınca müezzin,

ezan okurdu. Bugün minarelerde okunan ezan yoktu; bu ezanı Hz. Osman ilâve etti. Nedeni şu idi: Medine şehri genişleyip nüfusu çoğalınca Osman, evinde iken Cuma namazının hazır olduğunu halka duyurmak için kendi müez-zini Zevra'da bir ezan okuduktan sonra Osman, mescide varıp minbere çıktığında yine o müezzin eskiden olduğu gibi ezan okur oldu. «Önceki ezan bid'attır» diye itiraz edenler olduysa da, ashabın ileri gelenleri sükût ettiler. Zevra, Mescid-i Nebevî dışında yüksek bir yerdi ki Osman'ın 649'da kendisi için yaptırdığı saraya da Zevra den-di.

653 yılında, daha önce Kûfe valiliğine getirilen Said b. El-Âs'ın bazı davranışlarını beğenmiyen Kûfe ileri gelenleri kendisini ve duruma hâkim olamayan halife Osman'ı tenkid etmeye, aleyhlerinde konuşmaya başladılar ki halk da gitgide bunların doğru söylediklerine inanıp aynı yola girince Said halifeye bunlar hakkında şikâyet etti. Halifenin böyle bir durumda metodu böylelerini sür-gün etmektir. Bunları Şam'a, Muaviye'nin yanına sürdü. Bunlar: Eşter Nahaî, Sabit b. Kays Nahaî, el-Mukanna', Sa'saa b. Suhan el-Abdî ve bunun kardeşi Zeyd, Urve b. el-Ca'd, Amr b. el-Cemuh Haraşî, Âmir b. Kays, Kümeyl b. Ziyad ve Umeyr b. Salî gibi Kûfe'nin ileri gelenleri idiler. Muaviye, Şam'da bunlara iyi davrandı; fakat bunlar, Kûfe valisi ve halife aleyhinde bulunmaktan caymadıklarından, halife Osman, kendilerini, çok sert bir kişi olan Humus valisi Abdurrahman b. Halid b. Velid yanına yol-ladı. Abdurrahman kendilerine çok kötü davrandı, âdeta hakaret etti, yanına kabul etmedi, geldiklerinde at üstün-de ise onları yaya yürüttü. Bunun üzerine onlar Kûfe'ye döndüler, Eşteri başkan yapıp Said'e karşı ayaklandılar. Said bu sırada Medine'de idi. Onun Kûfe'deki mallarını yağma ettiler; kendisi Kûfe'ye döndüğünde şehir dışında karşılayıp şehre sokmadılar. Osman durumu kötü göre-

rek Said'i azl ile Kûfe valiliğine Ebu Musa'l-Eş'arî'yi atadı.

Bu arada bir de Abdullah b. Sebe' olayı çıktı. Bu Abdullah, Yemenli bir yahudi iken Müslüman olmuş, önce Basra'da acaip fikirler ileri sürmeye başlamıştı. «İsa peygamber dünyaya geri gelecek, Hz. Muhammed neden geri gelmesin?» diyerek Hz. Muhammed'in gene dünyaya döneceği ve «Ali b. Ebi Talib onun vasisidir. Osman haksız yere halifeliği aldı» gibi sözler söyledi. Onun bu acaip fikirlerinin yıkıcılığı anlaşılmakla Basra'dan kovuldu. Kûfe'ye geldi. Burada da halkın düşüncesini çelmeye başladığından buradan da Şam'a sürüldü. Şam'da Ebu Zer-i Gıfarî'yi Muaviye aleyhine kışkırttı. Bunun üzerine Şam'dan da sürülünce Mısır'a gitti, buradan, Basra'daki ve Kûfe'deki arkadaşlarıyla haberleşmeye başladı. Birçok İslâm kaynakları, Osman zamanında başlayan fitnenin baş nedenini bu Abdullah b. Sebe'nin kışkırtmalarında görürler. Olayları iyi izlersek bu görüşün yanlış olduğu anlaşılır.

Osman b. Affan'ın, kendinden önceki iki halife zamanında kimsenin yapmaya cesaret edemediği şeylere göz yumması, büyük memuriyetlere yakın akrabalarını ve genellikle Emevîleri ataması, ashabın ileri gelenlerini bile kızdırmış ya da gücendirmişti.

Emevîler görevine atandıkları yerlere kendi kişisel malları gözüyle bakıyor, buralardaki halkı hiçe sayıyorlardı. Örneğin, Osman'ın Kûfe'ye vali atadığı Emevîlerden Said b.el-Âs, bir gece Kûfe ileri gelenlerini yanına çağırıp «Irak bölgesi toprakları Kureyşlilerin çifliğidir» demiş, bu söz ve bu doğrultudaki davranışları, yukarıda değindiğimiz Kûfe ileri gelenlerinin, vali Said ve halife Osman aleyhine ayaklanmalarına sebep olmuştu. Bu davranış ve düşüncede olan bir vali cezalandırılacak yerde, bir az önce değindiğimiz gibi, bu kişiler önce Şam'a Muaviye'nin

yanına, sonra Humus'a Abdurrahman b. Halid'in yanına sürülmüşlerdi.

Osman, bundan başka, Emevîlere hazineden topraklar bağışlıyor, Beyt ül-Mal gelirlerinden büyük payları onlara veriyordu. Zaten ülkenin yönetimi kendi elinde değil, gene bir Emevî olan sekreteri ve damadı Mervan b. Hakem'in elinde idi. Bu korumalar ve imtiyazlarla Emevîler işi gittikçe azıtıp, sokaklarda cakalarından geçilmez oldu. İş o hale getirdiler ki onlardan biri geçerken «Savulun yoldan filan geliyor» denmeye başlandı.

Bütün bunlar ortada duruken ,ashabın ileri gelenlerinin çoğu birbiri ile servet, lüks, zevk-u safa ve nüfuz yarışına çıkmışlarken, ileride göreceğimiz gibi sağken cennetlikle müjdelenenler bile kişisel çıkarları uğruna birbirinin canına kasdetmişken bir devrin temelinden çürümeye yüz tutmuş sorumluluklarını bir Yahudi dönmesi üzerine yıkmak, böylesine girift ve önemli sorunu aydınlatmaz. O sırada ülkenin her yerinde Peygamberin sahabilerinden birçok kişi henüz sağdı. İbn-i Sebe' kandırıyor idiyse bu sahabilerin onları doğru yola yöneltmesi gerekmez mi idi?

Osman b. Affan yönetiminde öylesine gevşek davranmış, akrabalarının tutumlarına öylesine göz yummuş, işler o kadar bozulmuştu ki durumun düzeltilmesi için çok geç kalınmıştı. Nitekim Osman'dan sonra halife olan Ali b. Ebi Talib de düzeltememişti. İnsanların çoğunu ancak bol gelir, zevk ve çıkar ilgilendiriyordu. Sürekli savaşların getirdiği bol gelirin sağlamaya çalıştığı denge ve siyasî iniş çıkışlar arasında 661'de Emevîler sülâlesi elinde, dinî hilâfet şeklinden siyasî saltanata dönüşen yönetim, 750 yılında bir başka sülâleye, Abbâsîler saltanat hanedanına geçinceye dek sürüp gitti.

Soru 88 : Halife Osman'ın öldürülmesine yol açan olaylar nelerdir?

Bundan önceki sorunun karşılığında saydığımız ve özetlediğimiz sorunlar öylesine çoğaldı ki halkın sabrı ve tahammülü kalmadı. 656 yılı Nisan ayı ortalarına doğru Basra'dan, Kûfe'den ve Mısır'dan yedi sekiz yüzer kişilik topluluklar Medine'ye gelip şehrin dışında ayrı ayrı yerlerde konakladılar. Her topluluk birer kurul seçip şehre yolladılar. Mısırlılar Ali b. Ebi Talib'e, Kûfeliler Zübeyr b. Avvam'a, Basralılar da Talha'ya vardılar. Osman'ın gevşekliğini, akrabalarının zulüm ve yolsuzluklarını sayıp dökerek Osman'ın ya halifelikten çekilmesini ya da bu akrabalarını azl etmesini istediler. Aynı şeyleri ashabın ileri gelenlerine ve Peygamberin karılarına da söylediler.

Öte yandan, bu ayaklanmacıların gelmekte oldukları öğrenildiğinde şehri korumak için Medinelilerin kurup başına Ali b. Ebi Talib'i geçirdikleri ordu «Zeytinlikler» adlı yerde bulunmakta iken Mısırlılar Ali'ye gelip, kendisine biat etmek üzere hilâfeti teklif, Ali ise şiddetle red etmişti.

Kûfelilerin Zübeyr'e, Basralıların da Talha'ya yaptıkları aynı şekildeki teklif red edilince karargâhlarına döndüler. Bunların temelli gittiklerini sanan Medine askerleri dağıldı. Bunu gören üç ayaklanmış topluluk birlikte yürüyüp tekbir alarak şehre girdiler, Hz. Osmanın evini kuşattılar; «Silâha davranmayanlara aman var!» diye telâl çağırtınca halk evlerine çekildi, Osman da evinde kuşatıldı. Durumun ağırlığını gören Osman, o sırada Medine'de bulunan Amr b.Âs ile Mugîre b.Şûbe'yi, ne istediklerini sormak için onlara yolladı. Osman'ın istifa etmesini istediklerini bildirdiler.

Osman, bu isteklerine cevap vermiyor, mescidde imamet ediyordu; isyancılar, arkasında namaz kılıyor, halkla

ilişkisini engellemiyorlardı. Bir cuma günü minbere çıkan Osman onlara dönerek «Tanrıdan korkun! Sizler birer mel'unsunuz, bu davranışınızdan vaz geçin» gibi sözler söyledi. Bu ağız kavgasına halk da karışınca iş kavgaya dönüştü; isyancılar halkı mescitten sürüp çıkardı; Osman'a taş atıp yaralanmasına, bayılmasına sebep oldular. Ali, Talha ve Zübeyr, halifenin evine geçmiş olsuna gittiklerinde, onun yanındaki Emevîler, özellikle Mervan b. Hakem Ali'ye «Bu işi sen yaptın. Bizi berbad ettin. Valahi eğer istediğini elde edersen bütün dünya aleyhine döner» dedi.

Bu sözleri duyan Ali kızarak kalkıp gitti. Halbuki Ali, Talha ve Zübeyr ve Peygamberin karısı Ayşe, işlere bir çeki düzen vermesini, yaptıkları sınırı aşan Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'i azletmesini söylüyor, ayaklanmaların yatışmasını, düzelmesini içtenlikle istiyorlardı. Karısı Naile bile kendisine «Mervan'ın halk arasında değeri yoktur; o seni kurtaramaz. Ali'nin dediğini tut, bu durumdan seni ancak o kurtarabilir» dediği halde Mervan ve öteki çıkarıcı Emevîler Osman'ı baskıları ve etkileri altında tutuyorlardı.

Medine dışındaki bazı sahabîlerin gelip Medine'yi kuşatmacıların elinden kurtaracakları haberi duyulunca bu yardım gelmeden işi sona erdirmek için kuşatmayı şiddetlendirip Osman'ı imamlıktan ve halkla ilişki kurmaktan men ettiler. Namazları birkaç gün Ebu Eyup Halid el-Ensârî kıldırdı.

İş bu kerteye gelip, Ali'nin aracılığından başka çare kalmadığını gören Osman, nasıl bir tedbiri uygun görürse onu uygulayacağı haberini Ali'ye yolladı. Ali, ashabın ileri gelenlerinden 20-30 kişiyi yanına alıp isyancılara vardı; bundan böyle zulüm yapılmaması, istenmeyen memurların azl edilmeleri, kitaba ve sünnete göre davranılması şartlarıyla dağılıp gitmelerine karar verildi. Bu ka-

rar gereğince Abdullah b.Sa'd azl edilip Muhammed b. Ebi Bekir Mısır valiliğine atandı. Abdullah b. Sa'd ile şikâyetçiler arasındaki davalara bakmak üzere Muhacirler ve Ensardan bazı kişiler de Ebu Bekir'in oğlu ile birlikte Mısır'a gönderildi. Bunun üzerine Irak'tan gelen isyancılar da dağılıp gittiler, böylece tartışma yâtiştı, Medineliler de rahat bir nefes aldılar. Mısır'dan gelenler Medine'den biraz uzaklaştıktan sonra, bir zencî kölenin yük-rük bir deveyi hızla sürerek yanlarından geçmekte olduğunu görürler. Yakalanıp sorguya çekildiğinde kendisinin, halife Osman'ın kölesi olduğu ve yanında, Mısır'daki eski vali Abdullah b. Sa'd'a yazılı bir mektubun bulunduğunu anlaşılr. Bir matra içine yerleştirilmiş bulunan mektupta: «Muhammed b.Ebi Bekr ve filân filân sana geldiklerinde bir puntuna getirip öldür ve ellerindeki fermanı iptal et, yeni bir emir gelinceye dek yerinde ve işinde kal. Senin zulmünden şikâyet için buraya gelenleri yeni emir gelinceye dek hapset» diye yazılmış ve altı Hz. Osman'ın mührü ile mühürlenmişti.

Bu durumu gören oradaki herkes son derece kızıp Medine'ye geri döndüler. Hemen Ali, Talha, Zübeyr ve Said b. Zeyd'i ve öteki ileri gelen ashabı çağırıp toplayarak köle olayını anlatarak mektubu okuttular. Bunu duyan herkes şaşırdı. Herkes, özellikle anlaşmaya kefil olan Ali çok üzüldü; kimse diyecek bir söz bulamadı. Herkes evine çekildi, artık kimse işi üzerine almadı, Medine halkından Osman'a kızmayan kimse kalmadı. Bu inanılmaz işi yolda duyan Basralılar ve Kûfeliler de geri geldiler; Muhammed b. Ebi Bekr Temimlileri ve başkalarını topladı, kuşatma eskisinden daha şiddetle uygulanmaya başlandı. Muhammed b. Ebi Bekr, Ali'ye, Talha'ya, Zübeyr'e ve Said b. Zeyd ile Ammar b. Yasir'e ve Bedir savaşma katılmış bazı ashaba haber yolladı; mektubu ve köleyi alıp Osman'ın yanına girdi: «Bu köle ve bindiği deve se-

nin mi?» diye sordu. Osman «Evet» karşılığını verdi. «Bu mektubu sen mi yazdın?» dediğinde «Hayır, ben yazmadım ve yazılmasını emretmedim, haberim de yoktur» dedi. «Mühür senin mi?» dendiğinde «Evet» deyince «Nasıl olur da senin kölen senin deven ile çıkar ve Mısır'a senin mührünle mühürlü mektup götürür de senin haberin olmaz?» dendiğinde Osman «Bu mektubu ben yazmadım, yazılmasını emretmedim ve köleyi Mısır'a ben yollamadım» diye yemin etti. Soruşturma ve eleştirme sonucunda mektubun Mervan tarafından yazılmış olduğu anlaşıldı.

Osman'a, ya hilâfetten çekilmesini ya da mektubu yazan Mervan b. Hakem'i teslim etmesini söylediler. Osman, her iki teklifi de red edince, dokuz gün süren bir kuşatmadan sonra evinde, 17 Haziran 656 günü, Mısır birliklerinin başkanı Gâfikî b. Harb, Kinane b. Bişr ve Ebu Bekir'in oğlu Muhammed taraflarından başı kılınçla kesilmek suretiyle öldürüldü.

Soru 89 : Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra olaylar nasıl gelişti?

Burada, Medine içindeki ve dışındaki ashabın, buncasına fedakârlıklarla, kanlar dökülerek elde edilen muazzam İslâm devletinin temellerini yıkacak bir davranışa seyirci mi kaldıkları akla gelir. Seyirci kalmadılar. Osman'ın akıl almaz gevşekliğine, akraba kollayıcılığına rağmen durumun böylesine ağırlaştığı öteki büyük şehirlerde duyulunca, Şam, Basra ve Kûfe'den hükûmet birlikleri Medine'ye doğru yürüdüler.

Bunlar gelince kendileri için kurtuluş yolu kalmayacağını anlayan isyancılar, yardımcı güçler gelmeden Osman'ı öldürerek işe son vermeye karar verdiler. Ali, bu

çirkin haberi alınca, oğulları Hasan ve Hüseyin'i gönderip «Osman'ın kapısında durun; kimseyi içeri sokmayın» diye tenbih etti. Zübeyr, Talha ve ashabdan bazıları da oğullarını onlarına yanına yolladı. Mekke'den hacdan dönen bir topluluk koşarak Medine'ye gelip isyancılarla çarpıştılar, fakat çoğu öldürülüp dağıtıldılar. Ebu Hureyre ve Abdullah b. Selam kendilerine nasihat ettiyse de dinlemediler. Tersine, gittikçe kızdılar ve Osman'ın evi üzerine ok yağdırmaya başladılar. Hasan b. Ali, Muhammed b. Talha bu oklarla yaralandılar; Hz. Ali'nin azadlısı Kanber'in başı yarıldı, Mervan da bir okla yaralandı.

İsyancılar içinde bulunan Muhammed b. Ebi Bekr, Hz. Hasan'ın üzerinde kanları görünce telâşlandı, «Aman Beni Haşim bunu görürlerse hepsi üzerimize saldırıp topluluğumuzu dağıtırlar, iş bozulur, amacımıza erişemeyiz. Gelin işi kestirmeden bitirelim» diyerek yanına birkaç kişi alıp Osman'ın kine bitişik bir evin duvarından aşip Osman'ın bulunduğu odaya girdiler. Önce Ebu Bekir'in oğlu Muhammed varıp, «Şimdi seni ne Muaviye, ne Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh ne de İbn-i Âmir kurtarabilir» diyerek Kur'an okumakta olan Osman'ın sakalına yapıştı. Osman, «Baban senin bu davranışını görseydi çok üzülürdü» deyince Muhammed utanıp pişman olarak dışarı çıktı.

Mısırlılardan Gâfikî, Katir, Sudan b. Hamran ve Kinane b. Bişr içeri girip kılınc salladılar. Osman'ın karısı Naile elini siper etmekle parmakları kesildi; çığlıklar attı. Bunu duyan kölelerinden biri içeri girdi; Mısırlılar Osman'ı ve bu köleyi öldürdüler. Dışarı çıktıkları sırada Osman'ın bir başka kölesi bunlardan birini öldürdü.

Bu korkunç haberi duyan Ali, Talha, Zübeyr ve Sa'd, Osman'ın evine koştular; onu kanlar içinde ölü görünce üzüntülerinden evlerine kapandılar. İsyancılar, Osman'ın evini ve Beyt ül-Mal dairesini yağmaladılar; Mervan b.

Hakem'i, Velid b.Ukbe'yi ve Said b.el-Âsî'yi aramaya başladılar; fakat aradıkları bu kişiler, o arada savuşup gitmiş olduklarından bulamadılar.

Osman'a yardım için Şam'dan Muaviye'nin yolladığı askerler Vadi'l-Kura'ya, Kûfe ve Basra'dan gelen kuvvetler de Rebeze köyüne ulaştıklarında acı sonucu öğrenince geri döndüler.

İslâm tarihinin bu ilk fitnesi, çok hazin ve ibret vericidir. Osman'ın çok gevşek olduğu, âdeta yakınlarının, halk sırtından ve devlet hazinesinden milyonlar değerinde haksız mal kazanmalarına, sülâleleri dışındaki halkı hor görmelerine, adam yerine saymamalarına göz yumduğu bir gerçek; halkın da, onların bu tutum ve davranışlarına karşı her yerde sert tepki göstermeleri haklı ve doğrudur. Ama olayları dikkatle izlediğimizde ve daha sonra gelişen davranışlara baktığımızda, gerek Suriye genel valisi Muaviye'nin, gerekse Medine'deki «On cennetlikler» den bazılarının âdeta, halkın, sabır taşırان beceriksizliklerine dayanamayıp Osman'ı al aşağı etmelerini bekler bir tutumda olduklarını görüyoruz. Gerçekten, Mısır, Kûfe ve Basra halkının, zalim, hırsız valilerin yaptıklarından usanıp Medine'ye yürümeleri Nisan ortalarında, Osman'ın öldürölmesi 17 Haziranda olmuştur.

Bu iki aylık süre içinde Medineliler, isyancıların davranışları yüzünden kan kusmuş durumda bulunuyor ve hiç bir yerden yardım gelmiyor. Kasten geç kalacak şekilde düzenlenmiş görünen yardım birlikleri Osman'ın öldürölüşünü öğrenir öğrenmez geri dönüyorlar. Niçin? Asıl zorbalıklar ve işin daha çok çığıından çıkması bundan sonra oluyor. Muaviye ya da Basra, Kûfe ve Mısır valileri bunu bilmiyorlar mı? Sonucunu kestiremiyorlar mı? Muaviye gibi, dört Arap dâhisinden biri sayılan kişi mi bilmeyecek? Niçin, yardımcı birliklere, Medine'ye dek gidip isyancıları yakalama emri verilmedi? Belli ki Şam-

daki vali de, Medine'dekilerden bazıları da Osman'dan sonra halife olmayı düşündüklerinden olayı daha sonra istismar etmek için az ya da çok seyirci kalmışlardır.

Daha sonra Hâricilerin Ali'yi ve Muaviye'yi bu işte suçlu görmeleri de bunu gösterir.

Osman'ın soyu ve yakınları olan Emevîlerin kötü davranışları yüzünden halkın çoğu ona düşman kesilmişken, onun böyle acıklı bir biçimde öldürülmesi herkesin yüreğini dağladı. Öte yandan Medine'de yönetimi ele almış olan isyancılar sonucun nereye varacağını henüz kestiremediklerinden pişmanlık duymuyorlardı. Daha kötüsü, Osman'ın ölüsü gömülemeyip üç gün ortada kalmıştı.

Hakim b. Hizam el-Kureysî ve Cübeyr b. Mut'im, gömülmesi için Hz. Ali'den izin istemiş, o da vermiş ve ölüyü taşlamak üzere yol üzerinde toplanmış kişileri kovdurmuştu. Osman, geceleyin, Medine'nin Baki' adındaki mezarlığı yanındaki duvarla çevrili bir yere gömüldü ki burası, Muaviye'nin halifeliği zamanında Baki' mezarlığına katılıp bu mezarlığın bir parçası durumuna gelmiştir.

Yönetimin bu biçimi almasında Osman'ın gevşekliğinin, ihmalinin ve yakınlarının hırsının büyük etkisi olmuşsa da başka etkenler de vardı. Şöyle ki: Osman zamanında Müslümanlar, Ömer zamanındakinden daha çok zenginleşti; halk arasında dünya nimetlerine karşı ilgi arttı. Önceleri ibadet sayılan memuriyetler sonraları birer geçim yolu durumuna geldi. Bu nedenlerle bu zamanda öncekinden daha çok dengeyi sağlamaya çalışmak, soylar, soplalar ve kişiler arasında eşit işlem yapmak gerekiyordu. Hz. Osman ise yakınlarını çok sever ve her işte onları önde tutardı. O, yüce görevlere atadığı bu kişilere, halka iyi davranmalarını, adaletle iş görmelerini öğütlediyse de pek yumuşak olduğundan, onların bencilce ve yüzsüzce davranışlarını önleyemiyordu.

Sonunda halk bu durumu çekemedi, Hz. Osman da yakınlarından geçemedi; bu yüzden homurdanmalar, ayaklanmalar ve fitne baş gösterdi ve bunun önü alınmayıp, mayasını bu fitneden alan olaylar, İslâm âlemine Arap egemenliğinin sonu demek olan Abbâsîler sülâlesinin yıkılışına (1258) dek sürüp gitti.

Soru 90 : Ali b. Ebi Talib'in halife seçiliş ve Cemel savaşı nasıl oldu?

Halife Osman 17 Haziran 656'da öldürüldükten sonra halifelik makamı beş on gün boş kaldı. Halk, Sa'd b. Ebi Vakkas'a, Talha ve Zübeyr'e, halife olmaları için baş vurmuşlar, bunlardan hiç biri böyle bir zamanda bu görevi üzerine almak istememişti. Medine ileri gelenleri Ali'ye yalvarmışlar, o da ister istemez kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Medine mescidinde toplanılıp biat edilmiş fakat içlerinde Hassan b. Sabit, Zeyd b. Sabit, Suheyb b. Sinan Rûmî, Üsâme b. Zeyd ve Mugîre b. Şûbe'nin de bulunduğu 15 - 16 kişi biat etmemiştir; çünkü bunlar Osman zamanında yüksek görevlere atanmış olup çok gelir ve çıkar sağlamışlardı. Bunlara «Mûtezile» denir ki İslâm'da «Mûtezile» terimi, sonradan ortaya çıkan bu addaki mezhep fırkasından önce ilk kez bunlar için kullanılmıştır. Sa'd b. Ebi Vakkas ve Abdullah b. Ömer de «Hele halk biat etsin biz sonra ederiz» demişlerdir.

Ali'ye halife olarak ilk biat eden Talha, ondan sonra da Zübeyr olmuştur ki Talha'nın, Uhud savaşında eli çolak olmuş olduğundan, ilk biatı bunun yapması uğursuzluğa yorulmuştur.

Böylece Ali, 656 yılı Haziran ayının 21 - 25 günleri arasında bir gün halife seçilmiş oldu. Ali 598 ya da 599 yılında Mekke'de doğdu. Peygamberin ölümünde 33 - 34 yaşlarında, halife seçildiğinde de 57 - 58 yaşlarında bulunuyordu.

Bir yandan Ensar ve Muhacirinin ileri gelenlerinin yalvarmaları, öte yandan isyancıların üç gün içinde aralarından birini halife seçmezlerse şehri baştan başa yağma edecekleri yolundaki ültimatoları sonunda Ali halife seçildi. Şehir halkı ve isyancılarca kendisine biat edildikten sonra olaylar şöyle gelişti :

Osman'ın öldürülmesinden sonra Numan b.Beşir, onun kanlı gömleğini ve Naile'nin kesilmiş parmaklarını alıp Şam'a götürdü. Muaviye bu kanlı gömleği ve kesik parmakları cami minberine astırıp halkı Ali ile savaşa kışkırtıyordu.

O sırada Mekke'de bulunan Abdullah b.Abbas, Ali'nin halife seçilmesinden sonra Medine'ye onun yanına geldi. Muaviye'yi Şam valiliğinde bırakmasını, bu davranışın, halifeliğinin Muaviye tarafından kabul edilmesine yol açacağını tavsiye etti. Çünkü bu yolla Muaviye bir kez Ali'nin halifeliğini tanırsa sonra kendisini bu görevden almak ya da başka bir göreve atamak kolay olurdu. Ali, sonradan Ziyad b.Ebihi'nin de yaptığı bu tavsiyeye kulak asmadı, onu kesin olarak Şam valiliğinden uzaklaştıracakını söyledi.

Ali, Yemen, Basra, Kûfe, Mısır ve Şam bölgelerine yeni valiler ve âmiller atadı; fakat bunlardan çoğu, görevlendirildikleri bölgeler halkı taraflarından iyi karşılanmadılar ve istenmediler.

Osman'ın Yemen vali ve âmili Ya'la b.Münebbih veya Ya'la b.Ümeyyet üt-Temimî —ki asıl adı Yahya, künyesi Ebu'n-Nefis'ti— Yemen Beyt ül-Malinde bulunan pek çok malları ve parayı yanına alıp Mekke'ye geldi; burada bulunan Talha, Zübeyr ve Peygamberin karısı Ayşe'ye katıldı ve getirdiği malları bunlara verdi. Talha ve Zübeyr, Ali'ye biat ettikten sonra yanına varıp Osman'ı öldürenleri bulup kısas yapmasını teklif ettiler. Bir kere ne Osman'ın karısı Naile, ne de (Osman'ın kendisine «Baban

seni bu durumda görseydi çok üzülürdü» deyince odadan dışarı çıktığından) Ebu Bekir'in oğlu Muhammed, Osman'ı kimin öldürdüğüne tanıklık edemiyorlardı. İkinci- si, Medine'de duruma isyancılar hâkim olduğuna ve bu işi hep birlikte yaptıklarına göre belli bile olsa suçluyu kısas yapılmak üzere teslim ederler mi? Talha ve Zübeyr bu durumu da bildikleri halde konuyu sonradan istismar etmek için böyle söylüyorlardı. Vê bu teklifi Ali vilâyet- lere valiler atadıktan, kendileri de birer valilik istedikleri halde verilmedikten sonra yapıyorlardı. Gerçekten Talha, Kûfe valiliğini, Zübeyr de Basra valiliğini istemişlerdi.

Peygamber'in karısı Ayşe'nin, Ali'ye karşıt davranı- şının nedeni ise, İlâ ve Tahyir olayında, Beni Mustalik gazvesinde Ayşe'ye iftira edildiğinde, sırf Peygamber'in şerefine gölge düşmesin diye ve Ayşe'den şüphelendiğin- den değil, Peygamber, Ali'nin ne düşündüğünü sorunca «Durumu bir incelet» demesine içerleyip Ali'ye karşı kin beslemesidir. Üstelik Ayşe, gevşekliği ve yakınlarına çok yüz verdiği için Osman'a hep çıkışır, aleyhinde bulunurdu.

Cemel savaşı: Hz. Muhammed'in karısı Ayşe, Osman- ın öldürülmesinden önce Mekke'ye gitmişti. Osman'ın öl- dürülüp Ali'nin halife seçildiğini öğrenince hemen Medi- ne'ye dönmeyip bir süre daha Mekke'de eylendi. Bu sıra- da Talha, Zübeyr, Abdullah b.Ömer ve Yemen valisi Ya'la b.Münebbih, Abdullah b.Âmir beni Ümeyyeden birkaç ki- şilik bir topluluk gelip Ayşe ile birleştiler. Bu, türlü ki- şisel çıkarlar ve kırgınlıklarla Ali'ye cephe almış kişiler topluluğu, Osman'ın kanını dava etmek için, hem de bu sırada Ali'nin buna gücü yetmeyeceğini bile bile, Basra'- ya doğru yola çıktı. Kendilerine yolda katılanlarla epey çoğaldı, binleri buldu.

Ya'la b.Münebbih, yüz dinara satın aldığı Asker adın- daki devesini Ayşe'ye hediye edip bindirerek gittikleri için bu savaşa deve savaşı anlamına gelen «Cemel sava-

şı» dendi. Ali'nin buraya vali olarak atadığı Osman b. Huneyf karşılarına çıktığında, adamlarından kırk kişiyi öldürüp, kendisinin saçını, sakalını yolup birkaç gün de hapsettikten sonra salıverdiler.

Öte yandan Hz. Ali, onların bu çirkin davranışlarını duyup aynı yıl yani, 656 Ekim ayında, 1200'ü Muhacirin ve Ensardan olmak üzere 4000 kişilik bir birlikle yola çıktı. Oğulları Hasan, Hüseyin ve Muhammed b.Hanefiye ile Ebu Bekir'in oğlu Muhammed, amcası oğlu Abdullah b.Abbas da yanında idi.

Irak topraklarındaki Zûkar adlı yere vardıklarında, Kûfe halkından 12.000 kişi Ali'ye, bir bölüğü de Ayşe'ye katıldı. Kûfe'de kimin namaz kıldıracağı konusunda Talha ile Zübeyr arasında anlaşmazlık çıkınca Ayşe, yeğeni Abdullah b.Zubeyr'i imamlığa geçirerek işi yatıştırdı.

Burada hemen bir savaşa girip yersiz olarak Müslüman kanının dökülmesini istemeyen Ali Basra'ya gitti. Hz. Ali, Zübeyr ve Talha ile görüşüp savaşı önlemek istedi ise de bu görüşmelerden bir sonuç alamadı. Ancak Ali, Zübeyr'e, Peygamberin, kendisinin, haksız olduğu bir konuda Ali ile karşılaşacağı hakkındaki sözünü hatırlatınca Zübeyr savaştan çekilmiş, Medine'ye dönerken Amr b.Cermuz adındaki biri tarafından yolda öldürülmüştür.

Ayşe ordusu ile Ali ordusu arasında Hureybe adlı yerde yapılan savaş, 9 Aralık 656 Perşembe günü başladı. Bu öyle bir kızgın savaş oldu ki deve üstünde kıl cibinlik içinde bulunan Ayşe'nin bu cibinliği atılan oklarla kirpiye dönmüştü. Bu arada Talha, yan yana savaştıkları arkadaşşı Mervan b.Hakem'in attığı bir okla öldü. Savaş sonunda Ayşe tarafı yenildi, Ayşe'nin kendisi Ali ordusu tarafından esir alındı ama kendisine tutsak muamelesi yapılmadı. Ali, onu, kendi yanında çarpışmış bulunan Muhammed b.Ebi Bekr ile Mekke'ye yolladı. Söylentiye göre Ayşe bu yaptığından pişman olup öyle çok ağlamış ki

son zamanlarda gözleri kör olmuş. Ayşe 13 Temmuz 678 de öldü.

Bu savaşta Ayşe ordusundan, içlerinde ,dönerken öldürülen Zübeyr ile savaşta vurulan Talha'nın da bulunduğu 13.000 kişi, Ali ordusundan da 2.000 kişi olmak üzere 15.000 Müslüman öldü.

Bütün İslâm tarihi içinde ve yüzyıllar boyunca bu savaş gibi insanın aklını şaşırtan, bir yargıya varmayı imkânsız kılan bir savaş daha olmamıştır. Aslında savaş bir hiç yüzünden, küçük kişisel çıkarlar ve hesaplar yüzünden başlamıştır. Ayşe, Talha ve Zübeyr, Osman'ın sağlığında yapılan yolsuzluklardan ve bunları önleyememesinden ya da yakınlarının bu tür davranışlarına göz yumduğundan dolayı şiddetle Osman'a çatıyor ve onun aleyhinde bulunuyorlardı.

Bir yanda Hz. Peygamber'in en çok sevdiği karısı, kendisinden pek çok hadis rivayet edilmiş bulunan Ayşe, yanında kardeşi Abdurrahman b.Ebi Bekr, Peygamber'in en yakın arkadaşlarından ve «On Cennetlik»(12) ten

(12) Arapçada «Aşerei Mübeşşere» denen «On Cennetlikler», sağlıklarında cennetlikle müjdelenen on kişi demektir. İçlerinden dördü, «Hulafei Raşidin» dönemi dediğimiz çağın dört halifesi olan bu on kişi şunlardır:

- 1 — Ebu Bekir Abdullah b.Ebi Kuhafe Osman. Kureyş'in Teym sopundandır.
- 2 — Ömer b.el-Hattab. Kureyş'in Adiy sopundandır.
- 3 — Osman b.Affan b.Ebi'l-As. Kureyş'in Ümeyye sopundadır.
- 4 — Ali b.Ebi Talib Abdi Menaf. Kureyş'in Beni Haşim sopundandır.
- 5 — Sa'd b.Ebi Vakkas. Kureyş'in Zühre boyundandır.
- 6 — Abdurrahman b.Avf. Kureyş'in Zühre boyundandır.
- 7 — Said b.Zeyd. Kureyş'in Adiy boyundandır.
- 8 — Ebu Ubeyde Âmir b.Abdillah el-Cerrah. Kureyş'in Fihri boyundandır.
- 9 — Zübeyr b.el-Avvam b.Huveylid b.Esed. Kureyş'in Esedi boyundandır.
- 10 — Talha b.Ubeydullah b.Osman. Kureyş'in Teym boyundandır.

Talha ve Zübeyr, öte yanda Hz. Peygamber'in amcası oğlu ve damadı, gene «On Cennetlik»lerden Ali b.Ebi Talib (devrin halifesi), yanında Ayşe'nin öteki kardeşi Muhammed b.Ebi Bekr, Rıdvan Biatı'nda bulunmuş seçkin ashab yer almış olduğu halde birbiriyle kıyasıya kılınc sallıyorlar, sonunda 15.000 Müslüman ölüyor. Hangileri cennetlik, hangileri cehennemlik, orasını Allah bilir. Bu olay üstelik İslâm tarihinin «Asr-ı Saadet» denen dört halife devrinde oluyor. İşin daha garibi «Asr-ı Saadet» denen dönemdeki dört halifeden üçü öldürülmüştür.

Soru 91 : Muaviye'nin sahneye çıkışı ve Sıffin savaşı nasıl oldu?

Olayların incelenmesinden anlaşıldığına göre Ali'nin ve ona katılan seçkin ashabın ve tâbiînin amaçları İslâm dinine hizmet, Muaviye ve yanında bulunanları ise mevki ve mal elde etmektir. Osman'ın öldürülmesinden sonra Muaviye'nin Medine'lilere yazdığı mektupta bunu açıkça görüyoruz. Mektup şudur:

«İsyancıların Medine'yi kuşattıkları zaman ben Medine'de bulunmadığımdan gerçeği bilmiyorum. Ama Ali, Osman'ın kaatilleri ile işbirliği yapıp kaatiller hâlâ onun yanındadırlar. Ben ki Osman'ın yakınıyım, onun kanını istiyorum ve Ali'nin kaatilleri teslim etmesini bekliyorum. Verirse kısas edip hilâfeti, Ömer'in yaptığı gibi danışma kuruluna bırakırım. Eğer Ali kaatilleri vermezse kendisiyle savaşırım. Osman'ı sevenler hemen yanıma gelsin». Medineliler bu mektuba kızıp kendisine sert karşılık verdiler. Muaviye, bu kez, Medine'de bulunan üç ulu ashaba; Sa'd b.Ebi Vakkas, Abdullah b.Ömer ve Muham-

med b.Meslemeye yazdı. Bunlardan Abdullah b.Ömer'in verdiği şu karşılık ilgi çekicidir:

«Mektubunda beni kendine uymaya, Muhacirin ve Ensar ile savaşa kışkırtıyorsun. İyice anlaşıldı ki senin Osman'ın kanını istemekten amacın mevki ve rütbeden başka bir şey değildir. Ali'den ayrılp da senin hükmün altına gireceğimi sanman büyük hatadır. Ali'ye muhalif olduğumdan dolayı bir köşeye çekildiğimi sanman bir başka hatadır. Allah etmesin, ben Ali'ye muhalif olur onunla inad mı ederim?

«Ey Muaviye! Bilmiş ol ki ben Müslümanlarla savaşmaktan geri duruyorsam da içimden Ali'nin yanındayım ve bir tarafı tercih edecek olsam Ali'yi ederim; çünkü onun İslâm'da değeri büyük, Tanrı katında rütbesi yücedir. Halifelik onun hakkıdır; Resul'ün ashabının en faziletlisi ve Peygamber'e en yakındır. Hem ben sana nasıl tabi olurum? Çünkü ben senden daha üstünüm, annem babam da senin annen babandan daha şerefli dirler...»

Muaviye bunları okuyunca Amr b.Âs, «Ben sana onlarla mektuplaşma demedim mi?» demiş Muaviye de «Hakkın varmış, onlardan bize hayır yok, biz kendi başımızın çaresine bakmalıyız» demiş ve minbere çıkıp halkı Hz. Ali'ye karşı kışkırtmaya başlamıştır.

Sıffin savaşı : Hz. Ali, Cemel savaşından sonra; burada hazırlıklarda bulunup Şam üzerine yürümek amacıyla Nuhayle denen yerde ordu kurdu.

Öte yandan daha Hz. Osman'ın sağlığında halifelige geçmeyi aklına koymuş ve onun ölümü üzerine Şamlılar tarafından bölgesel halifeliği kabul edilmiş olan Muaviye, Ebu Hanife ed-Dîneverî'nin yazdığına göre, Hz. Osman zamanında Mısır valiliğinden azledilip Filistin'deki çiftliğine çekilmiş olan Amr b.el-Âs'ı Şam'a çağırdı.

Dört Arap dahilerinden olan Muaviye ve Amr (13), halife Hz. Ali ile savaşmak üzere büyük bir ordu topla-
yıp yürüdüler. İki ordu Rakka yakınındaki Sıffin adlı
yerde karşı karşıya yerleşti. Anlaşma çabaları ve savaş
hareketleri üç buçuk aydan çok sürdü ve son kanlı sa-
vaş 26 Temmuz 657'de başladı.

Savaşın çok kızıştığı ve Muaviye ordularının yenil-
meye yüz tuttuğu bir sırada, Muaviye taraftarları, Amr
b.Âs'ın düzeni ile Kur'an yapraklarını mızraklar üzerine
asarak «Siz ve biz, birbirimizi yok ettikten sonra sınır-
ları kim koruyacak. Aramızda Tanrının kitabı hakem ol-
sun» diye bağırmaya başladılar. Bu sözleri işiten Ali ta-
raftarları, yani onun yanında savaşanların çoğu «Tanrı-
nın kitabına uymalıyız» demeye başladılar. Hz. Ali «Ey
Allah'ın kulları! Haklı ve doğru yolda olduğumuzda kuş-
kunuz mu var? Bu yolda ayak direyin, düşmanlarınızın
cezasını verin. Muaviye, Amr ve Ebu Muayt oğulları ve
onlarla birlikte bulunan kişilerin çoğu dindar ve Kur'an'a
inanen kişiler değildirler. Ben onları sizden iyi bilirim.
Bunlar, gençliklerinde gençlerin kopukları oldukları gi-
bi, yetiştikten sonra da bu durumlarını sürdürmüşler-
dir. Tanrıya yemin ederim ki bu bir tuzaktır. Amaçları
sırf uğramakta oldukları yenilgiyi ve güçsüzlüklerini kur-
tarmaktır» dedi ise de yanındakiler «Tanrının kitabına

(13) Hulefay-i Raşidin devrinden başlayarak İslâm tarihinde
dört Arap dahisi diye anılan kişiler: 1 — Muaviye b.Ebi Süfyan,
2 — Amr b.Âs, Mısır fatihi ve valisi. Sonra Muaviyenin hizmetine
girmiştir, 3 — Mugîre b.Şûbe. Taiflidir, ilk İran ve Sûriye sa-
vaşlarına katılmış sonra Basra valiliğinde bulunmuştur. 4 — Zi-
yad b.Ebihi. Ebu Süfyan'ın gayr-i meşru oğludur. Büyük devlet
hizmetlerinde bulunmuş çok zeki ve değerli bir kişidir, sonra
Ali-Muaviye çatışmasında Ali yanında kalmıştır. Bunlara sonra-
dan, Abdullah b.Büdeyl b.Verka ve bir ara Mısır valiliği de yap-
mış olan Kays b.Sa'd b.Ubadet el-Ensavî de katılmıştır. Bu zat
sonra Ali yanında yer almıştır.

çağırılışımıza karşı ona uymamak elimizden gelmez» karşılığını verdiler.

Hız. Ali, kendisinin bunlarla savaşmasının, Kur'an hükmü ile amel etmelerini sağlamaktan başka bir şey olmadığını, çünkü bunların, Allah'ın buyruklarına karşı ayaklanıp isyan etmiş olduklarını söyledi ise de, onlardan birkaçı «Ya Ali! Kur'an'a çağırıya uy. Yoksa seni onlara teslim eder ya da Osman b. Affan'a yaptığımızı yaparız» dediler.

Ali: Sizi uyardığımı ve sizin bana söylediğiniz şu sözleri unutmayın. Eğer halifeniz olarak bana uyuyorsanız savaşı sürdürün. Yoksa istediğinizi yapın.

Onlar: Hız. Ali'ye, Kûfeli atlı birlikler üzerine komutan olup, savaşın en etkili bir kişisi olan Eşter'e, geri çekilmesi için haber göndermesini söylediler. Ali'nin gönderdiği adama Eşter, savaşın sonunu alıp Suriye'lileri yenmek üzere olduğunu söyleyerek yerini bırakmak istemediğini bildirdi. Ali'nin yanındakiler, Eşter gelmeyecek olursa kendisini yalnız bırakacaklarını kesin bir dille söylediler. Bunun üzerine Ali, bir adamına «Git, fitne baş gösterdi, Eşter'e söyle, savaşı bırakıp gelsin» dedi. Eşter, ister istemez geldi ve Ali'yi zorlayanlara ağır sözler söyledi ve sonradan «Havariç» sınıfına geçecek olan bu adamların samimi olmadıklarını yüzlerine vurdu, aralarında kavga çıktı.

Eş'as b.Kays, Ali tarafında bulunanların Kur'an'ı Kerim'i hakem yapmalarına razı olduklarını söyleyerek izin verirse Muaviye'ye gidip ne istediğini soracağını söyledi; Ali izin verdi, Muaviye'ye gitti.

Muaviye, iki tarafın birer hakem seçmelerini, kendi hakemlerinin Amr b.el-As olduğunu söyledi. Bu Eş'as b.Kays ve sonradan haricîleri teşkil edenler «Biz Ebu Musa'l-Eş'arî'nin hakem olmasım istiyoruz» dediler. Ali Ebu Musa'yı hakem seçmek istemediğinden bu konuda olsun

kendisine karşı gelmemelerini söyledi ise de Eş'as b.Kays, Mis'ar Fedekî ve Zeyd b.Husayn «Biz yalnız Ebu Musâ'nın hakem olmasına razıyız; çünkü bizi bu işlerin sonucundan ilk korkutan o olmuştur» dediler.

Ali, Abdullah b.Abbas'ı ya da Eşter'i, yahut Kays b. Hanif'i, bir söylentiye göre de Ebu'l-Esved Düelî'yi seçmek düşüncesinde idi. Ali ile karşıt düşüncede olanlar İbn-i Abbas ile Ebu Mûsâ'nın hemen hemen aynı derecede olduklarını, Eşter'in ise savaşı körükleyen kişi olduğunu söyleyerek kabul etmediler.

Hz. Ali, «Ne yaparsanız yapın» diyerek önce Ebu Mûsâ'nın seçilmesine çekimser kaldı, sonunda Ebu Mûsâ hakem seçildi, gelip askerler arasına girdi (14). Ahnef b. Kays, Ebu Mûsâ ile görüşüp onun Amr b.el-As ile boy ölçüşemeyeceğini anladı; ya kendisinin hakem atanmasını ya da hiç olmazsa ona yardımcı olarak atanmasını önerdiyse de bu önerisi benimsenmedi.

Soru 92 : Ali-Muaviye çatışmasında hakeme başvurulmasını, buna karşı olanların ilk Hâricileri teşkil etmesi olaylarını anlatır mısınız?

İki tarafça hakem seçilmesine karar verilip hakemler seçildikten sonra Muaviye'nin hakemi Amr b.el-Âs ile

(14) Ebu Mûsâ'nın tam künyesi: Ebu Mûsâ Abdullah b.Kays el-Eş'arî'dir. Yemenli Beni Eş'ar kabilesinden olup Hz. Peygamber daha Mekke'de iken gelip Müslüman olmuş ve 2. Habeşistan göçmenleri ile Habeşistan'a gitmiştir. Medine'ye göç edildikten sonra Hz. Peygamber kendisini Yemen'in bir bölgesine vali atadı. Hz. Ömer'in halifeliği sırasında, Mugîre b.Şûbe'nin azli üzerine Basra valiliğine, Osman zamanında ise Kûfe valiliğine atandı. Hz. Ali'nin halife olması üzerine Kûfelilerin Ali'ye bağlanmaları üzerine buradan kaçtı. Siffin savaşı sonunda Ali'nin yanındakiler ve Ali'nin hakemi atandı, M. 663'de Kûfe'de öldü.

Ali'nin hakemi Ebu Musâ el-Eş'arî, 658 ya da 659 Şubat'ında Dûmet ül-Cendel'deki Ezroh kasabasında toplandılar.

Yanındakilerin bir bölüğü savaşın en kritik zamanında, Muaviye birliklerinin yenilmek üzere bulunduğu bir sırada Ali'yi hakem atamaya zorladığı halde bir bölüğü de bu kez, insanları hakem olarak atadın diyerek karşı gelmeye başladılar ve «lâ hükme illa L'illah = hüküm yalnız Tanrı'mındır» diyerek bağırıştılar. Böylece iki yandan birer hakem seçilmesine karşı çıkan yani Müslümanlar arasında fırka çıkmasına ilk sebep olan kişi hakkında ilk kaynaklarda farklar varsa da bu kişinin Urve b.Udeyye olduğu genellikle kabul olunur.

Eş'as, iki tarafça hakeme baş vurulmasının kabul edildiğine dair olan anlaşmanın yazılı olduğu kâğıdı eline alıp sevinçle kabilelere gitti ve anlaşmayı onlara okudu. Beni Temim'den olan Amr b.Udeyye «Tanrının buyruk ve yasaklarında insanları mı yargıç atıyorsunuz» diye kızıp Eş'as'ı öldürmek istedi ise de Eş'as kaçarak kurtuldu.

Harura'da toplanan Hariciler (Harurîye): Hz. Ali Siffin'den döndükten sonra ordusundaki askerler arasında, hakeme başvurulmuş olmasından dolayı kardeş kardeş kardeş ile, baba oğul ile döğüşmeye söğüşmeye başladılar. Kûfe'ye doğru yöneldiklerinde birbirlerine karşı «Ey Allah'ın düşmanları! Din-i İlâhî'de dalkavukluk ettiniz imanınızdan ayrıldınız, topluluğumuzu böldünüz» diye iki cümle ile özetlenen ayrılık noktasından dolayı on iki bin kişi, Kûfe'ye girmeyerek Kûfe köylerinden biri olan Harurâ'ya gittiler. Orada kendilerine Şebes b.Rib'î'yi askerî komutan —ki bu Ali ordusunda sol kol komutanı idi— Abdullah b.Kevvâ'yı namaz kıldırmak üzere imam seçtiler ve, İslâm ülkelerini yönetimleri altına aldıktan sonra Müslümanların işlerinin bir kurulca yürü-

tüleceğini, biatın Allah'a olması gerektiğini ve «Ma'ruf ile emr ve münker ile nehy edileceği» herkese duyuruldu.

Hız. Ali'nin yandaşları yani şia, bunu duyunca ayaklanıp «Şimdi sana ayrı bir biat yapmak boynumuzun borcu oldu. Biz senin dostunun dostu, düşmanlarının düşmanı olacağız» dediler.

Haricîler ise bu şia'ya «Siz Şam halkı ile küfürde atbaşı birlikte gidiyorsunuz. Şamlılar Muaviye'ye, işlerine gelenleri kabul ve gelmeyenleri red etme yoluyla, siz de Ali'ye, onun dostlarının dostu, düşmanlarının düşmanı olmak üzere biat ettiniz» dediler.

Ali, Abdullah b.Abbas'ı bunlara gönderdi ve kendisi gelinceye dek evip onlarla tartışmamasını söyledi. İbn-i Abbas'ı gören Haricîler onun yanına gelip geçen şeyler üzerinde tartışmaya başladılar. İbn-i Abbas kendini tutamayıp aralarında şöyle bir konuşma ve çekişme başladı:

Abdullah b.Abbas: Hakem seçiminden dolayı niçin ayaklandınız? Tanrı, Kur'an'ı keriminde «karı ile koca arasında ayrılık çıkmasından kuşku duyarsanız erkek yönünden bir, kadın yönünden de bir hakem gönderin. Karı-koca barışmak isterlerse Tanrı onları uyuşmada başanlı kılar. Tanrı herşeyi hakkıyla bilicidir ve her maksattan haberdardır (Nisa sûresi 35. âyet)» buyuruyor. Karı-koca arasında hakeme başvurulur da tüm Müslümanları ilgilendiren konularda başvurmak olmaz mı?

Haricîler: Bu örnekte Tanrının kendisi hüküm hakkını kullarına bırakmış; bu sorun öteki ile kıyaslanamaz. Herhangi bir sorunu kendisi hüküm ve imza etmiş ise onda kulların hüküm hakları yoktur. Örneğin zina edene yüz değnek, hırsıza, elinin kesilmesi ile hükmetmiş iken kulların bu hususta hüküm ve görüş hakkı kalmamıştır.

İbn-i Abbas: Cenab-ı Hak «(boşanan) kadınlar iddetlerinin sonuna varınca onları güzelce tutun ya da onlar-

dan güzelce ayrılın. İçinizden doğru kimseyi tanık tutun. Tanıklığı Allah için yapın. Bununla Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere öğüt verilir. Tanrıya karşı olan görevine dikkat edene, Tanrı da ona (sıkıntıdan çıkaracak) bir yol gösterir» buyurmuyor mu?

Haricîler: Sen Müslüman kanı hakkında verilecek hükmü, karı-koca arasındaki hüküm gibi mi sayıyorsun?

Halbuki İbn-i Abbas, burada bir «kıyas-ı ulâ» kullanmıştır; şöyle ki: Mademki bir karı-koca arasındaki geçimsizliği gidermek için hakem atanması buyuruluyor, binlerce ve on binlerce karı-kocadan kurulu olan İslâm toplumunun birbirlerine olan karşıtlıklarını gidermek için hakem niçin atanmasın?

Haricîler sözlerine devâmla: Söyle bakalım, sence dün bizimle savaşıyan Amr b.Âs âdil midir? Eğer o âdil idi ise biz değildik. Allah'ın buyruğunda bir kişiyi hakem atadınız, halbuki Muaviye ve askerleri hakkında Tanrı hükmünü vermiştir. Ya öldürülecekler ya da dönecekler. Halbuki siz onlarla aranızda bir anlaşma ve bir mütareke yaptınız. Halbuki Tanrı Müslümanlarla ehl-i harp arasında Berâet sûresi geleli beri barışı kesmiştir, meğer ki cizye kabul etmiş ola.

Hız. Ali, adamlarından birini, hâricîlerin başkanlarının kim olduğunu öğrenmeye yolladı. Ulak, onların en çok Yezid b.Kays'ın çevresinde toplandıklarını bildirdi. Hız. Ali, bu kişinin çadırına gelip kendisini Rey (bugünkü Tahran) ve İsfahan üzerine emîr atadıktan sonra haricîlerin arasına girdi. İbn-i Abbas'a, «Ben sana, bunlarla tartışma demedim mi?» dedi ve haricîlere: «Öyle bir noktada bulunuyoruz ki, burada kurtuluşa erenin âhirette de kurtuluşa ereceğini, tersine bu noktada sözünü doğrulayamayanın ise âhirette daha çok kör ve yolunu şaşırmış olacağını» söyledi. Hız. Ali bundan sonra yüzünü, onların dinî başkanı İbn-i Kevva'ya çevirerek aralarında şu konuşma geçti:

Ali: Bize karşı çıkışınızın nedenini anlatır mısınız?

İbn-i Kevva: Sıffin gününde hakeme gitmeniz.

Ali: Tanrı aşkına söyleyin, onlar Kur'an'ı mızrakları ucunda havaya kaldırdıklarında siz, Tanrı'nın kitabına uyalım dediğinizde ben size, «Onları ben sizden daha iyi bilirim. Onların dinle ilgileri yoktur v.b...» demedim mi? Sonra ben mutlak olarak hakem atamadım. Kur'an'ı Kerim'in dirilttiğini diriltmek, öldürdüğünü öldürmek koşulu ile hakem atadım. Eğer Kur'an'ı Kerim hükmü üzerine hakemlik ederlerse karşı koymaya hakkımız yoktur. Yok, Kur'an hükmü ile hakemlik etmezlerse onlarla aramızda bir ilişki kalmaz.

İbn-i Kevva: Söyle bize, Müslüman kanı üzerinde insanın hakem atanmasını kabul ediyor musunuz?

Ali: Biz insanları hakem atamadık. Sadece Kur'an'ı Kerim'i hakem yaptık. Kur'an ise kâğıda yazılmıştır, kendi kendine konuşmaz; onunla insanlar konuşur ve ondan insanlar hüküm çıkarır.

İbn-i Kevva: Niçin belli bir süre kestiniz?

Ali: Bilmeyenler bilsin ve bilenler de bu işi düşünüp hazırlansınlar diye ve belki de bu anlaşma sırasında Tanrı bu ümmeti düzeltir diye... Şimdi şehrinize giriniz (yani Kûfe'ye dönünüz).

İbn-i Kevva: Barış anlaşması yazılırken niçin «Emir ül-Mü'minin» ibaresini sildiniz?

Ali: Hz. Peygamber zamanında Mekkelilerle Hudeybiye barışı kaleme alınırken Resulullah kelimesini Hz. Muhammed sildiği için sildim.

İbn-i Kevva: Biz hakemi kabul etmekle önce büyük bir günah işledik ve bunun için tevbe ettik. Sen de tevbe ve istiğfar et, seninle dönelim.

Ali: Ben, Allahu Taalâ'ya her günahım için tevbe ederim.

Bu karşılıklı konuşma ve tartışmadan sonra haricîle-

rin yarısı kendisi ile birlikte Kûfe'ye geri döndü. İbn ül-Esir, hepsi geri döndü diyor. Müberrid'in, el-Kâmil adlı eserinde görüldüğü üzere bunlar Kûfe'ye geri döndükleri zaman Hz. Ali'nin, hakem kabulünden caydığını, çünkü bu işi doğru bulmamış olduğunu, para ve asker topladıktan sonra Şamlılar üzerine yürüyeceğini yaymaya başladılar. Bunlar, Sıffin'den döndükten sonra, Ali ile yukarıda geçen konuşmayı yapmadan Harura köyünde toplanmış olduklarından kendilerine «Haruriye» denir.

Eş'as b.Kays, Hz. Ali'ye, haricilerin «Ali tahkimden caydı söylentisini yayıyorlar» demesi üzerine Ali, Kûfe mescidinde bir hutbe okuyup bu söylentinin doğru olmadığını bildirince, haricîler camiden çıkıp gittiler. Kendisine karşı davranışlarından dolayı bunlarla savaşmak gerektiğini söyleyenlere Ali, «Onlar benimle savaşa başlamadıkça ben onlarla savaşmam, ama sanırım yakında bana karşı savaş açacaklardır» dedi; gene de onlarla konuşup bir uzlaşma yolu aramak üzere Abdullah b.Abbas'ı yolladı.

Haricîler, Abdullah b.Abbas'ı görünce, kendisine çok saygı gösterdiler ve ikramda bulundular. İbn-i Abbas onların, çok namaz kılmadan dolayı alınlarında yaralar açılmış olduğunu, üzerlerinde temiz yıkanmış giysiler bulunduğunu gördü. Kendilerine birçok belgeler, tanıklar göstererek öğütler verdi. Ali'nin yaptığı işi savundu, hakemler hakkında da, onlar hak ve adaletle iş görmeyecek olurlarsa dahi Ali'nin, halifelik makamına herkesten daha lâ-yık olduğunu söyledi. İbn-i Abbas, haricîlerin, Muaviye'nin de aynı iddiada bulunduğunu söylemelerine karşı «Öyle ise hangisini daha uygun görürseniz ona biat ediniz» deyince iki bin kadarı İbn-i Abbas'ın öğütlerini kabul etti. Geri kalanlar kendilerini Ali'den sorumsuz (beri) ilan ederek ona karşı, Ezd sopundan Abdul b.Vehb er-Râsibî'yi kendilerine halife yaptılar ve ona 21 Mart 658'de biat

ettiler; bundan sonra birer birer Kûfe'den çıkarak Dicle ırmağının öteki kıyısındaki Nehrevan adlı yerde toplandılar. Basralılardan, kendi fikirlerinde olanları da oraya çağırdılar. Bunlar, Temim sopundan Mis'ar b.Fedekî yönetiminde beş yüz kişilik bir birlik halinde Kûfelilerle birleştiler.

Soru 93 : Hakemlerin kararını ve bunun sebep olduğu olayları anlatır mısınız?

Hakemler, Dûmet ül-Cendel'deki Ezruh'ta toplantılarına başladılar. Abdullah b.Ömer, Abdurrahman b.Ebi Bekr, Abdullah b.Zübeyr, Abdurrahman b.Hâris b.Hişam, Abdurrahman b.Abd-i Yağus, Ebu Cehm ve Mugîre b.Şûbe gibi kişiler de buraya gelmişlerdi. Bir söylentiye göre Sa'd b.Ebi Vakkas da burada idi ki bunların hepsi, Ali-Muaviye çatışmasında bir köşeye çekilip savaflara katılmamışlardı. Mugîre b.Şûbe, iki hakemle ayrı ayrı görüşmüş, onların bir noktada birleşemeyeceklerini önceden anlamıştı.

Esasında bu iki hakemin seçilmesi, daha doğrusu atanması nedeni, Müslümanlar arasında kan dökülmesine yol açan savaş halinin kaldırılması, ortaya çıkmış olan sorunlara Kur'an'daki hükümlerin uygulanması idi. Hz. Ali'nin halifelik makamına lâayık olup olmadığı kesinlikle söz konusu değildi, çünkü Ebu Bekir ve Osman'ın seçimlerinde olduğu gibi Medine'de Muhacirin ve Ensar tarafından seçilip kendisine biat edilmişti. Onların hakeme başvurmaları Hz. Ali aleyhine değil belki Muaviye aleyhine idi. Çünkü Haricîler diyorlardı ki Muaviye taraftarları ya tamamiyle öldürülmeli ya da davranışlarından vazgeçmelidirler. Hz. Ali'ye yalnız, insanları hakem göstermek suretiyle Allah'ın hükmüne bir set çektiği için itiraz

ediyorlardı. Onlara göre Ali bundan dolayı tevbe etseydi Haricîler gene kendisiyle Şam halkına karşı savaşa hazır idiler. Ama tevbe etmediğinden dolayı halifelîğe lâayık sayılmıyordu. Muaviye'nin halifelîğe liyakatını ise akıllarından bile geçirmiyorlardı.

Muaviye halifelik için hareket ettiğinden Haricîler tahkimleriyle onun hilâfetini dahi reddedebilirlerdi. Yoksa Goldziher'in «Ali'nin taraftarları arasında bir sürü mütaassıp kişiler vardı ki bunlar Peygamber'in bıraktıklarının çocuklarına, torunlarına miras yoluyla geçmesini onun Peygamberlik şanına eksiklik getireceğinden kesin olarak kabul etmiyorlar ve haklı tarafın herhalde üstün geleceğine tam inançları olduğundan doğru ve yanlış ayırmak için savaşın sürdürölmesinin uygun olduğunu savunuyorlardı» diye sandığı gibi mahkemenin ortaya çıkış nedeni, Peygamber'in terekesi ya da doğrudan doğruya hilâfetin kime ait olacağı değildi. Asıl neden, Muaviye'nin, meşru halife olan Ali'nin buyruklarına karşı gelmesi, ona itaat etmemesi, Şam valiliğinden çekilmemesi idi ki böylece Muaviye âsi sayılıyor, âsiye karşı da savaşmak gerekiyordu.

Ezruh'ta toplanmış olan hakemlerden Amr b.el-As, bir sürü girişlerle Ebu Mûsâ'yı şaşırtarak halife bulunan Ali'ye karşılık bazı kişilerin bu makama seçilmesini söyleyerek Ali'nin mevkiini gevşetti ve sarstı. Sonunda Ebu Musa, farkına varmadan ona, aradaki anlaşmazlığın ortadan kaldırılması için Ali'nin ve Muaviye'nin atılmasıyla hilâfet işinin bir kurula bırakılıp, Müslümanların diledikleri kişiyi atamaları gereğini benimsetti.

Kararın bildirilmesi günü önce Ebu Musâ kürsüye çıkıp Müslümanların yeniden halife seçmeleri için Ali'yi halifelikten çıkardığını bildirdi. Ondan sonra konuşan Amr b.el-As, «Ali'nin hakeminin Ali'yi halifelikten çıkardığını duydunuz; ben de boş kalan halifelik makamına

Muaviye'yi atadım» dedi.

Hz. Ali, Ebu Musa'yı hakem olarak göndereceği zaman Havarî'lerden Zur'a b.el-Burc ve Harkos b.Züheyr es-Sa'dî, gelip Ali'nin önünde «Lâ hükme illa l'illah» demişler, Ali de bu cümleyi tekrar ile doğrulamıştı. Harkos, Hz. Ali'ye «Hatana tevbe et, hakemden dön, bizi alıp düşmanının karşısına çık, Tanrımıza kavuşuncaya dek onlarla çarpışalım» demişti. Ali «Ben de böyle istiyordum ama siz âsî olmuştunuz; şimdi ise bir anlaşma yazmış ve bizim de bir sürü şartlar ve söz verme kabul etmiş bulunuyoruz. Buna uymak zorundayız» dedi. Harkos'un, bu kabul edilen davranış biçiminin tevbe gerektiren bir günah olduğunu söylemesine karşı Ali, günah olmayıp bir âcizlik ve zaaf eseri olduğunu ifade etmişti. Zur'a söze başlayıp «Ey Ali! Eğer insanı hakem kabul etmekten dönmezsen Allah yanını tutup seninle çarpışacağım» dedi ve Ali'nin yanından çıkıp gitti.

Hz. Ali'nin her hutbe okuyuşunda dışarıdaki haricîler «Lâ hükme illa L'illah» yani «hüküm yalnız Allah'ındır» diyorlar, Ali de onlara «Siz bizden ayrılmadıkça sizin, mescitlerde Tanrı'nın adını anmanızı yasaklayamayız ve ganimet payınızı da veririz. Siz bize kılınc çekmedikçe sizinle savaşmayız» karşılığını verirdi.

Bir süre sonra haricîler, Abdullah b.Vehb er-Râsibî'nin evinde toplandılar. Düşünce, anlayış, güzel konuşma ve gözü peklik bakımlarından ünlü olan bu kişi, onlara, dindarlık, Tanrının buyruklarına uyma, yasaklarından kaçınma «emr-i bi'l ma'ruf nehy-i an'il-münker» üzerine bir konuşma yaptıktan sonra orada toplanmış olanlar «Bizi, bu halkı zalim olan şehirden dağlara, ya da ahalisi bu bid'atları istemeyen şehirlere götürünüz» dediler. Harkos da «Bu dünya ile alış veriş önemli değildir; ayrılık ise her zaman kötü ve aldatıcıdır. Dünyanın süsü, zevk-u safası sizi oturup dinlenmeye sevk etmesin ve doğ-

ruyu istemekten ve zulme karşı ayaklanmadan alakomasın. Tanrı, kendine uyan kişilerin yanındadır» dedi. Bir başkaları «Ey topluluk! Ortaya attığınız düşünce çok doğrudur. İçinizden birini kendinize başkan seçin. Çevresinde toplanmak için böyle bir kişiye gerek vardır» dediler. Oradakilerden bazı kişilere başkanlık teklif edildi, kimse üzerine almak istemedi. Abdullah b.Vehb'e teklif edilince «Getirin... Vallahi bunu ne dünya sevgisinden dolayı istiyorum, ne de ölüm korkusundan bırakırım» sözleri ile başkanlığı üzerine aldı. Haricîler, 21 Mart 658 günü kendisine imamları ve halifeleri olmak üzere biat ettiler.

Abdullah, kendisine biat edildikten sonra şu konuşmayı yaptı: «Yüce Tanrı, buyruklarına uyma, yasaklarından kaçınma ve doğruyu söyleme yolunda savaşmak üzere bizden söz almıştır. Allah yolundan ayrılıp sapıtanlar için şiddetli azap vardır. Dindaşlarımızın, keyflerine uyarak Kur'an hükmünü bir yana bıraktıklarına, doğruluktan ve adaletten ayrıldıklarına tanıklık ederim. Onlarla savaşmak gerekli ve doğru bir davranıştır. Ulu Tanrıya and içerim ki, tek bir yardımcı bile bulmasam onlarla, Rabbime kavuşuncaya dek, tek başıma çarpışırım.»

Haricîler arasından bir kişi, bu konuşmanın etkisi ile ağlayarak, ayaklanmanın gerekliliği üzerinde Abdullah b. Vehb'i doğrulayarak, kendisi de bu konuda birkaç doku-naklı söz söyledi. Bu tür konuşmalar sonunda Medayin (Ktezifon) şehrine gidilmesi önerildi ama bu öneri benimsenmedi, sonunda gizlice Nehruvan Köprüsü'ne gidilmeye karar verildi ve oraya doğru yönelindi.

Soru 94 : Haricîlerin örgütlenişini ve bazı eylemlerini anlatır mısınız?

Abdullah b.Vehb er-Râsibî, haricîler topluluğunun kendisine biat etmesinden sonra, kendi düşüncesinde olan

öteki haricîleri de çevresinde toplamak için teşebbüslere başladı. Bu amaçla Basra'daki haricîlere şu mektubu yazdı :

«Besmeleden sonra: Abdullah b.Vehb er-Râsibî, Zeyd b.Husayn, Harkos b.Züheyr ve Şureyh b.Ebi Evfa'dan, Basra'da olup kendisine bu mektubumuzun eriştiği mü'min ve Müslümanlar üzerine selâm olsun. Kitabına en çok uyulan, en çok doğru ve gerçekten yana olan, rızasını en çok elde etmek isteyen kulun, katında en sevgili kul olduğu Tanrıya hamedederiz. Dindaşlarımız, Tanrının işinde kulları hakem yaptılar ve Tanrının kitabında buyurmuş olduğu biçimin ve Peygamber'in davranışının başka türü ile hükmettiler ve bundan dolayı kâfir olup doğru yoldan saptılar. Biz onları tamamen bıraktık. Tanrı ha-inleri sevmez. Biliniz ki biz Nehruvan Köprüsü'nde toplandık. Siz de yanımıza gelin. Gelin ki ecir ve savaptan payınızı alasınız ve Tanrı'nın buyruklarını yerine getirip yasakladıklarını yaptırmayasınız.»

Bu mektup kendilerine erişen Basra haricîleri, Mis'ar b.Fedekî et-Temimî başkanlığında beş yüz kişilik bir topluluk halinde Nehruvan Köprüsü'ndeki haricîlere katıldılar.

Ali b.Ebi Talib, Kûfelilere, ik hakemin, Tanrının kitabı ile hüküm vermek üzere seçildikleri ve bir araya geldikleri halde, onu bir yana bırakıp başka türlü bir karar verdiklerini, bu nedenle asî durumda olan Şamlılarla savaşa hazırlanmalarını söyledi ve Nehruvan Köprüsü'ndeki haricîlere şu mektubu yazdı: (özetle) «Besmeleden sonra: Emir ül-Mü'minin Ali b.Ebi Talib'ten Zeyd ve Abdullah b.Vehb er-Râsibî'ye ve yanlarındakilere selâm olsun. Hakem olarak atananların ikisi de Allah'ın kitabına aykırı olarak ve haklı bir nedene dayanmadan keyfî karar verdiler. Ne Kur'an'a ne de sünnete uymadıklarından, verdikleri kararı tanımıyoruz. Bize gelin. Sizin ve bizim

ortak düşmanlarımıza karşı birlikte hareket edelim, ta ki Allah onlarla bizim aramızda ilâhî hükmünü yerine getirsın.»

Haricîlerin buna karşılıkları şöyledir: «Sen, yüce Tanrı için değil kendin için kızmışsın. Kişileri hakem tanıdığından dolayı kâfir olduğunu itiraf eder ve bundan dolayı tevbede bulunursan düşünürüz. Yoksa seni bütün bütün bırakırız. Tanrı hainleri sevmez.»

Bunun üzerine Ali, Kûfe ve Basra halkını Muaviye'ye karşı savaşa çağırdı. Basra valisi Abdullah b.Abbas, Ali'nin buyruğunu şehir halkına duyurdu. Şehirde savaş yapabilecek altmış bin kişi olduğu halde, ancak 1.500 kişi çağırığa katıldı. Sonunda bunların sayısı 3200 olmuş, Kûfe'den de 65.000 kişi çıkmış ve bunlar, Nuhayle denen yerde toplanmışlardı.

Haricîlerin sapıklıkları, din adına işledikleri cinayetler :

Kûfe'deki arkadaşlarına katılmak üzere Basra'dan yola çıkan haricîler, yolda, Nehruvan'a yaklaştıklarında, içlerinden birinin, eşeğe binmiş bir kadının önünde yürüdüğü bir toplulukla karşılaştılar. Bu kadın, ünlü sahabî Abdullah b.Habbab b.Eret'in, doğumu yakın gebe karısı veya cariyesi idi. Abdullah b.Habbab'm boynunda bir Kur'an asılı idi. Kendisini çağırdılar. Sert ve ters davranışlarla korkuttuktan sonra aralarında şöyle bir konuşma geçti:

Haricîler: Sen kimsin?

Abdullah: Hz. Peygamber'in sahabîlerinden Habbab b.Eret'in oğlu Abdullah'ım. (Bu Abdullah, Hz.Ali'nin Medain valisi idi.)

Haricîler: Seni korkuttuk.

Abdullah: Evet.

Haricîler: Korkma, emin ol. Bize, babandan duydu-

ğün bir hadis söyle.

Abdullah: Babam, Tanrı Elçisinin «Yakında bir fitne kopacak ki o fitnede insanın bedeni öldüğü gibi kalbi de ölecektir. İnsan o fitneye mü'min olarak girecek, sabaha kâfir olarak çıkacak; tersine, kâfir olarak girecek, mü'min olarak çıkacaktır» buyurduğunu duyduğunu bana söylemişti.

Haricîler: Biz de bunun için sana sorduk. Peki Ebu Bekir ve Ömer haklarında ne dersin?

Abdullah: Hayır ve övgü.

Haricîler: Hz. Osman'ın halifeliğinin öncesi ve son sıraları için ne dersin?

Abdullah: Önünde de sonunda da haklı idi.

Haricîler: Ali b.Ebi Talib hakkında, hakem atamadan önceki ve sonraki durumu üzerindeki düşüncen nedir?

Abdullah:O, Tanrı'yı sizden daha iyi bilir ve dine bağlılığı sizden çoktur, görüşü de sizden daha açıktır.

Haricîler: Sen havaya uyuyor ve kişileri işleri ile değil, adları ile tanıyorsun. Tanrıya and içeriz ki seni görölmedik bir biçimde öldüreceğiz.

Bundan sonra gebe karısı ile Abdullah'ı alıp kollarını arkalarına bağladılar ve yolda bir hurmalığa vardılar. Abdullah, bunlara «Ben Müslümanım; öldürülmemi gerektirecek bir davranışta bulunmadım. Ayrıca size ilk rastladığımda bana emniyette olduğumu vaad ettiniz» dedi ise de, onlar «Senin boynunda asılı olan kitap bize senin katlini emrediyor» diyerek bu, İslâmiyete büyük hizmetler etmiş, birçok savaşlarda bulunmuş değerli kişiyi yere yatırıp koyun boğazlar gibi kestiler; karısının da hiç bir suçu yok iken onun da feryatlarına ve ağlamalarına bakmadan, acımadan karnını bıçakla yarmak suretiyle şehit ettiler ve ayrıca bu katilede bulunan başka dört kadını da alçakça kestiler.

Din kurallarını kendi anlayışlarına göre yorumlayan cahil kişiler durumunda olan haricîlerin mantığı :

Din kurallarını ve şariat naslarını ters ve yanlış anlayan, Hz. Ali gibi Halifei Müslimin ve Emir ül-Mü'mîn'in'e karşı ayaklanan ve suçsuz güçsüz zavallı kadınları, Abdullah b.Habbab gibi masum kişileri boğazlayan bu gözleri dönmüş, kendilerini âlim sanan cahil kişiler çelişkiler içinde idiler. Dinî konularda bir adamın mantığı, kafası ters işlemeye başladı mı din adına böyle hezeyanlara girer. Hele böyle eylemler cahil, sözde din liderleri, tarikat şeyhi taslakları taraflarından yönetilmeye kalkılırsa, bunların müridleri ve çevresindekiler de İslâmın esasını ve ruhunu kavramakta âciz iseler o ulus ve toplum için felâketler birbirini kovalar. İslâm âlemi bin yıldan çok bir süredir böyle soytarıların din adına uydurdıkları hezeyanlardan kurtulmamış ve hâlâ da kurtulamamaktadır. Günümüzdeki, Kur'an'ı yorumluyorum diye ondan kendi yaşantısı hakkında ahkâm çıkaran ve kendilerinden olmayanlara kâfir, dinsiz, zındık damgasını vuran çıkarıcı sapık fırkalar mensupları ve bunları destekleyenler bu kabildendir.

İslâmiyette bir tek tarikat vardır, o da «Tarikat-ı Muhammediye»dir. Yüzlerce yıldır yazılmış bir sürü tefsirler, hadisler, akaid ve ilm-i hal kitapları Müslümanlara İslâmın ve imanın temellerini dosdoğru öğretmeye yeterlidir. Herkes Kur'an'ı kerimi kendi keyfine göre tefsir etmeye kalkar, kendini en iyi Müslüman, kendi gibi düşünmeyenleri kâfir sayarsa toplum arasına nifak girer ve halk birbirine düşman olur. Hâricî ve şîî eylemleri de Kur'an'ın keyfî yorumlanmasından çıkmış ve bu yolla Müslümanlar arasına, etkileri yüzyıllarca süren düşmanlık tohumları ekilmiştir.

Abdullah b.Habbab'ı ve zavallı kadınları vahşice ke-

sen bu haricîlerin ters anlayış ve düşüncelerinden birkaç örnek:

Abdullah b. Habbab'ı ve kadınları kestikleri hurmalar altından daha ayrılmadan, bir haricî, ağaçtan düşen bir hurmayı ağzına almış, «Parasını vermediğin bu hurmayı nasıl yersin?» diye arkadaşları tarafından öldürülmüş. Gene bu sırada zimmîlerden (gayr-i Müslim) birinin bir domuzu oralarda dolaşmakta imiş. Gene bir haricî, kılıncıyla bu hayvanı öldürmüştü. Kendisini, yer yüzünde fesat çıkarıyorsun diye öldürmeye kalkmışlarsa da o haricî, domuz sahibini bulup razı ederek ölümden kurtulmuş. Burada şunu söyleyelim ki haricîler, zimmîlere yani gayr-i Müslimlere çok iyi davranmışlardır. Buna bir örnek:

Vâsıl b.Atâ, bir yolculukta haricîlerden bir topluluğun gelmekte olduğunu görür. Yanındaki arkadaşları korkmağa başlarlar. Vâsıl, arkadaşlarına «Siz beni onlarla yalnız bırakın... Bir çare bulur kurtuluruz» demiş. Arkadaşları, yaklaşan haricîlerin korkusundan paniğe kapılıp, umutlarını Vâsıl'ın bulacağı çareye bağlamış, bakıyorlarmış. İki topluluk buluştuklarında Vâsıl ile haricîler arasında şöyle bir konuşma geçmiş:

Haricîler: Siz kimlersiniz?

Vâsıl: Tanrı kelâmını dinlemek onun buyruk ve yasaklarını öğrenmek isteyen müşrikleriz.

Haricîler: Bize sığınışınızı kabul ettik.

Vâsıl: Bize İslâm'ın esaslarını anlatın.

Bunun üzerine haricîler, kendi inançlarını onlara anlatırlar, Vâsıl da «Ben ve arkadaşlarım öğretilerinizi kabul ettik» der.

Haricîler: Siz de bizimle yürüyün, siz de bizim arkadaşlarımızsmız.

Vâsıl: Buna hakkınız yok; çünkü Tanrı, kitabında «Eğer müşriklerden biri sana sığınacak olursa, Allah'ın sözünü dinleyinceye dek onu koru. Sonra da onu güve-

nilir bir yere gönder...» buyuruyor (Tevbe sûresi 6. âyet). Siz bizi, güven altında olacağımız bir yere götürmekle yükümlüsünüz, dedi.

Bu söz üzerine haricîler birbirine bakındı ve böyle bir yükümlülük altında olduklarına karar verdiler, kalıp Vâsıl'ı ve yoldaşlarını, gidecekleri yere götürdüler.

Haricîlerden bir grup, bir gün yolda giderlerken bir Müslümanı ve bir Hristiyanı yakalamışlar, düşüncesi kendilerinininkinden başka olan Müslümanı öldürmüşler, zimmet-i Nebeviyeyi korumuş olmak düşüncesi ile Hristiyanı dokunmamışlardır.

Soru 95 : Halife Ali b.Ebi Talib'in, haricîleri yola getirme çabalarını ve onlar tarafından öldürülmesini anlatır mısınız?

Halife Ali b.Ebi Talib, haricîlerin işledikleri kanlı cinayetleri duymuş, durumu incelemek üzere birini onlar yanına yollamış, haricîler bunu da öldürünce önce bu sapıkların işini bitirdikten sonra Muaviye üzerine yürümek gerektiğini anlamıştı.

Ali, bu amaçla Nehruvan'da toplanan bu sapıklar üzerine yürüdü. Yanlarına vardığında «Kardeşlerimizin kaatillerini verin, ölenlere karşılık onları öldürüp sizi bırakayım ve Muaviye üzerine gideyim. Belki Tanrı sizi doğru yola sokar» dedi. Haricîler, «Onları hepimiz öldürdük ve bizler sizin ve öldürdüklerimizin kanlarını helâl görüyoruz» karşılığını verdiler.

Ali, bunlara karşı yumuşak davranıp kendilerini öğütlemesi için Kays b.Sa'd b.Ubade'yi ve Ebu Eyup Halid el-Ensârî'yi yanlarına gönderdi. Bu iki kişi haricîlere: «Ey Allahın kulları! Halka saldırıp onları öldürmekle ve bizim müşrik olduğumuza tanıklık etmekle çok kö-

tü bir iş yapmış bulunuyorsunuz» dediler. Haricîlerden biri onlara «Başımızdan gidin. Bizim için gerçek, güneş gibi ayan beyan göründü. Biz size inanıp size döneceklerden değiliz. Ömer b.Hattab gibi bir zat getirebiliyor musunuz başımıza?» dedi.

Kays: Biz aramızda Ali b.Ebi Talib'den başkasını bilmiyoruz. Sizin aranızda var mı?

Haricîler: Hayır.

Kays: Allah aşkına kendinizi helâk etmeyin. Görüyorum ki fitne kalbinize girmiş.

Ebu Eyub Halid el-Ensârî de Kays'ın söylediği sözlerle benzer bir konuşma ile kendilerini öğütledi.

Haricîler: Ey Ebu Eyub! Bugün size biat edecek olsak yarın bir başkasını hakem atayacaksınız, dediler.

Ebu Eyub: Allah aşkına genel bir fitne kopmasını çabuklaştırmayın, gibi sözler söyledi.

Haricîlerin, kendilerine yapılan bunca öğütler etki yapmayıp «Başımızdan gidin, biz sizi tamamiyle bıraktık...» demeleri ile Kays ve Ebu Eyub dönüp gelip durumu Ali'ye anlattılar. Sonra Hz. Ali bunların karşısına geçip şunları söyledi:

«Ey inad edip bizden ayrılmış topluluk! Ey nefisleri kendilerini doğru yoldan ayırıp karmaşıklık ve hataya düşmüş olan fırka! İçine düşmüş olduğunuz sapıklıkta ileri gitmemeniz için ben size bunun kötü sonucunu hatırlatıyorum. Sakın elinizde Rabbınızdan bir belge ve kılavuzunuz olmadan ölüp toprağa gömülmüş olmanız. Bilmiyor musunuz ki ben hakemlere, Tanrı kitabı ile iş görmelerini şart koşmuştum. Dememiş mi idim ki Şamlıların bu istekleri bir tuzaktan başka bir şey değildir. Siz ise o zaman hakem deyip başka bir şeyi kulaklarınız duymadığından ben de mecburen Kur'an-ı Kerim'in dirilttiğini diriltmek, öldürdüğünü öldürmek şartlarını koşarak işi onlara bıraktım. Onlar ise kitab ve sünnete

aykırı hareket ettiler ve keyflerine uydular, biz de onların yargılarını kabul etmeyip red ettik. Şimdi biz önceki hal üzereyiz. Bunları pek âlâ bildiğiniz halde bu baş kaldırmanızın sebebi nedir? Niçin ayaklandınız?»

Haricîlerin karşılığı: Biz, hakemlere razı olduğumuz zaman kâfir olduk ve bundan dolayı Tanrıya tevbe ettik. Sen de bizim gibi tevbe edersen seninle birlik oluruz. Yoksa seni tamamiyle atarız.

Ali: Kendi kendime kâfir oldum mu diyeceğim? Şu halde ben yolumu şaşırmış ve doğru yola çıkmanın da yolunu bulamamışım. İçinizden birini seçin, onunla konuşalım. Eğer cevaptan âciz kalırsam size karşı itirafta bulunur ve Allaha tevbe ederim. Tersine, sizin benimle konuşmak üzere seçeceğiniz kimse cevap veremezse, yarın mahşer gününde katına çıkacağınız Tanrıdan korunun.

Abdullah b.el-Kevva'ı seçen haricîler ile Hz. Ali arasında şu konuşma oldu:

Ali: Buna razı mısınız?

Haricîler: Evet.

Ali: Ya Rabbi! Tanıklık et ve senin tanıklığın yeter. Ey İbn ül-Kevva! Benim yanımda savaşmanız ve benim halifeliğime rızanız ve bana itaatınızdan sonra bana karşı ayaklanmanızın sebebi nedir? Eğer ben itaata lâıyk değil idi isem beni daha Cemel Savaşı günü bırakmanız gerekmez mi idi?

İbn ül-Kevva: Orada hakem konusu yoktu ki.

Ali: Yazık sana İbn ül-Kevva. Ben mi Resulullah mı daha çok doğru yola ulaşmışız?

İbn ül-Kevva: Hiç kuşku yok ki Resulullah.

Ali: Sen Tanrının, Necran Hristiyanlarına «De ki gelin, oğullarımızı, oğullarınızı, karılarımızı, karılarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım ...Sonra Allaha yalvaralım ve Allahın laneti yalancıların üzerine olsun diye-

lim» (Kur'an, III, 61) dediğini duymadın mı? Tanrı, sadece onların, yani Necran Hıristiyanlarının yalancı olduklarını bilmiyor mu idi? Bunda kuşkusu mu vardı?

İbn ül-Kevva: Bu âyet onların aleyhine tanık niteliğindedir. Sen ise hakemlere razı olduğun gün kendi aleyhine hareketle kendinde kuşku yarattın. Sen kendinden kuşkulandıktan sonra bizim senden kuşkulanmamıza ne denebilir?

Ali: Tanrı, «De ki eğer sizler doğru sözlü kişiler iseniz Tanrı katından, bu ikisinden doğru yolu gösteren bir kitap getirin de ben de ona uyayım» (Kur'an, XXVIII, 49) buyur muyor mu?

İbn ül-Kevva: Bu da dolayısı ile onların aleyhinedir. Ali, bir çok deliller daha getirdi...

İbn ül-Kevva: Söylediğin sözlerin hepsinde doğrusun. Şu var ki hakemleri kabul ettiğin zaman kâfir oldun.

Ali: Ben hakemeyni yani iki hakemi değil, yalnız Ebu Musa'yı, o da sizlerin zoru ile hakem olarak atadım. Muaviye de Amr b.As'ı hakem olarak atadı.

İbn ül-Keva: Ebu Musa kâfir idi.

Ali: Ne zaman kâfir oldu? Gönderildiği vakit mi? Hüküm verdiği vakit mi?

İbn ül-Kevva: Hüküm verdiği vakit.

Ali: Şu halde sen de tasdik ediyorsun ki ben onu hüküm verme yerine Müslüman olarak yolladım. Senin fikrince ben gönderdikten sonra kâfir olmuş... Resul-ü Ekrem, eğer bir Müslümanı kâfiirlere, hak dine davet için göndermiş olsaydı o kişi de onları hak din yerine başka bir şeye davet etseydi bundan Peygamber sorumlu olur mu idi?

İbn ül-Kevva: Hayır, olmazdı.

Ali: Şu halde Ebu Musa yolunu şaşırmış ise bana ne? Ebu Musa'nın yolunu şaşırmışlığından dolayı kılıncılarınızı omuzlarınıza asıp halkın yolunu kesmek size helâl olur mu?

Havariç ileri gelenleri bu sözü duyunca cevaptan âciz kalıp «Dön gel. Onunla konuşmayı bırak» diye İbn ül-Kevva'yı yanlarına çağırdılar ve inad ve ısrarlarında devam ettiler.

Bunun üzerine Hz. Ali, havariç savaşa hazırlandı dedi ve Ebu Eyub el-Ensârî'ye bir bayrak verdi. Ebu Eyub da bu bayrak altına geleceklerin emniyette olduğunu bildirdi; daha sonra Kûfe'ye ve Medain'e gidip oralarda da aynı şeyi söyledi. Haricî ileri gelenlerinden Nevfel: «Ali'ye karşı nasıl savaşabilirim, onunla savaşmak için elimizde delil yok ki. Ey ahali! Dönünüz... Onunla savaşa hakkımız olduğunu anladıktan sonra karşısına çıkalım» diyerek 500 kişi ile havariçten ayrıldı. Bunlardan bir bölümü Kûfe'ye, yüz kadarı da Hz. Ali'ye sığındı. 4000 kadar olan havariçten, başkanları Abdullah b.Vehb er-Râsibî'nin yanında ancak 1800 kişi kaldı. Hz. Ali, askerlerine, haricîlerden önce savaşa başlamamalarını tavsiye ettiğinden önce havaric'in saldırması bekleniyordu. Gerçekten çok geçmeden haricîler saldırıya geçtiler, kanlı bir savaş başladı. Çarpışma sonunda onların içlerinden ancak 9-10 kişi kurtuldu, gerisi, bir fâsit ve cahilce anlayış yüzünden hayatlarını kaybettiler. Hz. Ali, ölümler arasında dolaşırken «Zavallılar! Sizi aldatıp yanlış yola sürükleyenler bak sizi ne kayıplara uğrattılar» dedi. Onları kimin aldattığı Ali'den sorulduğunda «Şeytanlar ve kendi nefisleri» karşılığını verdi ve ölenlerin silâh ve hayvanlarını kendi askerlerine paylaştırıp köle ve cariyelerini salıverdi. Bu Nehruvan savaşı M. 17 Temmuz 658 günü yapıldı.

Hz. Ali, bu Nehruvan olayından sonra, Şamlılara karşı yürümek üzere Kûfe'ye yollandı ve Nuhayle'de ordugâh kurup yanındakilere, şehre girip çoluk çocuklarını ziyaretten sonra geri dönmelerini tenbih etti; fakat şehre girenler bir daha geri gelmediler, böylece yanında

bir avuç kişi kaldı. Hz. Ali şehre girip dokunaklı sözler söyledi ise de fayda etmedi. Bir süre sonra da Ebu Eyub'un sancağı altına gelmiş fakat öteki haricîlerle savaşmamış olan haricîler bu kez pişman olup Ali aleyhine döndüler. Ali, bunlara Abdullah b.Abbas'ı gönderdi. Haricîlerle İbn-i Abbas arasında şu tartışma geçti:

Haricîler: Ali haklı iken zorunlu olarak hakemlere razı oldu ise başarı kazandığı zaman (Cemel savaşında) ne diye kendisi ile çarpışanlardan sağ kalanları esir almadı?

İbn-i Abbas: Hakem atanması konusunda gereken cevabı aldınız. Cemel Savaşında savaşı kazandığı halde sağ kalanları esir almayışının nedenine gelince: Peygamberin karısı olan anneniz Ayşe'yi esir alır mı idiniz?

Bunun üzerine havariç, parmaklarını kulaklarına tı kayıp «Sus devam etme... Delil getirmekte kuvvetli olan dilini tut ey İbn-i Abbas» dediler. Bundan sonra Hz. Ali, bu sapık topluluğun üzerine saldırarak Harkos b.Züheyr ve Abdullah b.Vehb er-Râsibî de dahil, hepsi kılınçtan geçti, pek az kişi kurtuldu.

Haricîlik bundan sonra «haricîler» denen topluluk tarafından örgütlenip, Basra haricîleri, Yemen haricîleri, Uman haricîleri v.b. gibi kollara ayrılmıştır ki bu, mezhepler tarihini ilgilendiren bir konu-olup prensipleri, nicelikleri ve ayrıntıları ve kolları o tür eserlerde incelenmektedir.

Hz. Ali'nin bir haricî tarafından şehid edilmesi:

660 yılında haricîlerden bir grup hac yapmak amacı ile Mekke'ye gelmişti. Emir-i hac konusunda Ali'nin ve Muaviye'nin adamları arasında anlaşmazlık çıktığından hacılar, şebib b.Osman'ı kendilerine başkan yapıp hac ödevlerini yerine getirdiler.

Hac mevsiminden sonra Mekke'de kalan haricîlerden

bazıları, Hz. Ali'yi ve Muaviye'yi kastederek «Cahiliye çağında bile kutsal olan, İslâmiyette şanı daha da yücelen Kâbe'ye saygıyı bunlar bozuyorlar. Canlarını adayanlardan bazı kişiler bu iki adamı ortadan kaldırsa, yer yüzünden fesat kalkacağı gibi Kâbe'ye karşı saygı da artmış olur, halk rahat yüzü görür ve Müslümanlar da kendilerine, bunlardan başka birini halife seçerler» dediler. Aslen Mısırlı olan Abdurrahman b.Mülcem el-Muradî «Ben Ali'nin hakkından gelirim» dedi. Orada bulunan Berk b.Abdullah et-Temimî de Muaviye'yi katl edeceğini söyledi. Gene o konuşmada bulunan Amr b.Bekr et-Temimî, Amr b.Âs'ın da bunlardan aşağı kalmadığını ve onu da kendisi katl edeceğini belirtti.

Üç kişi aralarında bu kararı verdikten sonra Receb ayında umre yaparak üzerlerine aldıkları cinayet ödevlerini, o yılın Ramazan ayının 17. günü işlemek üzere sözleştiler, kılınçlarına zehir sürerek her biri gideceği yöne yollandı.

Bunlardan Abdurrahman b.Mülcem, Kûfe şehrine geldi, Kinde kabilesinden bazı kişilerle görüştü. Amacını gizli tutuyordu. Bir gün, Hz. Ali ordusu tarafından Nehruvan'da kendilerinden on kişinin öldürüldüğü Teym er-Rebab kabilesinden bazı kişilerle konuşurken, aynı kabileden o savaşta babası ve kardeşi öldürülmüş bulunan, Katame adında gayet güzel bir kadın yanlarına geldi. İbn-i Mülcem bu kadına âşık olup ne yapacağını şaşırdı ve ne yapıp yapıp onunla evlenmek sevdasına düştü. Kadın, babasının ve kardeşinin öcü alınmadıkça kendisi ile evlenemeyeceğini söyledi. Abdurrahman'm, evlenme hususunda ayak diremesi üzerine kadın, 3000 dirhem para, bir köle, bir cariye ve Hz. Ali'nin öldürülmesini evlenme koşulları olarak ileri sürdü.

İbn-i Mülcem, ilk üç şeyi istemeye hakkı varsa da sonuncuyu istemekle kendisi ile evlenmek istemediği an-

lamı çıktığını söyledi. Çünkü Hz. Ali'yi öldürmeye teşebbüs edecek kişinin sağ kalması zordu. Katame ona şu karşılığı verdi: «Meşgul bulunduğu bir zamanı kolla. Eğer başarırısan karı koca olarak birlikte yaşarız. Öldüremeyip de kendin öldürülürsen Tanrı katında elde edeceğin nimetler, dünya nimetlerinden çok daha hayırlıdır.»

İbn-i Mülcem, bunun üzerine, «Zaten ben de sırf onu öldürmek amacı ile buraya geldim» diyerek sakladığı sırrı açıkladı. Öcünü alacak birisi ile karşılaştığını anlayan Katame, ona yardım etmek üzere Verdân adında bir kişi buldu. Her ikisinin uygun yerlerine, kılıncı kesmesin diye kalın ipek döşedi. Sabah namazı vaktinde Kûfe'nin ulu camiine gittiler. İbn-i Mülcem, Ali'yi, birkaç hançer vuruşu ile ağırca yaraladı. Hz. Ali, bu yaraların etkisi ile birkaç gün sonra, 24 Ocak 661 günü öldü.

Öte yandan Berk b. Abdullah, Şam'a varıp, kararlaştırdıkları vakitte mescitte Muaviye'nin kışına kılıncı vurup yaraladı. Yakalandığında Muaviye'ye «Seni çok sevindirecek bir haberim var» dedi. «Ne haberin var?» denmesi üzerine Berk, «Arkadaşım İbn-i Mülcem bu gece Ali b. Ebi Talib'i öldürdü» dedi. Ama onun bu haberi canını kurtarmaya yetmedi; elleri, ayakları ve dili kesilmek suretiyle işkence ile öldürüldü.

Muaviye, özel doktorlarının tavsiyesi üzerine onların hazırladığı bir ilâç ile ölümden kurtulmuş ama bu ilâcın etkisi ile çocuk yapma gücünü yitirmiştir. Muaviye bu olaydan sonra mescitte kendisi için özel bir yer yaptırmış ve böylece bundan sonraki muhtemel saldırılardan korunmuştur.

Mısır'a giden üçüncü haricî Amr b. Bekr, Mısır'da, o gün imamlık için camie Amr b. Âs değil, başka birisi gelmiş olduğundan Amr b. Âs yerine bu kişiyi öldürmüştür.

Ali'yi yaralayan İbn-i Mülcem yakalanıp getirildiğin-

de Ali ona «Ben sana bağışlarda bulunmadım mı?» İbn-i Mülcem: «Evet bulundun.» Ali: «Öyle ise neden bu soy-suzluğu işledin?» İbn-i Mülcem: «Ben bu kılıncı kırk gün bile dim ki onunla halkın en şeririnin öldürölmesini Tanrıdan diledim.» Ali: «Bildigime göre halkın en şeriri sensin ve o kılınçla öldürölleceksin.» İbn-i Mülcem, Ali'nin ölümünden sonra Hasan b.Ali'nin yanına getirildi. O, Hasan'a «Ben Ali'yi ve Muaviye'yi öldürmek üzere Kâbe'de Tanrıya söz vermiş tim. Beni bırak, gidip Muaviye'yi öldüreyim. Sağ kalırsam gelip sana teslim olurum» demiş ise de Hasan dinlemeyip kısasen onu öldürmüştür.

Bu arada Ali'nin, kıyamet gününden önce dirileceğine inanan şiilerden bir bölümü gelip, bunun doğru olup olmadığını Hasan'dan sordular. Hasan, bunun asılsız olduğunu «Öyle olsa biz onun mirasını bölüşmez dik» diye rak anlattı.

Soru 96 : Hasan b.Ali b.Ebi Talib'in halife oluşu ve bu görevi bir anlaşma ile Muaviye'ye bırakması nasıl oldu?

İmam Hasan, Hz. Ali'nin büyük oğludur. Anası, Hz. Peygamberin küçük kızı Fatıma'dır. 625 yılında doğmuş ve 669 yılında ölmüştür. Onun 673'de öldüğünü yazan eserler de varsa da bu doğru değildir.

Hz. Ali'nin, 24 Ocak 661 günü ölmesi üzerine, ölünceye dek kendisinden ayrılmayacaklarına söz vererek biat eden 40.000 kişi, şimdi, onun oğlu Hasan'a biat ettiler. İnar, Mekke, Medine, Hicaz ve Yemen halkı da, sağlığını da Ali'ye bağılı oldukları gibi şimdi bunlar da Hasan'a biat ettiler.

Hakemlerin kararlarından sonra Şam halkı Muaviye'ye biat etmiş olduklarından, yalnız Suriye ve Mısır eya-

letleri Hasan'a yapılan biatın dışında kaldılar. Ali'nin ölümünü duyan Şam halkı, önce «Emîr üş-Şam» olarak biat etmiş oldukları Muaviye'ye bu kez «Emîr ül-Mü'minin» yani halife olarak biatlarını yenilediler.

Muaviye, Irak halkının Hasan'a biat ettiklerini duyunca 60.000 kişilik bir ordu ile Irak'a yürüdü. Öte yandan İmam Hasan da 40.000 kişi ile Kûfe'den çıkıp Deyr-i Abdurrahman adlı yerde konakladı. Buradan Medayin'e geldi. Burada, yanındakilere şunları söyledi: «Ey ahali! Siz bana, barışta ve savaşta ayrılmamak üzere biat ettiniz. Bu dünyada benim, hiç kimse ile kırgınlığım ve düşmanlığım yoktur; doğudan batıya dek hiç kimseden incinmişliğim de yoktur. Benim katımda, güvenlik, barış ve iyi ilişkiler, kırgınlık ve düşmanlıklardan çok daha iyidir.»

Onun bu sözlerinden halk, kendisinin, Muaviye ile anlaşıp halifeliği ona bırakacağını anladı. Haricîlerden bir bölük, «Bu adam kâfir oldu» dedi. Yalnız haricîler değil şii'ler de dahil, oradakilerin hemen hepsi Hasan'a o denli kızdılar ki, saldırdılar, üstünü başını yırttılar ve malını mülkünü yağmaladılar, ettikleri biata pişman oldular. Bazı eserler ise onun bu konuşmayı, askerlerinde savaşa karşı isteksizlik ve bıkkınlık gördüğü için yaptığını söylüyorlar. Hasan, bu ayaklanmadan o kadar korkuya kapıldı ki, hemen atma binip, Rebia ve Hemdan kabilelerini yardıma çağırdı. Onların gelmesiyle Hasan güvenliğe kavuştu ve asilerin ellerinden kurtulabildi. Anlaşıldığına göre isyancılar arkasından bile gitmişler, hatta, haricîlerden Cerrah b. Kubaysa-i Esvedî, imam Hasan'ı uyluğundan yaraladı; Hasan'ın adamları da onu öldürdü; Hasan güçlükle Medayin'deki Beyaz Saray'a (Kasr-ı Ebyaz) sığındı. Bu sırada Muaviye'nin öncü birlikleri Anbar'dan gelip Medayin'i kuşatmışlardı.

Durumun kötüye gittiğini gören imam Hasan, Muavi-

ye'ye haber gönderip bazı koşullarla halifeliği kendisine bırakacağını bildirdi. Eserlerde türlü türlü yazılmakla birlikte bu koşullardan bazıları şunlardır:

1 — Muaviye, Irak halkından olup Hasan'a bağlı olanları yakalatmayacak ve onlardan öc aldırmaya kalkmayacak;

2 — Ehvaz eyaletinin yıllık geliri imam Hasan'a ait olacak;

3 — Peşin olarak kendisine 5 milyon, kardeşi Hüseyin'e de 2 milyon dirhem para verilecek ve ayrıca kendisine her yıl 200.000 dirhem maaş verilecek;

4 — Muaviye, imam Hasan'dan önce ölürse halifelik imam Hasan'a geçecek. Bir başka söylentiye göre de Muaviye'nin ölümünden sonra halife atanması Hasan'a sorulmadan yapılmayacak;

5 — Hutbelerde, konuşmalarda ve toplantılarda Ali b.Ebi Talib'e sövülmeyecek.

Muaviye, hemen hemen bütün bu koşulları kabul etti ve Hasan kendisine biat etti. Hasan'ın komutanı ve Arap dahilerinden sayılan Kays b.Sa'd b.Ubade bir hayli direndikten sonra Muaviye'ye biat etmiştir. İran fatihi diye anılan Ebu İshak Sa'd b.Ebi Vakkas da biat etti. Böylece herkes bir tek halifeye biat etmiş olduğundan bu yıla «Senei Cemaat» yani toplanma yılı dendi.

İmam Hasan'ın kardeşi Hüseyin ve amcası oğlu Abdullah b.Cafer, onun Muaviye ile anlaşıp halifeliği devrettiğini öğrenince itiraz ettilerse de Hasan, «Ben gerçek durumu sizden iyi bilirim» dedi; kendisine «Niçin böyle yaptın?» diyenlere de «Dünyadan nefret ettim ve gördüm ki Kûfe halkına kim inanırsa kaybeder. Babam onlar yüzünden öldürüldü; bakalım benden sonra kimin başını yakacaklar; ilk yıkılacak şehir Kûfe'dir» dedi.

İmam Hasan'ın halifeliği altı ay kadar sürmüştür. Hasan halifelikten ayrıldıktan sonra haricîler yer yer

Muaviye'ye karşı baş kaldırdılar ve gönderilen Muaviye ordularını darmadağın ettiler. Bunun üzerine Muaviye Kûfe ileri gelenlerini toplayıp «Ya çıkıp bu isyancıları dağıtınız ya da ben sizi mahvederim» diyerek onları korkuttu. Kûfeliler «Zeyd için Amr sorumlu tutulamaz» yani başkasının suçunu niçin bize yüklemek istiyorsun diyemediler. Hemen silâha sarılarak haricîlerin karşısına çıktılar, onları yenip dağıttılar, böylece de haricîler sorunu ortadan kalkmış, Muaviye rahat bir nefes almış oldu.

Muaviye, İslâm âleminin tek halifesi durumuna geldikten sonra, ileride göreceğimiz gibi, Mugîre b.Şûbe'nin teşviki ile, oğlu Yezid'i kendine veliahd edip halkı ona biat ettirmek sevdasma düştü; ama imam Hasanla yaptığı anlaşmada, kendinden sonra imam Hasan'ın halife olması şartı bulunduğundan buna imkân yoktu. Bu nedenle ilk iş olarak Hasan'ı öldürtme planlarını kurmaya başladı. Bu amaçla, sonradan Emevî halifesi olacak olan ve Hz. Osman'ın kâtipliğini yapmış bulunan Mervan b.Hakem'i, Hasan'ın arkasından Medine'ye yolladı.

Mervan, Hasan'ın karısı Ca'de binti Eş'as'a «Eğer sen kocan Hasan'ı zehirlersen Muaviye sana elli bin dirhem para verecek ve seni oğlu Yezid ile evlendirecek» dedi. Ca'de, bu vaadlara kanarak kocasını zehirledi; vaad edilen elli bin dirhem verildi ama veliahd Yezid ile evlenmesi işi gerçekleşmedi.

Bu Ca'de, Kûfe ileri gelenlerinden Eş'as b.Kays Kindî'nin kızıdır. Hz. Osman bunu, Azerbaycan valiliğine atamıştı; sonra Sıffin'de Ali'nin yanında yer aldığı halde hakeme baş vurma olayı üzerine haricîlere katıldı; daha sonra, damadı imam Hasan halife olunca ona biat etti ve damadından önce öldü. İşte bu kişinin önce Ali'nin yanında bulunup da sonradan haricîlere katılması nedeni ile kızının Hasan'ı zehirlediği iftirasının atıldığı da ileri sürülür.

İmam Hasan'ın yüz kadar evlenme yaptığı söylenir ve bu nedenle kendisine «mitlak» yani boşayıcı lâkabı verilmiştir. Öldükten sonra geride on beş erkek ve sekiz kız çocuğu kalmıştır.

Soru 97 İmam Hüseyin'in halifeliği ele geçirme çabalarını anlatır mısınız?

Kûfe bölgesindeki şii topluluğu, imam Hasan'ın halifeliği Muaviye'ye bırakmasına çok gücenmişlerdi. Onlara göre halife olma hakkı Ali soyuna aitti. Bu inançla halk el altından, yanlarına gelip halifeleri olmak üzere başlarına geçmesi için davette bulundular. Hüseyin, bu işe girişmenin, Muaviye'nin ölümünden sonra daha doğru olacağını bildirdi. Bu kez halk, Hz. Ali'nin üçüncü oğlu Muhammed b.Hanefiye'ye baş vurup, olanaklar elverişli olduğunda ortaya çıkıp halifeliği istemek üzere gizlice ona biat etmeye başladılar.

Öte yandan Muaviye şiiilerden baş kaldıranları şiddetle cezalandırıyor, memlekette güvenliği sağlamak için eyaletlere o devrin en güçlü ve zeki kişilerini vali olarak atayordu. Örneğin: Amr b.Âs'ı Mısır valiliğine, Mugîre b.Şûbe'yi Kûfe valiliğine ve Hz. Ömer'in atamış olduğu ünlü kadı Şureyh'i Kûfe kadılığına, Emevî ileri gelenlerinden Abdullah b.Âmir'i Basra valiliğine, Mervan b.Hakem'i Medine valiliğine, Halid b.Âs b. Hişam'ı Mekke valiliğine ve kendi kardeşi Utbe b.Ebi Süfyan'ı da emîr-i hac olarak atadı.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Muaviye, işlerini yoluna koyduktan sonra, oğlu Yezid'i kendine veliahd etmek sevdasına düştü. Söylendiğine göre bu işi onun akma Mugîre b.Şûbe koymuş ve şöyle olmuş:

Muaviye, Mugîre'yi Kûfe valiliğinden azletmek iste-

yince Mugîre, Şam'a gidip, yaranmak için Yezid'e «Baban seni niçin veliahd yapmıyor? Sahabîlerin ve Kureyş'in ileri gelenleri hep öldü; ancak onların oğulları kaldı. Sen ise onların en akıllısı, siyaset bakımından en bilgili-sisin. Bu itibarla veliahd olmana hiç bir engel yok» demiş. Yezid buna çok sevinip hemen gidip konuyu babasına anlattığında Muaviye, Mugîre'yi çağırıp sormuş. Mugîre «Ey Emîr ül-Mü'minin! Gördük ki Osman'dan sonra bir sürü karışıklıklar çıktı, çok kan döküldü. Bunu önlemek için Yezid'i veliahd et; sen ölünce yerini tutar, fitne çıkmasına engel olur, kan dökülmez» demiş; Muaviye «Buna teşebbüs edersem bana kim yardım eder ki?» karşılığını vermiş. Mugîre «Kûfe halkını ben yola getiririm, Ziyad b.Ebihi de Basra'ya yeter. Bu iki şehir halkından başkası sana karşı komaz» şeklinde bir teminat verince Muaviye «Haydi işinin başına git, güvendiğin kişiler ile konuş ve anlaş» diyerek Mugîre'yi Kûfe'deki valilik görevine geri yollamış; böylece, azledilmekten kurtulan Mugîre, verdiği sözü gerçekleştirmeye çalışmış.

Bu sırada Muaviye'nin bu teşebbüsüne engel olabilecek dört kişi vardı; bunlar: İmam Hasan'ın kardeşi Hüseyin, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, Zübeyr b.Avdam'ın oğlu Abdullah ve Hz. Ebu Bekir'in oğlu Abdurrahman idi. Kısa bir süre sonra Abdurrahman öldüğünden üç kişi kaldılar.

Muaviye, Yezid'in veliahdlığı işini halka duyurması için Mekke valisi Velid'e yazdı. O da Mervan'a danıştı. Sorun açıkca buralar halkına duyuruldu ve bir hayli tepki gördü ama teşebbüs, öteki eyaletlerde Muaviye'nin istediği biçimde geliyordu. Hicaz'ın kabulü de sağlanabilirse her şey tamam olacaktı.

Muaviye'nin kendisi bu amaçla kalkıp Mekke'ye ve Medine'ye geldi. Buralar halkına, Yezid'in veliahdlığını öteki bütün şehirler kabul etmiş gibi göstererek onların

da biatını sağladı; sadece imam Hüseyin, İbn-i Zübeyr ve İbn-i Ömer biat etmediler.

Muaviye 18 Nisan 680 günü ölünce, Yezid, daha önce kendisine veliahd olarak biat edildiğinden, halife olarak babasının yerine, daha doğrusu hazırlanmış olan saltanat tahtına oturdu. Onun için tek sorun, İslâm âleminin üç önemli kişisinin kendisine biatı idi.

Halife Yezid, Medine valisi olan amcası oğlu Velid'e, bu üç kişiyi kendine biat ettirmesini yazdı. Velid onları yanına çağırdı; o sırada Mervan b.Hakem de orada bulunuyordu. Önce Hüseyin Velid'e geldi; Velid ona biat teklif edince Hüseyin «Benim gibi bir kişi gizli biat etmez. Halkı topla; bizi de çağır» deyip çıkıp gitmek istedi. Haşim oğullarına çok düşman olan Mervan, Velid'e «Hüseyin şimdi biat etmeden buradan giderse iki taraftan pek çok kişi ölmedikçe onu ele geçiremezsin. Şimdi onu hapsed; biat etmezse öldür» deyince Hüseyin yerinden fırlayıp Mervan'a küfrederek çıkıp evine gitti.

Abdullah b.Zübeyr, valinin davetine gitmedi, geceleyin kardeşi ile Medine'den Mekke'ye kaçtı. İmam Hüseyin de aynı şekilde, çoluk çocuğunu, yeğenlerini yanma alıp Mekke'nin yolunu tuttu. Yalnız, kardeşi Muhammed b.Hanefiye Medine'de kaldı; Mekke'ye yollanan ağabeyesine, kendini koruması, ihtiyatlı davranması için tenbihlerde bulundu.

Abdullah b. Zübeyr, Mekke'ye geldi. Bu sırada halife Yezid, Velid'i azl edip Medine emîrliğini de Mekke emîri Amr b.Said el-Âsî'ye verdi. Bu da Medine'ye geldi ve Abdullah b.Zübeyr'in dargın bulunduğu kardeşi Amr b. Zübeyr'i komutan atayıp iki bin kişilik bir birlikle Mekke'ye yolladı. Amr, kardeşi Abdullah'ı itaata davet etti. Abdullah, kendine katılan Mekkelilerle, kardeşi Amr üzerine saldırıp ordusunu yendi ve kendisini yakalayıp haps etti ve böylece Abdullah, Mekke'de büyük bir ün kazandı.

Öte yandan Kûfeliler, Hüseyin'in Yezid'e biat etmediğini öğrenince 150 mektupla kendisini Kûfe'ye davet ettiler ve bu mektuplarda kendisinin yanında yer alacaklarını, valileri Nu'man b.Bișr'i kovacaklarını yazıyorlardı.

Hüseyin onların bu davranışlarına aldanıp amcası oğlu Müslim b.Akil b.Ebi Talib'i Kûfe'ye yolladı. Müslim Kûfe'ye varınca 12-18 bin kişi Hüseyin'e biat etti.

Öte yandan halife Yezid, beceriksiz bulduğu Nu'man b.Bișr'i Kûfe valiliğinden azl ile burayı da Basra valisi Ubeydullah b.Ziyad b.Ebihi'ye verdi. Bunun üzerine İbn-i Ziyad Kûfe'ye gelip halkı Yezid'e biata çağırды. Hüseyin'e biat edenler Müslim b.Akil'in başında toplanıp İbn-i Ziyad'ı kuşattılar; fakat İbn-i Ziyad bir hile ile tehlikeden sıyrılmasını bilip Müslim'i yakalatıp idam ettirdi.

İşte İmam Hüseyin de bu sıralarda Mekke'den Kûfe'ye yollanmak üzere bulunuyordu. Mekke'de bulunan Abdullah b.Ömer b.Hattab, Hüseyin'e âdeta yalvararak Kûfe'ye gitmemesini, ora halkının dönek olduklarını söyledi ama kandıramadı. Babasının amcası Abbas'ın oğlu Abdullah da «Ey amcam oğlu! Senin için Kûfe halkının dönekliğinden korkarım. Burada kal; Hicaz halkı sana büyük bir saygı duyarlar. Eğer kesin olarak buradan çıkmak istiyorsan bari Yemen'e git. Orada babanın şiası ve sağlam kaleler vardır» demiş Hüseyin «Doğru söylüyorsun ve sen şefkatlisin, içtensindir ama bir kere gitmeye karar vermiş bulunuyorum» cevabını vermiş; Abdullah b.Abbas «Bari çoluk çocuğunu birlikte götürme. Osman gibi seni de çoluğunun çocuğunun gözü önünde keserler» dedikten sonra onun kesin olarak gitmeye kararlı olduğunu anlayınca «Doğrusu Mekke'den çıkmakla Abdullah b. Zübeyr'i sevindirmiş olursun; çünkü sen burada iken kimse ona bakmaz» deyip yanından ayrıldı.

İmam Hüseyin, çoluk çocuğu ve hısım akrabası ile

Kûfe yolunu tuttu. Yolda ünlü şair Ferezdak'a rasladı. Ferezdak, Hüseyin'e «Halkın kalbi seninledir ama kılınçları Beni Ümeyye ile beraberdir. Kaza gökten iner ve Tanrı dilediğini yapar» dedi.

Hüseyin biraz daha ilerledikten sonra, amcası oğlu Müslim'in öldürüldüğünü ve kendisine bağlı olanların dağıldığını öğrendi. Yanındakilere «İsteyen geri dönsün» dedi. Sonradan kendisine katılanlar ayrılıp gittiler, yalnız Mekke'den birlikte çıkmış olanlar kaldı. Batn-ı Akeba'ya varıldığında bir Arap karşılarına çıkıp «Allah aşkına geri dön; çünkü mızrakların ucuna ve kılınçların yalmanına gidiyorsun» dedi. Hüseyin ona «Söylediklerin bence meçhul değil ama Allahın emrine kimse karşı gelemez» cevabını verdi.

İmam Hüseyin, Seyraf denen yere geldiğinde, vali Ubeydullah b.Ziyad'ın, Hurr b.Yezid et-Temimî komutasında yolladığı iki bin kişilik bir birlikle karşılaştı. Hüseyin, Hurr'un Iraklı askerlerine «Beni buraya siz davet ettiniz de geldim. Eğer sözünüzden dönmüşseniz geldiğim yere giderim» dedi. Komutanları Hurr b.Yezid «Bunların sizi davet ettiklerinden haberim yok. Ben sizi, Kûfe valisi Ubeydullah b.Ziyad b.Ebihi'nin yanma götürünceye dek yanınızdan ayrılmamakla görevliyim» deyince, amcası oğlu Müslim'i öldüren Ubeydullah'ın nasıl bir adam olduğunu bilen Hüseyin «Ölüm, onun yanma gitmekten daha iyidir» dedi ve hemen Mekke'ye dönmek üzere yanındakilere atlarına binmelerini emretti; ama Hurr, onların geri gitmelerine mani oldu. Bunun üzerine Hüseyin zorunlu olarak Kadisiye'nin batısına doğru yöneldi; yolda rasladığı kişilerden Kûfelilerin durumunu sorduğunda hepsi «Halkın kalbi sizinle ama, zorla aleyhimize kılınç çekeceklerdir. Bize kalırsa Kûfe'ye bir karış bile yaklaşmayın» cevabını aldı; ama imam Hüseyin'in Kûfe yolundan her sapmak isteyişinde Hurr askerleri kendi-

lerini sıkıştırıp o yana bırakmazlardı .Bu durumda ister istemez, ağır ağır Kûfe'ye doğru yol aldılar. Bu sırada İbn-i Ziyad'ın bir ulağı Hurr'a bir mektup getirdi. Bu mektupta «Bu mektup eline eriştiğinde Hüseyin'i durdur ve onu susuz ve ıssız bir yere kondur» deniyordu. Hurr, mektubun içindekileri Hüseyin'e bildirdi. Hüseyin, yakınlardaki bir köye konmak istedi. Hurr, «Ben buna müsaade edemem çünkü bu mektubu getiren Şemmer, valinin casusudur; ben onun emrine göre hareket etmek zorundayım» dedi. Hüseyin susuz bir yere konmak zorunda kaldı ki bu yerin adı «Kerbelâ» idi.

Buraya dek, Hüseyin'in, halifeliği ele geçirme çabalarını gördük. Macerasını izlediğimiz olaylar sonunda Kerbelâ'ya geldiğinde bu çaba sona ermiş bulunuyor. Buradan sonrası, yani Kerbelâ olayı, bütün İslâm âlemini yüz yıllarca süre üzen ağlatan, hayrete düşüren bir olaydır ki onun ayrıntıları bundan sonraki soruda görülecektir.

Soru 98 Kerbelâ faciası nasıl oldu?

İslâm âleminin uğradığı Cemel ve Siffin savaşları gibi acıklı iç olayın üzerinden henüz 25 yıl geçmeden Kerbelâ faciasının ortaya çıkışı, insanı derin derin düşündürecek ve ibret alınacak bir olaydır.

Öteki ikisinde de olmakla birlikte hele bu son Kerbelâ olayında, mal, para ve mevki hırsının, İslâma en büyük hizmetleri yapmış kişilerin çocuklarını ne kötü duruma düşürdüğünü hayretle görüyoruz. Mahiyeti başka olmakla birlikte amacı aynı olan örneklerle bugün belki daha çok raslıyoruz ama bunların daha Peygamberle birlikte yaşamış kişilerin hayatta bulunduğu ve her konuda örnek alınmak istenen o devirde oluşması ibret verici niteliktedir.

Kerbelâ Faciası:

İmam Hüseyin'in, zorunlu olarak Kerbelâ denen susuz yere kondurulmasının ertesi günü, Ubeydullah b.Ziyad, Sa'd b.Ebi Vakkas'ın oğlu Ömer'i 4000 kişilik bir birlikle Kerbelâ'ya yolladı. Bu Ömer, İbn-i Ziyad tarafından, ayaklanmış bulunan Deylemlileri bastırmak üzere Rey (Tahran) valiliğine atanmıştı. İbn-i Ziyad, Hüseyin'in Kerbelâ'ya konduğunu haber alınca Ömer b.Sa'd'dı çağırıp «Askerlerinle Hüseyin üzerine git. O konu hal olunduktan sonra yeni görevinin başına dönersin» dedi. Ömer, Hüseyin üzerine başka birisini göndermesini söylediğinde İbn-i Ziyad «Seni yanıma fikir danışmaya çağırmadım. Dediğimi yapmazsan Rey valiliğine atanma emrini geri ver» demiş, Ömer de düşünmek üzere bir gün mehil istemişti. Ömer bu arada yakınları ile ve dostları ile görüşmüş, hepsi de Hüseyin üzerine gitmemesini tavsiye etmişlerdi; hatta kız kardeşinin oğlu Hamza b.Muğîre b.Şûbe «Dayı! Allah aşkına Hüseyin'e karşı gitme. Bu uğurda mevki ve makam kaybetme şöyle dursun dünyadan çekip gitme pahasına dahi olsa gitmemek, âhirette yüz karası ile Tanrı huzuruna çıkmaktan bin kat iyidir» demiş. Ömer geceleyin derin düşüncelere dalıp «Ne yapayım! Rey valiliğinden mi vaz geçeyim yoksa Hüseyin'in katli ile rezil mi olayım. Hüseyin'in öldürülmesinde ateş, Rey valiliğinde tatlı şeyler var» demiş, sonunda Hüseyin'in üzerine gitmeye karar vermiştir.

Sağlığında cennetlikle müjdelenmiş bulunan İran fâtihi Sa'd b.Ebi Vakkas'ın oğlu, Kerbelâ'ya gelip Hüseyin'e görevini anlattı. Hüseyin «Ben buraya Kûfe halkının çağırısı üzerine geldim. İstemezseniz dönüp geri giderim» dedi. Ömer, durumu İbn-i Ziyad'a yazdı, o da «Hüseyin pençemize düşmüş, şimdi kurtulmak istiyor. Kendisine söyle, önce halife Yezid'e biat etsin, ben sonra ge-

rekeni düşünürüm. Biat etmezse kendisine su verme» diye cevap verdi.

Bunun üzerine Ömer, Fırat nehri ile Hüseyin'in çadırları arasına, onların su almalarına engel olmak üzere 500 atlı yerleştirdi. Ezd kabilesinden Abdullah adındaki biri «Ey Hüseyin! Uzaktan suya bakacaksın ama susuzluktan ölünceye dek bir damlasını bile tadamayacaksın» dedi.

Hüseyin, geri gitmesine izin verilmezse bari Şam'a kendi gitmesine müsaade edilmesini istedi. Ömer bu teklifi İbn-i Ziyad'a bildirdi. İbn-i Ziyad «Hüseyin ve yanındakiler benim vereceğim hükme boyun eğerek teslim olurlarsa kendilerini bana gönder. Teslim olmazlarsa savaşa başla, cesetlerini atlara çiğnet. Eğer sen de emrimi yerine getirmezsен komutanlığı Şemr'e bırak» diye cevap verdi.

Günlerden Muharrem ayının dokuzuncu günü idi. Durumun vahametini anlayan Hüseyin yanındakilere «Bunlar yalnız beni istiyorlar. Siz gece karanlığında savuşun. Her biriniz çoluk çocuğumdan birini alıp köylere sığınınız; Tanrı yardımcınız olsun» dedi; fakat yanındakiler, «Böyle haysiyet kırıcı bir davranışta nasıl bulunuruz, ölünceye dek yanında çarpışacağız» karşılığını verdiler.

Çadırlarını birbirine bağlayıp, arkaya ot toprak yığıp gerilerini güven altına almak istediler. Hüseyin'in yanında, savaşabilecek güçte 32 atlı ve 40 yaya vardı. Karşıdaki Ömer'in komutasında ise 6000 kişi savaşa hazırды.

10 Muharrem / 10 Ekim 680 Çarşamba günü sabahleyin, Hüseyin devesine binip düşmanlarına «Benim kim olduğumu düşününüz, sonra da vicdanınıza sorunuz, bakalım benim öldürülmem ve kanım size helâl olur mu? Ben sizin Peygamberinizin torunu değil miyim? Benden ne istiyorsunuz? İçinizden birini mi öldürdüm? Malınızı

mı gasb ettim? Ey filan filan? Kûfe'ye yanımıza gel diye sizler beni davet etmediniz mi? Eğer şimdi beni istemiyorsanız bırakın geri döneyim» dedi.

Kays b.Eş'as «İbn-i Ziyad'ın şartları ile teslim olmanız olmaz mı?» demesi üzerine «Hayır, vallahi olmaz, öyle haysiyet ve şeref kırıcı bir teslimi kabul edemem» deyip devesinden indi.

Bundan sonra Hüseyin'in adamları ile Ömer b.Sa'd'ın adamları arasında söz atışması olmuş, Ömer'in ordusundan bazı kişiler, Hüseyin'in bu mazlum durumuna üzülenek onun yanına geçmişlerdir. Örneğin ilk kez Hüseyin'in önüne çıkıp onu Kerbelâ'ya kondurmaya zorlayan Hurr b.Yezid et-Temimî, Hz. Hüseyin'in yanına gelip «Tanrı beni sana feda kılsın! Ey Resulün torunu! Senin geri dönmeni engelleyen ve seni burada durduran ben'im. Vallahi tekliflerimi kabul etmeyeceklerini, işin bu kerteye geleceğini bilmiyordum. Şimdi tevbe ederek sana dönüyorum. Ölünceye dek yanında çarpışacağım. Acaba tevbem kabul olunur mu?» deyip Hüseyin'in de «Tanrı seni affeder» cevabını vermesi üzerine Hurr, Ömer birliklerinin yanına varıp «Ey ahali! Hüseyin'in tekliflerinden birini kabul etseniz de Allah da sizi affetse olmaz mı?» demiş; Ömer'in «buna bir yol bulsam, ben de böyle olmasını isterdim» demesi üzerine, Hurr «Ey Kûfeliler! Hüseyin'i, uğrunda canımızı feda ederiz diye yanınıza çağırdınız; sonra buraya gelip onu kuşatıp öldürmek istiyorsunuz; ona, Hristiyanların, Yahudilerin ve zerdüştilerin içtiği Fırat'ın suyunu haram ettiniz, çoluğunu çocuğunu susuz bıraktınız. Peygamberin torunlarına karşı ne kötü davranıyorsunuz. Eğer tevbe ve istiğfar edip bu tutumunuzu bırakmazsanız Tanrı da âhiret gününde sizi susuz bırakır» dedi. Bu sözleri üzerine karşıdakiler ona sövdüler ve üzerine ok attılar. Bundan sonra teke tek başlayan savaş kızıştı, iki taraftan birçok kişi öldü. İmam Hüseyin'in düş-

manları, şer'an yasak, aklen çirkin olan kadınların ve çocukların öldürülmesinden bile çekinmediler; sürünerek çadırların yanına bir yudum su içmeye gelen yaralıları kestiler.

10 Muharrem günü Hüseyin'in yanındakilerden çok az kişi kaldı. Öldürülen ehl-i beyt şunlardı: Hz. Hüseyin'in oğulları Ali Ekber ve Abdullah; imam Hasan'ın oğulları Ebu Bekir, Kasım; İmam Hüseyin'in baba bir kardeşleri Abbas, Ca'fer, Abdullah, Osman, Muhammed ve Ebu Bekir; Abdullah b.Ca'fer b.Ebi Talib'in oğulları Avn ve Muhammed; Akil b.Ebi Talib'in oğulları Ca'fer, Abdurrahman ve Abdullah; Müslim b.Akil'in oğlu Abdullah; Ebu Said b.Akil'in oğlu Muhammed.

Öğleden sonra, Hüseyin'in kolları arasındaki sabi oğlunu okla öldürdüler. Askerleri Hüseyin ve taraftarları üzerine kışkırtan kişi, Şemr b.Zi'l-Cevşen idi. Sonunda Hüseyin'in yalnız kaldığı bir sırada bu Şemr'in kışkırttığı birkaç kişi onun başına üşüşüp ok ve kılınla şehid ettiler, Sinan b.Enes Nah'i başını kesip, mükâfat almak üzere komutanları Ömer b.Sa'd'a götürdü. O da, Kûfe'ye, İbn-i Ziyad'a götürmesini söyledi.

İmam Hüseyin 626'da doğmuş olduğuna göre öldüğünde elli beş yaşında bulunuyordu. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra saldırganlar, çadırlar içine girip yaygı, giysi, başka eşya ve develeri hatta, kadınların üzerlerindeki şeyleri bile yağmaladılar. Hz. Hüseyin'in, Ali Evsat adındaki yirmi bir yaşında bulunan oğlu ile Hasan ve Ömer adlarındaki çok küçük yaşlarda bulunan oğulları bu katli-î âm'dan kurtuldular. Sonradan Zeynelabidin lâkabıyla anılacak olan Ali Evsat 21 yaşında idi, fakat hasta olup savaşa katılmadan çadırda yatmakta bulunduğundan kurtuldu. İmamîyenin bu dördüncü imamı Ali

Zeynelabidin'in annesi, son Sasânî kralı Yazdicerd'in kızı Şehrbanu idi.

Ömer b.Sa'd b.Ebi Vakkas, iki gün Kerbelâ'da kaldıktan sonra imam Hüseyin'in kızlarını, kız kardeşlerini ve onlarla birlikte bulunan çoluk çocuğu Kûfe'ye getirdi. Bu ehl-i beytin, Kerbelâ şehidlerinin başsız cesetlerinin yanından geçerken yaptıkları ağlama ve iniltiler herkesi ağlattı. Kûfe'ye, Ubeydullah b.Ziyad'ın huzuruna getirildiklerinde İbn-i Ziyad'ın bunlara karşı davranışı çok çirkin ve kaba idi; kendilerine hakaretler ve tehditler savurdu. Hatta Ali Zeynelabidin'i, Ali neslinden yetişkin kimse kalmasın diye öldürtmek istedi, güçlkle engellenbildi. İbn-i Ziyad bundan sonra Ali Zeynelabidin'in ellerini bağlatıp, Kerbelâ'da öldürülenlerin kesilmiş başlarını, çoluk, çocuğu Şam'a, halife Yezid'in yanına yolladı. Şam'a vardıklarında ,onları götüren Züheyr b.Kays, halife Yezid'in yanına girip başarıyı müjdelemiş ve Kerbelâ savaşının ayrıntılarını anlatmış. Söylentiye göre Yezid, İbn-i Ziyad'a lânet edip Hüseyin'e rahmet okumuş ve «Bana gelseydi af ederdim» demiş ve Züheyr'e hiç bir şey vermemiş.

Züheyr'in durumu anlatmasından sonra kadınlar, Ali Zeynelabidin ile birlikte Yezid'in huzuruna getirildiler. Hz. Hüseyin'in kızı Fatıma «Ey Yezid! Resulullahın torunları esir midirler?» demiş, Yezid «Ey kardeşimin kızı! Ben bunu istemezdim» cevabını vermiştir. Sonra kadınlar Yezid'in karıları yanına (harem dairesine) götürüldüler, saraydaki kadınlar onlara taziye de bulundular ve onlarla matem tuttular ve neleri alınmışsa kat kat fazlasını kendilerine verdiler. Hatta Hüseyin'in öteki kızı Sükeyne «Yezid b.Muaviye'den hayırlı bir kâfir görmedim» dermiş.

Yezid, yanına ilk girdiğinde hemen ellerinin bağlarını

çözdürttüğü Ali Zeynelabidin'e çok iltifat etmiş, yanında kaldıkları birkaç gün süresince onu sofrasına davet etmiş, kadınlara da saygı göstermiş. Bu Kerbelâ'dan dönenler, birkaç gün Şam'da kaldıktan sonra Yezid tarafından, bol hediyeler verilerek ve yanlarına asker katılarak Medine'ye yollanmış. Hatta Yezid, Zeynelabidin'i uğurlarken «Allah İbn-i Ziyad'a lânet etsin. Vallahi ben olsaydım babanın her teklifini kabul ederdim; fakat takdir-i İlâhî böyle imiş. Her ne istegin olursa bana yaz, yerine getiririm» dedi.

İmam Hüseyin'in ve yanındakilerin Kerbelâ'da böyle feci şekilde öldürülmesi ve Peygamber sülâlesi hakkında Emevî sülâlesinin akla gelmedik şekilde ihanete cür'etleri halkı o kadar müteessir etti ki âdeta Emevî saltanatı kökünden sarsıldı. Hele Hicaz halkı büsbütün Emevîler aleyhine döndü. Bir yandan Yezid, Abdullah b.Zübeyr'i kendine biat ettirmeye çalışırken öte yandan Hicaz halkı İbn-i Zübeyr'e biat ettiler ve böylece İslâm âleminde, biri Şam'da, öteki Mekke'de olmak üzere iki halife ortaya çıkmış oldu. Hatta Abdullah b.Zübeyr o kadar kuvvetlendi ki, Irak'a yürümek üzere bir ordu bile toplayabildi.

Şam'da ve Irak'ta olaylar hızla birbirini kovaladı. Yezid birkaç yıl sonra öldü. Yerine geçen yirmi bir yaşındaki oğlunun halifeliği de çok sürmedi. Irak'ta, Muhtar üs-Sakafî ayaklanıp, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'i ve yanındakileri öldürenleri birer birer bulup işkencelerle öldürdü, böylece Ali ve oğullarının öcünü aldı.

Emevîlerin böyle kan, kin ve nefretle kurulan saltanatları, hükümdar sülâlesinin kurucusu Muaviye b.Ebi Süfyan'ın ölümünden sonra ancak, altmış küsur yıl dayanamadı. M. 750 yılında bu sülâleyi deviren Hâşimîler soyundan Abbasîler, onlardan öyle bir öc aldılar ki, ölülelerinin kemiklerini bile mezarlarından çıkarıp yaktılar.

Soru 99 Ali ve oğlu Hüseyin'in öldürülmeleri ile meydana gelen siyasal bunalımın Şia fırkasının örgütlenmesine ve güçlenmesine yol açışını anlatır mısınız?

Şiilik, dinî bir görüş sistemi olarak mezhepler tarihini ilgilendiren bir konudur ama, biz, çıkış nedeni ile ve tarihî bir olay olarak kısaca üzerinde durmak istiyoruz.

Hariciliğin taraftarlarının çoğunun, Peygamberin ölümünden sonra ortaya çıkan ridde (dinden dönme) eylemlerinde şiddetle sıkıştırılmış kimselerin, Sıffin'den sonraki hakem olayını bahane ederek evvelce kendilerine yapılan muamelenin öcünü almak için kurulmuş bir örgüt olduğu gibi şia da, halife Osman'la başlayan Emevîlerin sülâle asabiyetine karşı, Haşimî sülâlesi mümessili olarak Ali sempatisi ile başlayıp daha sonra İranlıların, millî şuurlarını ayakta tutmak için, benimsemiş oldukları dinî-siyasî bir örgüttür.

Şia terimine ve bu adla anılan dinî topluluğa, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra raslanır. Ondan önce böyle bir topluluk ve terim yoktu. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Müslümanlar ikiye ayrılmış, bir bölüğü Osman'a, öteki bölüğü Ali'ye meyl ettiklerinden aralarında tartışma ve savaş olmuş, Hz. Osman'a, biraz sonra da o'nun bağlı olduğu Emevî sülâlesine sempati duyanlara «Şia-i Osman», Ali'ye taraftar olanlara da «Şia-i Ali» denmiştir. Cemel ve Sıffin savaşlarından sonra da şia adı yalnız Ali taraftarlarına verilmeye başlandı.

Şia, tarihî gidiş bakımından, ilk sıralardan başlayarak birkaç safha arz eder; bunlardan bazılarını görelim:

Şia-i Ulâ:

Bu gruptan sayılan kişiler, ashab ve tabiinden olup Ali'nin halifeliğine yardım edenlerdir. Şia-i Ulâ katında

imam, yani halife olma hakkı Ali'nindir ve ona itaat herkese farzdır; çünkü o, zamanının en iyi kişisidir (efdalı). Halifelik işinde ona karşı gelen hatalı ve âsidir, onu imamete (halifeliğe) lââyık görmeyen sapkındır. Hz. Ali'nin, şeyheyne (Ebu Bekr ve Ömer) ve sair ashab haklarındaki iyi sözleri zahirîdir, takiyyeye haml edilemez. Allahın ve Peygamberin sözleri nasıl zahirine haml olunursa Ali'nin sözleri de öyle anlaşılmalı.

Şia-i Ulâ'nın bir kısmı, Hz. Ali'nin «Bu ümmetin en hayırlısı Ebu Bekr, sonra Ömer'dir» kavlinden dolayı şeyheyne'nin efdal (en hayırlı) olmasında tartışmazlar; sadece Hz. Ali'nin Osman'dan efdal olup olmadığı konusunu tartışarlardı. Şia-i Ulâ'dan Kadı Şureyh (ölümü: 793 - 4), «Ebu Bekr ile Ali'den hangisi efdaldır» diye sorulan soruya «Ebu Bekr efdaldır» cevabını vermiş, «Şii olduğun halde nasıl böyle söylüyorsun?» dendiğinde «Ali, Peygamberlerden sonra bu ümmetin hayırlısı Ebu Bekr, sonra Ömer'dir, dedi. O'nun bu sözünü nasıl yalanlıyalım, valahi Ali yalancı değildir» demişti.

Şia-i Ulâ'nın inancı, ehl-i sünnetin bir kısmının inancı gibi idi. Bunlar, sonradan ortaya çıkan Zeydiye ve Rafıza fırkalarının, şia adıyla anılmaları üzerine, hak batıla karışır korkusu ile şia lâkabını bırakıp ehl-i sünnet ve'l-cemaat ünvanını aldılar. Hariciliğin, hemen hemen aynı sıralarda ortaya çıkması, şianın örgütlenmesinde rol oynamıştır.

Şianın doğuşu ve gelişmesi hakkında Dr. R. Dozy şu görüşü ileri sürüyor:

«Başlangıçta hariciler de Ali'nin taraftarı idiler. Şiiler de böyle olmakla birlikte iki fırkanın fikirleri çok çelişik idi. Politikada haricîlerin görüşü kendilerini demokratlığa yönelttiği halde şiilerin bencil görüşü, mutlakiyet yönetimine, en ezici istibdada götürüyordu.

«Her ne kadar bu iki fırka, çoğu zaman kişisel olan

bir amaca ulaşmak için kendilerini kullanmaya gayret eden başkanların yönetimleri altında bulunuyorlar idi ise de şiiler gene kalblerinin derinliklerinde bir İrânî mezhapte idiler. Hürriyeti seven Arap ırkı ile esirane itaata alışmış olan İran ırkı arasındaki fark işte burada olanca açıklığı ile ortaya çıktı. Peygambere bir halef seçilmesi prensibi İranlılar için işitilmemiş ve anlaşılmaz bir şeydi. Onlar devlet başkanı için ancak veraset kuralını tanııyorlardı. Mademki Peygamber erkek evlât bırakmadan öldü, damadı Ali ona 'halef olmak ve egemenliği, ailesine miras kalmak gerekir düşüncesinde idiler. Buna dayanarak Ali'den önceki halifeler yani, Ebu Bekr, Ömer ve Osman ve daha sonraki Emevî halifeleri onlara göre itaat edilmemesi gereken birer zorba idiler. Hükûmet ve Araplar hakkında duydukları kin onların bu düşüncelerini güçlendiriyordu. Ayrıca kendilerini yönetenlerin zenginliklerini kıskanmaktan da geri kalmıyorlardı. Bir de hükümdarlarını küçük kudrette ilâhların soyundan gelme olarak görmeye alışmış olduklarından bu puta tapma saygısını, Ali'nin ve onun soyundan gelenlerin üzerlerine aktardılar. Ali soyundan olan imama tam bağlılık, onların gözünde en önemli bir ödevdi. Bu görev yerine getirildikten sonra öteki ödevler te'vil ve terk olunabilirdi. Onların gözünde imam her şeydi; hatta bazılarınca imam, insan biçiminde görünen Allah idi. Ahlâksızlıkla birleşmiş esirane bir itaat, sistemlerinin temelini teşkil ediyordu.»

Dozy, müfrit şiiliğin aslında, Yemenli bir Yahudi dönmesi olan Abdullah b.Sebe'nin, Hıristiyanlık ve mehdilik akidelerinden hareketle Ali'nin Allah olduğuna, öldükten sonra da geri geleceğine Araplara inandırıp bu fikri onlar arasında yaymasından meydana geldiğini söylüyor. Ebu Hanife adlı kitabın yazarı Ebu Zehrê de bu mütalâayı benimser görünmektedir. Bizce bu, daha çok bir İran milliyetçiliği duyusunun ürünüdür.

Ali'nin ölümünden sonra gelişen şia:

Şia, Ali'nin ölümünden sonra dört grupta örgütlenmiştir: 1 — Keysaniye, 2 — Zeydiye, 3 — İmamiye, 4 — Gâliye.

1 — Keysaniye :

Bunlar, Keysan adında birinin tabileridirler. Keysan, şia-i Ulâ'dan ve Sabbeden bazılarını çevresine toplayarak Hüseyin b.Ali'nin öcünü almak dayası ile ortaya atılmış fakat bir sonuç elde edememişti. Daha sonra Muhtar bu grubun başına geçti; kendisi önceleri haricî idi, sonra Sabbe'den oldu, daha sonra da Keysanî oldu. Müslim b.Akil, imam Hüseyin tarafından halkın durumunu öğrenmek üzere Kûfe'ye yollandığı zaman Muhtar da onunla birlikte gelmişti. Ubeydullah b. Ziyad, Muhtarı yakalatıp döğdürdü ve hapse attı, Hz. Hüseyin öldürülünceye dek hapse kaldı. Ondan sonra kız kardeşinin kocası olan Abdullah b.Ömer onun hakkında şefaathçı oldu, Kûfe'den çıkıp gitmek şartı ile serbest bırakıldı; o da Hicaz'a gitti. Yolda giderken «Müslümanların efendisi, Peygamberlerin ulusunun kızının oğlu mazlum şehid Hz. Hüseyin'in kanını isteyeceğim. Tanrı adına and içerim ki onun kanı için ben de, Peygamber Zekeriya'nın oğlu Yahya'nın kanı uğruna öldürülenlerin sayısınca öldüreceğim» dediği söylenir.

Muhtar üs-Sakafî, Mekke'ye geldiğinde Abdullah b.Zübeyr'e katıldı, ona biat etti ve onun ordusunda yer alarak Şamlılara karşı döğüştü. Halife Yezid'in ölümünden sonra gene Kûfe'ye dönerek halka «Muhammed b.Hanefiye beni size emin ve vezir olarak gönderdi. Dinsizleri öldürmemi, Ehl-i Beyt'in kanını dava etmemi, zaifleri korumayı bana emr ve havale etti» dedi.

Muhtar'ın prensipleri, faaliyetleri, Keysaniye'nin imamiye ve rafızadan farkı gibi hususlarda ayrıntılı bilgiler

için bizim, A. Ü. İlâhiyat Fakültesi yayınlarından olan «İslâm Mezhepleri Tarihi», 1965, eserimize bakılabilir.

2 — Zeydiye :

Zeyd b.Ali Zeyn el-Abidin b.Hüseyin b.Hz. Ali taraftarlarıdır. M. 730-1 yılında ortaya çıkmıştır. Bunlar, imamlığın yalnız Fatıma'nın çocuklarına ait olduğuna inanırlar. İmamlık için ortaya atılan: âlim, dindar, cesur ve cömert olan her Fatıma soyundan gelenin kendisine uyulması gerektiğini, hatta aynı nitelikte bulunan iki imamın aynı zamanda fakat iki bölgede imamlık iddiasıyla ortaya çıkmalarını kabul ederler.

Zeyd, ünlü mütezile başkanı Vâsıl b.Atâ'dan ders görmüş olduğundan usul ve başka yollarda i'tizal yoluna girmişti. Kardeşi Muhammed Bakır da Vâsıl'dan ders gördüğü halde aralarında fikir ayrılığı vardı.

Zeyd'e göre imamet hususunda en iyisi varken ondan daha az lâıyğının imameti caiz olduğundan, Ali b.Ebi Talib, ashabın en lâıyğı olduğu halde Ebu Bekir'in halifeliği sahihtir ve fitneyi bastırmak ve halkın kalbini kazanmak düşüncesi ile halifelik Ebu Bekir'e verilmiştir.

Zeyd, babası Ali Zeyn el-Âbidin'in ölümünden sonra halife Hişem b.Abdilmelik'e karşı, yanında Mufaddıla, Keysaniye ve Sabbe'den bir toplulukla ayaklanmış, Kûfe'de yapılan bir savaşın kızıştığı bir zamanda, şeyheyn'den (Ebu Bekir ve Ömer) teberrî etmemesinden dolayı Sabbe kendisini terk etmekle M. 740 yılında öldürülmüştür. Zeyr'i terk edenlere «Rafıza», tevelli edenlere «Zeydiye» dendi.

M. 896 yılında Yemen'de Hasan evlâdından (Al-i Hasan) Yahya el-Hâdi ortaya çıktı. Bunun oğlu büyük bilgindi. Zeydiye mezhebini benimsedi, böylece Yemen'de Zeydiye çoğaldı.

Zeyd'in sağlığında kendisine biat edenlere «Zeydiye-i

Hâlise» denir ki bunlar ashabdan teberri'ye cevaz vermezler. «Hz. Ali halifeliği kendi isteği ile şeyheyn ile Osman'a bıraktı. İlk üç halifeye biat hata değildir; çünkü imam Ali batıla razı olmaz. İmamet Fatıma çocuklarına aittir» derler.

Zeydiye-i Hâlise «mufaddıla» idi. Sonraları akideleri bozularak Sâlihiye (veya Butriye), Süleymaniye (veya Haririye), Carudiye kollarına ayrıldılar ki bu kollar arasında fikir ve akide ayrılıkları vardı. Bu üç kol da, büyük günah işleyenlerin cehennemde sonsuz olarak kalacaklarına inanırlar.

Zeydiye mezhebi halen Yemen'de yaygındır; birçok bilgini, tedvin edilmiş kitapları ve fıkıhları vardır. Bunlar başlangıçta usulde mütezilî, füru'da hanefî idiler. Yalnız imamlarından rivayet ettikleri konularda bu iki mezhebe karşı idiler. Sonraları fıkıh konularında ictihad ederek birçok hususlarda hanefiyyeye karşı çıktılar. Yemen'de Zeydiye'nin resmî mezhebi «Butriye», çölde ise «Carudiye»dir.

3 — İmamiye :

İmamiye, Zeyd'i rafz (terk) eden Sâbbe'dir ki terk ettiklerinden dolayı kendilerine «Rafıza» dendiği gibi, Zeyd'in öldürülmesinden sonra bir imam seçmeye kalkışmalarından dolayı da «İmamiye» adını aldılar.

İmamiyenin bir kısmı, Hasan el-Müsenna b.Hasan el-Mücteba b.Hz. Ali'yi imam tanıdı ki bunlar imameti, Hz. Ali'den sonra onun büyük oğlu Hasan'a, sonra Hasan el-Müsenna'ya, sonra bunun oğlu Abdullah'a, sonra bunun oğlu Muhammed'e (en-Nefs üz-Zekiyye), sonra kardeşi İbrahim'e yürüttüklerinden «Haseniye» adını aldı.

Haseniye'nin bir kısmı Nefs üz-Zekiyye'nin hayyi muntazar (sağ olup gelmesi beklenen kişi) olduğunu kabul ettiklerinden onlara da «Nefsiyye» dendi.

İmamiyenin çoğu, Ali Zeyn el-Abidin'in oğlu Muhammed el-Bâkır'ı imam tanıdı ve bu fırka bütün Keysaniye ve Muhtariye kollarım bu inanca davet etti. Bunların davetçi başkanları, Hişam b.el-Hakem, Hişam b.Salim, Şeytan el-Tak Muhammed b.Numan, Ali b.İsmail, Zürare b.A'yen-i Kûfî gibi kişiler idi ki imamiye adı bunlara verildi. İlk kez imamiye mezhebi üzerine söz söyleyen kişi, şimdi adı geçen Ali b.İsmail et-Temmar idi.

Muhammed el-Bâkır'ın 731 - 2 yılında Medine'de ölümünden sonra imamiye arasında anlaşmazlık çıkıp bir kısmı, kendisinin ölümsüz olarak sağ kaldığına, öteki kısmı da öldüğüne inandı. Ölümsüzlüğüne inananlara «Bâkırıyye» dendi.

Öldüğüne inanan fırka gene bölündü, bir kısmı Muhammed el-Bâkır'ın oğlu Zekeriya'yı, öteki kısmı diğer oğlu Cafer-i Sadık'i imam tanıdı. Zekeriya'yı tanıyanlar, bunun Hâsır dağında ölümsüz sağ (hayyi lâyemut) olduğuna inandıklarından kendilerine «Hâsiriyye» dendi.

Cafer-i Sadık'ı tanıyanlar çokluk idi. Bunlara imamiye dendi. Bunlar arasında da birçok başkan çıkıp türlü adlarla imamiye şûbeleri kurdular; fakat bunların hepsi ilk altı imamı (Ali, Hasan, Hüseyin, Ali Zeyn el-Abidin, Muhammed el-Bâkır, Cafer üs-Sadık) kabul ediyorlardı. Daha sonra bu fırkalar, imamiyenin gulatından (aşırılarından) sayılmıştır.

Cafer'in ölümüne inananlar, onun beş oğlundan birini imam tanımalarına göre türlü adlar altında fırkalar kuruldu: oğullarından İsmail'i tanıyanlara «İsmailiye», Muhammed'i tanıyanlara «Ammariye», Abdullah Eftah'ı tanıyanlara «Eftahiye», İshak'ı tanıyanlara «İshakiye» ve bunlardan sırası ile İsmail'i, Muhammed'i, Musa Kâzım'ı, Abdullah Eftah'ı, İshak'ı imam bilenlere «Şumeytiye» dendi. Cafer'den sonra Musa el-Kâzım'ı imam bilenler asıl imamiye oldu.

Asıl İsmailiye de birçok kollara ayrıldı. İsmail'e, «Ha-tem ül-Eimme (imamların sonuncusu), Hayyi Muntazar (beklenen diri)» diyenler oldu ki, Karmatîler'in imamet hakkındaki temel mezhebî prensipleri bu idi.

Asıl imamiye veya Mûseviye, Musa el-Kâzım'ın M. 799 yılında Bağdad'da ölümünden sonra anlaşmazlığa düşüp bir kısmı onun sağ, ölümsüz ve kaim-i muntazar olduğuna, ötekileri öldüğüne inandığı gibi bir kısmı da ölümünde ve sağlığında tevakkuf etti ki bunlara «Vakı-fiyye», sağ ve ölümsüz olduğuna inananlara «Memturiye», öldüğüne fakat gene geleceğine inananlara «Ric'îye» den-di ve asıl Mûseviye «Memturiye» oldu.

Halen «şii» veya «İsna aşeriye» denen asıl imamiye, Mûsa'dan sonra Ali er-Rıza'yı; bunun M. 817 - 8'de Tus'da ölümü üzerine bunun oğlu Muhammed el-Cevad (et-Taki)'ı; bunun da M. 835'de Bağdad'da ölümü üzerine oğlu Ali en-Naki'yi; bunun da M. 865'de Samarra'da ölümü üzerine Hasan el-Askeri'yi; bunun da M. 873 - 4'de Samarra'da ölümü üzerine küçük oğlu olup aynı yılda Samarra'da bir suya girip oradan bir daha çıkmayan Muhammed el-Muntazar (Ebu'l-Kasım el-Mehdi)'ı imam tanımaktadırlar. Bu sonuncunun Samarra'da kayboluşu M. 879 - 80 yılındadır.

Bu sonucu imam hakkında, Taberî tarihi başta olmak üzere birçok güvenilir kaynaklar bunun, Hasan el-Askerî'nin oğlu olmadığını, zira Hasan el-Askerî'nin hiç erkek çocuğu olmadığını söylüyorlar.

Bu on iki imama inanan imamiye, imamiyenin en önemlisi ve en meşhurdur. İmamiye denince bunlar ak-la gelir. Bu imamiyenin fıkhnı ve akaidini hazırlıyan ki-şi Cafer-i Sadık olmakla, mezhep fakihlerine Caferiye dendi.

Bugün İran'ın resmî mezhebi, on iki imama inanma-ya dayanan ve «İsna Aşeriye» denen mezheptir.

On iki imam ya da yedi imam inancının, fıkıh ve inanç ayrıntıları, imamiyenin özellikleri, imam-ı masum isbatı, imam-ı masuma nas isbatı, isna aşeriyenin özellikleri, isna aşeriyede din ve mezhep esasları, imamiyede şer'i deliller, bâtînîlik gibi konular hakkında, «İslâm Mezhepleri Tarihi» adıyla yayınladığımız kitapta ayrıntılı bilgiler vardır.

Burada görüldüğü gibi birçok kollara ayrılmış bulunan şia fırkaları, gerçekte dinî örtüye bürünmüş politik bir akımdır. Makrizî'nin, sırf bu Haşimî - Emevî takışma ve sürtüşmelerini incelemek için yazdığı «en-Niza ve't-Ta-hâsum fi ma beyne Beni Ümeyye ve Beni Haşim, Mısır 1937» adlı eserde açıkça gördüğümüz gibi kaynağını, ta İslâm öncesi çağlardan gelen Haşimî - Emevî çatışmasından alır ve, halkın dinî duygularını sömürmeye yani çıkarıcılığa dayanır.

Vali olmak, komutan olmak veya mükâfatlar almak gibi basit dünyevî çıkarlar uğruna ,Peygamberin en yakın dostları, sağ iken cennetlikle müjdelenmiş hatta halifelik makamına yükselmiş kişilerin ve bunların oğullarının, birbirlerine ve Peygamberin torunlarına karşı işledikleri tüyler ürpertici cinayetler bunu açıkça isbatlar.

Emevî soyundan olan kişiler veya bunların yordakçıları, çıkarlarını sürdürmek ya da yeni çıkarlar elde etmek için çabalayıp durmuşlar, bu uğurda İslâm toplumunun parçalanacağını, İslâm ahlâkının ve ruhunun çökeceğini zerre kadar düşünmemişlerdir. Bu haksızlıklara, zulme ve çıkar ortaklığına karşı, öteki Arap toplulukları, Ali soyunun haklarını koruma fikri etrafında şia adı altında toplanıp örgütlenmişlerdir. Onlar böylece, Emevîlere karşı kendi haklarını da korumuş oluyorlardı. İşte şia fırkaları adı altında toplanıp örgütlenerek eyleme geçen ve zaman zaman başarıya da ulaşarak Mısır'daki Fatımîler Alamut'taki Batınîler v.b. gibi birtakım

devletler de kurmuşlardır.

Bugün şiilik, aşağı yukarı sadece bir dinî inanç olarak süren bir mezhep halinde kalmıştır. Günümüzde kodifiye edilmiş fikhî kuralları ile yaşayan üç şii mezhebi vardır; bunlar: 1 — İran'ın resmî mezhebi olan «Cafe-riye» veya «İsna Aşeriye», 2 — Zenzibar'ın resmî mezhebi olan «İbaziye», 3 — Yemen'in resmî mezhebi olan «Zeydiye»dir. Bir de yedi imama inanan «İsmailiye» fırkası vardır ama onlar, özgür siyasî bir topluluk halinde olmayıp, Hindistan'da dağınık halde bulunmaktadır. Şimdiki dinî liderleri, meşhur Ağa Han'ın torunudur.

Soru 100 Muaviye'nin, Emevî soyu üstünlüğüne dayanan Arap milliyetçiliği politikasını ve halifeliliği sultanlığa çevirmesi ile başlayan Emevîler saltanatı çağının karakteristiklerini anlatır mısınız?

Emevî - Haşimî rekabeti, ta İslâmdan önceki çağlarda başlar. Aslında Ebu Süfyan'ın dedesi Ümeyye ile Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalib, kardeş çocuklarıdır; yani Abdülmuttalib, Haşim'in oğlu; Ümeyye ise Haşim'in kardeşi Abdü Şems'in oğludur.

Mekke'de Kureyş arasında Emevîler zenginlik ve kalabalıklık bakımlarından, Haşimîler de saygı ve manevî değer bakımlarından daha üstün durumda idiler.

İslâmiyet ortaya çıktığı zaman Ebu Süfyan ile oğulları Yezid ve Muaviye bu dinin en azgın düşmanlarıydılar. Bunların İslâmiyete girişleri, Müslümanlarla bir sürü kanlı savaşlar yaptıktan, ilk Müslümanların Mekke'den Mediye'ye göç edişlerinden sekiz yıl sonra (630'da) ve bu dinin, Arap yarımadasında güçlendiğini, ona karşı durmanın imkânsız olduğunu gördükten sonra ve zo-

runluk altında olmuştur.

Bu davranış, Müslümanların, hizmet süreleri ve değerleri yönünden sıralanışlarında onları kıdemsiz durumda bıraktı. Ayrıca Haşimîlerin, Peygamberin aralarından çıkmış olması ve İslâmiyete girişte daha kıdemli bulunmaları, Medine'ye göçten sonra Ensar denen bu şehir halkının da kendilerine katılmalarıyla değerleri çok artmış, Emevîler ikinci dereceye düşmüşlerdi. Hatta Peygamberin ölümünden sonra Ebu Bekir'in halifelîğe gelişinde Emevîler kendisine baş vurarak, Ensar ve Muhacirlerden daha aşağı tutulduklarından yakınmışlar, Ebu Bekir de kendilerine «İslâmiyete geç girdiniz; bundan sonraki hizmetleriniz ile onlara yetişmeye çalışınız» karşılığını vermişti.

Ömer halifelik makamına oturunca, Emevîlerin, içlerinden ne geçirdiklerini, ne düşündüklerini anlayarak Medine'de kalmalarında sakınca gördü ve onları Suriye'de Bizanslılarla savaş etmeye ve Şam'da yerleşmeye teşvik etmek için Ebu Süfyan'ın büyük oğlu Yezid'i Şam valisi olarak atadı.

Yezid bu görevle oraya gidince, Ebu Süfyan da dahil Emevî ileri gelenleri Suriye'ye göçtüler. Şam'ın havası suyu, meyveleri ve yaşantı tarzı onları oraya bağladı. Halife Ömer, Yezid'in ölümü üzerine onun kardeşi Muaviye b.Ebi Süfyan'ı Suriye valiliğine atadı. Ömer'in öldürülmesi ile halife seçilen Osman b.Affan da Muaviye'yi eski görevinde yani Şam valiliğinde bıraktı. Böylece Suriye'de bir nüfuz sağlayan ve bunu, Suriye'nin yerli Arap kabileleri başkanlarının kızları ile evlenerek pekiştiren Muaviye, bu bölgede Emevîlerin eski itibarını geri getirdi.

Ali - Muaviye çatışması :

Hz. Ömer'in öldürülmesinden sonra onun kurduğu

danışma kurulu, bazı Emevî oyunlarının da işe katılmasıyla, Osman'ı halife seçti. Aslında Osman Emevî soyundan olmakla birlikte onun İslâmdaki kıdemi çok eski olup ilk yıllara dek gider. Ne var ki Osman yönetimde beceriksiz, çok yumuşak, üstelik akrabalarına çok düşkün bir kişi idi. Bütün yüksek görevlere ve valiliklere hep Emevî yakınlarını atadı. Bu kişiler de halka karşı kötü davranıp devlet gelirlerini kendi ceplerine indirmeye başlayınca bu durum sahabîlere ve öteki Müslümanlara ağır geldi; Emevilere ve özellikle halife Osman'a büyük bir kin ve nefret duymaya başladılar; sonra ayaklanıp Medine'ye yürüyerek halife Osman'ı öldürdüler. Bunun üzerine Emevîler, Şam valisi Muaviye'nin liderliği altında, Osman'ın öldürülmesini, halifeliği ele geçirmek için bir koz olarak kullanmaya başladılar.

O zaman İslâm devletinin başkenti olan Medine halkının çoğu Ensar yani şehrin yerlileri olduğundan, bunlar da Peygambere ve onun sülâlesine bağlı bulunduklarından Ali b. Ebi Talib'i halife seçip kendisine biat ettiler. Hicaz, Irak, Mısır hatta Yemen, Ali'yi; Suriye ise Muviye'yi tutuyordu.

Bu durum karşısında Muaviye, halifeliği ele geçirmek için hile ve zekâ kullanmaktan başka çaresi olmadığını gördü. Düşmanlarının itirazlarını, para ve mevki vaadleri ile gidermeye çalıştı. Zaten kendisi o devrin ünlü dört Arap dahisinden biri sayıldığından bu işi başarmakta beceriye sahipti. Üstelik onun adamları dine saygıyı ve Peygamberin öğütlerini unutmuşlar, paranın ve zevk-u safanın tadını almışlar, önderlik ve hükmetmeye alışarak isteklerini genişletmişlerdi.

Muaviye, halife olduktan sonra bir gün dostu, yardımcısı ve dört Arap dahisinden biri olan Amr b.Âs ile konuşurken «Halk ile aramdaki bağ kıl kadar ince bile olsa bu kıl bile kopmaz» demiş, Amr, bu sözü ile ne de-

mek istediğini sorduğunda «Onlar çektikçe gevşetirim; onlar gevşettikçe çekerim» cevabını vermişti.

Muaviye, Osman'ın öldürülmesinden sonra, onun kanlı gömleğini ve karısının kesik parmaklarını Şam'a getirtip camiin minberine astırarak Suriye halkının kin ve nefretini Ali üzerine çekmeye ve kendinin Emevî soyundan olması itibariyle onun kanını dava ettiğini ileri sürmeye başladı. Halbuki Osman arkada kendi kanını dava edecek beş oğlan ve üç kız çocuk bırakmıştı. Babalarının kanını dava etmek herkesten önce bunlara düşerdi.

Muaviye, Osman'ı öldüren isyancıların Medine'den ayrılmadıklarını, bu itibarla kaatillerin bulunmasının, bulunsa bile kısas yapılmasının imkânsız olduğunu bildiği halde, işi zora koşmak için Ali'nin, kaatilleri cezalandırmadığını söylüyordu.

Öte yandan, Ali'den birer valilik isteyip alamadıklarından dolayı ona düşman kesilip Cemel savaşında karşısına çıkan Zübeyr, Talha ve Osman'ın kâtibi Mervan ile Hz. Muhammed'in karısı Ayşe de, dolayısıyla Muaviye'ye yardım etmiş oluyorlardı.

Ali ve Muaviye orduları Sıffin'de karşılaştığında, yenileceğini anlayan Muaviye, Amr'ın tertibi ile Kur'an'ı hakem yapma teklifinde bulundu ve bu hile onu yenilgiden kurtardı. Onların bu tertibi Ali'yi sadece sonucu almadan alakomadı, üstelik bir de, haklı olduğu halde işi hakeme havale etti diye, taraftarlarından birçoğunun kendisinden ayrılmasına ,haricî fırkasının doğmasına yol açtı.

Öte yandan Ali, dört dahiden Mugîre b.Şûbe ve Ziyad b.Ebihi, önce kendi yanında iken ve kendisine doğru tavsiyelerde bulunmuşlarken onları dinlememiş, kendilerini kırıp yanından ayrılmalara sebep olmuştur. Bu iki dahi ve Ali'nin yakın akrabaları kendisine «Muaviye'yi Şam valiliğinden çıkarma; yerinde bırak, böylece sa-

na biat etmesini sağla, sonra istediğini yaparsın» dedikleri halde dinlemeyip onu Şam valiliğinden azl etmiş, Suriye ordularını yanına alıp Sıffin'de karşısına çıkmasına sebep olmuştur. Muaviye ise halife olur olmaz Amr b.Âs'ı Mısır valiliğine; Mugîre'yi Irak valiliğine atamış, Ziyad b.Ebihi'yi de kendi kardeşi olarak ilân etmek suretiyle kazanmıştır. Eğer bunlar Muaviye'den gördükleri iltifatın yarısını Ali'den görselerdi mutlaka Ali'nin yanında kalırlardı.

Emevî politikasının mihveri, tutulacak yolun güçlüğüne ,araçların gayr-i meşru olmasına bakmadan hilâfeti ele geçirip, Cahiliye Çağında elde etmiş oldukları başkanlığı ve hâkimiyeti, İslâmî çağda da elde etmekten ibaretti. Bu sülâleye göre en üstün insan topluluğu Emevî soyu idi, ondan sonra Kureyşliler, daha sonra da Ensar gelirdi. Onlar Arap olmayan Müslümanları kendilerinden çok aşağı görürlerdi ve onlara «mevali» adını verirlerdi. Arap soyunun üstünlüğü fikri öteki Araplarda da vardı. Örneğin Araplar, Arap olmıyan Müslümanların arkasında namaz kılmaktan çekinirlerdi. Araplar, düşünce, meziyet ve bilim bakımlarından kendilerini öteki bütün uluslardan üstün görürlerdi.

Haşimîlerle Emevîler arasındaki nifak ve düşmanlık, Sıffin savaşından sonra son haddini buldu. Hakeme baş vurulma olayından sonra şiiler ve haricîler toplantılarda ve mescitlerde Muaviye'ye küfretmeye başladılar. Bunu duyan Muaviye ve taraftarları Ali b.Ebi Talib'e ve taraftarlarına aynı şekilde toplantı ve hutbelerde küfretmeye başladılar ve bunu yarım yüzyıldan fazla sürdürdüler; ancak Emevî halifelerinden olup ikinci Ömer denen Ömer b.Abdülaziz (halifeliği 717 - 720) men etti, hutbelerde küfür yerine Nahl sûresinin 90. âyetinin okunmasını emretti, ki bugün de cuma hutbelerinde bu âyet okunur.

Daha önce de dediğimiz gibi Emevîlerin, hilâfeti bir

sülâle saltanatı biçimine döndürerek, keyfî yönetim ile başka toplumları hiçe sayarak, kan, kin ve nefret ile kurup, zevk, safa içinde yaşayıp zulümle yönetmeleri çok uzun sürmedi. On binlerce cana mal olarak entrikalarla bir sülâle saltanatı kuran Muaviye'nin bu çabası, kendi ölümünden sonra ancak yetmiş yıl sürebildi. Haşimîler soyundan gelme Abbasî oğulları ve bunlara yardım eden başka uluslar Emevîlerden öyle bir ök aldılar ki, ölüle-
rinin kemikleri bile mezarlarından çıkarılıp yakıldı.

BİBLİYOGRAFYA

- Âdem Mez:** al-Hadarat al-İslâmiyye, Kahire 1377/1957.
- Ahmed Cevdet Paşa:** Kısas-ı Enbiya, İstanbul 1331.
- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel:** Kitab al-İlêl Va Marifet ar-Ricâl, neşredenler: Dr. T. Koçyiğit ve Dr. İ. Cerrahoğlu, Ankara 1963.
- Ahmed Emin:** Duha'l-İslâm, Mısır 1938.
- Ahmed Emin:** Zuhr al-İslâm, Kahire 1955.
- Ali Cevad:** Tarih'ul-Arab Kabl'el-İslâm, Bağdat 1959.
- Ansay, Sabri Şakir:** Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, Ankara 1958.
- Arnold, T. V.:** İntişar-ı İslâm Tarihi, Türkçe trc. M.H. Halid, İstanbul 1343.
- Barthold, W.:** İslâm Medeniyeti Tarihi, Fuad Köprülü neşri, Ankara 1963.
- Belâzurî:** Futûh'ul-Buldan, Türkçe trc. Z. K. Ugan, İstanbul 1955-6.
- Brockelmann, C.:** İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, Türkçe trc. Prof. Dr. Neşet Çağatay, Ankara 1954.
- al-Buhari:** al-Câmi'as-Sahih, İstanbul 1315.
- Caetani, L.:** İslâm Tarihi, Türkçe trc. Hüseyin Cahid, İstanbul 1924-7.
- Cemal'ul-Hüseynî:** Ravzat'ul-Ahbab fi-Siyer'in-Nebiyy ve'l-Al ve'l-Ashab, Türkçe trc. Benlizade Mahmud Manisavî, İstanbul 1288.
- al-Cuveynî:** Kitab Tarih-i Cihanguşay, Leiden 1355/1937.
- Çağatay, Prof. Dr. Neşet:** İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara 1971.
- Çağatay, Prof. Dr. Neşet:** İslâmiyetin Yayılışı Sırasında Komşu Devletlerin Durumu, İlahiyat Fakültesi Dergisi, X. yıl 1962, Ankara 1963.
- Çağatay, Prof. Dr. Neşet:** Yemen'de İran Hâkimiyeti, İran Şehinşahlığının 2500. Kuruluş Yılı Dönümüne Armağan, Ankara 1971, s. 91-102.

- Çağatay, Prof. Dr. Neşet ve Prof. Dr. İ. A. Çubukçu :** İslâm Mezhepleri Tarihi, Ankara 1965.
- Dineverî :** al-Ahbar at-Tıval, Leiden 1888.
- Dozy :** Tarih-i İslâmiyet, Türkçe trc. Dr. Abdullah Cevdet (Karlıdağ), Mısır 1909.
- Ebu'l-Felâh Abd al-Hay b. al-İmâd :** Şezerât az-Zeheb, Kahire 1350.
- Ebu'l-Fida :** Tarih, Kostantiniyye 1286.
- Ebu Hanife :** Fıkıh-ı Ekber ve İzahı, Türkçe trc. Sabit Ünal, Ankara 1957.
- Ebu Ya'la :** el-Ahkam'us-Sultaniyye, Mısır 1938.
- Ebu Yusuf :** Kitab'ul-Harac, Türkçe trc. Ali Özek, İstanbul 1970.
- Ebu Zehre :** al-Mezahib al-İslâmiyye, Mısır.
- (Günaltay), Şemseddin:** İslâmda Tarih ve Müverrihler, İstanbul 1339 - 1342.
- el-Halebî :** İnsan'ul-Uyun (es-Siret'ül-Halebiyye) İstanbul 1308.
- Halife b. Hayyat :** Kitab'ut-Tabakat, Bağdat 1968.
- İbn Abd'il-Berr :** el-İstiâb fi-Marifet'il-Ashab, Kahire.
- İbn A'sem el-Kufî :** Kitab'ul-Futûh, Haydarabâd 1968 - 9.
- İbn al-Cevzî :** al-Muntazam fi't-Tarih'il-Mulûk Ve'l-Ümem, Haydarabâd 1357.
- İbn Cülcül :** Tabakat'ul-Etıbbâ ve'l-Hukemâ, Kahire 1955.
- İbn el-Esir :** el-Kâmil fi't-Tarih, Mısır 1349.
- İbn el-Esir :** Usd'ul-Gâbe fi-Marifet'is-Sahabe, Tahran 1280.
- İbn el-Esir :** al-Lubab, Kahire 1357.
- İbn Hacer :** el-İsabe fi-Temyiz'is-Sahabe, Mısır 1905 - 7.
- İbn Haldun :** Tarih'ul İber, Kahire 1284.
- İbn Hallikan :** Vefeyat'ul-A'yan ve Enbâ Ebnâ'iz-Zaman, Kahire 1948.
- İbn Hişam :** es-Siret'un-Nebeviyye, Kahire 1955, (Türkçe trc. Prof. Dr. Neşet Çağatay - İzzet Hasan, C. I. Hz. Muhammed'in Hayatı, Ankara 1971.)
- İbn al-Kelbî :** Putlar Kitabı, Türkçe trc. Beyzâ Düşüngen, Ankara 1969.
- İbn Kesir :** al-Bidaye Va'r-Nihaye, Mısır 1932.
- İbn Kuteybe :** el-Maarif, Kahire 1960.
- İbn Kuteybe :** el-Meysir ve'l-Kıdah, Kahire 1342.
- İbn en-Nedîm :** el-Fihrist, Kahire.
- İbn Sa'd :** et-Tabakat'ul-Kubrâ, Beyrut 1957-60.
- İbn Vazîh (el-Yakûbî) :** Tarih'ul-Yakubî, Nefes 1358.
- Kastallânî :** el-Mevahib el-Ledünniyye, Türkçe trc. Şair Baki, İstanbul.

- Mahmud Esad** : Tarih-i Din-i İslâm, İstanbul 1326-7.
- Makrizî** : İmta'ul-Esma', Kahire 1941.
- Makrizî** : an-Nizâ Va't-Tahâsum fi Mâ Beyn Benî Umeyye ve Benî Haşim, Mısır 1937.
- Maverdî** : el-Ahkam'us-Sultaniyye, Kahire 1937.
- Mes'udî** : Muruc'uz-Zeheb (Barbier de Maynar) Paris.
- el-Muberrred** : el-Kâmil, Mısır 1937.
- Musab ez-Zubeyrî** : Kitabu Hesebi Kureyş, Mısır 1953.
- Muslim** : el-Cami es-Sahih, Kahire 1373/1955.
- Müneccimbaşı** : Sahaif'ul-Ahbar, Türkçe trc. Şair Nedim ve arkadaşları, İstanbul 1285.
- Nafi, Muhammed Mebruk** : Asr ma Kabl'el-İslâm, Mısır 1952.
- es-Süheyli** : er-Ravd'ul-Unuf, Kahire 1923.
- Taberî** : Tarih'ur-Rusul ve'l-Mülûk, Leiden 1879-1965.
- Vakdî** : Kitab'ul-Meğâzî, Kahire 1964-6.
- Wellhausen, J.** : Arap Devleti ve Sukutu, Türkçe trc. Fikret Işıltan, Ankara 1963.
- Wellhausen, J.** : İslâmın En Eski Tarihine Giriş, Türkçe trc. F. Işıltan, İstanbul 1960.
- Yakut'ul-Hamevî** : Mu'cem'ul-Buldan, Beyrut 1957-68.
- Zeydan, Corci** : el-Arab Kabl'el-İslâm, Kahire 1908.
- Zeydan, Corci** : Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi, Türkçe trc. Zeki Meğamiz, İstanbul 1328-30.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

Soru 1	İslâm Tarihi hangi konuları kapsar? Arap tarihçiliği ne zaman başlamıştır?	7
Soru 2	İlk Arap tarihçileri hakkında kısa bilgi verir misiniz?	10
Soru 3	Arapların menşeyini ve anayurtlarını anlatır mısınız?	12
Soru 4	Arapların İslâm öncesi tarihlerini anlatır mısınız?	15
Soru 5	Yarımadanın güneyindeki eski Arap devletlerini anlatır mısınız?	16
Soru 6	Eski Yemen Medeniyetini anlatır mısınız?	21
Soru 7	Kuzey Arabistan'daki Arap devletlerinden Nabatlıları anlatır mısınız?	28
Soru 8	Palmirlileri anlatır mısınız?	32
Soru 9	Gassanîleri anlatır mısınız?	38
Soru 10	Hireliler Devletini anlatır mısınız?	40
Soru 11	Kindelileri anlatır mısınız?	46
Soru 12	Hicaz bölgesini ve Mekke şehrinin eski durumunu anlatır mısınız?	49
Soru 13	Yesrib (Medine) şehrini ve İslâmdaki önemini anlatır mısınız?	54
Soru 14	Hicaz'ın üçüncü önemli şehri Taif'in önemini anlatır mısınız?	56
Soru 15	Cahiliye Çağında Hicaz'ın idarî ve siyasî durumu nasıldı?	58
Soru 16	Cahiliye Çağında Hicaz'da dinî inanç nasıldı?	62
Soru 17	Arapların yarımadada Kâbe'den başka tapınakları var mıydı?	66
Soru 18	Araplar putlarına salt saygı gösterirler miydi?	68
Soru 19	Kâbe ve Kâbe'ye saygı ile ilgili görevler nelerdir?	70
Soru 20	Hicaz bölgesi panayırlarının durumunu anlatır mısınız?	73

Soru 21	Kâbe ve Mekke yönetimi ile ilgili ödevler nelerdir?	76
Soru 22	Mescid-i Aksa ve Mescid-i Haram hakkında bilgi verir misiniz?	79
Soru 23	Cahiliye çağında Arapların sosyal durumlarını anlatır mısınız?	82
Soru 24	Cahiliye çağı Hicaz Araplarında aile ve kadının durumunu anlatır mısınız?	83
Soru 25	Cahiliye çağında sosyal sınıflar nasıldı, anlatır mısınız?	86
Soru 26	Cahiliye Araplarında ölü gömme âdetini, batıl inançları anlatır mısınız?	89
Soru 27	Cahiliye Çağı Arap kültürünü anlatır mısınız?	92
Soru 28	Cahiliye Arapları yazıyı nereden aldılar?	97
Soru 29	Cahiliye Çağında Tıp ve Veterinerlik bilgileri nasıldı?	99
Soru 30	Cahiliye Çağı Araplarında edebî türlerin ortaya çıkışını anlatır mısınız?	103
Soru 31	Cahiliye Çağı Arapları sanat olarak nelerle uğraşıyorlardı?	105
Soru 32	Cahiliye Çağında Hicaz ticareti ne durumda idi?	107
Soru 33	Cahiliye Çağında tek Tanrı inancı ne durumdaydı? Hanifilik nedir?	111
Soru 34	Ünlü dört hanifin kişilikleri hakkında bilgi verir misiniz?	113
Soru 35	Cahiliye Çağında Hicaz'da Tanrının birliğine inanan başka kişiler var mıydı?	116

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂMİN DOĞUŞU VE YAYILIŞI HZ. MUHAMMED DEVRİ

Soru 36	Hz. Muhammed'in soyunu, doğumunu ve çocukluğunu anlatır mısınız?	122
Soru 37	Hz. Muhammed'in gençliği, ticaret hayatı ve evlenmesi hakkında bilgi verir misiniz?	127
Soru 38	Hz. Muhammed'in Peygamberlikle görevlendirilişini ve ilk vahyin gelişini anlatır mısınız?	130
Soru 39	Vahiy nedir?	132
Soru 40	Hz. Muhammed Arapları İslâmiyete nasıl çağırdı? İlk Müslümanlar kimlerdi?	135

Soru 41	İslâmın yayılmasına karşı Kureyşliler ne gibi tepki gösterdiler?	139
Soru 42	Mekke'deki Müslümanların bir bölümü neden Habeşistan'a göç ettiler? Garanik olayı nedir?	143
Soru 43	Hamza ile Ömer'in İslâm oluşunu, Müşriklerin Müslümanlar aleyhine yazılı anlaşma düzmelerini anlatır mısınız?	146
Soru 44	Hz. Muhammed yaymakla görevlendirildiği din için Mekke dışında yeni gelişme yerleri aramamı?	149
Soru 45	İsra ve Mir'ac olayları nedir? Nasıl olmuştur?	154
Soru 46	Medinelilerin Akabe'de Muhammed'e biatlarını ve Mekkeli Müslümanların Medine'ye göç edişlerini anlatır mısınız?	156
Soru 47	Peygamberin Medine'ye göçünü, yönetimi ele alışını anlatır mısınız?	160
Soru 48	Hz. Muhammed Medine'de Ensar'la Muhacirin, Yahudilerle Müslümanlar arasında nasıl bir huzur düzeni kurdu?	164
Soru 49	Medine'de İslâm temellerinin kurallaştırılmasını anlatır mısınız?	168
Soru 50	Haram ayları, savaş tutsakları ve ganimet malları hakkında ne gibi hükümler kondu?	173
Soru 51	Peygamberin çok Tanrıcılık (politeizm) savaşmasının, göksel dinlere ze Zerdüştlüğe karşı hoşgörüsünün nedenlerini anlatır mısınız?	176
Soru 52	Peygamberin Mekkeli müşriklerle savaşlarını ve sonuçlarını anlatır mısınız?	178
Soru 53	Medine Müslümanlarının siyasî bir varlık haline gelişleri ve Mekke'nin ele geçirilişi nasıl oldu?	191
Soru 54	Medine'deki üç Yahudi kabilesinin sonuçları ne oldu?	200
Soru 55	Hayber Yahudilerinin tutumları nasıldı? Sonuçları ne oldu?	206
Soru 56	Hz. Muhammed'in Yarımadadaki göçebe Arap soplelerini İslâma sokma çabalarını anlatır mısınız?	209
Soru 57	Mekke'nin ele geçirilişinden sonra karşılaşılan büyük tehlikeyi (Huneyn savaşı) anlatır mısınız (31 Ocak 630)?	214
Soru 58	Hz. Muhammed'in Taiflilerle ilişkilerini ve bura halkının Müslüman oluşunu anlatır mısınız?	219

Soru 59	Hudeybiye barışından sonra Peygamberin komşu hükümdarları İslâma çağırışını anlatır mısınız?	221
Soru 60	Hz. Muhammed'in İslâmı Yarımada dışına yayma çabasını anlatır mısınız?	226
Soru 61	Medine'de gelen toplum düzeni ile ilgili dinî hükümler nelerdir?	231
Soru 62	İslâmiyetin yayılışı sırasında komşu devletlerden İran'ın durumu nasıldı?	239
Soru 63	İslâmiyetin yayılışı sırasında komşu devletlerden Bizans'ın durumu nasıldı?	243
Soru 64	İslâmiyetin yayılışı sırasında Mısır'ın, Suriye'nin, Kuzey Afrika'nın ve Habeşistan'ın durumları nasıldı?	246
Soru 65	Mekke'nin alınışından sonra Arap kabilelerine elçiler ve zekât tahsildarları (âmiller) yollanmasını anlatır mısınız?	253
Soru 66	Arabistan kabilelerinden Medine'ye mebuslar (delegeler)'in gelişini anlatır mısınız?	255
Soru 67	Peygamber'in Medine'de ölümünden önceki son ayları nasıl geçti?	258
Soru 68	Peygamberin ölümü ashab üzerinde ne gibi bir etki yaptı?	265
Soru 69	Peygamberin evlenmeleri, evlenme nedenleri, çocukları ve maddî mirası hakkında bilgi verir misiniz?	268
Soru 70	Hz. Peygamberin manevî mirası nedir?	278
Soru 71	Peygamberin manevî mirası olarak sünnet, ashab ve ümmet nedir?	284
Soru 72	İslâm dinine göre ibadet nedir?	287
Soru 73	İslâmiyetin benimsediği, Cahiliyeden kalma âdetler nelerdir?	293

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂMİN ARABİSTAN SINIRLARI DIŞINA YAYILMASI DÖRT HALİFE DEVRİ (HULEFA-İ RAŞİDİN)

Soru 74	İlk İslâm fetihlerinin başarı sebepleri nedir?	295
Soru 75	Hilâfet nedir?	301

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Neget Çağatay, 1918'de Isparta ilinin Gölöndost ilçesinin Yonice köyünde doğmuştur. 1940 yılında Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Orta Zamanlar Türk ve İslâm Tarihi bölümünü bitiren Çağatay, bu bölüme asistan alınmış, 1942'de doktorasını yapmış, 1949'da İlahiyat Fakültesi'ne asistan olarak gelmiş, 1953'te doçent, 1960'la profesör olmuştur. / 1957'de Münich'te toplanan Uluslararası Oryantalistler Kongresi'ne katılmış, 1967'de Amerika'da Rhode Island'da toplanan Yakın Doğu Ulusları Kongresi'ne o sırada profesörü bulunduğu Columbia Üniversitesi tarafından temsilci olarak delege yollanmış, 1968'de Pakistan'da toplanan İslâm Ulusları Kongresi'ne çağırılmış, orada tebliğlerde bulunmuş, konferanslar vermiş, 1963'te Fransa'nın Strasbourg Üniversitesi, 1967'de Amerika'nın Chicago Üniversitesi tarafından davet edilerek bu Üniversitelerde konferanslar vermiştir. / Biri çeviri olmak üzere müstaklil ve ortaklaşa beş kitabı, ayrıca Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Orduca olarak yayımlanmış yüze yakın makalesi vardır. / Prof. Çağatay, «100 Soruda İslâm Tarihi»nden sonra, «100 Soruda» dizisi için «İslâm Uygarlığı ve Kurumları Tarihi»ni de hazırlayacaktır. / Gerçek Yayınevi, büyük bir ihtiyacı karşılayan yeni ve değerli bir eseri okurlarına sunarken «100 Soruda» dizisinin temel ilkesini bir kere daha tekrarlayanın kıvancı içindedir: «En yetkili uzmandan en güvenilir eser».